

Forçats a foc i llum

**Una història oral dels últims masovers
de la regió de Girona, 1930-2000**

**Enric Saguer i Hom,
coordinador**

Forçats a foc i llum

*Una història oral dels últims masovers
de la regió de Girona, 1930-2000*

Centre de Promoció de la Cultura Popular
i Tradicional Catalana

Forçats a foc i llum

*Una història oral dels últims masovers
de la regió de Girona, 1930-2000*

Enric Sagner (*coordinador*)

Jordi Bohigas

Mònica Bosch

Josep Colls

Rosa Congost

Pere Gifre

Narcís de Puig

Joaquim M. Puigvert

Lluís Serrano

Xavier Solà

Sebastià Villalón

Generalitat de Catalunya
**Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació**

Barcelona, 2011

La realització d'aquesta monografia ha estat impulsada per l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, en col·laboració amb l'Associació de Masos de Torroella de Montgrí i l'Estartit i amb el Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.

A més dels signants del text també hi han participat Narcís Arbusé Bellapart, Marciano Cárdbaba Carrascal, Dolors Fuster Coll, Josefa Juanola Pagès, Rosa Maria Moret Guillamet, Sabina Plaja Aynié, Àngel Planas Sabater, Albert Pons Ramos, Josep Pujol i Coll, Jordi Reynés López, Antoni Rico Garcia, Antoni Roviras Padrós, Érika Serna Coba, Joan Serra Gironella, Teresa Solé Gabarró, Dolors Subirà Gusó, Yvette Iglesias Rodríguez, Núria Macau Roig, Montserrat Pellicer Vilalta, Enric Torrent Bagudà i Pau Vila Regàs.

© 2010 : Enric Saguer, Jordi Bohigas, Mònica Bosch, Josep Colls, Rosa Congost, Pere Gifre, Narcís de Puig, Joaquim M. Puigvert, Lluís Serrano, Xavier Solà, Sebastià Villalón

© d'aquesta edició : Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura

Direcció de la col·lecció : Joan Prat

Disseny : Azúa/Ancochea

Fotografia de la coberta :

Cordinació de l'edició i producció : Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions

Primera edició : desembre de 2011

Impressió :

ISBN :

Dipòsit legal :

SUMARI

1. **INTRODUCCIÓ** / 9
(Enric Saguer)

2. **LA MASOVERIA I ELS MASOVERS EN PERSPECTIVA HISTÒRICA** / 23
(Rosa Congost, Pere Gifre i Enric Saguer)
Què és la masoveria?
Els masovers en la història de la regió de Girona
L'evolució del contracte de masoveria des de finals del segle XIX fins a la Guerra Civil
Conclusió

3. **QUI ERA MASOVER? IDENTITAT I MOBILITAT** / 59
(Mònica Bosch)
Els pares ja eren masovers. Qui feia de masover?
Ja hi vàrem néixer. Les raons per fer-se masover
Volien gent que coneguessin. L'entrada al mas
Per Nadal marxarem. El canvi de mas
Conclusió

4. **ELS TRACTES DE MASOVERIA** / 133
(Enric Saguer)
Les dues cares de la masoveria
La transformació de les parceries
Fer foc, llum i contínua residència
Ja estaven d'acord i no hi havia cap problema. Privacitat i formalització dels tractes
L'ús i costum de bon pagès
L'amo no hi tenia pas res a dir. La intervenció del propietari en el sistema de cultius

*A pagès sense bestiar no s'hi podia estar. Els tractes sobre bestiar
Justos sí, però molt apretats. La percepció sobre la justícia dels tractes
Conclusió*

**5. COHESIÓ I CONFLICTE. LES RELACIONS
AMB ELS PROPIETARIS / 199**

(Enric Sagner)

Hi ha amos i amos. Un ventall de perfils

El contacte amb el propietari

Sempre hi ha hagut bona relació. La relació amb el propietari

No en vam tenir mai de problemes. La conflictivitat en les masoveries

Conclusió

6. LA FORMACIÓ DEL MASOVER / 263

(Mònica Bosch)

*En el temps dels pares, n'hi havia molts que no en sabien
de lletra. El progrés de l'alfabetització i del nivell
d'instrucció dels masovers*

*Hi anàvem els dies que podíem. Factors que condicionaven
l'escolarització i l'absentisme escolar dels masovers*

Escoles i escoles: educació formal i rellevància de l'educació no formal

No es necessitaven pas gaires estudis per ser de pagès.

La importància de l'educació informal

Conclusió

**7. FAMÍLIA, PATRIMONI I HERÈNCIA. LA FAMÍLIA
MASOVERA I LA SEVA DINÀMICA INTERNA / 313**

(Josep Colls)

*Al voltant de la taula no hi cabien. Estructura i composició
de la família masovera*

*Quan te casaves, formaves la teva família. El matrimoni masover
i la seva evolució*

El pare va ser masover i amo. El patrimoni dels masovers

*L'hereu havia de continuar la masoveria. Les pautes de transmissió
hereditària*

*A casa dels avis havia vist moltes baralles. La conflictivitat
dins el nucli familiar*

Conclusió

8. L'ORGANITZACIÓ DEL TREBALL / 365*(Sebastià Villalón)**Ara no caven res.* El nou paper de la dona masovera*M'esperaven per nar a engegar les vaques.* La darrera generació de nens

El temps dels tractors. L'impacte de la mecanització moderna sobre el treball

La mà d'obra extrafamiliar

Conclusió

9. VIURE EN UNA MASOVERIA / 399*(Jordi Bohigas i Lluís Serrano)**Feines a viure.* La percepció sobre el nivell de riquesa i benestar material

Les condicions d'habitabilitat de les masoveries

Seguretat social

La mobilitat de curt radi: bicicletes, motocicletes i automòbils

Oci i lleure

Conclusió

10. EL MASOVER FORA DEL MAS / 431*Jo anar a missa i prou per haver complert.*

L'Església i la religió en els masovers

(Joaquim M. Puigvert i Xavier Solà)

La presència pública dels masovers: Sociabilitat i política

(Narcís de Puig)

Conclusió

11. EPÍLEG. UN MÓN SENSE MASOVERS / 465*(Mònica Bosch i Enric Saguer)***BIBLIOGRAFIA / 481**

1. Introducció

Enric Saguer

Començarem amb una imatge de contrast. El juny de 1931 va aparèixer un anunci al diari *L'Autonomista* on s'oferia un mas per arrendar. Amb el llenguatge telegràfic propi dels anuncis per paraules, deia: *MASOVERS. Masoveria per arrendar a 26 km de Girona, en direcció a Barcelona; 25 vessanes de terra davant la casa, pla, amb molts terrenys per pastures, i gran extensió de bosc de suros al darrera; casa nova, corts, quadres, porxo, etc., acabat de construir. Indispensable masover bona família.* Setanta-quatre anys més tard, l'octubre del 2005, quan vam començar a treballar en aquesta monografia, *El Punt* publicava un altre anunci demanant masovers. El seu contingut, tanmateix, era ben diferent: *Gestoria Mension de Figueres selecciona: MASOVERS. S'OFEREIX allotjament i subministraments pagats en una masia situada a Calonge (Baix Empordà). Es requereix: home i dona d'edat entre 35 i 55 anys, traslladar-se a viure a Calonge, amb habilitats jardineres i culinàries.* Els anuncis de masoveries a la premsa local eren rars a l'alçada de 1930; però en canvi són relativament freqüents en la premsa local actual i també a determinades pàgines d'internet. D'entrada, doncs, una primera dada de tipus quantitatiu ja ens indica que quelcom ha canviat en el mercat de les masoveries: la utilització de canals formals i públics com la premsa apunta cap una obertura en els mecanismes de contractació, cap a un menor pes dels mecanismes informals basats en el tracte personal o en la mediació de persones conegudes per ambdues parts. Tanmateix això no és pas el més rellevant. El contingut dels anuncis revela canvis de fons realment importants en el món de la masoveria. El 1931 s'oferia una finca agrària, dotada per ser tant un espai d'habitació com un espai de producció agrícola i pecuària. El 2005 la masoveria ja no tenia res a veure amb la producció agrària.

Es buscava una parella de mitjana edat que habités una masia i treballés com a servei domèstic. Les habilitats sol·licitades als potencials masovers havien canviat en consonància: el prestigi de venir d'una bona família s'havia substituït per habilitats jardineres i culinàries. Tota una imatge del que ha passat amb les masoveries en els darrers cinquanta anys.

La monografia que teniu a les mans parla dels últims masovers. Dels últims perquè són els més propers en el temps, però també, probablement, perquè són la darrera generació que haurà cultivat un mas en règim de masoveria. Després d'ells molts masos han estat parcel·lats, han esdevingut residències de cap de setmana o simplement s'han abandonat. D'aquí pocs anys el terme masoveria només es vincularà a un tipus d'edifici dedicat al turisme rural –això si es mantenen les categories que la legislació catalana té establertes a dia d'avui– i els masovers ja només seran una altra tipologia de servei domèstic. El sentit originari de la masoveria, com a institució agrària, s'haurà oblidat o, el que és el mateix, haurà esdevingut un arcaisme només recordat en medis acadèmics i erudits. De fet, és molt probable que aquest sentit ja s'estigui perdent avui. Un símptoma d'això és l'emergència del terme *masoveria urbana*, proposat per alguns col·lectius *okupes*, potenciat per diverses entitats cíviques i polítiques i recentment sancionat legalment pel Parlament català.¹ A l'hora

1. La idea de masoveria urbana va sorgir del Col·lectiu Dret a Sostre de Mataró, que el desembre de 2001 –i després de tres anys de treball– va signar un primer contracte. Es tracta d'una alternativa a la pràctica de l'okupació o bé d'una sortida legal d'aquesta basada en la signatura d'un contracte a través del qual el propietari cedeix temporalment un immoble a canvi de la realització de treballs de manteniment i rehabilitació dels edificis. Una de les impulsores, Cristina Ribot, situava la iniciativa de la masoveria urbana en un marc ideològic que té poc a veure amb la masoveria rural: la defensa de l'habitatge com a dret, la importància de les relacions interpersonals i de les relacions horitzontals no jerarquitzades... Vegeu la sinopsi del reportatge emès per TV3 el 9 d'abril de 2000 (http://www.tv3.cat/30minuts/arxiu/notcap_345.htm) o l'article publicat per Cristina Ribot a la web d'Iniciativa per Catalunya-Verds l'1 de maig de 2002 (<http://www.iniciativa.cat/domains/mataro/articles/1906>). Posteriorment la proposta va ser recollida per diferents grups polítics i administracions, fins a consolidar-se definitivament en la llei 18/2007, de 28 de desembre, del dret a l'habitatge, en vigor des del 9 d'abril de 2008, que dona entitat jurídica i regula aquesta nova figura legal d'accés a l'habitatge.

d'anomenar aquest règim d'intercanvi socialment alternatiu entre els propietaris i els masovers, els seus proponents segurament desco-neixien o ja havien oblidat el complex joc de jerarquies i submissions que està indissolublement associat a la masoveria rural. Altrament s'hagués fet difícil justificar l'elecció del mot.

La nostra perspectiva, que ningú ens malentengui, no té res a veure amb l'enyorança per un món que desapareix. Qui pot enyo-rar una institució social que era un instrument d'explotació del treball pagès, que teixia una xarxa de relacions marcades per la subordinació i que, a partir de mitjan segle xx, va mantenir els agricultors en unes condicions de vida marcadament inferiors a la resta de la població? En canvi, pensem que té molt interès recollir la memòria i l'experiència viscuda per les darreres generacions de masovers, tant perquè ens permeten enregistrar aspectes difícilment documentables d'altra manera, com perquè reflecteixen un procés de canvi i adaptació –per bé que finalment fallida– a unes noves condicions socials i mercantils. Les nostres preguntes han sorgit des del passat –des de la història, o el que en sabem d'ella– i s'han projectat cap el present. Els treballs de la historiografia rural catalana dels darrers quaranta anys han permès avançar notablement en la comprensió de com s'articulava el món rural i com es teixien les relacions socials entre els individus i els grups que el composaven². També sabem que això avui ha canviat radicalment i en molts sentits. Tanmateix desconexim en gran mesura com s'ha produït aquesta transició.

No tenim la pretensió de fer una obra definitiva sobre els ma-sovers. Més enllà de quatre tòpics, encara s'ha dit i escrit molt poc sobre aquest grup pagès que va tenir una presència dominant en el camp català durant les èpoques moderna i contemporània. No estem encara en condicions de tancar res, d'arribar a conclusions

2. Una mostra de l'avenç en aquest àmbit es troba en els quatre volums de la *Història agrària dels Països Catalans* dirigida per Emili Giralt (2004, 2005, 2006 i 2008).

definitives. El nostre objectiu és més modest, és –per dir-ho d’alguna manera– exploratori. Tampoc el material que hem utilitzat ens permet arribar a conclusions tancades. Hem treballat amb entrevistes orals a persones que en algun moment de la seva vida van ser masovers, amb l’objectiu d’obtenir un conjunt de relats de vida que, posats en paral·lel, ens permetessin observar tant pautes comunes com experiències divergents. Per això, a l’hora de seleccionar els candidats hem cercat ampliar al màxim el ventall de perfils personals que poguessin aportar-nos una col·lecció d’experiències rica i al màxim de diversa.

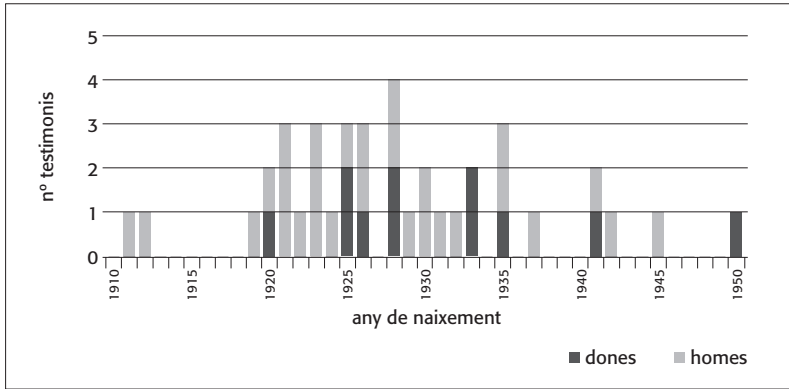
Els testimonis

Hem recopilat un total de trenta-nou relats de vida a través d’entrevistes realitzades entre els mesos de març de 2006 i abril del 2007. En total s’han gravat unes 130 hores que han estat transcrites completament amb la finalitat de facilitar-ne l’anàlisi. El territori que volíem explorar, en coherència amb un treball realitzat anteriorment sobre els hisendats, és molt ampli i això ha donat lloc a certs desequilibris geogràfics. Globalment s’ha cobert el conjunt de les comarques gironines, per bé que finalment existeix un biaix marcadament empordanès, com pot observar-se a la taula 1.1.

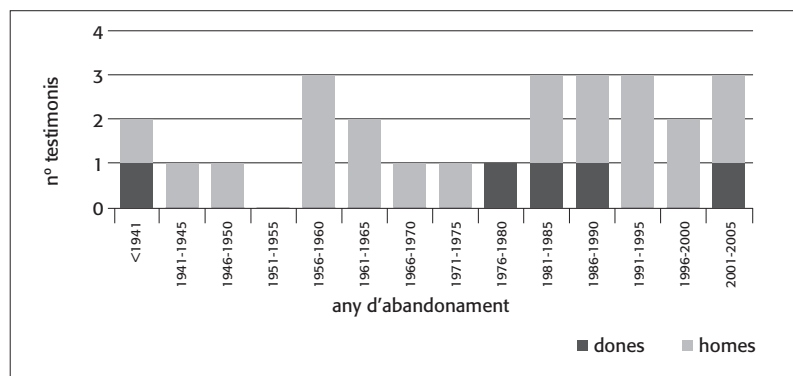
Taula 1.1 Geografia dels testimonis

	MASOVERS ENTREVISTATS		MASOVERIES	
Alt Empordà	9	23%	14	19%
Baix Empordà	16	41%	23	31%
Garrotxa	3	8%	8	11%
Gironès	6	15%	18	24%
Pla de l’Estany	1	3%	7	9%
Selva	4	10%	4	5%
	39		74	

Nota: El nombre de masoveries és, efectivament, superior al nombre de masovers entrevistats com a conseqüència del fet que molts van residir en més d’una masoveria al llarg de la seva vida. La ubicació geogràfica dels testimonis, quan s’ha produït un desplaçament entre dues comarques, es refereix a la darrera masoveria on van viure.

Gràfic 1.1 Distribució dels testimonis segons any de naixement

Pel que fa a l'edat dels testimonis (gràfic 1.1), hem optat per incloure masovers de diferents cohorts, però procurant que haguessin assolit un estadi de la seva pròpia trajectòria vital prou ric i divers. Per això la majoria –trenta-tres– han nascut amb anterioritat a la Guerra Civil i, en el moment de realitzar l'entrevista, tenien més de setanta anys, detall important perquè implica que –excepte uns pocs casos– es van incorporar al món del treball com a masovers abans de la fase d'abandonament massiu de la dècada de 1960. També hem volgut que hi hagués, si no una representació paritària, almenys un pes substancial de testimonis femenins per tal que, en qüestions fonamentals com l'organització del treball dins la masoveria o la relació amb el propietari, ens aportessin una visió diferent, una perspectiva de gènere. En total han estat nou les dones entrevistades. És més, en dues ocasions hem entrevistat alhora, però per separat, a un matrimoni. Ha estat una prova experimental amb resultats prou rellevants perquè la seva resposta sobre alguns aspectes que ens interessaven particularment ha divergit sensiblement. A les preguntes sobre la relació i els conflictes amb el propietari, les respostes de les dones, que no acostumaven a tractar-hi directament, han estat molt més dures i contundents que les respostes dels seus marits, que donaven una versió molt més suau d'aquesta relació.

Gràfic 1.2 Distribució dels testimonis segons any d'abandonament

El moment del naixement no és només l'únic fet decisiu en la conformació de l'experiència personal dels masovers. També ho és el moment en què van abandonar la masoveria (gràfic 1.2) i es van convertir bé en jubilats, bé en propietaris –petits, generalment–, en comerciants o en assalariats. Algunes experiències relatades per aquells que van perviure en una masoveria fins a la dècada dels vuitanta o dels noranta no són compartides en absolut pels qui abandonaren la masoveria en els anys quaranta o cinquanta. En coherència amb els criteris enunciats anteriorment, la nostra opció ha estat incloure el màxim de situacions possibles i, per tant, hem obert el ventall també pel que fa a la cronologia de l'abandonament.

Cal fer una darrera advertència. Tot i les nostres pretensions de recollir el màxim de perfils i itineraris personals, molts dels qui avui encara són identificats com a masovers i que, per tant, han pogut ser contactats i, si s'ha escaigut, seleccionats per ser entrevistats, són els que s'han mantingut com a masovers fins a temps recents. És molt probable que es tracti de casos excepcionals. Aquells que van abandonar als anys quaranta o cinquanta, avui ja no són reconeguts pels seus convilatans com a masovers. Pocs, amb excepció dels familiars, mantenen el record de la seva primera identitat. Val la pena reconèixer que no ens va ser fàcil trobar-los. En la nostra mostra pesen

molt els qui van mantenir-se en una masoveria després d'aquella fase d'abandonament generalitzat. I és probable que la seva situació fos, en aquell moment, prou diferent de la dels qui decidiren marxar.

Amb els entrevistats hem adquirit el compromís de mantenir en l'anonimat els seus relats per facilitar que s'expressessin amb total llibertat. Només en relació a aquelles dades que són notòriament públiques –com ara la documentació d'arxiu– ens hem permès d'esmentar el nom o els detalls que permeten identificar tant a testimonis com a terceres persones. Això no afecta en absolut les conclusions i hem procurat que no afectés el ritme del text. En aquestes pàgines introductòries, però, sí que és prudent i alhora necessari donar la relació nominal de tots els qui ens han obert les portes de casa seva i s'han ofert a respondre a les preguntes dels entrevistadors (taula 1.2).

Taula 1.2 Relació nominal dels testimonis

TESTIMONI	ANY NAIXEMENT	LLOCS DE RESIDÈNCIA (MASOVERIES)
Alegrí Palomer, Ferran	1921	Vilatenim, Pont de Molins
Armengol Fabrellas, Domingo	1932	Ginestar, Cartellà
Asparó Anglada, Manel	1926	Lladó
Ayats Sibecas, Baldiri	1929	Vilert, Orfes, Sant Miquel de Fluvià
Barnés Darna, Montserrat	1935	Cassà de la Selva
Batlle i Saiols, Maria Salut	1941	Sant Martí de Llémena, Caldes de Malavella, Llagostera, Aiguaviva
Bona Pagès, Joan	1923	Sant Cebrià dels Alls, Sant Julià de Boada
Busquets i Cruanyes, Joan	1929	Crespià
Camps Mir, Josep	1941	L'Estartit, Torroella de Montgrí
Carles Caner, Leonila	1933	Calonge
Castañer Panella, Joan	1919	Aiguaviva
Coll Ribas, Anna	1920	Torroella de Montgrí
Colom Colom, Francisco	1921	Sant Iscle de Colltort, Sant Feliu de Pallerols
Cufí Costa, Remei	1925	Cabanes
Espuña Torres, Llúcia	1926	Torroella de Montgrí
Farreró Calvet, Martí	1930	Torroella de Montgrí
Gispert Puig, Maria	1928	Sant Climent de Peralta
Johera Roca, Josep	1945	Torroella de Montgrí

TESTIMONI	ANY NAIXEMENT	LLOCS DE RESIDÈNCIA (MASOVERIES)
Mercader Serra, Genís	1935	Torroella de Montgrí
Oliver Oliver, Jaume	1923	Sant Sadurní de l'Heura, Sant Climent de Peralta, Millars, Torroella de Montgrí
Peiris Alemany, Esteve	1920	Torroella de Montgrí
Pujadas Salleres, Dàmaso	1928	Torroella de Montgrí
Pujol Felip, Josep	1925	Vilobí d'Onyar, Estanyol
Pujolàs Canadell, Josep Maria	1926	Siurana d'Empordà, Sant Pere Pescador, Cabanes
Pujolràs Requesens, Josep	1928	Arbúcies
Raset Roberto, Climent	1921	Sant Gregori
Rebugent Bonet, Lluís	1922	Rupià
Roig Genís, Jaume	1912	Roses
Ros Nicolau, Salvador	1924	Torroella de Montgrí
Sala Cufí, Rosa	1950	Sant Joan les Fonts, Aiguaneagra, Begudà
Roura Jordà, Maria	1928	Serinyà, La Jonquera
Sabater Comamala, Carme	1933	Pastells (Cruïlles), Els Metges (Cruïlles), Torrent, Monells
Serrat Orri, Josep	1923	Amer
Solà Font, Pere	1911	Begudà, Sant Feliu de Pallerols
Teixidor Fàbrega, Florenci	1937	Sant Gregori
Teixidor Sitges, Joan	1935	Adri, Celrà
Terradas Hors, Mario	1942	Crespjà, Navata
Trafach Roura, Pilar	1925	Amer
Urtós Cufí, Alfons	1931	Albanyà

El mètode

La història oral és un enfocament francament atractiu. Quan hom porta temps investigant en els arxius sobre alguna realitat social que encara no està extingida, troba molt interessant poder abordar moltes qüestions que són difícilment resolubles a través de textos escrits. Tenir un testimoni viu al davant permet plantejar aquelles preguntes que els documents no responen. Es pot indagar, per exemple, fins a quin punt ha existit i encara existeix una certa identitat com a grup o com a classe social. També es pot interrogar sobre el perquè de de-

terminades opcions o decisions. Per exemple, per què des de principis del segle XIX molts contractes de masoveria van tendir a passar de la parceria a l'arrendament monetari?, qui va ser l'inductor d'aquesta transformació?, quines van ser les seves motivacions o, si es vol, quina racionalitat econòmica ho va moure? En el cas dels masovers s'hi afegeix un altre al·licient: han deixat pocs registres documentals escrits, especialment registres de caràcter personal. Moltes qüestions sobre ells són difícils d'abordar a partir de documentació escrita. En aquest sentit, i en aquesta ocasió, la nostra perspectiva ha encaixat amb una de les orientacions clàssiques de la història oral com a àmbit historiogràfic: la història dels grups marginals, dels silenciats per la història més oficial. En el decurs del treball de camp vam tenir oportunitat de comprovar com alguns testimonis en tenien prou consciència d'aquest silenci i, en la mateixa direcció, ens va impressionar molt que un d'ells l'endemà d'haver finalitzat l'entrevista –que havia durat dues sessions– anés a trobar l'entrevistadora perquè volia fer un afegitó a la gravació. El que volia era

donar les gràcies a l'oportunitat que m'han donat aquesta gent d'aquest projecte que he pogut expressar lliurement, amb tota llibertat, tot lo que he pensat durant... del principi fins a l'edat d'ara que ja tinc, vuitanta-cinc anys. Moltes mercès a tots i molt agraït.

Metodològicament, l'interès per una perspectiva de llarga durada i centrada en els processos de canvi social ens ha portat a utilitzar l'opció dels relats de vida. Entre les diverses modalitats d'entrevista oral, la més coherent amb els nostres objectius és el relat de vida. Evidentment, la vida –així, en brut– és un objecte impossible de reproduir i de recollir en la seva totalitat. Tota història de vida és una selecció. Quan parlem de relats de vida estem referint-nos sempre a un tipus de narració que té com a perspectiva l'evolució del testimoni a través del temps, que es centra en experiències viscudes en primera persona, però que prioritza un ventall de qüestions considerades importants pels objectius de la recerca

plantejada. De fet hem intentat anar encara una mica més enllà de la vida del propi testimoni i, en la mesura del possible, reconstruir històries de família en alguns aspectes bàsics –com ara la mobilitat geogràfica, l'estatus sociolaboral o els nivells d'alfabetització i de formació– que ens permetien contextualitzar les històries personals en una perspectiva de llarg termini una mica més àmplia. Això ens ha permès veure, per exemple, fins a quin punt la condició de masover estava marcada per la mateixa tradició familiar, fins a quin punt els testimonis havien estat masovers perquè ho eren els seus pares i els seus avis.

Un dels punts que poden semblar més febles del nostre enfocament és la verificació dels relats testimonials, un aspecte metodològicament rellevant. És molt difícil documentar la major part dels temes que conformen un relat de vida. Es pot documentar la data de naixement, es poden documentar els canvis de domicili, o en alguns casos es poden documentar els anys que una persona va anar a escola, però costa molt més documentar la conflictivitat soterrada del masover amb el propietari (la que no passa pels jutjats ni acaba amb el comiat) o la distribució de tasques a l'interior d'una família. D'altra banda, no sempre el que diuen els documents és més real. Una de les coses que hem descobert parlant amb els masovers és que algunes de les clàusules que contenien els contractes escrits no s'aplicaven o almenys no es feia amb la rigidesa que el mateix contracte indueix a pensar. La relació quotidiana entre el propietari i el masover era molt més flexible i complexa del que apareix en els contractes escrits.

Un procediment de verificació de relats és el contrast entre ells. I en aquest punt val la pena remarcar que la coincidència de diversos testimonis en experiències similars –o percebudes i recordades de forma semblant– genera major confiança en els resultats obtinguts, alhora que el contrast –quan ha estat possible– del relat del masover amb el relat del propietari del mas també serveix per destriar els elements més versemblants d'aquells que probablement estiguin

més esbiaixats. La manera d'abordar la qüestió de la verificació dels testimonis també depèn del plantejament general de la recerca. En aquest sentit, una altra de les característiques del nostre treball és que no ens interessen els testimonis en tant que individus singulars, sinó com a mostra de trajectòries i comportaments col·lectius. Per això el projecte es centra en un grup acotat i amb un perfil social definit i relativament homogeni.

L'equip

Molts dels qui hem participat en aquesta monografia ens sentíem compromesos a realitzar-la. Entre l'any 2001 i el 2003, aplegats entorn l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines,³ vam treballar en un projecte metodològicament molt similar, però centrat en la figura dels propietaris rurals, dels hisendats.⁴ Aleshores ja concebíem que aquell treball s'havia d'emmarcar en un programa més ampli i que havia d'incloure els altres grups socials que havien viscut en la ruralia gironina del darrer segle. Fins i tot vam posar-li nom al programa (*Un món rural en transformació. La regió de Girona, 1930-2000*) i vam considerar que el treball sobre els propietaris (*La veu dels hisendats*) n'era la seva primera fase. L'aproximació que vam fer hauria resultat coixa i esbiaixada si no haguéssim abordat aquest segon treball, centrat, com en un joc de miralls, en la contraimatge social del que s'explicava allà. Era de justícia dedicar una monografia als masovers i fer-ho amb un enfocament metodològic similar.

La recerca sobre els masovers ha estat una obra col·lectiva que va més enllà de la relació de signants que apareix a la coberta. Res hagués estat possible sense la desinteressada i generosa contribució d'un ampli equip d'entrevistadors dels quals només alguns han participat en la redacció de la monografia. Encara que no constin en els crèdits del llibre, també són, en bona mesura, coautors del que aquí

3. <http://www.ddgi.cat/historiarural/>

4. Vegeu Saguer, 2005 i també <http://k.udg.es/hisendat/>

es presenta. Per ordre alfabètic les entrevistes han estat realitzades per Narcís Arbusé, Jordi Bohigas, Mònica Bosch, Marciano Cárdbaba, Dolors Fuster, Josefa Juanola, Rosa Maria Moret, Sabina Plaja, Àngel Planas, Narcís de Puig, Joaquim Maria Puigvert, Josep Pujol i Coll, Jordi Reynés, Antoni Rico, Érika Serna, Enric Sagner, Joan Serra, Lluís Serrano, Xavier Solà, Teresa Solé, Dolors Subirà, Yvette Iglesias i Sebastià Villalón. D'altra banda, l'anàlisi de les entrevistes que conté el llibre tampoc hagués estat possible sense la transcripció de les gravacions, una tasca molt feixuga que ha estat realitzada per Jordi Bohigas, Yvette Iglesias, Núria Macau, Montserrat Pellicer, Narcís de Puig, Antoni Rico, Lluís Serrano, Pau Vila i Sebastià Villalón. La col·laboració de tots plegats ha estat imprescindible.

L'any 2005, quan els impulsors del treball sobre els hisendats ens començàvem a plantejar la segona fase del programa vam coincidir oportunament i feliçment amb l'Associació de Masos de Torroella de Montgrí i l'Estartit (Joan Serra, Narcís Arbusé, Dolors Fuster i Dolors Subirà) i els tècnics de cultura del mateix municipi (Jordi Reynés, Sabina Plaja, Enric Torrent i Antoni Roviras), que estaven interessats a desenvolupar algun projecte en comú que inclogués el territori del Baix Ter. De seguida els va entusiasmar la idea de recopilar històries de vida de masovers i, conjuntament, vam presentar-nos a la convocatòria de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya del Centre de Promoció de la Cultura Tradicional i Popular Catalana. A més de participar activament en el treball de camp, el grup de Torroella ha tingut objectius propis, que s'han materialitzat en dues exposicions –*La dona als masos* (2006) i *Els masovers del nostre poble* (2007)– i dos actes d'homenatge als masovers entrevistats.

Ja pròpiament en el capítol d'agraïments, ens cal reconèixer primerament el suport del Centre de Promoció de la Cultura Tradicional i Popular Catalana, que ens ha confiat la realització d'un segon projecte. També hem rebut múltiples ajuts i suports per part de moltes persones que ens han facilitat el contacte amb els testimonis o que ens han donat suport en algun aspecte puntual. Davant el risc d'obli-

dar injustament algú, els expressem de forma col·lectiva la nostra gratitud, esperant que tots s'hi puguin reconèixer.

Deixem pel final el més important. El nostre major agraïment és cap a tots els testimonis entrevistats: Ferran Alegri, Domingo Armengol, Manel Asparó, Baldiri Ayats, Montserrat Barnés, Maria Salut Batlle, Joan Bona, Joan Busquets, Josep Camps, Leonila Carles, Joan Castañer, Anna Coll, Francisco Colom, Remei Cufí, Llúcia Espuña, Martí Farrerós, Maria Gispert, Josep Johera, Genís Mercader, Jaume Oliver, Esteve Peiris, Dàmaso Pujadas, Josep Pujol, Josep Maria Pujolàs, Josep i Roser Pujolràs, Climent Raset, Lluís Rebugent, Jaume Roig, Salvador Ros, Rosa Sala, Maria Roura, Carme Sabater, Josep Serrat, Pere Solà, Florenci Teixidor, Joan Teixidor, Mario Terradas, Pilar Trafach i Alfons Urtós. Els agraïm la seva generositat i la seva disponibilitat a respondre preguntes a voltes massa personals, a voltes impertinents o desconcertants. Esperem que la confiança que van fer-nos no es vegi defraudada. Hem procurat en tot moment tractar amb respecte i rigor el que van explicar-nos, per bé que les interpretacions que aquí es fan no han de compartir-les necessàriament. A més d'un, si fos possible, li hauríem de demanar disculpes per haver retardat massa temps la publicació de la monografia. Dissortadament, en alguns casos, ja no ho podem fer. Serveixi aquest llibre a la seva memòria.

2. La masoveria i els masovers en perspectiva històrica

Rosa Congost, Pere Gifre i Enric Saguer

La història de la pagesia de Catalunya és en gran part la història dels seus masovers. A cap lector familiaritzat amb el món rural actual o amb la història del camp català li sorprendrà aquesta afirmació. Però la seva història encara està per escriure. Des de quan hi ha masovers? On i d'on sorgeixen? Què els distingia d'altres pagesos? Com van evolucionar? Són encara moltes les llacunes sobre els orígens i l'evolució d'aquest grup social.

L'anàlisi històrica dels masovers s'ha vist dificultada per les fonts, sempre rares i disperses en el cas de les classes menys afavorides, i aquesta condició ha propiciat l'aparició d'un discurs de naturalesa ideològica, elaborat per les classes propietàries i clarament esbiaixat. Aquest discurs, que anomenem pairalista, ha estat elaborat, bàsicament, durant el segle xx i es caracteritza per exaltar el contracte de masoveria remarcant-ne els aspectes aparentment positius per al grup social dels masovers. Presenta la masoveria com una via de promoció social per als fills cabalers i per als jornalers i la considera una fórmula d'estabilitat social i laboral ja que –malgrat la suposada temporalitat dels tractes– aquests podien renovar-se automàticament i sense limitacions. Aquesta és la visió que n'oferia el 1921 l'historiador, jurista i propietari gironí Pelayo Negre i Pastell:

*Las familias de los colonos residen muchísimos años, a veces siglos, al frente de una heredad que generalmente no abandonan sino cuando enriquecidos pueden vivir con el cultivo de las tierras que han adquirido o de sus propias rentas; casi siempre estas explotaciones son el camino para llegar a propietarios; ello es debido a las ventajosas condiciones de los contratos agrícolas, a la extensión considerable de tierras de que disponen que les permiten organizar la producción del modo mas conforme a sus intereses [...]*⁵

5. Negre i Pastell, 1921: 163. Vegeu una cita similar a la p. 182.

El desconeixement de la realitat històrica dels masovers n'ha facilitat la difusió d'una imatge poc problemàtica i molt estàtica. En aquest capítol volem esbossar una interpretació diferent sobre els orígens i l'evolució de la masoveria a la regió de Girona; una interpretació forçosament parcial, però basada en el que els estudis històrics han anat posant de relleu fins ara i que s'allunya força de la visió pairalista. Això ens permetrà observar fins a quin punt aquesta respon a una construcció ideològica pròpia del període en què va ser elaborada.

Què és la masoveria?

Hem de començar aclarint què entenem per *masover* i *masoveria*. Aquesta darrera, com tantes altres institucions socials, ha estat una realitat dinàmica i, per tant, amb un significat difícil de fixar fora del seu context històric i geogràfic.⁶ En un sentit primari i bàsic, el terme *masoveria* es refereix a un tipus de finca agrària –un mas– que ha estat cedida pel seu propietari a un agricultor, el qual, en virtut d'aquesta cessió, s'anomena *masover*.⁷ De fet, els diccionaris de la llengua recullen bàsicament aquest sentit, la masoveria com a entitat física, com a finca, i només la segona edició del diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC 2) considera un segon ús, també habitual, que entén la masoveria com a modalitat de contractació agrària.⁸ És més, l'Alcover-Moll cau en una contradicció visible

6. La inexistència de clàusules permanents i la plasticitat de les formes adoptades per la masoveria pot comprovar-se en la mostra de contractes compresos entre 1400 i 1895, analitzats per Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999.

7. Més contemporàniament, fruit d'un procés de fossilització toponímica, la denominació també s'ha pogut estendre cap a finques –especialment cases– que temps enrera havien estat ocupades per masovers i que avui tenen altres usos.

8. El *Diccionari català-valencià-balear* (Alcover-Moll) i el *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC (1ª edició) només admeten el terme masoveria en el sentit de mas o masia cedit pel propietari a un masover, per tant com a entitat física i no pas com modalitat de contractació agrària. El DIEC incorpora en la seva segona edició un significat com a contracte agrari, però el defineix incorrectament perquè considera que tenir una terra a masoveria només és *tenir-la a mitges entre el propietari i el masover*.

quan, després de definir la masoveria exclusivament com a entitat física, a l'hora d'exemplificar-ho utilitza una cita textual que es refereix al *contracte de masoveria*.⁹

Una raó que explicaria per què molts diccionaris de la llengua no recullen un dels significats freqüents del terme és la dificultat per donar una definició breu i unívoca de la masoveria com a tipus contractual. Qualsevol intent en aquesta línia pot pecar fàcilment de reduccionisme i pot fer abstracció de la rica diversitat de situacions que poden incloure's sota el terme de masoveria tant en l'espai com al llarg del temps. Perquè, això és clar, rere aquest nom podem trobar-hi una notable varietat de regles que regien la cessió i explotació dels masos, i això en dificulta –sinó impossibilita– una definició atemporal.

A aquest estat també hi pot haver contribuït la manca de definició legal de la masoveria. A diferència d'altres figures –com la rabassa morta o l'emfiteusi– la masoveria no ha estat mai una categoria amb reconeixement legal específic. El codi civil no en parla i la compilació de dret civil català aprovada el 1984 sols hi fa una referència breu.¹⁰ Només alguns tractadistes del dret civil amb interès per recopilar les normes consuetudinàries han abordat les característiques de la masoveria.¹¹ Una altra excepció la constitueixen la *Llei de contractes de conreu* aprovada pel Parlament de Catalunya el 21 de març de 1934, que dedica el seu article 5 al *contracte de masoveria*, i en sintonia amb

9. Concretament l'Alcover-Moll defineix masoveria de la forma següent: *Masia; conjunt de les terres de conreu i de les cases on habita el masover (Pallars, Pla d'Urgell, Cerdanya, Plana de Vic); cast. cortijo, granja. De quadesun mas o masoveria o alberch de paratge o de homes generoses, doc. a. 1392 (BDC, xx, 47). A certes comarques, com la Cerdanya, es diu especialment masoveria de la masia que es té a mitges entre el propietari i el masover. Més de cent jornals de terra donats a base del contracte de masoveria.* La definició de l'Alcover-Moll planteja un altre problema, donat que asimila masoveria a masia, quan aquest terme defineix només la casa i els edificis adjacents; el terme a utilitzar per referir-se al conjunt de l'explotació hauria de ser *mas*.

10. L'article 337 és l'únic que es refereix a la masoveria i només indica que el masover no ha de satisfer cap import en concepte de lloguer de la casa i de les altres dependències, pràctica contràriament habitual en la masoveria històrica.

11. Vegeu, especialment, Santamaria y Tous, 1896; i Negre i Pastell, 1925.

aquest precedent històric, la nova *Llei de contractes de conreu* que va aprovar el Parlament català el febrer de 2008.¹² Però aquí tampoc hi trobem una delimitació clara del seu significat, més enllà de la inclusió d'una casa o part d'ella en un contracte d'explotació agrícola.

Alguns intents per definir de la masoveria com a règim contractual de forma atemporal cauen en l'error d'assimilar exclusivament masoveria i parceria. El *Diccionari de Dret Civil* publicat pel TERM-CAT i el Departament de Justícia, un dels escassos diccionaris que recullen una definició de la masoveria com a modalitat contractual, diu específicament que és un *contracte de parceria*¹³ i la *Llei de contractes de conreu* de febrer de 2008 la inclou en el capítol dedicat a la regulació del contracte de parceria, assumint implícitament que té aquest caràcter. Com veurem més endavant, aquesta assimilació no és acceptable. Allò que distingeix i caracteritza la masoveria d'altres modalitats contractuals no és, pròpiament, el règim de tinença –arrendament o parceria–, sinó el tipus de bé que es cedeix, el mas. És la finca el que dóna unes característiques peculiars als tractes i permet parlar de la masoveria com a modalitat particular de contractació agrària. La masoveria és, per tant, el contracte temporal de cessió d'un mas.

No sabia què explicar-te. La masoveria pels masovers

Per als masovers entrevistats, la masoveria també és un concepte difícil de definir. Quan se'ls pregunta directament què és o se'ls demana que l'expliquin, la resposta sol ser confusa i sovint forçada per la insistència dels entrevistadors: *Què vols que digui jo, no sé com dir-t'ho, no sé què contestar-te jo ara*. Tot i l'aparent obvietat i simplicitat de la qüestió, en aquest punt els testimonis solen dubtar i titubejar. En alguns casos, la resposta té poc a veure amb la pregunta. Altres

12. Llei de Contractes de Conreu, 20 febrer 2008, art. 39.

13. La definició proposada pel *Diccionari de dret Civil* diu: *Contracte de parceria pel qual una persona s'obliga a conrear la finca d'una altra, viure en la propietat, lliurar-li la part pactada dels fruits i actuar com a administrador o apoderat del propietari*.

ho resolen amb una explicació simple que es limita a destacar que es tracta d'una cessió (temporal) d'un mas, sense moltes més precisions.

La masoveria és una propietat treballada per un masover, simplement [...] Un masover és... una persona que està en un mas que no és seu.

Algun testimoni ho assimila a un lloguer i en una ocasió, fins i tot, s'acaba anomenant *masover* al llogater d'una casa de vila que el testimoni posseïa: *nosaltres diem que tot són masovers*. Aquest mateix testimoni aporta una precisió important en la seva exposició: *Els que paguen arrendament i vigilen la casa d'un altre [són] un masover*. Si deixem de banda el terme *arrendament*, que aquí és usat de forma àmplia, com en els protocols notariais, per incloure els *arrendaments a parts de fruits* (parceries), allò realment significatiu és el segon element que apareix: el masover com a guarda d'una propietat. Aquesta era una de les funcions que habitualment els eren assignades i, en aquest sentit, una masoveria també responia a una estratègia de cessió d'un mas a un agent encarregat de la seva vigilància.

L'experiència concreta de cada masover influeix molt a l'hora de destacar allò que es considera central en la masoveria. Molts testimonis la vinculen a una situació de subordinació respecte del propietari perquè aquesta ha estat la seva vivència. *És com si fossis a casa però mira, estàs sota les ordres d'un altre, s'afirma en una entrevista*. I un altre aclareix: *Perquè a un que t'arrendi un camp hi pots fer lo que vulguis, i en canvi amb un arrendatari d'una masia, l'amo ja et posa les condicions, lo que hi pots fer-hi*. Aquest darrer testimoni és important perquè posa de relleu que és precisament aquesta situació de subordinació en relació als usos de la finca cedida allò que, per a alguns, distingiria la masoveria d'altres formes de tinença o de contractació. En una masoveria el propietari imposa condicions limitants.

També cal aclarir que, per a altres, l'experiència de relació amb el propietari no ha tingut el mateix caràcter subordinat i, a l'hora d'ex-

plicar i definir la masoveria, posen èmfasi precisament en l'aspecte contrari: el considerable grau de llibertat que donava en comparació al treball assalariat:

Me sembla que de masover ets més lliure que pas fent de jornalier. De jornalier has de complir unes hores, o has de complir a la feina, en canvi de masover dius, bueno, mira avui, aquesta tarda fan un partit de futbol, me'n vaig a veure el partit de futbol i ningú, ningú et diu res.

L'única cosa que hi ha al meu modo de veure-ho és que treballaves al teu gust o a la teva forma i la teva manera.

Les dificultats per obtenir una definició més o menys unànime de la masoveria a través dels testimonis també deriven, per tant, de la diversitat d'experiències vitals que podien tenir lloc dins el seu àmbit. Algun, conscient de l'excepcionalitat del seu cas en relació als patrons que havien definit històricament la masoveria, fins i tot es nega a donar una definició: *La masoveria, tal com l'hem viscuda nosaltres, no sabem lo que és una masoveria.*

Alguns trets seculars

Com s'ha dit, el tret que confereix especificitat a la masoveria –diferenciant-la d'altres formes de contractació agrària– i que ha perdurat al llarg del temps és la seva vinculació a un tipus d'explo-tació concreta: el mas. Des dels seus orígens constitueix una resposta a la necessitat, experimentada per alguns propietaris, de contractar treball per explotar un mas. Aquesta necessitat, però, podia obeir a lògiques diferents. Tot sembla indicar que els primers masos ar-rendats a masoveria, durant la baixa edat mitjana, ho van ser per contingències familiars: mort de l'hereu, viduïtats i minoritats, tu-tories dels joves hereus, etc. Es tractava, doncs, de donar resposta a necessitats puntuals. Però si la masoveria només hagués tingut èxit en aquestes circumstàncies probablement avui no parlàriem d'ella en els mateixos termes. Des dels inicis de l'època moderna van proliferar

els contractes de masoveria fets per individus de diferent condició –pagesos, mercaders, notaris, nobles– que havien acumulat masos per herència o per compra. La masoveria és producte d'aquest procés d'acumulació i de diferenciació social.

Des del punt de vista de la producció, i malgrat la pluralitat de situacions i estratègies possibles, l'economia del mas s'ha caracteritzat per la seva diversificació –més que no pas l'especialització–, amb un predomini clar de la producció de cereals, de la ramaderia, i, allà on els boscos eren abundants, de la producció forestal. Les masoveries van mantenir aquesta característica bàsica, però la conversió d'un mas en masoveria també solia comportar l'aparició de canvis rellevants en la forma d'entendre i organitzar aquesta explotació. Un contracte de masoveria típic, de qualsevol època, obligava al masover a conrear les terres, però reservava per al propietari l'explotació dels boscos. Les regles que regien la masoveria també limitaven o no afavorien determinats cultius i, per això, la participació dels masovers en el procés d'especialització vitícola catalana dels segles XVIII i XIX, considerat amb raó un dels motors econòmics de la Catalunya rural, va ser poc important.¹⁴ En canvi, no podem dir el mateix respecte de l'activitat ramadera, que sabem que durant el segle XIX va conèixer un important desenvolupament a la regió de Girona i, concretament, en els seus masos.

Des del punt de vista de l'organització territorial es poden distingir diverses estructures i situacions que implicaven també maneres diferents de viure com a masover. A vegades una masoveria era una explotació aïllada, rodejada de les seves terres i de masos que pertanyien a altres propietaris; però no era pas sorprenent trobar dues o tres masoveries contigües pertanyents a un mateix propietari, conseqüència bé de processos d'acumulació, bé de la fragmentació d'antics masos en masoveries més petites. És freqüent

14. Sobre la viticultura com a motor econòmic, vegeu Torras, 1984. Per al procés d'expansió vitícola, vegeu Pujol, 1988. Sobre la participació dels masos en l'expansió vitícola, Barbaza, 1966.

també veure masoveries contigües a una casa pairal, en la qual el propietari podia viure de manera permanent o estacional. En tots els casos, cada masover disposava d'un edifici independent, amb les seves pròpies instal·lacions annexes, però és evident que el grau de proximitat amb el propietari i amb altres masos pertanyents al mateix patrimoni podia donar lloc a models de relació i de control diferents.

Des del punt de vista de l'organització del treball, el mas es caracteritzava per ser una unitat d'explotació de caràcter familiar. Parlar de masovers vol dir parlar de famílies masoveres. L'obligació de *fer foc, llum i estada* en el mas, a la qual al·ludeix el títol del llibre, implica l'existència d'una unitat familiar. El nombre de components d'aquesta, i dels braços disponibles, condicionava la capacitat per conrear l'heretat. La família masovera corresponia al tipus dominant en el món rural català: un nucli familiar format com a mínim per un matrimoni, i els fills solters d'aquest matrimoni que no tinguessin la condició de l'hereu. El masover, en el moment de signar el contracte, havia de ser un home casat i amb família, a més de pagès experimentat i disposar del bestiar i instrumental necessaris per tirar endavant el mas. El caràcter familiar de la vida masovera i la necessària possessió de béns atorgaven un paper molt important a les estratègies hereditàries d'aquest grup social, que, en termes generals, seguien la pauta dominant a Catalunya. Un dels fills, normalment el fill mascle més gran, heretava el conjunt de béns mobles i bestiar del pare masover, i això el deixava en condicions per heretar també la masoveria.

El discurs pairalista havia insistit molt en el caràcter societari del contracte de masoveria, en la idea que masover i propietari formaven una societat en la qual cada part hi feia una aportació en benefici mutu. Aquesta visió de la masoveria també la trobem a l'època moderna. Durant la segona meitat del segle XVII, en el si de l'Audiència, el braç militar va defensar la immunitat fiscal dels seus masovers amb l'argument que es tractava d'un contracte de societat

i, en conseqüència, els masovers havien d'ésser exempts, com ho eren els propietaris, del pagament dels *mals* i càrrecs imposats per les universitats. Es tractava, tanmateix, d'una argumentació clarament interessada, com també ho va ser posteriorment. Com veurem, molts propietaris i juristes que a començaments del segle xx havien defensat aquesta posició, van canviar de parer quan van veure que una definició d'aquest tipus, portada fins a les darreres conseqüències, podia dificultar el desnonament dels masovers.

En el segle xix els arguments que servien de base per definir la masoveria com a contracte de societat es basaven sobretot en dues característiques força esteses del contracte: el fet que molts fossin parceries i que obliguessin el masover a residir en el mas. Però aquests dos elements dominants no són contradictoris amb l'existència d'una gran diversitat de modalitats de masoveries i de masovers, en el temps, des de la baixa edat mitjana fins als nostres dies, i en l'espai, en el conjunt del territori català. En primer lloc, perquè amb el temps es van desenvolupar diferents variants regionals de la masoveria catalana.¹⁵ Aquí, insistirem en els trets específics de la masoveria gironina, que no necessàriament eren compartits per altres àrees de la Catalunya dels masos. En segon lloc, perquè en una mateixa àrea regional hi havia importants diferències –socials i econòmiques– entre els masovers.

Fins al segle xx, en la majoria dels contractes de masoveria –però no en tots– s'establia que el pagament de la renda consistia en una part dels fruits collits en el mas. Això ha conduït a identificar contractes de masoveria amb contractes de parceria. El propietari percebia una renda proporcional a la collita, que no estava sotmesa a processos inflacionaris i que podia ser portada al mercat i rendibilitzada convenientment. Ara bé, a diferència d'altres formes de parceria, des de la fi del segle xvi la majoria dels propietaris de la regió de Girona

15. Sobre les varietats de masoveria fora de les comarques gironines, vegeu Sudrià, 1979; Ponce, 1997; Ferrer, 1987: 466-479; Badosa, 1985: 304-332; Pascual, 2000: II, 61-69.

El masover
de can Paulet
(Crespià,
Pla de l'Estany)
llaurant amb
les eugues.
Autor desconegut.
Data: 1920-1935

van optar majoritàriament per no participar en les despeses d'explotació dels masos i van establir una renda del terç per als conreus principals i, de forma variable, del terç o del quart per als altres. Aquesta característica és important perquè diferencia clarament la masoveria gironina d'altres sistemes europeus de parceria i fins i tot d'altres sistemes d'explotació de masos dins la mateixa Catalunya Vella, on el sistema de mitgeria no era estrany. En certa manera, doncs, podríem dir que la masoveria era menys *societat* a la regió de Girona que en altres llocs, ja que el propietari podia exercir com a tal sense haver d'avançar capital.

De l'obligació d'habitar en el mas, una de les particularitats de la masoveria, se'n deriven altres característiques del contracte. Al masover se li exigien un seguit de prestacions en treball per al bon manteniment de camins, recs i motes i per al manteniment de la casa. A més, la presència obligatòria i permanent en el mas permetia que, a vegades, el masover assumís funcions de vigilància i d'administració del patrimoni. Molts masovers, si bé estaven exclosos de l'explotació dels boscos del mas (sovint només se'ls permetia recollir

branques per al seu consum), acollien els jornalers del bosc pagats pel propietari o s'encarregaven d'emmagatzemar els productes forestals. Alguns, a més, feien d'intermediaris entre els propietaris i altres masovers o petits arrendataris de parcel·les, vigilant-los i col·lectant-ne les rendes. En aquesta darrera situació, és evident que la relació del masover amb el propietari era molt diferent si exercia funcions de vigilant o de vigilat.

Els masovers en la història de la regió de Girona

Per aproximar-nos a la història dels masovers, els contractes de masoveria són una font bàsica. Afortunadament, a les comarques gironines es trobava molt arrelat el costum d'anar al notari i disposem d'una bona mostra de contractes notariaus de masoveria. Fa uns quants anys, la consulta sistemàtica de les fonts notariaus de la regió de Girona ens va permetre d'arribar a unes primeres conclusions sobre l'evolució històrica d'aquests contractes,¹⁶ però l'exercici també ens va fer veure que la representativitat de la mostra analitzada disminuïa en el temps. En efecte, en les quatre notaries que vam estudiar— Amer, Torroella de Montgrí i dues de Girona— el nombre de contractes seguia una tendència diferent a la que es podria esperar, perquè la quantitat localitzada per a finals del segle XVIII (27) era inferior als escripturats a la fi del segle XVII (67) i aquest era inferior al nombre de contractes de la fi del segle XVI (93). El contracte va deixar pràcticament d'escripturar-se davant notari durant el segle XIX, període en què sabem que dominava clarament en el camp gironí. Aquesta circumstància no atorga menys interès a la font notarial, però ens obliga a complementar-la amb altres fonts.

En termes demogràfics, els masovers mai no van ser el principal component de la pagesia gironina. En els inicis de la masoveria, a la baixa edat mitjana, la majoria dels masos eren habitats per pagesos

16. Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999.

de remença. La masoveria es va anar estenent en la mesura en què els propietaris dels masos, molts dels quals havien estat pagesos de remença, deixaven de cultivar-los directament.¹⁷ El nombre de masovers va augmentar al llarg de l'època moderna, com a reflex d'un procés clar de diferenciació pagesa –pagesos rics que deixaven de treballar, pagesos pobres que esdevenien masovers– i de polarització social. Caldria analitzar-ho amb més detall, però la immigració francesa del cinc-cents¹⁸ i els fills cabalers dels masos devien ser l'aportació inicial imprescindible en la consolidació del sistema de masoveria a les comarques gironines.

A finals del segle XVIII sabem que els masovers representaven una majoria clara entre els habitants dels masos, però no entre la població rural. Durant el mateix segle, el nombre dels treballadors va augmentar més que el nombre de masovers, i aquest fet, juntament amb el protagonisme d'aquell grup social en les transformacions agràries del segle, basades en la colonització de terres ermes i boscoses, va acabar consolidant una important capa de petita pagesia que, ja en el segle XIX, s'identificà amb l'etiqueta de *menestral*. Des de finals del segle XVIII, doncs, el pes dels masos hauria minvat dins la Catalunya dels masos, és a dir, de la Catalunya Vella, la dels antics remences i, també, la dels masovers. Tot i així, la importància dels masos en l'organització de l'espai rural català i en la producció agropecuària ha perdurat fins pràcticament als nostres dies. Aquesta doble circumstància marca clarament l'especificitat del grup masover: els membres d'aquest grup social estaven obligats a entendre's, per una banda, amb els propietaris dels masos i, per l'altra, amb la resta de la població pagesa, sobretot amb els pagesos més pobres, als quals havien de recórrer per contractar el treball que no podien realitzar els efectius familiars.

17. Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999: 267-297.

18. Vegeu els percentatges d'immigrats francesos segons la matriculació de 1637 al litoral català, tot i que el terme pagès sigui massa ambigu, a Nadal i Giralt, 1960: 135-138.

La masoveria a les èpoques medieval i moderna

Encara tenim moltes llacunes sobre els orígens de la masoveria com a fórmula de gestió i de percepció de la renda per part dels senyors útils i propietaris de mas.¹⁹ Per això la síntesi que plantegem a continuació té més de plantejament del problema que de presentació de resultats.

Un buidatge exhaustiu dels protocols notarials de la ciutat de Barcelona per localitzar-hi contractes de treball d'agricultors del segle XIV ha donat com a resultat l'absència total de contractes de masoveria.²⁰ L'autor del buidatge ha documentat 83 contractes que, majoritàriament, són per treballar a masos o torres, generalment per un any i a canvi de l'estada, l'alimentació i una paga o salari. Sembla que es tracta de contractes de treball o, si es vol, d'una mena de majordomia, ja que el contractat fa estada a la torre o mas, però en cap cas podem intuir que es tracti de masoveries. Només 17 casos ofereixen algun dubte perquè els contractats són marit i muller, però en cap cas s'especifica si aporten bestiar i eines de treball i sempre reben una paga pel seu treball, que, sovint, queda fixat en el període d'un any de durada. Si haguessin existit masoveries com les que s'identifiquen en períodes posteriors, en un buidatge exhaustiu d'aquesta mena, haurien aparegut.

Per la seva part, Jaume Codina, en efectuar un exhaustiu estudi dels protocols notarials i altres actes relatius al territori de Provençana –l'Hospitalet–, situa l'aparició del contracte de masoveria en el segle XV.²¹ Tot i documentar dos contractes de lloguer de masos en

19. El 1971, Vilà Valentí traçava les línies generals del contracte de masoveria, que feia aparèixer en el segle XVI, però sobretot es preguntava per l'origen dels masovers: *d'on va sorgint aquesta important massa de masovers? L'estudi acurat i general, respecte a aquest punt, està encara per fer* (Vilà, 1973: 176). Més recentment, L. Donat, que estudia els contractes de masoveria en el segle XIV gironí, just després de la pesta negra, constata el buit historiogràfic existent: *malgrat que la bibliografia que parla de l'emfiteusi o dels contractes d'establiment és abundant, la masoveria no ha estat gens tractada pels historiadors de la Catalunya Vella. Tan sols n'hem trobat referències, totes dues de casos del segle XV...* (Donat, 1999: 126-127).

20. Hernando, 1998.

21. Codina, 1987: 172, 213, 229, 287, 288, 304-305.

el segle XIV (1356 i 1375), considera que en aquell moment *tots els pagesos són propietaris*. Afirmació contundent, sens dubte. En canvi, el mateix historiador documenta sis contractes de masoveria entre 1434 i 1447 i sosté que és aleshores quan fa la seva aparició *una nova classe: els masovers*. Aquests són persones vingudes de fora del terme, que es lloguen per cinc anys per treballar el mas i que paguen un arrendament anual (només en una ocasió és proporcional a la collita, concretament la meitat dels esplets). Si hem de fer cas d'aquests dos estudis, centrats en el pla de Barcelona i el delta del Llobregat, la masoveria no estaria establerta fins al segle XV,²² i encara en la modalitat de pagament en metàl·lic, és a dir, es tractaria d'un arrendament a preu acotat.

Per a la vegueria de Girona, que constitueix la nostra àrea d'estudi, Lídia Donat ha localitzat setze contractes *ad laborationem* de l'any 1349, efectuats tant per senyors directes, com per senyors útils.²³ El contracte *ad laborationem*, amb trets assimilables a la masoveria, de fet ja era una fórmula coneguda abans, tant en la cessió de peces de terra, com també de masos o cortals.²⁴ Per als senyors directes, la cessió de la terra *ad laborationem* era una alternativa més per explotar la terra. Sovint també es cedien masos sencers a través d'establiments emfitèutics, però la manca de demanda podia obligar els senyors a parcel·lar els masos²⁵ o bé a acceptar condicions menys avantatjoses.²⁶ La diferència entre la cessió *ad laborationem* i l'establiment té a veure amb la durada: mentre la primera era per uns quatre anys, el segon era a perpetuïtat. Segons els interessos del

22. Cal precisar, tanmateix, que Víctor Farías, en una enquesta dels dominis reials de Terrassa de 1311-1314, localitza dos masos tinguts a masoveria (Farías, 2001: 172).

23. Donat, 1999.

24. Disposem d'un contracte de 1298 a Castelló d'Empúries, el més reculat del qual tenim coneixement, Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999: 275.

25. Sobre els *membra disiecta* del mas, és a dir, l'establiment per part del senyor directe de parcel·les del mas rònc, amb reserva expressa del senyor directe de poder recuperar-les i d'incorporar-les al capmàs, vegeu Blanco, Barceló, Feliu, Furió, Miquel, Sobrequés, 2003: 422-425.

26. To, 2002: 150-151.

moment se n'utilitzava un o altre. El 1349, i els anys posteriors, foren anys marcats per l'excepcionalitat de la pesta negra i és raonable pensar que els efectes de la crisi de mortalitat van alterar el mercat de terres. De tota manera, caldria continuar aquesta observació per un període més dilatat de temps a fi de poder confirmar-ho.

Maria Teresa Ferrer ha documentat cinc contractes més formant part del patrimoni reial. A diferència dels localitzats per Lídia Donat, són de major durada –un de cinc anys, tres de deu anys i un altre de vint– i en tots, menys un, el cens és en diner.²⁷ Per la seva part, J. Fernández Trabal documenta la masoveria com a fórmula usada durant el segle xv pel patriciat gironí, exemplificat en la família Bell-lloc. L'autor observa un significatiu canvi d'estratègia en la gestió del mas Gotmar: si l'any 1366 la gestió era directa, amb treball de dos esclaus, el 1436 el mas fou donat en contracte *ad laborationem* per vuit anys a canvi d'una tercera part dels fruits. Per a altres masos, també cedits *ad laborationem* el 1428 i el 1430, la durada era més curta, de dos i quatre anys, però la part de collita pel propietari era superior, la meitat, aportant-hi aquest la meitat de la llavor.²⁸ No és només el cas de la família Bell-lloc. Segons Fernández Trabal, *la parcel·la estava molt estesa entre els propietaris dels encontorns de Girona* en el segle xv.²⁹ Es pot pensar, doncs, que ja era una fórmula habitual del patriciat gironí, talment com passava entre el patriciat florentí.

La recerca actual sembla apuntar, doncs, que el contracte de masoveria era ja conegut en el segle xiv, i que en el xv s'acudí a aquesta fórmula segons les conveniències dels senyors útils i propietaris.³⁰

27. Ferrer, 2001: 209-211.

28. Fernández Trabal, 1995: 348-350, 355-357.

29. Fernández Trabal, 1995: 355, nota 47.

30. La cronologia coincideix amb la del sud de França, quan la modalitat del *métayage* queda plenament establerta des de la institucionalització dels registres notariais (cap a 1340), és més, *pour le pays toulousain, on peut en relever des centaines entre le milieu du xive siècle et la fin du xve* (Sicard, 1985: 67). També per la Provença, coincidint amb els registres notariais, si bé les *facheries* coexistien amb els arrendaments en diner, per la mateixa època i pels mateixos propietaris (Stouff, 1987: 57). Per la regió de París, els contractes de *bail à ferme* i *bail à moissons*, existien ja des del segle xiii, si bé és en acabar aquest segle i el xiv que s'imposen en els grans dominis (Moriceau, 1994: 51).

La cessió, però, no sempre era a canvi d'una part de fruits,³¹ ni tampoc les parts de fruits, la durada del contracte, o les altres clàusules estaven encara definides del tot. Fins al primer quart del segle XVI es van continuar temptejant les clàusules que l'havien de caracteritzar posteriorment, però en acabar el segle XVI el contracte ja estava plenament establert.

La consolidació dels contractes de masoveria durant els segles XVI i XVII

L'abundància de contractes de masoveria a la fi del segle XVI ens permet situar una primera fase d'avenç de la masoveria durant la segona meitat d'aquell segle o, segurament, abans.³² La multiplicació dels documents en els registres dels notaris coincideix amb una rarefacció dels establiments emfitèutics de masos, encara majoritaris a mig segle XVI i, també, amb una disminució dels arrendaments a preu fix. És també en aquest període que es consolida, com a element característic de la masoveria gironina, l'exigència del terç de cereals i, el més important, la no participació dels propietaris en les despeses generades per l'explotació. Després de diferents assaigs, aquesta és la fórmula que es va imposar.

Els contractes de finals del segle XVI són en general pobres en el detall de les clàusules i pactes que regulaven cada masoveria. No és fins al segle XVII que es generalitzen les clàusules que obligaven al masover a residir en el mas, a mantenir la casa i la finca o que fixaven el termini per donar-se comiat. Pel que fa a la durada dels contractes, a finals del XVI, l'opció de tres anys (33%) superava els cinc anys (29%), però posteriorment aquesta proporció va anar-se

31. Per la vall d'Aro, s'han documentat quatre contractes d'arrendament per la segona meitat del segle XV: 1455, 1459, 1468 i 1474. Es tracta de contractes d'arrendament en metàl·lic, amb una durada de tres (dos contractes), quatre i vuit anys, respectivament (Marcó, 2007: 114).

32. Un treball de Josep Colls en curs d'elaboració permet observar, a través del fogatjament de 1553 i de documentació notarial coetània, que una primera fase d'eclosió dels masovers (anomenants *joers* o *arrendataris* en les fonts) ja s'hauria produït abans de la dècada de 1550.

decantant cap a la segona opció: a finals del segle XVII els contractes de cinc anys representaven prop de la meitat dels casos i eren clarament dominants a finals del XVIII.³³

L'anàlisi d'una mostra d'arrendaments de masos empordanesos signats entre els anys 1610 i 1620, ens permet fer una aproximació més afinada a les característiques de la masoveria en aquesta fase d'expansió.³⁴ La mostra, en aquest cas, queda limitada a l'Empordà i, en concret, a les notaries de Castelló (67 contractes), Figueres (50 contractes) i Peralada (46 contractes), terres de plana, terres de masos i de cortals, terres de cereals per excel·lència. Aquestes notaries reflecteixen economies bàsicament rurals. Castelló i Peralada, després d'una forta presència manufacturera durant els segles baixmedievals, havien esdevingut nuclis rurals pràcticament desindustrialitzats; Figueres va prendre, a poc a poc, la centralitat, però sense anar més enllà d'un petit centre mercantil i manufacturer.³⁵

El lloc de residència dels arrendadors, i aquesta és una dada a tenir en compte, és molt variat: 32 eren de Castelló, 18 de Peralada, 11 de Figueres, 10 de Fortià, 5 de Garriguella i de Cabanes, i la resta es repartien en 58 municipis. Aquesta dispersió de la localitat de residència dels arrendadors demostra que el contracte de masoveria no era només un instrument dels propietaris absentistes, dels que havien traslladat el domicili a les petites viles empordaneses. De fet, la majoria dels propietaris de masos que cedien la terra a masoveria (el 55%) eren pagesos: *agricola*, *cultor*, senyors útils i propietaris de mas.³⁶

33. Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999.

34. Gifre, 2009: 406-415. Es tracta d'un període en què no hi ha fets excepcionals que influeixin sobre la contractació agrària: ni guerres, ni fiscalitat de guerra, ni crisis derivades de males collites.

35. La transformació de Castelló d'Empúries a Pinto, 2002 i Colls, 2002. Egea, 1999. Sobre el lloc d'aquestes poblacions dins la xarxa urbana catalana es poden trobar algunes referències a la bibliografia general: García Espuche, 1998; Dantí, 2005: 30-37, Serra, 2005: 41-93, on reivindica el paper de les ciutats a la Catalunya moderna, enquadrades en el braç reial en corts (més municipal que reial), enfront a la Catalunya dels masos.

36. En una mostra de 1595-1599 el pes dels pagesos arrendadors era una mica inferior, del 46%. Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999: 278.

Taula 2.1. Arrendadors de masos, 1610-1620

CONDICIÓ SOCIAL	NÚM.
Eclesiàstics	12
Donzells, ciutadans honrats, militars	22
Notaris, causídics, doctors en medicina	11
Botiguers, mercaders	23
Pagesos, senyors útils de masos	90
Masovers	1
No identificats	4
Total	163

Font: Gifre, 2009

Els sectors rendistes hi tenien presència, però en un segon nivell. Entre els eclesiàstics destaquen els nou masos arrendats a Castelló (sis per institucions i tres per clergues en la seva condició de *laica i privada persona*); entre els donzells, dotze a Castelló i set a Figueres. A remarcar, però, que no hi havia noblesa titulada i també els pocs professionals de la notaria i del dret, amb l'excepció de Castelló. El capital urbà, en canvi, hi tenia major paper: vint-i-tres contractes foren efectuats per mercaders i botiguers, bàsicament de Castelló i Figueres, en el que és una mostra del dinamisme d'aquest sector. La presència d'un masover es deu al fet de tractar-se d'un contracte de rearrendament.

Fixem-nos, però, en qui eren els pagesos que actuaven d'arrendadors. Analitzant-los amb detall es pot observar la importància d'algunes situacions familiars en la decisió de cedir l'explotació del mas, concretament de les situacions de viduïtat i de minoritat amb tutoria. Dels 90 casos recollits, 6 són arrendaments fets per tutors en casos de minoritat de l'hereu i en 15 casos l'arrendatària era una dona vídua. La masoveria, per a alguns pagesos, va ser la resposta a una contingència familiar, talment com trobàvem en els primers contractes de la baixa edat mitjana. Pel que fa als 69 casos restants en què l'arrendador és l'hereu, amb les dades

dels contractes no estem en condicions de saber les raons que els impulsaren a cedir l'explotació, per bé que, per a una part indeterminada, es pot aventurar la hipòtesi de la possessió de més d'un mas.

Taula 2.2. Durada dels contractes

DURADA	NÚM. CONTRACTES
1 any	2
2 anys	16
3 anys	26
4 anys	87
5 anys	29
no especificat	3
Total	163

Font: Gifre, 2009

La durada dels contractes és una altra dada a tenir en compte. En aquest període, i per a la mateixa zona, sembla imposar-se la durada dels quatre anys, estipulada en el 53% dels contractes, un valor superior als tres anys que dominaven a finals del segle XVI, però també inferior als cinc que acabaran consolidant-se més endavant. Si la durada dels contractes encara no és la que acabarà essent dominant, els pactes sobre la partició de la collita corresponen als que durant molts anys foren la norma habitual. En el 94% dels 153 contractes examinats es pacta que el masover haurà de pagar el terç de tot gra d'aresta. L'excepció són dos contractes de les notaries de Peralada, en què es pacta el quart, set contractes en què es pacta un pagament fix en diner, i un altre en què es pacta una quantitat fixa en espècie. El terç, doncs, estava plenament establert en aquestes notaries empordaneses en començar el segle XVII.

Que es cobrés només la tercera part del gra d'aresta no significava que no hi haguessin altres conreus. Sovint trobem en els contractes clàusules que limiten el conreu dels llegums. En un cas s'al·leguen raons de fertilitat del sòl: *com se veja que ab lo fer de llegums se gasta*

molt la terra.³⁷ Les clàusules solen establir una limitació dels llegums a una o dues vessanes, és a dir, la superfície necessària al consum de la família masovera.³⁸ Només uns pocs contractes especifiquen que el masover pot fer-ne lliurement. A vegades s'especifica el tipus de llegum o *cuinat* –faves a Marzà (1620), llobins a Peralada (1616)–, l'habitual, però, és que quedi en un genèric *llegum*. Aquestes limitacions solen referir-se a les terres sembrables dins una rotació, però no a les peces en guaret. En alguns contractes s'especifica que es poden sembrar llegums als rostolls sense cap limitació,³⁹ com en l'heretat Floreta de les Costes de Peralada (1614): *pugueu fer tants llegums com voldran en ditas terras, sols los fassen demunt de rostolls, y que aquells que no haien de pagar ters, sinó tant solament una cortera de mongetas quiscun any*.⁴⁰

Les clàusules relatives a la ramaderia no són gaire abundants, amb l'excepció dels cortals de Castelló, que es caracteritzen per la importància del contingent ramader.⁴¹ Són comptats els contractes de masoveria que estableixen condicions relatives al bestiar, però algunes referències són molt significatives. En un d'ells, després de pactar el terç dels grans, es fa constar que el bestiar va sempre a mitges, *com és pratiga y costum per esta terra*.⁴² De fet, els fons notariais de Castelló, Figueres i Peralada dels mateixos anys corroboren aquesta pràctica amb un bon nombre de contractes específics de bestiar. Aquests con-

37. Arxiu Històric de Girona, Notarial, Castelló, P. Ves, 1168 (1616-1617), 24 d'abril de 1617.

38. Excepcionalment, un contracte referit a un mas de El Far estableix permís per sembrar quatre vessanes de llegums (Arxiu Històric de Girona, Notarial, Castelló, P. Ves, 1172, 6 d'octubre de 1618) i un de Fortià, cinc vessanes (Arxiu Històric de Girona, Notarial, Castelló, P. Ves, 1172, 13 de desembre de 1618).

39. Són diferents els contractes de la notaria de Peralada que ho disposen així: castell de Pau, 14 de febrer de 1616; les Costes de Peralada, 6 de novembre de 1616 (Arxiu Històric de Girona, Notarial, Peralada, 540).

40. Arxiu Històric de Girona, Notarial, Peralada, J. de Palol, 536 (1613-1614), f. 44v.

41. Un cortical és un tipus de mas destinat a la ramaderia, amb closes per al bestiar.

42. La referència figura en el contracte d'arrendament dels masos Padallà i Coll dels Horts (Arxiu Històric de Girona, Notarial, Figueres, N. Bassedes, 265, 13 de juliol de 1617).

tractes adopten la modalitat de la *gazalla* –gairebé en règim d'exclusivitat en la notaria de Peralada, però també a la de Figueres⁴³ – o de la *comanda* –contracte habitual a les notaries de Castelló i en menor mesura a la de Figueres–. Sigui amb el nom que sigui, es tracta d'un mateix tipus de contracte de parceria o de mitgeria pecuària. Altres fórmules –companyies, societats,...– són escadusseres i testimonials. Quant a l'escripturació d'aquests contractes, se'n troben més a la notaria de Peralada que a Figueres i Castelló. D'això, però, no podem deduir que a la zona de Castelló la ramaderia hi tingués menys importància, sinó que en la seva notaria els tractes referits a la ramaderia solien incorporar-se dins els contractes de masoveria dels cortals. En aquests, les clàusules referides al bestiar reproduïen la modalitat de la *comanda* o *gazalla* a mitges fins al punt d'estipular-se que el conreu del mas o cortical s'havia de fer a *ús i costum de bon pagès* i la cura de la ramaderia a *ús i costum de gazalla*.

Els masovers i la masoveria en el context de les transformacions agràries dels segles XVIII i XIX

Els masovers es consolidaren com a grup social a les comarques gironines durant el segle XVIII, un segle que va conèixer grans transformacions agràries. Parlem de consolidació perquè tenim evidències que a finals del segle XVIII la majoria de masos eren menats i treballats per masovers. En unes llistes de veïns elaborades a finals del segle XVIII i referides a uns 200 municipis de la regió,⁴⁴ es veu de forma clara que la majoria de masos es trobaven habitats per masovers, és a dir, per no propietaris, ja que el seu nombre (1.953) superava les persones agrupades sota la rúbrica *hisendats* (1.328), que incloïa tant a propietaris rendistes com a propietaris agricultors. Les mateixes

43. El notari N. Bassedes, de Figueres, el 1609 el considerà *contracte de parceria*, el 1615 de *companyia*, el 1616 de *comanda a gasalla*, i a partir de 1617 s'anomenen *contractes de gazalla*, *pactes de gazalla*, o, simplement, *gazalles*.

44. Vegeu Congost, 2001. La documentació es troba a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, VII.1.1.2, *Llibres de l'armament general*, lligall 19.

l·listes també permeten comprovar que entre els masovers de finals del segle XVIII podia haver-hi importants diferències socials. La junta encarregada d'elaborar-les –amb la finalitat de recaptar una contribució proporcional a la riquesa dels habitants– va considerar que els masovers havien de pagar 3 rals per cada parell de bous. El més significatiu, però, és el fet que pràcticament la meitat dels masovers cotitzessin per una quantitat superior a 3 rals, és a dir, teòricament, per disposar de dos o més parells de bous. Des del punt de vista socioeconòmic, aquests masovers podien considerar-se membres d'una espècie de classe mitjana.⁴⁵

Aquest és el primer punt que volem remarcar, tot fent referència a un altre fet que va acompanyar aquest procés: el pes relatiu, en termes numèrics, dels masovers en el conjunt de la població rural, va tendir a baixar. Les mateixes l·listes que abans hem comentat ens mostren que els masovers només constituïen un 12% del conjunt de la població. Aquest fet s'explica pel creixement demogràfic del segle XVIII, que no va anar acompanyat per un augment proporcional del nombre de masos. En canvi sí van augmentar, de forma espectacular, les petites explotacions pageses per la via de les roturacions de terres abans ermes i boscoses mitjançant contractes d'establiment emfiteutic que els propietaris dels masos signaven directament amb treballadors, els quals esdevenien així petits propietaris. Els masovers van assistir de prop a aquest canvi espectacular del paisatge però no en van ser pas els principals protagonistes. Segurament per aquesta raó, els contractes de masoveria tampoc ajuden gaire a copsar el conjunt de transformacions agràries del segle XVIII.

Els contractes, més extensos i amb més clàusules que en els segles anteriors, no reflecteixen, per exemple, l'expansió del conreu de la

45. De fet, si fem una divisió de la societat segons les rendes atribuïbles a cada veí, el grup dels masovers no surt mal parat:

	VEÏNS	% VEÏNS	% MASOVERS
Classes baixes (capitació inferior a una pesseta)	12.582	69,6%	8,3%
Classes mitjanes (capitació situada entre 1 i 3 pessetes)	5.167	28,6%	18,1%

vinya ni l'expansió del suro, per posar dos exemples de fenòmens clau d'aquesta etapa. El mas va continuar essent bàsicament i sobretot una explotació de caràcter agrari i ramader. És significatiu, per això mateix, que els contractes de masoveria d'aquesta època amb prou feines continguin clàusules referents a la ramaderia.

Els contractes de masoveria durant els segles XVIII i XIX

Durant el segle XVIII els contractes de masoveria van tendir a complicar-se i els propietaris van esdevenir cada cop més exigents. Això és el que es desprèn d'una anàlisi dels contractes de setanta masos de la regió fet a partir del Registre d'Hipoteques (1768-1862).⁴⁶ L'estudi permet constatar un canvi força generalitzat de l'exigència d'una tercera part de *tot gra d'aresta* a una tercera de *tot gra* o tot gènere de fruits. Alguns contemporanis també van referir-se a aquest canvi. Així, a finals del segle XVIII, el corresponsal de Francisco de Zamora a La Bisbal va deixar constància de la seva posició contrària a la transformació viscuda:

*La quota con que contribuïen los colonos son frutos, generalmente es de la tercera parte de todos los que se cogen, y muchas veces con otras alderlas bien que algunos pocos observan todavía la costumbre antigua y laudable de la tercera parte de los granos de aresta tan solamente, que consiste en trigos, cebada, avena, mijo y paniso quedando todos los demás frutos a favor del colono bien que con limitaciones de las vesanas de tierra que puede sembrar de ello.*⁴⁷

La lectura atenta dels contractes ens permet veure els límits i, alhora, les possibilitats i estratègies dels masovers. Observem, per exemple, que els propietaris controlaven les terres ermes i boscoses. La vinya, en unes àrees, i el suro, en d'altres, van desenvolupar-se sense que els masovers hi participessin. Les clàusules contractuals revelen que, d'una manera força generalitzada, els propietaris van impedir que els masovers es beneficiessin del creixement econòmic

46. Congost, 1988.

47. Boixareu, 1973.

associat a aquestes transformacions. En part perquè el creixement demogràfic del segle XVIII, que va convertir els masovers en un grup social minoritari, va generar una oferta alternativa de treballadors de la terra –engruixida parcialment amb els fills cabalers de molts masovers–. Aquest grup social apareix de forma indirecta en els contractes, en tot un seguit de clàusules que fan referència al treball de tercers, des de la prohibició de posar en conreu les terres boscoses i ermes del mas a la prohibició de pràctiques que podien significar un estalvi de jornals, com la *venda de guarets*.⁴⁸ En la majoria de casos el propietari es reservava la possibilitat de realitzar directament –i, per tant, de convertir en renda– els tractes amb els possibles interessats en aquestes operacions.

El mateix estudi d'on hem extret aquestes dades posa de relleu un altre fenomen: una important taxa de mobilitat dels masovers. Contràriament al que diu la historiografia tradicional, influïda pels discursos pairalistes elaborats a partir de finals del segle XIX, els masovers de la segona meitat del segle XVIII i primera meitat del segle XIX semblen desplaçar-se amb relativa freqüència d'un mas a un altre, sovint d'un poble a un altre poble, de vegades en els masos d'un mateix patrimoni.

Més enllà de les clàusules: la ramaderia

La importància creixent dels grans de guaret i dels llegums entre la renda cobrada pel propietari difícilment pot ser explicada sense un augment de la ramaderia. A la regió de Girona, com en el conjunt de la Catalunya dels masos, no és vàlida la distinció entre pagès i ramader. Però, paradoxalment, la masoveria gironina rarament incloïa clàusules sobre el bestiar, amb excepció, és clar, de fórmules genèriques com l'obligació de *treballar i femar les terres a ús i costum de bon pagès*. Sabem, tanmateix, que la regió de Girona era més ramadera a mitjan segle XIX del que ho havia estat a finals del segle XVIII.

48. Fórmula d'arrendament (o de subarrendament, en el cas de les masoveries) consistent en la cessió temporal, per una collita, de les terres que es deixaven en guaret dins una rotació plurianual per a cultivar-hi patates, llegums,...

Segons el primer cens ramader (1865), la província de Girona destacava pel seu alt nombre de caps de bestiar porcí, boví i cavallí, el 80% dels quals –en el cas de les dues darreres espècies– eren destinats al treball agrícola.⁴⁹ Globalment, Girona era la província amb major densitat ramadera de Catalunya, amb uns valors que –a finals del segle– doblaven la mitjana catalana.

Alguns testimonis de mitjan segle XIX assenyalen la importància de les activitats vinculades amb la ramaderia no només en el si dels masos, sinó també en el conjunt de relacions establertes entre masovers i treballadors de la terra. La dada és interessant, si tenim en compte que acabem d'assenyalar el control d'aquestes relacions laborals com una de les obsessions dels propietaris. Així, el 1853, Ramon de Sabater, un hisendat gironí, feia referència als canvis espectaculars que havia experimentat la ramaderia:

*Veinticinco años atrás mas de la mitad del ganado de cerda y vacuno que se consumía en esta ciudad era procedente de Francia; ahora sin embargo de haber aumentado mas del duplo del consumo, todo es del país, y se estraen muchas miles de reses de ambas especies.*⁵⁰

Ramon Sabater distingia entre els masos i les heretats de menestrals i apuntava que els pagesos acostumaven a tenir més bous dels estrictament necessaris per treballar la terra. Els masos de 50 vessanes solien disposar de 5 o 6 bous i també era freqüent que, per cada parell de bous, disposessin d'una euga de ventre. Respecte dels xais, apunta que els masos solien tenir

desde media docena á 25 ó 30 cabezas de ganado lanar, ó bien compran corderos, que ceban para venderlos luego que han aprovechado las yerbas de alternativa y rastros, ó bien han apacentado en los trigos desde primeros de diciembre á mediados de marzo.

49. Vegeu Pujol, 1888.

50. Sabater, 1853.

I pel que fa als porcs, afirmava que

...es muy común criar desde tres ó cuatro hasta docena y media ó mas... Unos, y son los menos, los crían con sus respectivas madres, pero la generalidad los compra destetados y los cuida hasta que están a punto de cebar, si la cosecha de tardanías no ha prosperado bien, ó continúan conservándolos hasta tenerlos cebados para la matanza.⁵¹

La masoveria i els masovers a mitjan segle XIX: alguns testimonis

Després de la revolució liberal, en un context de relativa pau social i amb l'agricultura anglesa com a referent, algunes idees favorables a la revisió dels antics mètodes d'explotació i a la potenciació de la ramaderia van començar a estendre's en la literatura agronòmica. En aquells moments, les masoveries no travessaven cap situació especialment difícil; tanmateix, alguns contemporanis van començar a preguntar-se fins a quin punt el sistema vigent de contractació agrària podia ser compatible amb el creixement agrari. Alguns propietaris pronosticaven, davant la imminent arribada del ferrocarril, una caiguda important dels preus agraris i, en conseqüència, de l'agricultura local si no es modificaven els contractes; mentre que d'altres consideraven que els masovers representaven un seriós obstacle per al desenvolupament d'un programa de modernització agrària. El 1849, aquests propietaris van promoure la creació d'una granja-escola que, precisament, en la seva declaració de principis, establia com a objectiu principal la formació d'un nou grup social de majordoms o capatassos que havien de reemplaçar els masovers. Paral·lelament, també es produí un cert nombre de temptatives per explotar directament masos fins a aquells moments cedits en règim de masoveria.⁵²

51. Sabater, 1853.

52. Garrabou, 2006.

Les crítiques a la masoveria qüestionaven sobretot la manca de capital i de coneixements dels agricultors. Aquestes mancances, a parer d'alguns, bloquejaven la introducció de nous conreus, l'increment del bestiar i, en definitiva, la millora de la productivitat. Es sostenia que la pobresa i misèria dels agricultors, així com la seva obstinació per conservar les velles pràctiques de cultiu, els incapacitava per protagonitzar una nova etapa de prosperitat agrària.

L'emergència d'un grup considerable de petits propietaris havia fet més complexa la societat rural gironina d'aquells anys. Fages de Romà –un dels caps visibles del nucli d'hisendats reformadors– no dubtava a l'hora d'exaltar les virtuts del conreu d'aquests petits propietaris, etiquetats com a menestrals, enfront de la suposada apatia dels masovers. Yvette Barbaza aporta un testimoni molt interessant d'aquesta mateixa època. Es tracta d'una carta dels masovers de Palamós on manifestaven que els seus guanys eren inferiors als dels jornalers. La carta protestava per la contribució que havien de

Els masovers
del Regàs
(Arbúcies,
La Selva).
Autor
desconegut.
Data: 1915.

pagar, però és interessant que els masovers diguessin que només conservaven l'explotació *perquè sabien que així no els faltaria feina fora dels dies de festa*.⁵³

Tanmateix, també és revelador que el mateix Fages de Romà denunciés la febre ramadera dels masovers: lamentava que no respectessin les clàusules contractuals que limitaven els conreus no cerealístics, i augmentessin la superfície de farratges per alimentar un nombre més alt de caps de bestiar.⁵⁴ Aquest autor considerava que aquesta pràctica constituïa un clar *abús*, més que una evidència de la capacitat dels masovers per impulsar la producció agrària.

En els debats que es produïren a mitjan segle XIX sobre la masoveria i les seves alternatives, es va anar imposant una opinió cada vegada més favorable als tractes de parceria i de rebuig a les propostes de cultiu directe amb assalariats o amb arrendataris capitalistes. Els mals resultats econòmics que van tenir les experiències d'explotació directa i els problemes de control i disponibilitat de força de treball que, a diferència dels masovers, plantejava la mà d'obra assalariada, van afavorir una revalorització de la parceria. Revalorització que implicava, però, per als qui la defensaven, la seva reformulació. Per a Fages de Romà, calia convertir-la en una vertadera *associació entre el propietari i el masover*,⁵⁵ i això s'havia de concretar en una major participació del propietari en la direcció del mas i en l'aportació de capital circulant. Així es volia resoldre tant el programa modernitzador com els *abusos* dels masovers.

L'evolució del contracte de masoveria des de finals del segle XIX fins a la Guerra Civil

Sabem que els contractes de masoveria basats en la parceria van continuar predominant a la regió de Girona després de la segona

53. Barbaza, 1966: 404-5.

54. Aquesta infracció és explícita el 1863 i el 1877.

55. Fages de Romà, 1863.

meitat del segle XIX, però la tendència a no formalitzar-los davant notari en fa més difícil l'anàlisi. Les discussions sobre la idoneïtat de la masoveria i la parceria com a instruments de contractació agrària van apaivagar-se durant força anys i els documents disponibles no semblen indicar gaires canvis fins al tombant de segle. Potser per això, el retrat que Fages de Romà feia el 1853 no es diferencia gaire del realitzat per un altre prohoms gironí, Narcís Heras de Puig, el 1881:

*Felices los propietarios de las provincias de Barcelona y Gerona en que existe la numerosa, utilísima, benemérita y desatendida clase de colonos de fincas rústicas que se contentan de una vida sumamente frugal, que trabajan asiduamente á sus espensas para aumentar los productos de una finca ajena; que cargan con el pago de las contribuciones, de las semillas, de los abonos y de todos los gravámenes que pesan sobre la finca arrendada, que pagan ordinariamente el tercio de todos ó casi todos los frutos que la misma produce y aun algunas veces encima una cantidad en metálico bajo el nombre de adjutori; todo sin contar los capones de navidad y otros adminículos. Por esto son dignos de severísima censura los hacendados que todavía se empeñan en empeorar con condiciones onerosas la mísera existencia de tan asiduos trabajadores, que sólo á fuerza de constancia y de una increíble economía, cuyos detalles entristecerían a nuestros lectores, pueden llegar á satisfacer la parte dominical de los productos de la finca limpios de polvo y paja á cubrir la totalidad de las contribuciones y gravámenes.*⁵⁶

Fou en els primers anys del segle XX quan la masoveria va tornar a ser qüestionada, en un context de transformació agrària motivat tant per les noves condicions de mercat dels cultius tradicionals després de la crisi finisecular, com per les oportunitats generades per la creixent demanda urbana, procedent sobretot de l'àrea industrial de Barcelona. En aquesta ocasió amb un nou rerefons: la preocupació per frenar la conflictivitat social. La masoveria parciària, en aquest sentit, semblava una bona opció: havia demostrat ser un bon instrument per preservar la pau social i per crear una xarxa de relacions de tipus paternalista que ajudava a reforçar i reproduir la posició dels

56. Heras de Puig, 1881: 263.

propietaris. A la Catalunya dels masos i les masoveries, el nivell de conflictivitat era substancialment menor que en les àrees on predominaven altres fórmules i on el nivell de penetració dels moviments revolucionaris o reformistes també era major.⁵⁷ Els qui reflexionaven sobre la necessitat de transformar la masoveria a principis del segle xx tenien ben clar que, des d'aquesta perspectiva, havia estat un instrument eficient.⁵⁸ D'altra banda, l'alça dels salaris agrícoles, especialment pronunciada durant la segona dècada del segle, va posar en qüestió la viabilitat no només de l'explotació directa, sinó també la rendibilitat d'aquelles explotacions que requerien un volum de contractació de treball extern massa gran. La parceria era entesa, en aquest context, com un mecanisme eficaç per descarregar els costos laborals sobre la família masovera.

En els debats sobre la masoveria que es produïren en les primeres dècades del segle xx, els masovers encara continuaven essent presentats com un grup social humil i amb pocs recursos i, per tant, amb poca capacitat per liderar del canvi agrari, en uns moments en què arreu d'Europa es plantejava el problema de l'èxode rural. Per parlar d'aquest tema, el principal propietari de masos de Girona, el marquès de Camps, que en aquells moments ocupava la presidència de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, va assistir al *VIII Congrès Internacional d'Agricultura* celebrat a Viena del 21 al 25 de maig de 1907 i va aconseguir que una ponència titulada *Condicions per a conservar la classe pagesa* contingué un paràgraf referit a Catalunya que projectava una imatge absolutament errònia sobre la parceria i la masoveria catalanes:

Pour assurer l'existence d'une forte et saine classe rurale, intéresse la participation du paysan et du laboureur aux bénéfices des exploitations agricoles, surtout dans

57. Sobre la conflictivitat pagesa a la Catalunya contemporània i la seva geografia, vegeu Giralt, 1965; Balcells, 1968; Mayayo, 1995; Planas i Garrido, 2006.

58. Per Amit Badhuri, l'eficiència de les institucions econòmiques té, a més d'una dimensió econòmica, una dimensió de classe, que ell anomena 'eficiència de classe' (Bhaduri, 1998).

*les grandes propriétés. Moyen facile de réussir c'est le contrat d'Aparceria de Catalogne, Espagne. Ce contrat a la durée d'un an, prorogée indéfiniment tant que le propriétaire ou le laboureur ne dénoncent pas les contrats. Toutes les labours sont au compte du laboureur, et les fruits ainsi que les bestiaux, se partagent à espèce; généralement, pour la vigne, par exemple, en deux parties pour le laboureur et une partie pour le propriétaire, et trois parties pour le laboureur dans les céréales et une partie pour le propriétaire.*⁵⁹

A diferència del que diu el text, la pràctica dominant a la regió de Girona era la de pagar una tercera part al propietari, i no la quarta part. El lapsus ens sembla prou significatiu ja que suggereix que els propietaris gironins eren conscients que la renda que exigien era molt elevada i potser alguns, fins i tot, estaven disposats a reduir-la a una quarta part. De fet, si haguéssim de fer cas dels informes i les opinions que van anar apareixent en la premsa durant la segona i tercera dècades del segle xx, els tractes que havien distingit la masoveria fins aleshores s'estaven abandonat i eren substituïts de forma generalitzada per uns *tractes nous*, caracteritzats per una major implicació del propietari en la direcció i en l'aportació de capital circulant i per una decidida orientació cap a la ramaderia. Un jove estudiant a l'Institut Agricole Internationale de Beuvais, el 1909, recollia en la seva tesi sobre l'agricultura gironina un estat polèmic en relació amb la masoveria: *Ce mode de faire valoir est en ce moment très critiqué dans notre province*.⁶⁰ Molts autors van coincidir en la detecció d'un mateix problema: els anomenats *tractes vells* no eren adequats per facilitar el desenvolupament de la ramaderia i per realitzar un canvi de cultius orientat cap a l'explotació pecuària. Exactament el que havien propugnat els propietaris gironins seixanta o setanta anys abans.

De nou, el debat entorn de la modernització agrària

A principis del segle xx, en un context de reordenació del sector després de la crisi de finals del segle xix, existia una forta preocupa-

59. *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, julio 1907, p. 198-201.

60. Poch de Feliu, 1909.

ció entre propietaris, enginyers i dirigents sindicals per potenciar el desenvolupament agrari. Majoritàriament es manifestaven partidaris de mantenir un règim de parceria en la masoveria, però modificant-ne els tractes. En quins aspectes no els semblaven adequats els tractes? En general coincidien poc amb els temes que han centrat la discussió entre els economistes (ineficiència, baixa disponibilitat de capital, distribució del risc,...). Els seus comentaris apuntaven en altres direccions;⁶¹ en remarcarem tres:

Primerament lamentaven la inhibició del propietari en el negoci pecuari. L'enginyer agrònom Isidoro Aguiló observava que *existe una cierta resistencia a entrar en inteligencia con el labrador para establecer la cría de ganado, bajo la forma de la repartición de beneficios, y quizá sea porque implica la intervención del propietario...*⁶² Modernitzar l'agricultura, a la regió de Girona, passava per integrar-hi la ramaderia. La importància del bestiar en el si de moltes explotacions agràries ja era una realitat indiscutible, però els contractes de masoveria continuaven centrant-se en el conreu dels cereals. Excepte en algunes àrees tradicionalment ramaderes, el bestiar era una qüestió exclusiva del masover. Estava obligat a tenir-ne per treballar la terra i per fertilitzar-la, però si volia engreixar-ne o criar-ne, era una activitat pròpia.

També observaven una excessiva importància dels cereals per a consum humà en els masos, derivada dels patrons d'extracció de renda. Els propietaris exigien percebre la renda en els anomenats grans d'aresta (blat, ordi i sègol), limitant altres cultius interessants per al desenvolupament ramader com el blat de moro, que tradicionalment donava menys renda –el quart en comptes del terç– o la userda. La forma de percepció de la renda propiciava un altre abús: *l'abús dels cereals*.

En tercer i darrer lloc, apuntaven que els tractes al terç frenaven el masover a l'hora de realitzar millores o incrementar la despesa perquè l'ingrés marginal obtingut havia de distribuir-lo amb el pro-

61. Una exposició més extensa d'aquest debat es pot trobar a Saguer, 1999.

62. Aguiló, 1909.

pietari sense que aquest hagués aportat res. Aquest fre era evident en la utilització d'adobs inorgànics, que havien començat a tenir cert nivell de difusió, ja que en els tractes habituals l'import dels adobs anava exclusivament a càrrec del masover, mentre que l'augment de producció resultant es distribuïa segons les regles de partició.

Resumint, doncs, per a que les noves línies d'especialització agrària i ramadera de la regió de Girona poguessin desenvolupar-se adequadament en el marc de la masoveria, calia modificar les regles que limitaven la seva integració en el sistema de cultius del mas, calia invertir en instal·lacions per al bestiar, calia augmentar l'extensió d'userdes i altres plantes farratgeres, i calia modificar les regles de distribució del producte per facilitar l'adquisició de nous inputs (fertilitzants, llavors,...). Aquesta és la conclusió que s'extreu de debat sobre la masoveria que hem ressenyat.

Fins a quin punt van produir-se aquests canvis? Tot i que limitada per raons d'accessibilitat i pel valor de representació que es pot donar als estudis de cas, la documentació privada ens permet aproximar-nos al canvi en els tractes de masoveria des d'una perspectiva casuística, però més rica que altres fonts de caràcter massiu. En altres treballs, hem pogut estudiar l'evolució d'algunes masoveries corresponents a diversos patrimonis agraris de caràcter privat⁶³ per un període que comprèn les darreres dècades segle XIX fins a la Guerra Civil de 1936-1939. Els exemples analitzats ens indiquen que, almenys en alguns patrimonis, durant el primer terç del segle XX la masoveria va mostrar una certa plasticitat i flexibilitat per introduir canvis i assajar noves fórmules, sense abandonar el règim dominant de la parceria. Però també ens indiquen que aquesta transformació va ser molt tèbia, que les experiències transformació dels pactes a terços en pactes de mitgeria van tenir una vida breu o un abast limitat i que, al cap d'un temps, alguns propietaris tendien a optar per desentendre's del mas i arrendar-lo als masovers a un preu fix en moneda. La valoració

63. Es tracta dels patrimonis Bru, Grassot i Negre. Vegeu Saguer, 1999.

general que se'n pot fer, doncs, reconeix l'existència de canvis i moviments en les regles de la masoveria, però sense que es consolidés un augment significatiu en les aportacions de capital circulant per part dels propietaris.

El conflicte social latent: sobre les possibilitats legals de desnonar els masovers

A finals del XIX, coincidint amb la crisi agrària, es va obrir un altre debat a l'entorn de la masoveria. Aparentment, i en els seus inicis, era un problema estrictament jurídic, ja que es tractava de definir el contracte de masoveria, i també la parceria, dins l'ordenament jurídic vigent. En la memòria elaborada per l'Acadèmia de Jurisprudència de Barcelona el 1899, que intentava recollir les peculiaritats del dret civil català, s'hi podia llegir que la masoveria era un *contracte de societat* entre el propietari, que aportava la finca, i el masover, *que aporta a su vez su trabajo personal, el de su familia, simientes y animales de labor, aperos y semillas*.⁶⁴ Aquesta definició s'ha de situar en el context de les discussions jurídiques sobre el Codi civil espanyol, aprovat el 1889, que havia aparcat i deixat la porta oberta a alguns temes específics que afectaven el dret català, com l'emfiteusi catalana o les lleis d'herència. La consideració de la masoveria com a contracte de societat no era gens estranya, perquè permetia insistir en la bondat del contracte des del punt de vista social, però aviat va portar molts maldecaps als propietaris i juristes. El 29 de juliol de 1902 una sentència del Tribunal Suprem va commocionar el món jurídic català. Es tractava d'una sentència contrària al desnonament d'un parcer. El jutge s'havia limitat a aplicar a la parceria els articles de la Llei d'enjudiciament civil i del mateix Codi civil que es referien a les societats. Després d'intensos debats, els acadèmics i els propietaris van respirar l'estiu de 1905, quan el Tribunal Suprem va canviar d'orientació en jutjar el cas d'una masoveria de Granollers. A partir d'aquella data,

64. Academia de Legislación y Jurisprudencia, 1899: 670.

les sentències del Tribunal Suprem foren majoritàriament favorables al desnonament en les parceries i, per tant, també, en les masoveries, tot i que molts propietaris i juristes es continuaren lamentant de les dificultats per desnonar, fins i tot amb sentència a favor, i àdhuc suggeriren la connivència d'alguns jutges amb els masovers. Molts indicis revelen una forta conflictivitat latent i un interès inusitat dels masovers per les clàusules relatives al comiat.⁶⁵

Les lleis de la II República

El to dels debats entorn de la parceria i les tensions socials van augmentar durant la II República, amb l'aprovació de lleis relatives als contractes de conreus clarament favorables a parcers i arrendataris. Però el fet més destacable, en aquest punt, és la relativa marginalitat del tema de la masoveria en el debat polític sobre la reforma agrària. La masoveria en si no semblava plantejar un nivell de conflictivitat equiparable als contractes de parceria en les vinyes o als latifundis del sud espanyol. Els mateixos masovers no tenien pròpiament una força política ni sindical que els representés, ni que fos a escala local.

La Generalitat de Catalunya, el 1931, va obrir un procés de revisió de contractes de cultiu a través d'unes comissions arbitrals que estaven facultades per revisar la renda pagada per arrendataris i parcers. Però, significativament, només un petit nombre de masovers hi va presentar demanda, segons es dedueix de l'extensió de les finques.⁶⁶ Els problemes de la masoveria eren poc visibles en l'escena política. Això no nega l'existència d'un cert nivell de conflicte, però aquest no tendia a expressar-se en termes de revolta oberta, sinó que encaixava molt millor amb els models de resistència silenciosa que ha explicat James C. Scott.⁶⁷

65. Vegeu Congost, 1998. La discussió legal es pot seguir a través dels textos publicats pels juristes que varen defensar una i altra part (Saguer Olivet, 1905 i 1906; Martí Miralles, 1904).

66. Matas, 1991.

67. Scott, 1985.

La marginalitat política de la masoveria no implica que no es veiés afectada pel procés general de reforma. La Llei de contractes de conreu aprovada pel Parlament català el 1934 introduïa un seguit de canvis que afectaven en profunditat la masoveria: eliminava les prescripcions més servils, facilitava l'accés dels arrendataris a la propietat de la finca, limitava les causes de desnonament, estipulava indemnitzacions per millores, prohibia el pagament de quantitats no incloses en el preu de l'arrendament per la casa (adjutori) i, també, negava la qualitat de parceria a la masoveria tradicional, ja que exigia que el propietari aportés, a més de la finca, el 25% del capital d'exploració. Però els efectes d'aquesta llei van ser pràcticament nuls perquè va ser suspesa pocs mesos després de la seva promulgació i els successos posteriors van avortar definitivament la reforma.

Conclusió

La masoveria, com altres institucions socials, ha estat una realitat dinàmica i amb un significat difícil de precisar fora del seu context històric i geogràfic. Els intents per definir-la de forma universal i atemporal condueixen a una concepció errònia. És per això que, en aquest primer capítol, hem posat l'accent en el seu dinamisme i la seva historicitat. Per analitzar el món de la masoveria que ens han relatat els testimonis entrevistats ens caldrà tenir-ho present i, molt especialment, no oblidar que, des de mitjan segle XIX, estava sotmesa a un procés de revisió i reformulació que va concretar-se, bàsicament, a partir de finals del segle XIX, en un context de fortes pressions per modificar els sistemes de cultiu i per reorientar les explotacions cap a produccions més rendibles, que en el cas gironí fou la ramaderia de cria i engreix. La masoveria de la qual ens han parlat els testimonis és ja un sistema que havia acumulat canvis notables, en diverses direccions i no pas de forma homogènia.

3. Qui era masover? Identitat i mobilitat

Mònica Bosch

Qui es feia masover i per què? En aquest capítol intentarem respondre a aquestes qüestions, que tenen molt a veure amb les inèrcies familiars, però també amb el context històric i les expectatives de futur, perquè les decisions personals dels masovers, per bé que fossin preses de forma lliure i individual, van mostrar al llarg del segle xx un patró de comportament prou homogeni. Tractarem també altres qüestions relacionades amb l'entrada i el canvi de masoveria. Un dels aspectes que ens interessava abordar quan ens vam plantejar aquest treball eren les formes i condicions d'accés a una masoveria: a través de quins canals d'informació s'obtenien notícies sobre masos vacants, quines condicions es demanaven als masovers per accedir-hi, per quins motius es canviava de mas, etc. Tots aquests aspectes previs a l'establiment d'un contracte solien resoldre's normalment de forma oral, de manera que han deixat molt poc rastre en la documentació escrita. Entrevistar masovers ha estat, doncs, una oportunitat única per obtenir informació de primera mà sobre totes aquestes qüestions.

Els pares ja eren masovers. Qui es feia masover?

Sembla que, en el segle xx, va existir un fort pes de la tradició familiar entre els masovers: la immensa majoria dels testimonis havien nascut en una masoveria i procedien de famílies que ja eren masoveres (taula 3.1). És probable que les característiques de la nostra mostra hagin sobredimensionat aquest aspecte, perquè hem buscat masovers amb una llarga trajectòria en l'ofici i també perquè, en un període de disminució de la població activa agrària, és menor la capacitat d'atracció d'altres sectors socials cap a una ocupació en decadència. Un possi-

ble índex d'això pot ser el fet que, si comparem els pares amb els avis, s'observa una major diversitat d'ocupacions en els segons que en els primers i una certa disminució del pes de la tradició familiar. Tanmateix, malgrat que futures investigacions puguin matisar-ho, pensem que en termes generals es pot sostenir que la majoria dels masovers del segle xx procedien de famílies masoveres, és a dir, que existia un gran pes de la tradició familiar en l'ocupació de masover.

Taula 3.1. Origen social dels masovers i masoveres

LLOC NAIXEMENT	HOMES		DONES	
	NÚM.	%	NÚM.	%
Neix en una masoveria	25	89,3 %	9	81,8 %
No neix en una masoveria	3	10,7 %	2	18,2 %
Total casos	28	100,0 %	11	100,0 %
Ofici pares				
Masovers no propietaris	15	92,9 %	5	81,8 %
Masovers i propietaris	4		2	
Masovers i després propietaris	6			
Hortolà, després masover i propietari	1			
Pagès propietari de mas	2	7,1 %		
Pagès propietari			1	9,1 %
Carboner			1	9,1 %
Total casos	28	100,0 %	11	100,0 %
Ofici avis paterns*				
Masovers no propietaris	13	65,4 %	5	77,8 %
Masovers i propietaris	2		1	
Masovers i després propietaris			1	
Masovers i després ermitans	1			
Moliners i després masovers				
Pagès propietari de mas	1	3,9 %		
Pagès propietari	2	7,6 %		
Pastor	1	3,9 %		
Rajoler	1	3,9 %		
Carnisser			1	1,11 %
Desconegut	4	15,3 %	1	1,11 %
Total casos	26	100,0 %	9	100,0 %

LLOC NAIXEMENT	HOMES		DONES	
	NÚM.	%	NÚM.	%
Ofici avis materns*				
Masovers no propietaris	11	42,3 %	5	66,7 %
Masovers i propietaris			1	
Pagès propietari de mas	1	3,9 %		
Pagès propietari	5	11,5 %		
Ermità	1	3,9 %		
Ermità i carreter	1	3,9 %		
Pescador	1	3,9 %		
Torrnaire			1	1,11 %
Desconegut	8	30,6 %	2	2,22 %
Total casos	26	100,0 %	9	100,0 %

* Per evitar distorsions, només hem tingut en compte els avis quan els pares del testimoni van ser masovers. L'elevat nombre d'avis materns amb ofici desconegut dels homes entrevistats és possible que distorsioni el resultat. Significativament, el fet que els entrevistats hagin recordat més sovint l'origen social dels avis paterns que el dels materns s'ha de relacionar, ben probablement, amb la tradició de la família troncal i patriarcal practicada pels masovers.

Alhora, però, també existia un cert grau de capillaritat sobretot amb altres grups pagesos: alguns masovers eren fills i filles (la majoria no hereus) de petits o mitjans propietaris, de propietaris de mas, d'hortolans o d'ermitans. També podien procedir de famílies amb oficis rurals propers al món pagès (carboner, moliner, pastor,⁶⁸ pescador,⁶⁹ rajoler); o fins i tot, més rarament, amb oficis més allunyats, com carnisser o torrnaire. En aquests darrers casos se solia

68. El pare d'un entrevistat entrà com a masover en un mas de Torroella de Montgrí l'any 1924. L'avi patern era pastor i, al seu torn, fill d'un pastor trashumant del Pirineu que els hiverns freqüentava la zona de Torroella i que acabà fixant la seva residència a Belcaire, on comprà una casa. Aquest cas recorda el procés d'emigració definitiva derivat de l'emigració merament estacional que Pau Vila explicà per a la Cerdanya (Vila, 1926: 125-126 i 154-158).

69. Les feines de pescador i de pagès no estaven tan allunyades com podria semblar. La pesca tradicional era una activitat que no garantia la plena ocupació durant tot l'any ni tampoc la subsistència de la unitat domèstica, raó per la qual, encara en el segle xx, tendia a combinar-se amb altres activitats complementàries, entre elles l'agricultura, donant com a resultat la figura del pescador-pagès. Vegeu Barbaza, 1966: I, 421-422; i II, 200-202; Alegret, 2003: 35 i 228-229; Sagner, 2005b: 112; i Alegret i Garrido, 2006: 34-37.

arribar a la masoveria per la via del matrimoni, perquè eren sectors que difícilment disposaven del capital i/o dels coneixements agraris necessaris per agafar una masoveria: es tracta de marits de pubilles masoveres que van deixar el seu ofici quan es van casar i van anar a viure a la masoveria de la seva dona –com el carnisser⁷⁰ de la taula 3.1– o de mullers de masovers que procedien de medis socials no exclusivament pagesos.

El prototipus de titular d'una masoveria, en l'època en què els entrevistats eren joves, encara era el d'un home casat i amb fills (o una dona, si es tractava d'una pubilla masovera), el d'una parella recent casada (que, per tant, s'esperava que aviat tindria fills), o, eventualment, el d'un vidu o una vídua amb fills en edat de poder treballar i portar endavant l'explotació (o, si aquests eren petits, amb l'ajut d'algun parent o d'algun mossò). En el nucli familiar convivien habitualment diverses generacions de la família troncal, producte de la pràctica hereditària de l'hereu: el matrimoni dels pares (tal vegada amb algun fill encara solter), el matrimoni del fill hereu i els fills d'aquest. Tot plegat seguia la lògica del mas entès com a unitat d'explotació familiar on la força de treball procedia bàsicament del grup familiar domèstic. Per això, quan un home solter prenia una masoveria, cosa poc freqüent,⁷¹ solia casar-se aviat. Aquest model, però, va anar-se desarticulant durant la segona meitat del segle xx a mesura que la progressiva caiguda de la renda agrària i l'increment de les oportunitats laborals en altres sectors econòmics van anar desintegrant el mas com a unitat d'explotació familiar, oferint als membres de la família masovera sortides econòmiques complementàries o alternatives a les activitats agropecuàries i forestals.

70. Aquest cas es va repetir en la següent generació: la filla petita d'aquest matrimoni, que va acabar heretant la masoveria dels pares, es va casar amb un paleta, el qual va deixar de fer-ne per treballar en la masoveria de la seva dona.

71. Només cinc masovers entrevistats varen entrar en un mas encara solters; d'aquests, quatre varen casar-se dins el termini de tres anys o abans i un al cap de quatre anys (tot i que aquest darrer ja no tenia l'obligació de viure a la casa del mas, sinó només mantenir-la neta per al propietari).

Sempre hi ha hagut masovers grossos i masovers petits.

Una categoria social amb una gran diversitat interna

Si bé compartien molts trets comuns, els masovers estaven lluny de constituir un grup homogeni; ans al contrari, la categoria social de masover incloïa una gran diversitat interna. El testimoni dels entrevistats ha estat unànime a l'hora de reconèixer l'existència de diferències importants entre els masovers per raó de la mida i la quantitat de producte que podia generar una explotació:

Home, segons la propietat, sí, hi havia masovers que eren masovers que no treballaven ni la terra: tenien mossos i se la feien treballar.

El que estava amb una casa bona es notava, que no pas un que estés amb una casa petita que no collia... que molta cosa l'havia de comprar perquè no en tenia... no en collia prou de lo seu, perquè menava poca terra.

Els que menaven petits masos forestals eren sovint els més pobres,⁷² mentre que, a l'altre extrem, hi havia alguns masovers que podien arribar a assolir un nivell de benestar comparable a certs estrats de propietaris:

Els que estaven pel mig de les muntanyes, no hi podies anar a buscar gaire re. Un quilo de patates i prou. [...] N'hi ha que estan més bé que els propietaris perquè tenen un rem gros [...] Altres, antes mateix que hi havia molts arrendataris que tenien un parell de vaques i una truja i deu o dotze gallines, què podien fer aquella gent? Viure i prou, viure. I en canvi n'hi havia d'altres que tenien molt de bestiar i canviava molt.

Un testimoni, parlant d'una masoveria de Gurb (Osona) en la qual va fer de mosso entre 1928 i 1931, no ha dubtat a qualificar qui l'havia contractat com *un masover d'or*.

72. La situació precària de molts masovers forestals va empitjor de manera important a partir dels anys cinquanta del segle passat, quan l'adveniment del gas butà va arruïnar el negoci carboner.

Les diferències també podien ser molt importants entre els masovers d'un mateix patrimoni. Així ho posa de relleu una entrevistada que recorda un masover que vivia en condicions més precàries que no pas ella:

Li va venir a pagar l'arrendament, i la mestressa em diu en a mi, diu: "si encara per lo que em don no en tinc per sal" [...] I jo dic: "hi ha anat vostè allà?" Nosaltres hi vàrem anar, que quan plovia havíem de dormir amb paraigua, eh? És veritat o no? Oh, pobres, si ella els hi havia de pagar perquè s'hi estessin [...] Per l'amor de Déu! I encara dir això? Home! Pobrets, si vivien de quatre patates i... oi! No sé. No, nosaltres això a [nom del mas] no: patates, fesols, solíem matar dos porcs...

La gran diversitat entre els masovers també es reflecteix en l'experiència dels entrevistats. Una masovera, per exemple, explica que ella i el seu marit es veien obligats, en algunes èpoques, a fer jornals a bosc, a la vinya o collint cireres, desplaçant-se fins i tot a França com a temporers. En contrast, altres van acumular prou capital per comprar el mas on s'estaven i hem entrevistat també alguns masovers amb masovers, és a dir, masovers que posseïen alhora algun mas en propietat (generalment petit) i el cedien a masoveria. Algun testimoni va actuar alhora com a masover i com a procurador o encarregat del propietari, ajudant-lo a gestionar el seu patrimoni. Per últim, dos dels entrevistats mai no van plantejar-se viure de la masoveria –un perquè ja posseïa terres pròpies i feia múltiples feines, i l'altre perquè era un treballador fix (peó caminer) de la Diputació de Girona–, de manera que van buscar expressament masoveries minúscules bàsicament com a lloc de residència.

Però malgrat les diferències que existien entre els masovers, dels testimonis també es desprèn que un masover era més que un jornalero o que un arrendatari de petites parcel·les: *abans de ser jornalero m'estimava més ser pagès*, afirma un entrevistat, aclarint que *masover treballes en teu compte i jornalero treballes pels altres*. Una entrevistada que, abans de ser masovera, va fer de majordoma en un mas amb el seu marit, considera que era millor ser masover que majordom, perquè aquest

darrer depenia més de la voluntat del propietari i estava més sotmès al seu control directe.⁷³

No sempre és possible establir una línia divisòria clara entre la categoria social de masover i la de propietari de mas. Hi va haver masovers que van deixar la masoveria quan van aconseguir ser propietaris d'un mas o d'una propietat suficient, però no pas tots. Els casos de masovers amb masovers, així com el cas invers –que també ha aparegut en el treball de camp, tot i que devia ser menys freqüent– de propietaris d'un mas que entraren més tard com a masovers en un altre,⁷⁴ posen de manifest que podia ser preferible fer de masover en un mas més o menys important que no pas cultivar en propietat un mas petit o aïllat. En lògica conseqüència, ser masover no té perquè haver estat percebut sempre necessàriament com un *demèrit* respecte a ser propietari, ni tan sols propietari de mas. Ans al contrari, ser masover d'un mas important podia atorgar prestigi social:

abans dèiem: “Val més esser un propietari petit que un masover gros”; però va venir el moment que deien: “Val més esser un masover gros no pas un propietari que sigui propietari petit”. Perquè el masover gros, és clar, sempre amb lo que tot ha anat com ha anat, és clar, sempre tenia molt més de tot i molt més...

Les fronteres entre el petit o fins i tot el mitjà propietari i el pagès masover sovint eren difuses. Podria ser aquest un dels motius que explicarien que no apreciem una clara consciència de grup social ex-

73. Com a majordoms els pagaven un tant al mes; el seu marit havia d'ajudar el propietari en les feines del camp i ella ocupar-se del corral (d'alimentar els animals i de vendre'ls). Disposaven d'un hort per al seu consum i havien de mantenir el mosso de l'amo, que vivia amb ells: *Ja m'agradava d'estar allà, emperò allò que eres tan controlat i tant d'això... Jo no m'hi vaig pensar dos cops [d'entrar en una masoveria].*

74. Un entrevistat ha manifestat que hauria considerat negativament haver seguit aquesta trajectòria (*lo que no estaria content és que de propietari hagués passat a masover*), tot i que ell no va tenir inconvenient en continuar essent masover fins al 1982 malgrat haver comprat un maset el 1968. Les comoditats materials dels masos de la plana –a partir del moment que tingueren aigua i llum–, junt amb la seva proximitat a determinats serveis, varen animar alguns propietaris de masos pobres de muntanya a deixar la seva propietat per una masoveria. Així ho explica una masovera selvatana: *allà dalt èrem amos, però estàvem amb males condicions i aquí vàrem millorar. Per la vida sí ha sigut una millora, a més perquè d'amos vàrem passar a masovers, emperò m'estimo més ser masover aquí que no pas amo allà, perquè les condicions són diferents.*

clusivament masover entre els entrevistats, sinó més aviat una genèrica consciència pagesa? Hem vist com, pel que fa als orígens socials, existia un cert de grau de capillaritat entre els masovers i els petits i mitjans propietaris rurals. Molts fills i filles de masovers es casaven amb fills i filles d'altres masovers, però també d'altres grups propers, entre ells els pagesos propietaris (petits o mitjans). Igualment, els entrevistats expliquen que s'ajudaven amb els veïns, indistintament que fossin masovers o petits i mitjans propietaris. La distància social important s'establia, en tot cas, amb els grans propietaris, amb els rendistes, però no amb els pagesos que treballaven la terra:

Hi havien cases del veïnat que eren propietaris, però propietaris petits que treballaven ells diguéssim [...] i amb aquella gent et franquejaves igualment com un altre masover, igual. Nosaltros, masovers, ens franquejàvem amb tothom. Lo que teníem més respecte era amb els propietaris grossos. Ells eren rics i nosaltres érem pobres. Llavors hi havia ric i pobre. Però lo que era a base de treballador, encara que fossin amos de la casa, eren iguals que els que eren masovers, els tractàvem igual.

El sentiment de grup entre els masovers s'ha revelat feble en les entrevistes. Els testimonis expliquen més aviat que cadascú anava a la seva. Malgrat que, sobretot abans de la mecanització, s'ajudessin ocasionalment entre els veïns en algunes feines, no sembla, per exemple, que es comentessin coses els uns als altres sobre les seves respectives condicions contractuals. Tampoc no s'observa gaire solidaritat amb l'anterior masover, que havia hagut de marxar del mas de vegades per força. Potser perquè això representaria qüestionar la legitimitat de la pròpia entrada al mas? Podria haver fet això també més difícil la solidaritat interna del grup?

Ja hi vàrem néixer. Les raons per fer-se masover

Les motivacions que impulsaven algú a fer-se masover o, en el cas d'aquells que ja havien nascut o viscut en una masoveria, a seguir fent de masover guarden una estreta correspondència amb el que

ja reflectia la taula 3.1. Així, els entrevistats han destacat el fort pes de la tradició familiar:

si tu tens un fill i tu ets paleta, pues normalment el teu fill serà paleta, m'entens? I això és lo que passa, pues si el meus pares eren pagesos i jo vivia aquí al mas, pues [...] jo vaig continuar lo que feien ells.

En un bon nombre d'entrevistats, però, també hi va pesar el sistema d'herència, perquè els masovers, tant si posseïen terres en propietat com si no en tenien, seguien el mateix sistema hereditari que els propietaris, el de l'hereu únic. Aquest costum condicionava que el primer fill mascle, l'hereu, o bé, en cas de no haver-hi nois, la primera filla, la pubilla, es quedés a la masoveria dels pares, de manera que sovint acabava *heretant-la* quan aquests morien o bé, ja en la segona meitat del segle xx, es jubilaven. Els altres fills i filles, els fadrísterns, en canvi, eren empesos a deixar la masoveria paterna a mesura que s'anaven casant. Aquesta pràctica social es troba molt interioritzada entre els testimonis: *els altres es casaven i marxaven i l'hereu es casava i quedava a la casa*. De vegades no era ni tan sols necessari explicitar aquest determinisme familiar en veu alta:

Era aixís, i per lo tant el meu germà també es va quedar a casa, més que res per això suposo, perquè era el gran i... s'hi va quedar. Lo natural és que s'hi quedés el gran i no el petit. [...] No se'n va ni parlar. Jo era l'únic que podia haver triat, perquè havia de marxar de casa, ja ho sabia.

De vegades el gran, més aviat semblava que volien que et quedessis [a] la casa, m'entens? I l'altre, doncs o anava a treballar a fora o estudiava si podia, i coses d'aquestes. I a mi, doncs em vaig quedar a casa perquè també m'agradava lo de pagès.

Entre els qui es van veure empesos cap a la masoveria pel fet de ser hereus o pubilles masovers molts declaren que ja els agradava la feina de pagès, si bé algun no demostra un entusiasme excessiu pel camí que li va venir marcat: *potser un altre treball m'hagués agradat més, però què hi farem*.

És interessant assenyalar, però, que en les entrevistes han aparegut força excepcions a la norma, de manera que en onze de les trenta-nou famílies dels testimonis no fou el fill gran qui es quedà a la masoveria dels pares. És molt probable, fins i tot, que aquestes excepcions haguessin anat augmentant a mida que la masoveria va anar desapareixent com a forma de contractació agrària en la segona meitat del segle xx. Cal remarcar, tanmateix, que les excepcions que hem identificat foren sempre degudes a la defunció o bé a la renúncia explícita o implícita de la persona a qui hauria correspost ser l'hereu o la pubilla segons la tradició (taula 3.2)

Taula 3.2. Motius pels quals *hereta* la masoveria paterna un fill o filla que no estava destinat a ser hereu o pubilla.

(1) HOMES			
ANY NAIXEMENT	HEREU O PUBILLA	ORDRE ENTRE ELS GERMANS	MOTIUS
1912	no	2n de tres germans	El testimoni queda hereu perquè el germà gran marxa a França a treballar i mor a la guerra
1919	no	9 germans. No era el gran	El testimoni queda hereu perquè el germà gran mor a la guerra
1920	sí	1r de 3 germans	El testimoni no es queda al mas dels pares i deixa de ser masover. El seu germà segon és qui segueix el periple masover del pare.
1923	sí	2n de 6 germans Era el primer noi	El testimoni deixa el mas patern, tot i que segueix fent de masover la major part de la seva vida. Amb els pares es queda el germà següent i un altre germà solter.
1931	no	3r de 6 germans	L'hereu es casa amb una pubilla propietària i marxa; el testimoni es queda a la masoveria dels pares.
1932	no	4t de 6 germans	El germà gran es fa paleta i es queden a la masoveria dels pares els germans segon i tercer.
1944	no	3r de 3 germans	El germanastre gran, quan es casa, marxa a fer de botiguer a la vila; el testimoni es queda a la masoveria dels pares.

(2) DONES			
ANY NAIXEMENT	HEREU O PUBILLA	ORDRE ENTRE ELS GERMANS	MOTIUS
1926	no	2a de 2 germanes	La pubilla renuncia perquè es casa amb un hereu propietari i la testimoni es queda (no era una masoveria sinó un mas de propietat).
1932	no	4a de 4 germanes	Les germanes grans van marxant a mesura que es casen i la testimoni es queda a la masoveria paterna per tradició i vocació de pagesa.
1933	sí	1a de 3 germanes	Deixa la masoveria dels pares quan es casa amb el fill segon d'un masover; amb el seu marit se'n van a fer de majordoms en un mas. No sabem si alguna seva germana es queda amb els pares.
1941	no	1a de 7 germans	Cap germà no ha fet de masover, ni tan sols el gran, que deixa la masoveria dels pares quan es casa. La testimoni deixa la masoveria dels pares quan es casa i va a fer de masovera en un altre mas.

Tres entrevistats (dos homes i una dona) malgrat ser els primogènits van deixar la masoveria paterna, en la qual va prendre el relleu el germà o la germana següent. En el cas dels dos homes, aquest fet probablement està relacionat amb la llarga absència de la llar paterna que van haver de patir molts joves, durant la Guerra Civil i la immediata postguerra, per raó de la mobilització militar o per causa de dificultats de subsistència. Un d'ells, nascut el 1920, va deixar la masoveria dels pares quan es va casar per dedicar-se a una altra activitat. És possible, però, que la guerra hagués facilitat la seva desvinculació de la masoveria ja que, entre l'estada al front i el servei militar llarg que va haver de fer després del conflicte, va estar mobilitzat més de sis anys. Durant aquell temps, un germà va assumir el seu relleu, cosa que potser va facilitar que ell deixés definitivament la masoveria dels pares; el germà segon fou qui acabà seguint el periple masover del pare. L'altre testimoni, nascut el 1923, va anar a fer de mosso en un altre mas l'any 1939, als setze anys, *per poguer menjar*, i després

va fer el servei militar; ja no tornà a la masoveria dels pares, tot i que va seguir fent de masover la major part de la seva vida. Amb els pares es quedà el germà següent i un altre germà solter. Pel que fa a la noia, nascuda el 1933, va deixar la masoveria dels pares quan es va casar amb el fill segon d'un masover, amb el qual van anar a fer de majordoms en un altre mas.

Sis casos més corresponen a persones que van quedar-se en el mas patern (cinc masoveries i un mas en propietat) com si fossin hereus o pubilles malgrat no ser els primogènits: dos per causa de la mort del germà gran durant la guerra; dos perquè el germà o la germana grans van deixar el mas quan es van casar amb un hereu o una pubilla; un perquè el germà gran –germanastre per part de mare– s'instal·là de botiguer a la vila quan es va casar; i el darrer cas, que correspon a la quarta filla d'uns masovers, perquè les seves germanes grans van anar marxant en casar-se mentre ella decidí quedar-se perquè s'estimava el mas i tenia vocació de pagesa.⁷⁵

Els dos darrers casos corresponen a fadrísters que no es van quedar a la masoveria paterna, però en la qual tampoc no es quedà el germà hereu. Un era el quart de sis germans i els que acabaren menant la masoveria dels pares foren els fills segon i tercer, perquè el gran va marxar per fer de paleta. L'altre és el cas d'una de les entrevistades més joves, nascuda l'any 1941, que va canviar de masoveria quan es va casar, però cap germà de la qual no seguí fent de masover, ni al mas dels pares ni en cap altre mas.

A diferència dels hereus i pubilles, els fadrísters no estaven tan condicionats per la família a seguir fent de masovers i tenien major llibertat per escollir el seu destí laboral. Malgrat això, alguns van

75. [Jo] quedava com el caganiu que me deien, pués ningú em donava dos rals per fer de pagesa, però no sabien que a mi m'agradava molt, i lo que havia explicat abans, jo estimava el mas [nom del mas] i tenia la il·lusió, algun presentiment que algun dia me'n sortiria. I amb el noi que em vaig casar era paleta, i pensí que l'any 56 començava ja la construcció, pujava, era una feina que es veia amb pervenir i quan vam decidir de fer de pagesos tots dos i quedant-se a casa, bueno, ens tractaven de boïts. Hasta me deien: "tu ets capaça per fer quansevol cosa, ell és paleta, doncs per què us emboliqueu en un mas tan roni i que no és vostre?"

optar per ser masovers, bé a la masoveria paterna –quan el germà gran faltava o decidia marxar-ne, com acabem de veure–, o bé en un altre mas.⁷⁶ Un testimoni, que era el tercer de tres germans, ens ha explicat, per exemple, que va poder escollir més que no pas el seu germà gran a què es dedicaria. Significativament, havia après l'ofici de barber (perquè en no ser l'hereu estava previst que acabés deixant el mas) i, just abans de casar-se, l'any 1947, un oncle-avi sense fills li va proposar que anés a treballar a una fàbrica i que s'instal·lessin a casa seva ell i la seva muller. Ell, però, va rebutjar-ho perquè *quan ens van dir que hi havia la fàbrica "no", dic, "jo m'estimo més treballar per mi"*. Va decidir seguir fent de masover, perquè li agradava la feina de pagès i perquè el mateix propietari de la masoveria paterna li va oferir un altre mas seu al mateix poble i va deixar-li diners per comprar bestiar i començar l'explotació. Aquest testimoni és alhora il·lustratiu del fet que, com ja es queixava un masover fadrister de

Casament
dels masovers
del mas Falgueras
(Cassà de la
Selva), amb tots
els convidats
davant del mas.
Autor desconegut.
Data: 15/11/1956

76. Dels cinc fadristeres que hem entrevistat que varen fer de masovers en un mas diferent dels pares o del germà hereu, dos varen entrar de masovers en masos del mateix propietari i un va fer de masover del seu germà hereu.

Maçanet de la Selva a finals del segle XIX,⁷⁷ els fadristerns es trobaven molt més desemparats econòmicament per la família d'origen que els hereus: *el vam sembrar [el mas] i me'n recordo que un familiar, un del poble va dir: "No sé pas com us ho heu fotut –diu– dos fradisterns", perquè aquella [l'esposa del testimoni] era la petita de la camada i jo també.* En aquest sentit, no és rara la queixa expressada per aquest fadristern, i algun altre, que a la masoveria del pare o del germà hereu els fadristerns només treballaven per a aquell, sense treure'n pràcticament cap profit per a ells: *si hagués pogut ens hauríem casat més aviat, perquè al fi i al cap jo allà treballava per l'hereu.*

Entre les raons que van portar alguns testimonis a ser masovers tot i no procedir de famílies masoveres s'hi compta el matrimoni. Ja hem vist com de vegades els marits de les pubilles masoveres procedien del món dels oficis i no de l'agricultura. De la mateixa manera, moltes dones esdevingueren masoveres per raó del seu matrimoni. Això podia representar de vegades un important esforç d'adaptació al món de pagès tant per part dels consorts que no n'eren originaris, com per part d'aquells que, tot i ser-ne originaris, feia temps que en vivien allunyats, com ara les filles de pagesos que de solteres havien anat a fer de criades en cases benestants d'una vila o ciutat, on ja disposaven de comoditats que a pagès eren pràcticament desconegudes. Ocasionalment, el nouvingut podia fins i tot topar amb un cert rebuig per part d'algun membre de la família d'acollida. La filla d'un carboner, que va fer de criada d'una família rica de Barcelona durant nou anys, recorda que la seva sogra no la veia capacitada per fer de pagesa:

"Aquesta noia, aquesta noia no servirà pel mas, no servirà pas perquè no ha fet res, no coneix res". I jo m'ho vaig agafar amb tanta no sé i tanta valentia, no sé què em va passar, que jo vaig dir: "que no serviré, que no serviré, ja veuràs si no serviré!". I me vaig desfer tant a treballar, treballant, perquè és que no parava, no parava.

77. Figueras i Puigvert, 1998.

Arribar a ser el titular d'una masoveria també podia ser considerat com un ascens social per part d'altres sectors pagesos més desfavorits. La pubilla d'una família de petits masovers de les Gavarres va viure tres anys amb el seu marit –fill segon d'una família masovera– en un mas de Torrent on feien de majordoms. El seu marit, però, *ja portava la intenció de ser masovers... perquè és clar per comprar-s'ho per ser casa nostra era impossible, això era impossible, i ets més lliure que no pas estar com estàvem*. De manera que no van deixar passar l'oportunitat que se'ls va presentar l'any 1959 d'entrar com a masovers en un mas de Monells.

Hi ha també qui va optar per una masoveria prioritzant la seva funció residencial per sobre del seu potencial econòmic com a mitjà de subsistència, perquè preferia viure a pagès abans que a ciutat o en una vila. Significativament, els dos entrevistats que van seguir aquest patró van buscar expressament masos amb poques terres o van deixar alguns camps del mas perquè no els necessitaven, un perquè ja posseïa terres en propietat al mateix municipi i combinava la feina de pagès amb d'altres feines no agràries (fent de paleta, de jornalero o d'obrer en fàbriques diverses)⁷⁸ i l'altre perquè vivia del sou fix que li reportava la feina de peó caminer de la Diputació de Girona:⁷⁹

Hi havia uns altres camps molt més grans aquí, i ara són plantats de pins, i jo dic: "No, terra no en volem pas, ja en tenim de nostra". Amb la de la casa en teníem prou, i l'altra que teníem [en propietat].

El primer cas no és l'únic en què els propietaris d'un petit mas decidiren fer-se masovers. En la dècada dels quaranta, els sogres

78. Quan ja tenia quaranta-un anys, ell i la seva muller van decidir deixar el mas que posseïen en propietat a dalt de la muntanya i entrar de masovers en un petit mas molt a prop del poble d'Amer per tal de viure en un lloc més ben comunicat i més aprop de l'escola per als fills.

79. Aquest testimoni, quart fill d'una família masovera, va començar a treballar com a peó caminer de la Diputació en tornar del servei militar, quan encara vivia a la masoveria dels pares. Sempre ha compaginat aquesta feina amb la residència en petites masoveries, de les quals no hauria pogut viure. Mai no va plantejar-se deixar de ser masover, perquè li agradava viure en un mas (*no m'agradava pas a mi a ciutat*) i criar una mica de bestiar, però mai tampoc no es va plantejar ser pagès: *perquè t'havies de parar i de tot i costava molt allavons i no en vaig volguer ser mai de pagès*.

d'una entrevistada, que posseïen un mas forestal no gaire extens a les Gavarres i tenien vuit fills, van entrar de masovers en un mas del mateix municipi, fent seguir a partir d'aleshores les dues explotacions. Fixem-nos que els dos casos enregistrats corresponen a propietaris de petits masos de muntanya que els van abandonar per millorar les seves condicions de vida. El fet que es fessin masovers essent ja propietaris d'un mas és una trajectòria probablement menys freqüent que la inversa, és a dir, que la seguida, com ja hem comentat, per aquells masovers que arribaren a ser propietaris d'un mas i tot i això no abandonaren la masoveria.

Finalment, en l'anàlisi de les raons per fer-se masover, no podem oblidar la importància d'un factor tan fonamental com és l'existència d'altres opcions laborals. En la tradició familiar de la masoveria no hi va comptar només la pura inèrcia o la pràctica hereditària de l'hereu, sinó també la conjuntura econòmica i l'escassetat d'altres sortides professionals. Que la majoria dels entrevistats fossin masovers com els seus pares pot ser també un indicatiu d'un mercat laboral rígid i amb poques alternatives, especialment si tenim en compte que molts testimonis van viure la Guerra Civil i la postguerra en plena joventut. Els entrevistats han expressat, efectivament, la importància que va tenir la conjuntura en el seu destí laboral. Així, molts consideren que no van ser masovers com a resultat d'una opció laboral, d'una elecció personal. Procedint d'una família masovera, i en una conjuntura econòmica difícil, ser masover semblava simplement l'opció més raonable i segura atès que calia, abans que res, assegurar-se la pura subsistència. Es coneixia la feina i se sabia com aconseguir informació per trobar un mas on poder anar més tard o més d'hora. Els testimonis coincideixen en què abans dels anys cinquanta no hi havia gaires alternatives laborals per a un fill de masovers: *llavors només hi havia de pagès i anar a bosc*. Un masover del Gironès, referint-se als anys trenta, afirma que *llavors no hi havia feina enlloc. Havies d'anar si per cas a fer de... o aprendre de paleta o de manobre i encara era més puta que no pas lo de pagès, casi*.

Als anys quaranta, la conjuntura de postguerra afavorí especialment l'opció per la masoveria. Els problemes amb el subministrament d'aliments i la disminució de les alternatives laborals van fer que la terra fos especialment buscada. Comparativament, a més, la posició econòmica dels masovers era millor que la dels assalariats i altres col·lectius. Diversos testimonis ho remarquen: *acabada la guerra... mira, el que feia de pagès encara menjava alguna cosa, però el que no tenia res, malament a rai. O bé: acabat la guerra, va estar molts anys que no, eh?, que visquia més bé el que treballava [de pagès] que pas el que tenia d'anar a jornal. Eren molt petits [els jornals]. Un hereu masover que l'any 1949, als dinou anys, va haver de posar-se al front d'una masoveria empordanesa en morir el seu pare, explica que va continuar fent de masover perquè:*

a mi m'ho havien deixat aixís i jo em va semblar que... a l'edat que tenia no podia pas deixar la mare ni a dingú ni anar-me'n a fer una cosa nova perquè no sabia si m'iria. Allò sabia que era un petit, en aquell moment era un petit element de vida.

A partir de finals dels anys cinquanta la relació entre l'ingrés masover i el salari es va anar invertint, mentre creixien les alternatives d'ocupació en la indústria i els serveis. Tot plegat va fer reduir la demanda de terra, va estimular l'èxode rural i va provocar que cada vegada hi hagués menys masovers: *lo de pagès no et donava el jornal com que anassis a treballar amb un altre puesto i llavors va ser com ja es va anar deixant.* Finalment, la gran transformació del sector agrari posterior als anys seixanta va acabar conduint molts masovers a orientar els seus fills cap a ocupacions no agrícoles, de manera que avui dia la masoveria és un fet absolutament residual en el camp català, pràcticament sense relleu generacional. El següent testimoni, nascut l'any 1921, exemplifica aquest procés històric:

Jo m'estimava més ser pagès, perquè llavors guanyàvem si no era més, estàvem més bé; treballant més, eh!, perquè no hi havia diumenges ni hi havia res. Però llavors va venir al revés, que un sol qualsevol que estigués una mica mica preparat

guanyava molt més fora que pas [en] un mas. És [a] dir, que les coses van anar canviant tant i tant, però tan de pressa que, bueno! Nosaltres hauríem estat molt més bé llavors a jornal, però llavors ja érem grans i per això és que ja es va procurar de què el noi no hagués de fer de masover.

Volien gent que coneguessin. L'entrada al mas

Fins aquí hem vist les diverses raons que podien conduir algú a fer-se masover, però, com es feia per accedir a una masoveria quan aquesta no passava simplement del pare masover al seu fill hereu? En primer lloc, com es trobava una masoveria? Perquè per entrar de masover abans que res calia saber quines masoveries estaven disponibles. A través de quins canals s'obtenia aquesta informació? I, un cop identificat un mas al qual es pogués optar, quines eren les condicions exigides per poder entrar-hi com a masover o, després, per poder quedar-s'hi molt de temps?

Ens coneixíem per medi de gent que et conegués.

Els informants

Els testimonis ens han ofert una valuosa informació sobre aquest aspecte tan poc conegut i alhora tan crucial per conèixer el mercat de treball agrari com és saber quins canals d'informació s'activaven per posar en contacte els propietaris de masoveries vacants i els pagesos candidats a ocupar-les. Ens han assenyalat d'entrada dues qüestions interessants: que els canals de contractació de les masoveries no coincidien amb els mercats dels productes agroforestals,⁸⁰

80. Malgrat que, lògicament, no descartem que alguns masovers s'assabentessin de masoveries disponibles quan anaven a comprar, vendre o relacionar-se en els mercats locals i comarcals de productes agropecuaris, la seva importància com a llocs on obtenir aquesta mena d'informació degué ser molt menor segons el que ens han mostrat les entrevistes: només en un sol cas, i encara sense que en tinguem una absoluta certesa, podem pensar que el mercat comarcal de productes (en aquest cas el de Girona) va poder ser el lloc on un masover va assabentar-se d'una masoveria disponible a la qual poder optar.

ni tampoc tenien un espai físic concret.⁸¹ Lluny d'un mercat laboral ben estructurat, definit i localitzat, el mercat de masoveries apareix articulat de manera informal i difusa sobre el territori i estructurat a partir dels contactes i les relacions personals. Un testimoni ho apunta ben encertadament amb la simple constatació que el propietari i el futur masover *ens coneixíem per medi de gent que et conegués*. L'interès d'aquesta afirmació, aparentment insubstancial, rau en poder identificar quina mena de persones eren les que proporcionaven la informació necessària perquè el propietari i el pagès arribessin a posar-se en contacte.

En aquest punt apareixen amb un valor decisiu les xarxes familiars, tant dels mateixos masovers com dels propietaris; també els simples coneguts, o la coneixença directa amb el propietari, pel fet de ser-ne ja masovers o treballadors altres membres de la família, o per haver-hi tractat personalment amb motiu d'haver-li realitzat alguna feina.⁸² També apareixen com a decisius alguns agents tradicionals en la intermediació social com els eclesiàstics i els procuradors o encarregats dels propietaris, així com alguns oficis determinats amb un grau important de mobilitat dintre del món rural i que per això mateix podien facilitar el traspàs d'informació i el contacte entre les persones (un paleta, un veterinari, un xofer d'autobús o un peó de carretera).

A l'hora d'analitzar com es feia per trobar una masoveria, però, és necessari distingir entre la mobilitat dels masovers dintre d'un mateix patrimoni agrari de la resta de casos de recerca d'una masoveria, ja que, en el primer cas, no era pròpiament necessària l'existència d'un informant que posés en contacte les dues parts, que ja es coneixien.

81. Entre els informants no són esmentats, per exemple, els notaris ni les notaries, fet que sembla lògic si tenim en compte que a les comarques gironines, ja des del segle XIX, quasi cap contracte de masoveria era protocolitzat.

82. Roigé i Estrada (2008: 215-223) han identificat aquestes mateixes formes de reclutament de masovers al Montseny i les relacionen amb el valor central que els propietaris atorgaven a la confiança personal.

Del total de setanta-quatre masoveries on van viure com a masovers, o fills de masovers, les persones amb qui hem parlat sabem quin canal es va fer servir per trobar la masoveria en trenta-sis casos, gairebé la meitat. D'aquests, dotze són de mobilitat dintre del mateix patrimoni i vint-i-quatre no (els casos desconeguts tampoc no són de mobilitat dintre d'un mateix patrimoni).

El reclutament de masovers a l'interior del mateix patrimoni agrari

Si bé el reclutament de masovers dintre del mateix patrimoni no va ser mai el patró majoritari que definia la mobilitat dels masovers (en la nostra mostra representen només el 16% dels casos d'entrada o de canvi de mas), no per això deixa de ser un fenomen significatiu que, a més, posa clarament de manifest l'interès dels propietaris per trobar masovers de confiança. Això queda igualment confirmat pel fet que en la majoria dels casos identificats van ser els mateixos propietaris els qui van prendre la iniciativa de reclutar-los entre els fills dels seus masovers i treballadors. Les famílies masoveres establertes en un patrimoni, amb les quals ja s'havia establert una relació de confiança, constituïen així una interessant reserva de mà d'obra per al propietari.

Un bon exemple d'aquest procediment el constitueix el cas ja comentat d'un propietari que va col·locar en un altre mas el fill fadrister d'un seu masover, deixant-li a més diners perquè pogués comprar bestiar i arrencar l'explotació. Segons aquest testimoni, l'objectiu del propietari era clar –*volien agafar gent que coneguessin, més que res*–, si bé també volia canviar uns masovers dels quals no n'estava content: *Hi havia un germà i una germana que no es varen casar, que el tenien completament erm. [...] Perquè marxessin [el propietari] els hi va buscar una plaça de burots a Girona. I llavors el mas es va quedar sol i hi vam anar-hi nosaltres.*

El besavi d'un altre testimoni era l'encarregat de les aigües d'un gran propietari del Baix Empordà. Aquest li va oferir que el seu fill conreés unes closes, que van acabar convertides en un mas de nova planta, construït l'any 1913, del qual l'avi de l'entrevistat en

va ser, primer, majordom i, més tard, masover. També en aquest cas l'interès per conservar aquesta persona de confiança féu que el propietari li avancés les eines i el bestiar: *...li varen proposar de que quedés com arrendatari, amb unes condicions de que, és clar, ell pues tenia poca cosa i van dir: "Güita, et deixem totes les eines que nosaltres hem comprat, tot el bestiar de treball que nosaltres hem comprat, amb equis anys ens ho vas pagant"*.

Algunes famílies de masovers han estat més de cent anys vinculades al mateix patrimoni, nodrint-lo de masovers fins a dates ben recents. Un cas paradigmàtic el constitueix un entrevistat el pare del qual havia nascut el 1896 en un mas de Santa Coloma de Farners on els avis estaven de masovers. El 1901, quan va quedar vacant la masoveria més important d'aquell mateix patrimoni, el propietari els hi va fer anar, perquè aquella família tenia molts nois per treballar. Allà va romandre després el fill hereu dels masovers, mentre que el fadrister, quan es va casar, l'any 1927, va entrar de masover en un altre mas més petit del mateix patrimoni fins que va retornar al mas més important, l'any 1958, quan el seu germà hereu el va deixar per problemes de salut: *al marxar els uncles de [nom del mas], l'amo va dir, diu, que pugéssim nosaltres: "ja us conec, ja fa tants anys que esteu aquí [nom del patrimoni]," i es va estimar més que hi pugéssim nosaltres no pas fer-hi anar un foraster*. El testimoni va viure en aquest mas fins al 2005.

Però també els masovers podien prendre la iniciativa a l'hora de buscar una masoveria per a un fill o un germà, o per efectuar un canvi de mas dintre del mateix patrimoni, proposant-ho ells mateixos al propietari. A un testimoni fadrister, el seu germà hereu li va buscar una masoveria a través d'aquest sistema:

No podíem pas viure tots allà mateix, havíem de formar una família, i havíem d'espavilar, i llavors vam agafar aquest mas, que el mas aquest ja era del mateix amo [...] L'hereu sempre ho deia [...] li deia en el amo, diu: "Si vostè que és abogat, escolti, sàpiga un mas per arrendar per mi...".

Va ser igualment el masover, que hi vivia des de 1909, qui va tenir la iniciativa de proposar al propietari que dividís un extens mas de Torroella de Montgrí en dues masoveries per adequar la grandària de l'explotació a les noves circumstàncies de la mà d'obra familiar. Així, l'any 1921, aquest masover va estrenar la casa de la nova masoveria, on encara viu un seu nét.

També la posició de masover-encarregat⁸³ podia facilitar la col·locació dels fills en diversos masos del patrimoni administrat, tal com hem pogut comprovar en algun cas del passat.⁸⁴ Així, el pare d'un entrevistat, que el 1924 entrà en una masoveria de Torroella de Montgrí i poc després fou nomenat procurador pel propietari, va aconseguir que un seu fill continués en la masoveria paterna i un altre trobés col·locació en una altra masoveria del mateix patrimoni.

Existia, finalment, la possibilitat de reclutar masovers dins la família del propietari. En aquest cas la xarxa familiar actuava en un sentit doble: el propietari reclutava masovers entre els seus familiars, però alhora aquests accedien a una masoveria gràcies a la seva xarxa familiar més directa. Aquesta situació posa alhora de manifest la complexa gradació social que podia existir a l'interior d'una família de pagesos propietaris o de masovers amb masovers.

Així, no era rar que la branca propietària d'una família triés com a masovers altres membres no hereus de la seva mateixa nissaga. N'hem trobat quatre casos i és possible que algun tingués a veure amb un cert grau d'assistència familiar. La lògica de fons seguia essent la mateixa: una qüestió de proximitat i confiança. Un cas correspon al cinquè fill d'una família de propietaris de la Garrotxa que va ser masover del seu germà hereu durant onze anys i en dos

83. Sobre la figura del masover-encarregat vegeu Garrabou, Planas i Sagner, 2002: 307-308.

84. Sabem, per exemple, que en el patrimoni Carles es va produir una forta imbricació d'interessos entre la família Devant, que en foren els administradors entre 1831 i 1877, i les masoveries de Torroella de Montgrí d'aquest patrimoni, que a mitjan segle XIX eren quasi totes menades pel mateix administrador, el seu germà, els seus gendres i més tard el seu fill i el seu nebot (Bosch, 2005).

masos diferents, fins que s'hi va barallar i va marxar. Un altre és el de la filla d'un mariner de l'Estartit que es va casar amb un important propietari del Baix Empordà i va tenir com a masoveres, successivament, a les seves dues germanes. Es dona, a més, la circumstància que la germana propietària i la masovera vivien al mateix mas, que estava dividit en dos habitatges, i que la mare de les noies, quan es va fer gran, es va traslladar a viure al mas, però a la vivenda de la filla masovera. Un altre cas va tenir a veure amb una estratègia familiar per solucionar un problema derivat de la minoria d'edat de l'hereu propietari d'un mas: un consell de família va oferir a l'oncle fadrister de l'hereu que portés com a masover el mas del seu nebot fins que aquest fos major d'edat. L'arrendament, però, s'acabà mantenint més enllà d'aquest termini, fins que el fill de l'oncle masover acabà comprant el mas al seu cosí l'any 1973. Observem com, en aquest cas, l'estratègia familiar havia donat lloc a l'aparició d'una masoveria. Finalment, un exemple de reclutament intrafamiliar en el context social dels masovers amb propietats seria el cas d'una família que, sense deixar de ser masovera, al segle xx va comprar dos petits masos i va col·locar-hi com a masovers un dels germans de l'hereu i un aferrat de l'avi –fill d'uns parents pobres (també masovers), que els havia fet de mosso des dels set anys–, ambdós quan es van casar.

La recerca d'una masoveria fora del patrimoni

La xarxa d'informants adquiria tot el seu protagonisme quan la recerca d'una masoveria es produïa fora dels límits del patrimoni del qual s'era masover. Dels vint-i-quatre casos que obeeixen a aquesta circumstància, en una tercera part (vuit) l'informant estigué relacionat amb les xarxes familiars, essent més determinant la dels masovers (sis casos) que la dels propietaris (dos casos).

Taula 3.4. Els informants per trobar una masoveria

Xarxes familiars:	
Un parent del masover	6
Un parent del propietari	2
Contacte directe:	
El masover ho proposa al propietari a qui ja coneix	3
El propietari ho proposa a pagesos o masovers del mateix municipi	2
A través del procurador del propietari	1
Terceres persones (exclosos parents):	
Un amic o conegut del masover	2
Un conegut a Girona (al mercat?)	1
Eclesiàstic	2
Veterinari	1
Paleta	1
Carretera (xofer, peó caminer)	3
Total casos	24

La xarxa familiar estesa pel territori constituïa així un capital social important per als masovers:⁸⁵ a mitjan dels anys cinquanta un masover empordanès s'assabentà d'un mas vacant a través d'un cosí del seu pare que vivia en la localitat on es trobava el mas; un parcer selvatà s'assabentà a principis dels anys seixanta d'una masoveria vacant a través d'un seu cunyat, també masover, el qual, junt amb un altre masover veí, el van proposar al propietari. A finals dels anys cinquanta, una parella que feien de majordoms en un mas van trobar una masoveria a través d'una parenta que els va avisar de la intenció d'una vídua propietària de deixar el mas i posar-hi masovers. Als anys vuitanta, uns masovers, obligats a deixar el mas quan es va vendre, van entrar en una altra masoveria a través d'un

85. La xarxa familiar dels masovers també podia tenir altres utilitats en el mercat de treball agrari com per exemple proporcionar mossos. Una entrevistada explica, per exemple, que a la masoveria, abans de la guerra, van tenir un mosso que va arribar recomanat per uns oncles, que coneixien el noi i sabien que els parents necessitaven un mosso perquè el que tenien s'estava a punt de casar i marxaria.

cunyat seu que coneixia el propietari perquè eren veïns. I encara, a principis dels anys noranta, una entrevistada va canviar de mas per entrar en una masoveria en la qual es jubilava la masovera, que era cosina del seu pare.

Un parent eclesiàstic tenia un doble valor afegit, com a contacte i alhora com a aval. Així, l'oncle avi d'un testimoni era capellà i amic d'un canonge de Girona a través del qual van aconseguir el contacte per traslladar-se, cap al 1904, des d'un mas de Castelló d'Empúries, situat en una zona d'aiguamolls, amb moltes incomoditats i no gaire productiu, a un bon mas empordanès: *I amb aquesta amistat [del canonge] li varen dir en els meus pares o en els meus avis: "Veniu a [nom del poble], que hi ha aquesta masoveria, que s'arrenda i no estiguen en aquí". Va ser per l'amistat de l'oncle [nom], que vàrem venir aquí.*

Als propietaris, la xarxa familiar també els era útil per trobar masovers de confiança. Un testimoni va entrar vers 1955 en una masoveria a través de l'alcalde d'una localitat veïna, que era parent del propietari; i la família d'un testimoni es va traslladar, el 1929, d'una masoveria de Santa Coloma de Farners a un mas de les Gavarres perquè una filla dels propietaris vivia a Santa Coloma i el seu marit coneixia el pare de l'entrevistada: *li va dir en el meu pare: "Mira, el meu sogre es queda sense masover. Si volguessis anar a mirar i t'agradés, aixís, doncs, tu el podries arrendar". És significatiu, per altra banda, que aquest canvi de mas, que obeeix a la xarxa de relacions familiars del propietari i no a la del masover, sigui dels més distants que hem trobat.⁸⁶*

Com mostra la taula 3.4, la coneixença directa amb el propietari, a causa d'haver desenvolupat alguna activitat o pel fet d'haver-li realitzat alguna feina, també era un canal important per trobar una masoveria. Un entrevistat, que coneixia el propietari perquè aquest portava les vaques a la parada de sementals del seu pare, explica que

86. El radi geogràfic del mercat matrimonial dels hisendats era en general força superior al d'altres grups socials menys benestants (Congost, 1992b: 58-64; i Bosch i Ferrer, 2001: 66-70).

va ser ell mateix qui als anys seixanta va proposar-li que li arrendés un mas important que explotava pel seu compte sense massa fortuna. El propietari va accedir-hi a condició que fos a mitgeria. Un altre testimoni va arrendar una masoveria abandonada a un propietari que coneixia perquè li feia de paleta i havia fet algunes feines a la seva fàbrica. El tracte previ entre les parts, doncs, podia fer que ja s'hagués establert una relació de confiança, cosa que facilitava molt l'establiment d'un acord per accedir a una masoveria. Fou per aquest motiu que un testimoni va passar al davant d'un munt de candidats en uns moments, a mitjan dels anys cinquanta, en què el mercat de masoveries encara era molt competitiu:

Al ser casat ja tenia la noia [la seva filla], perquè va néixer el 52 i jo vaig marxar el 54. I allà dalt no hi havia maneres de fe'ls-se ensenyar i jo caçava un mas per marxar. Però noi, aquest mas no sortia. Allavors era més caçat, com ara tothom ne fuig. Jo en aquest mas tenia quaranta persones a davant que havien demanat per anar-hi. Però jo portava carros d'estelles aquí la fàbrica, a n'en [el propietari] i hi era molt amic. I em va dir: "En tens quaranta a davant". Em diu: "Tu en faràs quaranta-u, però poder te l'arrendaré en a tu".

El procurador o el masover-encarregat eren uns agents del propietari que també buscaven masovers quan feia falta. Un masover empordanès que s'estava en un mas gros que tenia per sota mitja dotzena de masoveries satèl·lit feia alhora d'encarregat i explica com ell (i abans el seu pare) havia buscat masovers: *Home això, des d'allà el [nom del mas], que és el mas principal, doncs jo me'n cuidava de dir a l'amo: "aquest" o "aquell"*. No era rar que els mateixos masovers s'adrecessin als administradors dels propietaris quan buscaven una finca. Un masover garrotxí, als anys quaranta, va recórrer a un procurador conegut per trobar una masoveria per quan un dels seus fills no hereus tornés del servei militar:

..i li va dir que si hi havia aquella casa. A vegades hi havia una casa i, jo ho sé hasta per un camp, que n'hi havia set o vuit abans per anar-hi, eh? I és clar, si tenies una mica de d'influència o algú te coneixia o també, jo em penso que també fa si tenies més bona conducta o no sé...

Finalment, la informació sobre masoveries vacants també podia transmetre's a través de terceres persones que no eren ni agents del propietari ni parents d'aquest o del masover. Aquests informants van tenir un paper clau en deu casos, gairebé la meitat del total. Trobem en aquest grup els amics o simples coneguts com el cas d'un masover gavarrenc que, vers 1960, va anar un diumenge amb moto a l'Estartit, on es va trobar un vell conegut que li va fer saber que hi havia un mas a Torroella de Montgrí que necessitava masover. En aquest canvi de mas, que significà un trasllat relativament distant, la motocicleta, que possibilitava ja en aquella època una major mobilitat dels masovers, no hi va jugar un paper menor. Un altre masover s'assabentà d'un mas per arrendar a través d'un seu conegut un dia que va desplaçar-se a Girona. Aquest és l'únic cas en què podem sospitar que el mercat va ser el lloc on s'obtingué la informació, per bé que el relat no permet confirmar-ho. Això no alteraria, tanmateix, la conclusió general que el mercat de productes agropecuaris tenia un paper irrellevant com a espai d'informació sobre masoveries vacants.

Els capellans eren un element clau de la intermediació social en el món rural. Ben relacionats amb els propietaris (a causa, en primer lloc, de la seva mateixa extracció social),⁸⁷ és del tot lògic que apareguin en la llista dels informants sobre masovers i masoveries (als dos casos de la taula 3.4 hi hauríem de sumar el cas ja comentat del familiar d'un masover que era alhora capellà). Els eclesiàstics incorporaven, a més, el valor afegit de representar un aval especialment ben valorat pels propietaris, sovint preocupats per evitar els *excessos* morals o ideològics dels seus subalterns. Un masover explica com als anys vint un rector va fer d'intermediari entre el seu avi i el propietari del mas: *Hi havia un capellà que et dic que es deia [nom]. I aquell era el que va: "Va, vinga home, tu tens aquesta joventut que et puja,*

87. Molts capellans eren fills segons de famílies propietàries (Puigvert, 2000: 70-76 i 2005: 334-344).

almenos tindreu feina". Clar, llavors anava així... En l'altre cas, la família de l'entrevistat va entrar, el 1924, en una masoveria a través d'un capellà a qui l'àvia havia fet de mainadera: Al mas ens hi va fer entrar un capellà que hi havia a Torroella que la meua àvia havia sigut de ninyera [...] Aquest home va donar bones informacions en aquest el senyor [nom del propietari], doncs que érem bona gent i tal.

Finalment, trobem com a informants a tot un ventall de persones amb oficis diversos però que comparteixen una característica comuna: el fet d'implicar una mobilitat important dintre del medi rural local o comarcal o el seu contacte amb les vies de comunicació (camins i carreteres). Trobem així un paleta, un veterinari (que podia informar sobre la vàlua del masover amb el bestiar), un xofer de l'autocar de línia i un peó de carretera. La carretera era una important via de comunicació, però també d'informació. Així, un entrevistat, peó caminer de la Diputació, explica que va decidir no fer tractes amb un negociant de bestiar perquè sabia que havia estafat algú: *Jo com que ja ho sabia que havia passat això, anant per la carretera m'ho explicaven... Aquest testimoni havia ajudat algun masover a trobar mas, i ell mateix va trobar les dues darreres masoveries on va estar-se de la mateixa manera, ja que els propietaris dels masos li demanaven si, anant per la carretera, els trobaria un masover:*

diu: "Me n'ha vingut, no sé, però no el conec de gaire re, de molt lluny, i me la volia arrendar"[...] i llavors diu: "Tu anant a la carretera [...] trobes tothom i anant, no em trobaries pas un masover?" I dic: "Home, si ens entenem, jo li arrendaré la casa, com que allà on estic no hi ha ni aigua ni llum". Nada menos [...] era paborde no sé què, l'amo d'aquí, de l'iclésia, i passava cada any a captar per l'iclésia, perquè pagaves un tant cada any cada casa i ja el coneixia.

Aquest cas mostra clarament la importància de moure's en un marc local. L'àmbit local era per definició el món de la confiança, el territori on les persones es coneixien i on podien obtenir referències els uns dels altres, i determinava també, per això mateix, la geografia de preferència de la mobilitat dels masovers. El fet de moure's pre-

ferentment en aquest marc local a l'hora de buscar una masoveria, i que el propietari del mas on s'estava pogués molestar-se⁸⁸ o, fins i tot, fer-lo fora si sospitava que volia marxar, expliquen la utilització d'estratègies d'ocultació, com la que va seguir el pare d'un masover fadristern de Maçanet de la Selva, que feia veure que buscava una masoveria per al seu fill quan en realitat la cercava per a ell.⁸⁹ Finalment, el fet que entre els informants dominin les xarxes familiars i personals i alguns intermediaris com els capellans (que vehiculaven una informació de tipus moral, ideològica o política), més que no pas professionals com els veterinaris (que podien proporcionar una informació de caràcter tècnic sobre el masover), no fa si no remarcar la preferència dels propietaris pel *masover de confiança* per sobre del masover tècnicament més capacitat, però desconegut. Si a més tenim en compte que la masoveria no era només una simple forma de contractació agrària, sinó que articulava tot un sistema clientelar i paternalista de relacions socials, econòmiques i fins i tot polítiques, la constatació que hem fet se'ns revela del tot coherent i plena de significat.

Ésser de confiança. Les condicions d'accés a la masoveria

Una vegada obtinguda la informació sobre una masoveria disponible, quins requisits calia complir per ser escollit pel propietari i, després, per mantenir-se molt temps en la masoveria si era això el que interessava? Molts entrevistats asseguren que no se'ls van fer demandes explícites per accedir a la masoveria. Però que no els demanessin res explícitament no vol dir que els propietaris no tinguessin res en compte. Quan el propietari coneixia personalment el candidat és evident que ja devia saber el que l'interessava (si el candidat estava casat, si tenia fills i animals suficients per portar

88. *El propietari me se va empenyar una mica, perquè havíem fet la renda per quinze anys i n'hi vaig estar quatre, cinc. Però, re de re, eh? Ell no em podia privar de marxar i jo podia marxar quan volgués.*

89. Figueras i Puigvert, 1998: 95-96.

l'explotació, si se'l considerava treballador, etc.). Per altra banda, el propietari podia tenir referències indirectes del masover a través de terceres persones (altres propietaris, l'administrador, un eclesiàstic, etc.): *per un o altre ells s'informaven a veure aquesta persona qui era: si és treballador, si en sap, si treballa bé...*

Essent el mas una unitat d'explotació basada principalment en la capacitat de treball i els recursos materials de la família pagesa, i en el context d'una agricultura orgànica crònicament deficitària en adobs, és natural que, abans de la mecanització i de la generalització dels adobs químics a partir de mitjan segle xx, un criteri de selecció fos el potencial de treball de la família masovera, així com la seva disponibilitat d'eines i bestiar adequats:⁹⁰

La primera contracta que hi va haver [vers 1912], hi havia d'haver-hi... un número de família per treballar al mas, un número, sí. Hi havia d'haver-hi dos o tres homes i dues o tres dones per treballar al mas. I després, en aquell temps, jo ja no me'n recordo, en aquell temps es via llaurat amb bous i d'això, i allavors tenia obligat a tenir uns bous.

Si bé la mida de la família, especialment el nombre de fills, només ha estat esmentada com a condició per accedir a una masoveria en cinc entrevistes, el fet que el perfil del masover que entrava en un mas fos majoritàriament el d'un home casat –o amb intenció de fer-ho aviat–, juntament amb algun cas de canvi de mas per adaptar-se millor a la mida de la família, posen de relleu la importància d'aquest factor, com a mínim abans de la mecanització.⁹¹ També en la línia d'assegurar-se que el titular de la masoveria no hagués d'absentar-se una llarga temporada del mas –amb les implicacions que això tindria sobre la capacitat de treball i sobre la direcció de

90. Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 206-208; i Auladell, Colls i Villalón, 2005: 198-207.

91. En aquest sentit, seria interessant analitzar si històricament els masovers van arribar a utilitzar la fecunditat com una estratègia per accedir a masos més importants abans de la mecanització.

l'explotació— caldria interpretar l'obligació que el nou masover ja hagués fet el servei militar:

[El propietari] diu: “quan estigui lliure de la mili ja en tindrè, ja en sé, no busquis res, ja en sé un de mas, ja”. I era aquest, era d'ells també. [...] I quan vaig venir de la mili vaig venir aquí. Vaig llicenciar-me en el mes de març i l'agost vaig venir aquí, i sempre més.

La possessió de bestiar propi, si bé pogué ser un valor important abans de la mecanització, no sembla haver estat un factor sempre determinant, ja que també es podia tenir a parts amb el propietari o, fins i tot, si el masover no en posseïa, el propietari podia avançar-lo o bé deixar-li diners per comprar-lo:

L'amo els hi posava el bestiar. Llavors l'anaven disminuint, diéssim, l'anaven... allavors s'anava quedant la part que tocava amb al masover i llavors anava quedant a mitges diéssim. Vull dir que si el masover no tenia cèntims, l'amo l'ajudava.

Aquests casos mostren que la solvència econòmica no sempre era condició imprescindible per accedir a una masoveria i posen de manifest que el propietari podia preferir un masover de confiança abans que un masover econòmicament solvent però desconegut.

La confiança també solia prevaler per sobre dels coneixements i les habilitats tècniques del masover. D'aquí que els entrevistats hagin negat que participar en fires o concursos de bestiar fos important per crear-se un prestigi com a bon masover. Tot i que no podem oblidar el cas del veterinari que va fer de mitjancer entre uns masovers que tenien traça amb el bestiar i un propietari que buscava uns masovers amb aquesta qualitat, ja hem comentat que aquesta mena d'informadors tècnics no eren els més habituals en el mercat de masoveries. Fins i tot en el cas dels masovers que asseguraven tenir prestigi com a pagesos no està clar que aquest hagi estat un motiu determinant a l'hora d'entrar en una masoveria. Així, una entrevistada afirma que ella i la seva família tenien anomenada com a bons pagesos, però de fet la

masoveria on viuen la van trobar a través d'un cunyat que coneixia el propietari, i no va ser aquest darrer qui els va anar a buscar perquè tinguessin *anomenada*. Més que el seu prestigi, doncs, probablement allò decisiu fou la confiança que el propietari tenia en aquell parent.

Igualment, els masovers han negat sistemàticament que saber llegir i escriure fos important per entrar en una masoveria. Aquesta apreciació, com veurem en un altre capítol, concorda amb la realitat històrica d'un elevat percentatge d'analfabetisme, no pas en la generació dels testimonis, però sí en les de llurs pares i avis.

Malgrat tot, els masovers, fins i tot els qui diuen que no van ser objecte de cap condició particular per accedir a l'explotació d'un mas, coincideixen en afirmar que als propietaris no els era igual un masover que un altre, que hi havia masovers que tenien *més bon nom* o millor *anomenada* que d'altres. A l'hora de definir en què consistia aquest prestigi, a més de ser treballador i fer la feina quan toca, esmenten, significativament, que fos honrat i bon pagador:

...una persona força treballadora, que fes les coses a l'hora, que no el veiessin que, per exemple, con s'ha anar a segar no se'n recorda, o con es via d'anar a recollir el menjar tampoc; que deies, que fos treballador i actiu amb les coses. Això era ser un bon pagès.

[Era important tenir prestigi] de bon pagador, de no fer estafes, coses d'aquestes, vet aquí, i ésser de confiança.

Els masovers, doncs, posen en el mateix sac del seu prestigi tant la destresa en les feines agràries com aspectes d'ordre moral –l'honradesa o ser bon pagador–, que prenen tot el seu significat si els interpretem des del punt de vista del propietari rendista. El subordinat té així plenament incorporat en el seu discurs moral les virtuts que d'ell espera l'amo. Precisament en l'ordre moral, els propietaris havien incorporat a la masoveria ja des de l'època moderna diverses obligacions que tenien a veure amb el control ideològic religiós –i social– dels masovers i que quedaren reflectides fins i tot en alguns

contractes, com l'obligació d'anar a missa el diumenge i de passar el rosari o bé la prohibició de treballar els dies de festa religiosa.⁹²

El perfil que es desprèn, en definitiva, del que demanaven els propietaris fins a mitjan segle xx és clarament el d'un masover dòcil, molt treballador i bon pagador, tot i que no necessàriament amb massa coneixements tècnics ni massa innovador. En temps de forta demanda de masos, i de forta repressió política i ideològica, les expectatives dels propietaris respecte els masovers feien que sovint no els calgués obligar-los a determinats comportaments, sinó que ells mateixos s'autocensuraven. El pare, o el cap de casa, controlava la conducta dels membres de la família per tal d'assegurar-se l'accés o el manteniment en una bona masoveria. Un bon exemple d'aquesta autocensura adaptativa el constitueix una família que va ésser masovera en un mateix patrimoni durant tot el segle xx. Tant l'avi com el pare van exercir un estricte control del comportament polític, religiós –als anys quaranta, seguien estrictament la quaresma, anaven a missa i resaven el rosari perquè el pare era molt religiós, però també perquè els amos els vigilaven– i fins i tot festiu de la família per tal de conservar una molt bona masoveria:

Quan el meu pare era jovenet, un dia diu que el meu pare i els seus germans varen dir en el seu pare, diu: "Avui a la Festa Major tothom es queda al ball de nit; ens hauríeu de deixar quedar". I el meu avi [...] els hi va dir: "jo ja us dono carta blanca. Eh que estem molt bé aquí [...] i tots ens atipem? Penseu que si avui us quedeu, per Nadal hem de marxar de masovers".[...] El pare també havia dit que sempre havia hagut de ser del partit que era l'amo, sinó també ens haurien fet fora. A casa hi vam estar tants anys perquè els pares eren una gent, i els avis, una gent molt pacífics i tot feien el que deia l'amo, i l'amo fent així es portava perfectament bé.

Les exigències per entrar en una masoveria, però, van anar canviant al llarg del temps. Després d'una etapa d'enduriment en la immediata postguerra, les condicions d'accés van anar suavitzant-

92. Vegeu el capítol 10.

se en les dècades posteriors. Sobretot a partir dels anys seixanta, els propietaris van rebaixar dràsticament les exigències quan la intensificació de l'èxode rural va fer cada vegada més difícil trobar masovers.

En qualsevol cas, el masover acabava decidint el canvi de mas després d'haver-lo vist. De vegades qui ensenyava el mas era l'anterior masover, que sovint coneixia millor les terres que el propietari. No sempre la visita resultava exitosa, de manera que alguns masovers decidien llavors que el mas no els interessava:

Diu: "Eh que me'ls hi vindràs a ensenyar els terrenos?", perquè ell [el propietari] tampoc no els se sabia on els tenia. Li vaig ensenyar-li tot i quan ho va veure [...] diu: "m'ha agradat molt", diu, "però li pots arrendar amb un altre". I no va venir mai més ningú. Ara, sincerament, el mas era petit, per portar una explotació per poguer-ne viure una mica bé i... moltes feixes, moltes feixes.

No sabem si durant aquests visites el masover sortint explicava coses a l'aspirant sobre el propietari o fins a quin punt era sincer respecte la qualitat de les terres del mas, etc. Però de la mateixa manera que el propietari podia demanar referències a tercers (coneguts, persones de confiança, altres masovers,...) tenim alguna notícia que els masovers també podien regir-se per les referències que tinguessin sobre els propietaris. Així, una entrevistada va contestar *he sentit a dir que els amos no valen gaire moneda* al mitjancer que li va oferir una masoveria, per bé que finalment ella i el seu marit van acabar arrendant aquell mas.

Els tractes amb el propietari se solien fer a la mateixa masoveria, en alguna residència del propietari o en algun lloc públic. A l'hora de fer-los, s'establia la data en què els masovers havien d'ocupar el mas, que acostumava a ser al cap d'un any o un any i mig, perquè aquests solien ser els terminis donats per abandonar les masoveries. De tota manera, alguns testimonis ens han explicat com, un any abans del canvi de mas, ja feien viatges i estades curtes a la masoveria on havien d'anar a viure per tal de netejar la casa o sembrar

la propera collita: *un any abans vaig venir a començar a sembrar, vaig haver de preparar-ho tot. [...] I després sembrar ja vaig tornar a marxar. Llavons vaig venir a segar, i a batre, sense ser en aquí encara.* Això, que era quelcom ja regulat pel costum, va ser reconegut per llei en la legislació sobre arrendaments i parceries del segle xx i segueix apareixent en la llei de contractes de conreu aprovada pel Parlament de Catalunya el 2008.⁹³

Per Nadal marxarem. El canvi de mas

En aquest apartat tractarem diferents aspectes relacionats amb la mobilitat dels masovers. Parlarem, en primer lloc, sobre el temps de permanència dels masovers entrevistats, o de llurs famílies, en les masoveries. Analtzarem a continuació quin era l'espai geogràfic de preferència per al canvi de masoveria i les raons que impulsaven, o de vegades obligaven, a realitzar un canvi de mas; i acabarem fent algunes consideracions sobre la incidència que la mobilitat geogràfica d'aquest grup social pot haver tingut en la memòria familiar dels seus integrants.

Si mai, per una d'aquelles coses, hem que marxar...

Temporalitat contractual i temps de permanència

La masoveria era per definició un contracte de curta durada que, sobretot a partir del segle XVIII, va acabar fixant-se majoritàriament en els cinc anys. Els mateixos contractes, però, ja preveïen que aquest termini pogués anar-se perpetuant indefinidament de forma tàcita mentre una de les parts no donés comiat a l'altra. Podia passar, per tant, i de fet passava sovint, que els masovers restessin a la mateixa masoveria durant un temps no necessàriament curt.

93. Llei d'arrendaments de finques rústiques de 15 de març de 1935, art. 14; Decret 745/1959 d'aprovació del Reglament per a l'aplicació de la legislació sobre arrendaments rústics, art. 14; Llei de Contractes de Conreu de 20 de febrer de 2008, art. 28.

La família Rebugent, masovers del mas Valls (Rupià, Baix Empordà). Autor desconegut.

i que explica que, l'any 1947, encara va haver de sotmetre's a la voluntat del propietari –que li va prohibir fer rabasses, després d'un gran incendi al massís, perquè va assabentar-se que no volia tallar-li les alzines a jornal perquè guanyava més fent carbó de rabassa–, mentre que l'any 1954, quan va deixar la masoveria, el propietari va tenir moltes dificultats per trobar-li un substitut i no va poder exigir gairebé res: *ho va haver d'arrendar en el meu cunyat sense cobrar. Només el meu cunyat hi va anar-hi, perquè jo tenia el terreno ben abonat, i [ell] tenia quatre o cinc criatures per poguer menjar.* El sector forestal ho va començar a tenir molt difícil a partir dels anys cinquanta, quan el gas butà va enfonsar el negoci del carbó vegetal, raó per la qual la manca de masovers en els masos forestals va començar abans que a la plana. Per això l'any 1954, el mateix testimoni encara va

Al llarg del segle xx, les diverses conjuntures econòmiques i laborals que van afectar el sector agrari i la seva relació amb els sectors industrial i de serveis van tenir una incidència important en el grau de permanència dels masovers. Fins a mitjan segle encara va existir una elevada demanda de finques. A finals dels cinquanta, però, la situació havia canviat i ja eren els masovers els que triaven el mas i no els propietaris el masover. Dos casos poden il·lustrar aquest canvi tan gran de conjuntura en el mercat laboral de masovers. El primer correspon a un testimoni que llavors feia de masover en un mas forestal de les Gavarres

trobar molta competència per entrar en una masoveria de la plana empordanesa.

Igualment, un altre entrevistat –que procedia d’una masoveria forestal amb problemes d’aïllament i que requeria molta feina– explica que el 1959 va acceptar una masoveria al peu de les Gavarres que, tot i tenir algunes vessanes de regadiu i bona comunicació amb Girona, havia estat desestimada per altres masovers que venien de masos més productius. Aquest cas resulta interessant perquè també mostra la competència entre propietaris pels masovers, que es devia haver incrementat en aquella dècada. El nou propietari era amic de l’anterior; per això va mostrar una certa reticència a agafar aquell masover: *“Ja em sap greu arrendause’n a vosaltres [...] perquè amb el senyor [nom de l’altre propietari] som molt amics”*. Aquell sentiment de culpa inicial, però, va cedir aviat per raons més pragmàtiques: *Diu: “Bueno, al final, al cap, si no us agafo jo, us agafarà un altre” i ens la va arrendar*. El testimoni va estar-se en aquest mas fins a finals dels anys noranta; després no hi va viure cap altre masover i, fins i tot, va ser cada vegada més difícil trobar un pagès que volgués cultivar-ne les terres.

Però si bé és evident que la conjuntura del mercat laboral ha tingut una gran influència en el grau de mobilitat dels masovers, es fa difícil d’establir de forma concloent en quin sentit ha actuat un determinat tipus de conjuntura en relació amb aquesta qüestió. Hem de pensar que la progressiva manca de masovers a la segona meitat del segle xx va facilitar la llarga permanència de les famílies masoveres en els masos o bé, pel contrari, com en els casos descrits, les majors possibilitats de trobar un altre mas haurien provocat una major tendència dels masovers a canviar de masoveria per millorar les seves condicions de vida i de treball? És el grau de mobilitat o de permanència per si mateix un signe de millora o d’empitjorament de les condicions laborals dels masovers o del seu ascens o descens social, o bé ni una cosa ni l’altra, sinó simplement una adaptació de la família masovera a la seva canviant capacitat de treball o una

adaptació motivada potser per altres tipus d'expectatives? O potser de vegades té un sentit i de vegades un altre, fins i tot durant el mateix tipus de conjuntura? Així, durant la segona meitat del segle xx, romandre molt de temps en el mas pot haver estat positiu en el cas de les millors masoveries, però també ho pot haver estat canviar de mas en el cas de les masoveries més modestes o aïllades. Des del punt de vista del masover, per tant, no està clar que l'òptim sigui sempre o quedar-se o canviar de masoveria.

Des del punt de vista dels propietaris, en canvi, la permanència de les famílies de masovers que treballen bé la terra, paguen puntualment la renda, no posen en qüestió l'autoritat superior de l'amo ni els seus drets de propietat i no busquen raons amb els veïns, sempre ha tingut un sentit positiu i va ser per això que van fomentar tota una mitologia pairalista al voltant de les masoveries centenàries, que si bé van existir realment (i probablement en totes les èpoques) no van ser mai majoritàries.⁹⁴

94. Sobre el mite pairalista entorn de la llarga permanència dels masovers, vegeu Congost, 1990: 176-178.

Taula 3.5 Temps de permanència dels testimonis en una mateixa masoveria

ESTADA (NÚM. ANYS)	NÚM. DE MASOVERIES	%	FREQÜÈNCIA ACUMULADA
Fins a 5	11	14,9	14,9
6-10	8	10,8	25,7
11-15	8	10,8	36,5
16-20	6	8,1	44,6
21-25	10	13,5	58,1
26-30	7	9,5	67,6
31-35	5	6,8	74,3
36-40	3	4,1	78,4
41-45	3	4,1	82,4
46-50	5	6,8	89,2
51-55	3	4,1	93,2
56-60	1	1,4	94,6
61-65	0	0,0	94,6
66-70	2	2,7	97,3
Més de 71	2	2,7	100,0
Total masoveries	74	100,0	

La taula 3.5 confirma que, efectivament, en la gran majoria de les masoveries (85%) els entrevistats hi van romandre durant un període superior als 5 anys, si bé aquest primer interval (fins a 5 anys) és el més freqüent. En conjunt, les freqüències més habituals de permanència són inferiors als 30 anys. En un 45%, gairebé la meitat, de les masoveries els entrevistats van estar-s'hi 20 anys o menys, però en un altre 45% hi van estar entre 21 i 50 anys, un grau de permanència gens menyspreable. Malgrat tot, les masoveries que s'acosten a les centenàries són més aviat escasses: només un 11% superen els 50 anys, malgrat que hem entrevistat a persones d'edat molt avançada, la gran majoria de les quals, com hem vist, van néixer en una masoveria.

Taula 3.6 Temps de permanència d'una família en una mateixa masoveria

ESTADA (NÚM. ANYS)	NÚM. DE MASOVERIES	%	FREQÜÈNCIA ACUMULADA
Fins a 5	11	14,9	14,9
Fins a 5	7	9,5	9,5
6-10	6	8,1	17,6
11-15	7	9,5	27,0
16-20	3	4,1	31,1
21-25	11	14,9	45,9
26-30	4	5,4	51,4
31-35	5	6,8	58,1
36-40	6	8,1	66,2
41-45	4	5,4	71,6
46-50	4	5,4	77,0
51-55	3	4,1	81,1
56-60	2	2,7	83,8
61-65	5	6,8	90,5
66-70	0	0,0	90,5
71-75	0	0,0	90,5
76-80	0	0,0	90,5
81-85	2	2,7	93,2
86-90	1	1,4	94,6
91-95	1	1,4	95,9
96-100	1	1,4	97,3
Més de 100	2	2,7	100,0
Total masoveries	74	100,0	

Nota: S'ha sumat la permanència dels testimonis a la de llurs familiars directes. En el cas de les dones que només van ser masoveres a partir del seu casament, hem afegit el seu temps de permanència a la masoveria del seu marit i la seva família. El quadre reflecteix unes dades de mínims, ja que no tots els testimonis han proporcionat informació suficient.

La vida d'un sol masover, però, pot distorsionar la permanència en un mateix mas, ja que no té en compte tota la trajectòria familiar. En la taula 3.6 s'ha repetit el recompte, però sumant als anys de permanència dels testimonis els corresponents als seus familiars directes (la major part pares i avis; i menys sovint un fill). Com és lògic, els temps d'estada en un mateix mas s'allarguen de forma sensible: el 90% de les masoveries superen ara els 5 anys de permanència i l'interval més freqüent se situa entre 21 i 25 anys. De la taula n' emergeix una pauta força polaritzada: una quarta part de les masoveries no superen els 15 anys de permanència, però una altra quarta part supera els 50 anys (7 arriben a superar els 80 anys, de les quals 2 són centenàries); entremig se situa l'altra meitat de les masoveries. Les masoveries de molta llarga durada no van ser mai les majoritàries, però tampoc sembla que fossin estrictament una excepció, com a mínim en el segle xx, per bé que la nostra mostra pot haver exagerat el seu pes ja que no contempla de forma sistemàtica totes les masoveries d'un territori concret.

Per tal de treure l'entrellat sobre com interpretar la mobilitat i la permanència dels masovers al llarg del segle xx resulta molt útil tenir en compte l'explicació dels mateixos masovers sobre els motius que els van fer canviar de mas, és a dir, si van fer-ho per força o voluntàriament i si, tant en un cas com en l'altre, el canvi de masoveria va suposar una millora o no. En aquest sentit, les dades de la taula 3.7 mostren un clar retrocés de la mobilitat dels masovers en la difícil conjuntura dels anys trenta marcada per la II República i la Guerra Civil. L'únic canvi de mas d'aquest període correspon a una família que l'any 1933 va traslladar-se a un altre mas del mateix propietari a proposta d'aquest. El qüestionament polític dels drets de propietat, els intents per renegociar col·lectivament els contractes de conreu i, ja durant la guerra, les col·lectivitzacions revolucionàries, l'eliminació de l'obligació de pagar la renda,⁹⁵ la persecució, fugida i ocultació de molts propietaris, i fins i tot les mateixes lleves militars, no van crear el clima més propici, ans al contrari, per al canvi de masoveria.

95. Vegeu Cárdbaba, 2002.

Taula 3.7 Nombre i motiu dels canvis de masoveria dels entrevistats

	NÚM. DE CASOS	CANVI PER VOLUNTAT PRÒPIA	CANVI FORÇAT (TOTS PER VENDA DEL MAS)	S'IGNORA
1920-1929	5	2		3
1930-1939	1	1		
1940-1949	8	8		
1950-1959	10	8	2	
1960-1969	9	9		
1970-1979	2	1	1	
1980-1989	1		1	
1990-1999	1	1		
Total	37	30	4	3

Només s'han comptabilitzat els canvis d'una masoveria a una altra i no els casos d'abandonament definitiu. Cal recordar que els testimonis van néixer entre 1912 i 1950, per la qual cosa els canvis de mas que s'enregistren en les primeres dècades van fer-los a remolc de les decisions de llurs pares.

Passada la guerra augmentà clarament la mobilitat dels masovers. Als anys quaranta un cas va estar directament relacionat amb la pre-tensió del propietari que el masover li pagués la renda del període bèl·lic; i encara l'any 1955 un testimoni va deixar voluntàriament el mas perquè no volia aguantar més temps el canvi de tractes que el propietari li havia imposat després de la guerra. A partir dels anys setanta els canvis de mas van decaure dràsticament, probablement a causa de l'edat dels entrevistats però també per la davallada general de la masoveria.

Fixem-nos, d'altra banda, que en la gran majoria dels casos (30, el 81%) els masovers declaren que van marxar per voluntat pròpia:⁹⁶ per millorar (18), per establir-se pel seu compte si eren fadrísters (4), per casar-se en el cas de les dones (2), a causa d'una estratègia

96. Com explica un testimoni: *Perquè si el masover si es cansava d'estar en aquella casa marxava, deia en a l'amo: "Per nadal" –solia ser el costum–, "per nadal marxarem. Busca't un masover que nosaltres ho deixem" i l'amo es buscava un altre masover i marxava.*

familiar (1) o perquè el mas els va acabar quedant gros (1). Només quatre dels trenta casos de marxa voluntària els podem interpretar com a resultat d'un conflicte amb el propietari, tots entre la dècada dels quaranta i la dels seixanta. Finalment, els quatre casos de canvi de masoveria estrictament forçats es van deure sempre a la venda del mas⁹⁷ i corresponen gairebé tots (3) a una mateixa masovera que, malgrat això, afirma que sempre ha anat a un mas millor. En realitat, només un testimoni ha declarat que arran del canvi de masoveria va anar a raure a un mas pitjor: es tracta d'aquell masover que l'any 1955 va deixar voluntàriament el mas per causa dels tractes que li havia imposat el propietari als anys quaranta. De totes maneres, és probable que tant l'alt nombre de masovers que van deixar el mas per voluntat pròpia com el grau de satisfacció que manifesten, fins i tot els que van deixar el mas forçadament, hagi estat quelcom propi de la segona meitat segle xx, quan l'increment de l'èxode rural va fer que l'oferta de masoveries fos cada vegada major respecte l'oferta de masovers. Tampoc no podem descartar que el perfil dels testimonis –molts d'ells amb trajectòries llargues com a masovers i, per tant, probablement més satisfets que no pas els que van decidir abandonar ja fa molt temps– hagi exagerat aquest aspecte.

En la permanència dels masovers, a més de la conjuntura i les alternatives laborals, hi poden haver influït altres factors com les relacions amb el propietari o amb els veïns, la qualitat del mas, l'accessibilitat a determinats serveis, el fet de ser hereu o, des de l'any 1980 fins al 1997, la protecció legal a les masoveries considerades històriques.⁹⁸

97. Com veurem més endavant, la incidència de la venda del mas en el destí laboral dels masovers va ser major del que mostra aquesta dada, ja que aquí no es comptabilitzen aquells que per aquest motiu van deixar de fer de masovers de forma definitiva.

98. La legislació va concedir als anomenats *arrendaments històrics* algunes prèrrogatives, el dret d'accés a la propietat de la finca, el dret de cobrar una indemnització en cas de marxar i el de poder viure a la casa de l'explotació fins a la seva mort. Tenien la consideració legal d'*arrendaments històrics* aquells que havien estat concertats abans

Així, si analitzem les nou masoveries de durada més llarga –aquestes en què els testimonis van viure més de 50 anys, o més de 70 sumant-hi l'estada dels seus familiars directes–, observem que en quatre casos es tractava d'hereus o pubilles, quatre més corresponen a fadrísters que es quedaren a la masoveria dels pares suplint l'hereu i un sol cas correspon a un fadríster que es va instal·lar en un mas diferent dels pares, però del mateix propietari. Tres d'aquestes masoveries sabem del cert que es comptaven entre les més importants del seu municipi. En dues més semblen haver estat determinants les bones relacions amb el propietari: un és el cas del testimoni que, junt amb el seu pare, fou masover d'un seu cosí per solucionar, en origen, un problema de minoritat; l'altre, si bé no va ser masover d'un mas molt important, va convertir-se en l'encarregat i home de confiança del propietari.

En la llarga permanència dels masovers hi podien influir fins i tot factors psicològics d'identificació amb el mas en el qual s'havia

de la llei de 15 de març de 1935 i també els anteriors a la llei de 23 de juliol de 1942 sempre que la finca hagués estat cultivada directament per l'arrendatari i la renda no superés els 40 quintars mètrics de blat o el seu equivalent. Sobre aquesta qüestió vegeu Pan-Montojo, 2002 i Congost i Sagner, 1999: 483-489. També val la pena remarcar que les masoveries no històriques i de tipus parceria mai no han tingut reconegut per llei el dret de pròrroga, mentre que els arrendaments sí en alguns períodes, essent la llei més favorable en aquest sentit la de 15 de març de 1935 que no posava límit de temps al dret de pròrroga de l'arrendatari i el propietari només podia oposar-s'hi per causes que poguessin justificar judicialment el desnonament, per portar-se la finca ell un mínim de quatre anys o per instal·lar-hi una indústria (dret que explícitament no es reconeixia als parcers). A partir de la llei d'arrendaments de 1940 se seguí reconeixent el dret de pròrroga de l'arrendatari (no del parcer) però ja amb un límit de temps (i podent també el propietari en alguns casos determinats –entre els quals s'afegiren la voluntat d'establir en la finca *nuevos cultivos, aprovechamientos forestales, industriales o de otra especie que se consideren más beneficiosos para la economía nacional que los existentes*– recuperar la finca abans d'aquell límit temporal). Finalment, en la llei de contractes de conreu aprovada pel Parlament de Catalunya el febrer de 2008, s'estableix que en l'arrendament, parceria o masoveria per a la pròrroga hi ha de consentir l'altra part, tot i que després només la podrà donar per acabada abans d'hora el parcer o l'arrendatari i no el propietari. Vegeu els articles 10, 11, 28 i 49 de la llei de 1935; els articles 2, 3, 4 i 5 de la llei de 1940; els articles 10, 11 i 49 del reglament de 1959; els articles 25, 26, 101, 109, 118 i 119 de la llei de 1980; i els articles 8.3, 17, 18 i 19 de la llei de 2008. Pel que fa als drets hereditaris, des de 1935 ja es van reconèixer drets hereditaris als arrendataris, però als parcers no fou fins a la llei de 1980.

nascut o a on la família hi portava molts anys. En set de les nou masoveries de major durada els testimonis hi van néixer i un altre havia nascut en una masoveria propera i del mateix patrimoni. Al marge de les bones relacions que haguessin pogut mantenir amb el propietari, una forta identificació amb el mas sembla clar que va donar-se especialment en el cas d'aquelles famílies que van ser les primeres ocupants d'una masoveria. N'hem trobat dos exemples: un mas empordanès que va estrenar, l'any 1913, l'avi d'un testimoni quan el propietari va decidir posar en conreu una antiga zona de closos; i un mas construït expressament l'any 1921 a instàncies del masover (el pare d'un entrevistat), a partir de la divisió d'una finca més gran, per adequar la mida de l'explotació a les noves circumstàncies de la mà d'obra familiar. En el primer mas la família s'hi va estar vuitanta-dos anys; en el segon, el fill gran del testimoni encara hi fa de masover.

Un cas paradigmàtic d'identificació amb la masoveria de naixença és el d'una entrevistada que, tot i no ser inicialment la pubilla, va ser qui va quedar-se al mas on ja havien entrat de masovers els seus besavis materns a la segona meitat del segle XIX. La seva identificació amb aquella masoveria era tal que per a ella només tenia sentit seguir sent masovera en aquella casa, malgrat tractar-se d'un mas petit: *per mi el [nom del mas] era casa, m'entén? No em sentia masovera, em sentia a casa*. Així, quan als anys seixanta un altre propietari li va oferir una masoveria més important, ella li va respondre: *"si mai, per una d'aquelles coses, hem que marxar, no anirem a fer de pagesos a un altre mas. Després ell [el marit] farà de paleta i jo em buscaré feina"*. En les masoveries de llarga durada, per tant, la identificació de la família masovera amb el mas podia reforçar la no-mobilitat dels masovers. Finalment, l'entrevistada de què parlem va acabar comprant el mas, en bona part per una qüestió sentimental, perquè era on ella havia nascut i on la seva família s'havia estat durant generacions.

El món de la confiança. L'espai de mobilitat dels masovers

Com ja s'ha comentat, del total de setanta-quatre masoveries on van viure els testimonis, dotze (16%) van representar mobilitat dintre del mateix patrimoni i seixanta-dos (84%) no.⁹⁹ Els mateixos percentatges es mantenen si tenim només en compte els canvis de masoveria efectuats pels mateixos testimonis (37).

Taula 3.8 Geografia dels canvis de masoveria, 1920-2000

RADI DE DESPLAÇAMENT	MATEIX PATRIMONI	PATRIMONI DIFERENT	TOTAL
Mateix municipi	3 (16%)	16 (84%)	19 (100%)
Municipi veí	1 (20%)	4 (80%)	5 (100%)
Municipi no veí	2 (15%)	11 (85%)	13 (100%)
Total casos	6 (16%)	31 (84%)	37 (100%)

La taula 3.8 mostra, per altra banda, que l'àmbit local era el territori preferent de la mobilitat dels masovers: la meitat dels canvis de masoveria es van produir dintre del mateix municipi, proporció que augmenta al 65% si hi afegim els desplaçaments a un municipi veí. El 35% restant va representar un trasllat a un municipi no veí (7 casos dintre de la mateixa comarca i 6 a una comarca diferent). Atesa la diversa extensió dels municipis i comarques, hem estimat la distància d'aquests darrers desplaçaments seguint un camí o carretera a través d'una aplicació informàtica de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.¹⁰⁰

99. En els casos en què l'entrevistat no canvià mai de masoveria hem tingut en compte de quin patrimoni procedien els pares quan van entrar de masovers en aquell mas. En el cas de les parelles entrevistades només hem tingut en compte un dels dos cònjuges.

100. <http://www.icc.es/>. Quan no hem pogut localitzar el mas en l'aplicació informàtica hem comptat la distància a partir del centre de la població on els testimonis el situen.

Taula 3.9 Desplaçaments a municipis no veïns

DISTÀNCIA	NÚM. DE CASOS
1 - 10 km	3
11-20 km	3
21-30 km	4
31-40 km	0
41-50 km	1
51-60 km	2
Total casos	13
Mitjana: 25 km	

Com veiem, fins i tot quan el masover va traslladar-se a una masoveria d'un municipi no veí, la distància de desplaçament no va ser gaire gran, essent la mitjana de 25 km. Només algunes poques excepcions superen els 30 km; d'una d'elles no en tenim pràcticament informació, però de les altres dues sí, i ambdues tenen a veure amb enllaços matrimonials. Les filles dels masovers quan es casaven deixaven la masoveria paterna i de vegades podien anar a viure lluny; el recorregut efectuat pel marit, però, podia haver seguit la lògica habitual de moure's dintre del mateix municipi o al municipi veí. Aquest és el cas d'una entrevistada que l'any 1946 va deixar la masoveria paterna de Serinyà per casar-se amb un cosí germà, amb el qual van viure un temps curt a Espolla i després com a masovers a la Jonquera. El desplaçament que va efectuar ella superava els 50 km, però si observem la trajectòria seguida pel seu marit, nascut a Rabós, veiem que Rabós és un municipi veí d'Espolla i Espolla de La Jonquera. El segon cas correspon a una família que el 1929 va traslladar-se de Santa Coloma de Farners a Sant Climent de Peralta gràcies a la intervenció d'una filla dels propietaris que, arran del seu matrimoni, vivia a Santa Coloma; ja hem comentat que aquest és un dels desplaçaments més llargs que hem documentat i s'explica perquè el mercat matrimonial dels hisendats era més extens geogràficament que el d'altres grups rurals.

No sembla, per tant, que les distàncies de desplaçament tinguin a veure amb la mida del mas, és a dir, que els masos més extensos o millors reclutessin masoveres en un radi geogràfic més gran. Els tres darrers casos no responen a aquest esquema, ni tampoc la major part de les famílies masoveres que van instal·lar-se en els vuit masos més importants:

**Taula 3.10 Procedència geogràfica del masover
en les masoveries més importants**

LOCALITZACIÓ DEL MAS	ANY D'ENTRADA	PROCEDÈNCIA DEL MASOVER
Roses	Darrer quart s. XIX	Palau-saverdera (MV)
Arbúcies	1901	Santa Coloma de Farners (MV, MP)
Vilatenim	c.1904	Castelló d'Empúries (MNV: 7 Km.)
Torroella de Montgrí	1909	Castelló d'Empúries (MNV: 35 Km)
Cassà de la Selva	1919	Riudellots de la Selva (MNV: 16 km.)
Cabanes	1948	Sant Pere Pescador (MNV: 8,5 km)
Navata	c.1964	Navata (MM)
Lladó	c. 1972	Lladó (MM)

MP = mateix patrimoni; MM= mateix municipi; MV= municipi veí;
MNV = municipi no veí (km. de distància)

Només en el cas d'un mas de Torroella de Montgrí el masover va realitzar un desplaçament relativament distant, des de Castelló d'Empúries. El mas torroellenc era molt extens i combinava l'orientació agrícola i ramadera, especialització que també era habitual en moltes explotacions de Castelló on, com a Torroella, dominava la gran propietat i abundaven les closes i erms que es dedicaven a la cria de bestiar.¹⁰¹ Malgrat tractar-se d'un sol exemple, resulta significatiu

101. El mas o cortical de Castelló del qual procedia el masover guardava moltes similituds amb el de Torroella. Tenia unes 200 vessanes de terra de primera qualitat i, a més d'estar dedicat a la producció bladera, disposava de closes i s'hi feia userda per a la important explotació ramadera amb què comptava, com era habitual en els cortals castellanins. (Pascuet i Pujol, 2002: 23-40; i Augé, 1990: 73-75. Agraeixo a Josep Colls que m'hagi proporcionat aquestes referències).

observar una connexió en el mercat de masovers de dos municipis que tenien moltes característiques comunes. De la mateixa manera, també altres masovers mostren indicis d'especialització en activitats concretes, especialment forestals o ramaderes; recordem, per exemple, el cas d'aquells masovers que van canviar de mas a través d'un veterinari que cercava uns masovers particularment destres en la cria d'animals.

No afegirem més comentaris en aquest apartat als que ja hem fet quan hem parlat sobre els informants o sobre les condicions d'accés a una masoveria: la distància de mobilitat predominant dels masovers quan canviaven de mas resulta simplement del tot coherent amb el tipus de contactes que s'utilitzaven, així com amb les preferències dels propietaris a l'hora de seleccionar masover. L'àmbit local és l'espai que ens apareix reiteradament, el món per excel·lència de la confiança.

Me'n vaig per si puc estar més bé. Raons per al canvi de masoveria

Els motius pels quals els masovers canviaven de mas constitueixen una d'aquelles qüestions que sovint els historiadors només poden deduir de forma indirecta, especialment quan la sortida del masover es produïa de manera forçada (arran de la venda del mas o quan el propietari li instava comiat, si bé rarament es poden saber les causes d'aquest). Moltes de les raons que motivaven el canvi de mas, però, sobretot quan era el masover qui marxava voluntàriament, solen escapar-se del coneixement de l'historiador per manca de documentació directa. Les entrevistes ens han ofert l'oportunitat d'entrar més a fons en un tema força desconegut per la historiografia del món rural.

Taula 3.11 Raons per al canvi de masoveria

	CANVI FORÇAT		CANVI PER VOLUNTAT PRÒPIA				?
	PER VENDA DEL MAS	PER MILLORAR	ESTABLIR-SE PEL SEU COMPTE (FADRISTERNS)		NO ENTESA AMB EL PROPIETARI		
				CASAMENT (FADRISTERNES)		ALTRES	
1920-1929		1				1	3
1930-1939		1					
1940-1949		1	3	1	2	1	
1950-1959	2	7			1		
1960-1969		6	1	1	1		
1970-1979	1	1					
1980-1989	1						
1990-1999		1					
Total	4	18	4	2	4	2	3

En la taula 3.11 hem desglossat les raons al·legades pels testimonis per canviar de masoveria, ja fos de forma voluntària o forçada. La motivació més freqüent (18) va ser per millorar llur situació. Molts dels qui afirmen això expliquen que volien deixar enrere algun aspecte concret del mas on s'estaven: aïllament, manca de llum o d'aigua corrent, insuficient capacitat productiva, risc d'inundació de les terres, etc. El canvi els va permetre instal·lar-se en una masoveria millor comunicada, més a prop de determinats serveis (sobretot el metge i l'escola),¹⁰² amb millors condicions d'habitabilitat i/o major capacitat productiva. Valgui d'exemple el següent testimoni que explica perquè l'any 1959 va deixar un mas forestal per una masoveria propera a un poble del peu de les Gavarres:

...perquè aquí, gràcies a Déu, han tingut la sort que han tingut sempre regadiu. O poc o molt es collia sempre, que allà dalt no, si no plovia no collies res. Aquí si feien un camp d'userda sabien que a l'hivern tenien userda pel bestiar, si feien

102. Vegeu els canvis de mas relacionats amb la voluntat d'estar més a prop de l'escola per als fills al capítol sobre la formació del masover.

blat de moros en collirien... Desemprés, si havies de menester un metge et venia a la nit a les hores que fos, un veterinari igualment. I la bona combinació que hi ha hagut aquí no es té en tots els pobles, perquè antes a la mitja hi havia suposat la Sarfa¹⁰³ [...] i a l'hora hi havia el tren. Hi havia molt bona combinació per nar pels puestos, que molts pobles això no hi era. No, vaig canviar molt, per bé. Ara, pensar, m'ha tocat pensar igual.

Canvi de titularitat en la propietat del mas i mobilitat del masover

El canvi de titular en la propietat del mas podia implicar el canvi del masover, si bé això no tenia perquè passar necessàriament. De fet en les entrevistes hem trobat exemples de les dues coses. En les finques d'un gran propietari de Torroella de Montgrí es van donar ambdues situacions quan se les va vendre a principis dels anys quaranta: els masovers dels set o vuit masos venuts van haver de marxar perquè hi van passar a residir els compradors, llevat d'un que va adquirir el mas i d'un altre a qui el comprador va mantenir com a masover.

A partir de les nostres dades sembla més freqüent que el masover hagués de marxar si el canvi de titularitat del mas es produïa arran d'una venda que no pas per simple herència. De fet, el nombre d'afectats per la venda del mas és força superior al que mostra la taula 3.11, ja que aquesta no inclou els masovers que van comprar el mas on s'estaven, ni els que van jubilar-se o van canviar de feina després de la venda. Si qui comprava el mas el volia explotar directament, el masover havia de marxar. La legislació ha contemplat fins a dates ben recents aquesta eventualitat com un motiu per poder instar el desnonament d'un arrendatari o parcer.¹⁰⁴ Un cas probablement extrem

103. Es refereix a la freqüència de pas dels autobusos de l'empresa SARFA.

104. Vegeu Llei d'arrendaments de finques rústiques de 1935, art. 27; Reglament per a l'aplicació de la legislació sobre arrendaments rústics de 1959, art. 27; Llei d'arrendaments rústics de 1980, art. 26, 75, 118 i 119. Actualment a Catalunya, segons l'art. 29 de la Llei de contractes de conreu de 2008, el canvi de propietari no extingeix el contracte i el propietari no pot fer fora l'arrendatari, parcer o masover abans de finalitzat el contracte o la pròrroga sota cap concepte que no sigui el d'incompliment de contracte.

és el d'una entrevistada a la qual corresponen tres dels quatre canvis de masoveria que hem identificat per venda del mas. L'any 1956, als quinze anys, va haver de marxar amb els seus pares d'un mas de muntanya quan el propietari el va vendre a un metge de Barcelona que el va restaurar per convertir-lo en la seva segona residència; d'allà van anar a una masoveria de la Selva, que va deixar l'any 1961 quan es va casar amb l'hereu d'una masoveria veïna, de la qual van haver de marxar-ne l'any 1970, també per venda de la finca. Llavors van entrar en un mas d'un municipi veí que també van haver de deixar, l'any 1983, quan es va vendre i el nou propietari els va desnonar declarant que s'ho volia portar ell (hi va plantar noguers i al cap d'un temps se'l va tornar a vendre, cosa que li permetia de fer la llei). Finalment van entrar de masovers en una important masoveria del Gironès, en la qual la informant, ja vídua, encara viu. Malgrat tots aquests canvis forçats, l'entrevistada assegura sempre va anar a raure a un mas millor –*cada puesto hem nat millorant*–, si bé recorda que va viure algun d'aquests canvis de forma traumàtica: *ui, els tips de plorar que me vaig fer jo. No sabíem on nar, amb tot el bestiar, i els nanos. No saps pas els tips de plorar. Els he passat molt negres jo.*

Alguns propietaris van acabar indemnitzant els masovers perquè marxessin del mas i poder-lo vendre lliurement. En el cas dels arrendaments històrics, a més, a Catalunya, entre 1980 i 1997, no va ser fàcil fer fora els arrendataris sense el seu consentiment. El propietari ja no podia recuperar la finca per portar-se-la ell abans que s'extingís el dret de pròrroga i es reconegueren diferents drets als arrendataris com el de viure a la casa de l'explotació fins a la seva mort, el de rebre una indemnització quan deixessin les finques i el de poder comprar-les o *dret d'adquisició forçosa*:¹⁰⁵

Ara ja molts d'aquests que tenen aquests arrendaments, de molts anys endarrere, poc que els poden treure, ui, ui [...] Conec un noi que d'aquí de Cistella, l'amo

105. Vegeu la llei 83/1980, de 31 de desembre, la llei 1/1987, de 12 de febrer i la llei 1/1992, de 10 de febrer.

[...] els hi volia canviar l'arrendament, que es volia vendre el mas. És clar, lo que volia ell era vendre el mas i no haver de donar res al masover, perquè el masover, com que feia cent cinquanta anys que era allà, li va dir: "No [...], no, no, això de canviar l'arrendament no el pot pas canviar i si volen vendre el mas te l'han de vendre i t'han d'indemnitzar". Se van vendre el mas, però el van haver d'indemnitzar. Aquell volia canviar l'arrendament, fer uns altres papers d'arrendament per poder fotre'l fora.

En contrast amb el que acabem d'explicar, és habitual que els masovers que han estat molts anys en una masoveria hagin conegut diferents propietaris que s'han anat succeint per herència sense haver hagut de marxar del mas, ni tan sols signar un nou contracte. Malgrat tot, l'amenaça podia ser igualment present: de vegades l'hereu podia augmentar la pressió sobre el masover, cosa que podia acabar implicant que marxés.

Sistema d'herència de la família masovera i canvi de mas

Malgrat que el traspàs de la masoveria a l'hereu o la pubilla per defunció del titular del contracte no tindria perquè haver estat assumit pel propietari del mas –no es van reconèixer drets hereditaris als arrendataris fins al 1935 i als parcers fins al 1980–, no hem trobat cap cas en les entrevistes en què el propietari s'hi oposés. Per altres casos estudiats, pensem que això també va ser així en el passat.¹⁰⁶ És a dir, la norma va ser que no s'expulsava una família masovera només per la mort del titular, sinó que, sempre que aquesta pogués assumir l'explotació del mas, el propietari reconeixia l'hereu com el nou masover, a vegades sense ni tan sols fer-li signar un nou contracte. Diversos testimonis expliquen que, quan van morir llurs pares, van continuar amb els mateixos tractes, sense signar cap document: *vàrem fer el tracte amb l'amo i allavons ja va estar. Bueno, no el vàrem pas ni tractar, perquè va anar continuant lo mateix.* Un altre entrevistat explica que el primer contracte de la masoveria on la seva família ja

106. Vegeu el cas dels Culubret a Bosch, en premsa.

hi porta vuitanta-cinc anys el van signar, conjuntament, el seu avi i el seu pare, que llavors tenia trenta-un anys i era l'hereu. Aquesta pràctica, que tampoc no era rara en el passat, constituïa una manera de formalitzar el futur traspàs de la masoveria a través de la línia hereditària de la família masovera així com una manera, per part del propietari, d'assegurar-se la continuïtat de l'explotació del mas.

De fet, resulta del tot lògic que el propietari que volia seguir explotant el mas a masoveria respectés la línia d'herència masovera, ja que el seu principal objectiu era seguir cobrant una renda i una successió d'aquest tipus resultava simple, no traumàtica –consentida per la família masovera– i, per tant, convenient. Aquest comportament, per altra banda, no l'assumien només els propietaris individualment, sinó que la classe propietària catalana, als anys trenta, fomentava també col·lectivament la figura de l'hereu masover quan el seu màxim òrgan representatiu, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, instituí premis per a les masoveries centenàries.¹⁰⁷ Es mirava de potenciar amb premis la continuïtat dels bons masovers, tot i que, significativament, no es van reconèixer drets hereditaris als parcers fins l'any 1980.¹⁰⁸ Aquesta manca de regulació legal no l'hem d'interpretar com una mostra d'un suposat desinterès dels propietaris per reconèixer els hereus de llurs masovers, ni va impedir, de fet, que seguissin reconeixent-los en la pràctica, sinó que tenia per objectiu recordar als masovers de qui era el dret de propietat del mas i qui tenia el dret de decidir voluntàriament, gairebé filantròpicament, si l'hereu seria reconegut o no com el futur masover; recordar-los, en definitiva, la seva condició de grup subaltern sotmès a la voluntat i l'autoritat de llurs *amos*, com anomenaven llavors els masovers als propietaris de les masoveries.

107. Garrabou, Planas i Saguer, 2001a: 211-212.

108. Així com als arrendataris ja els foren reconeguts drets hereditaris l'any 1935, els parcers hagueren d'esperar a l'any 1980. Vegeu les lleis (citades a la nota 26) de 15 de març de 1935 (art. 18 i 47), Reglament de 1959 (art. 18 i 47), Llei de 31 de desembre de 1980 (art. 71, 73, 79 i 117) i Llei del parlament de Catalunya de 6 de febrer de 2008 art. 30.

Entre els anys cinquanta i setanta, en un context de creixent manca de masovers, potser la figura de l'hereu masover augmentà encara més de valor als ulls dels propietaris. A partir sobretot dels anys vuitanta, però, la caiguda persistent de la renda agrària, les lleis proteccionistes dels arrendaments històrics que atorgaven als seus titulars el dret de comprar les finques o *dret d'adquisició forçosa*, i la possibilitat d'obtenir un benefici venent el mas o dedicant-lo al turisme rural van fer que cada vegada més propietaris deixessin de veure com quelcom positiu la perpetuació de la família masovera.

Per la banda dels masovers, la institució de l'hereu constituïa la forma de solucionar, preveure i anar preparant anticipadament el relleu generacional de la família masovera en l'explotació del mas, cosa que devia ser important en moments d'abundància de mà d'obra i escassetat de masos, podent-ne marxar igualment sempre que es trobés un mas més convenient. Aquesta pràctica hereditària hauria comportat alhora una tendència dels fadrísters a tenir un grau de mobilitat major que els hereus. Una primera raó per al canvi de masoveria venia determinada pel fet de ser fadríster. Com que els fadrísters eren expulsats de la masoveria paterna, això feia que d'entrada, en cas de seguir fent de masovers, haguessin estat com a mínim en dues masoveries. Així la taula 3.12 mostra que els qui van estar en una sola masoveria eren hereus (o fills segons que es van quedar a la masoveria paterna fent d'hereus); mentre que, a partir de tres masoveries, el percentatge de fadrísters és força superior. També hem vist com les masoveries de més durada tendien a ser majoritàriament les portades per una seqüència d'hereus masovers. El fet que, a l'hora d'establir-se pel seu compte, els fadrísters partissin d'una situació econòmica més precària que els hereus potser també explica la seva major tendència a canviar de mas a mesura que podien assumir masoveries cada vegada més importants.

Taula 3.12 Nombre de masoveries segons si els entrevistats eren hereus o fadristerns

	NÚM. MASOVERIES							TOTAL
	1 (COM A FILL/A)	1 (COM A FILL/A)	2 (COM A FILL/A)	2 (COM A FILL/A)	3	4	5	
Homes:								
Hereu	9 (41%)	1 (4,5 %)	7 (32%)	2 (9%)	2 (9%)	1 (4,5 %)	0	22 (100%)
Fadristern	0	0	3 (60%)	0	1 (20%)	1 (20%)	0	5 (100%)
Dones:								
Pubilla	2 (33%)	0	2 (33%)	0	2 (33%)	0	0	6 (100%)
Cabalera	0	1 (33%)	0	0	0	1 (33%)	1 (33%)	3 (100%)
Total	11	2	12	2	5	3	1	

Nota. Per elaborar la taula hem desestimat les dones que només van ser masoveres de casades. Hem inclòs entre els hereus aquells fadristerns que van quedar-se a la masoveria paterna assumint la funció d'hereu i també un masover que va heretar a parts iguals amb la seva germana a causa de la mort intestada del pare. Un fadristern fill d'un propietari l'hem sumat al grup dels fadristerns, ja que també va haver de deixar el mas dels pares. Per evitar distorsions, hem desglossat els casos en què els entrevistats només van estar-se en un mas com a fills o filles de masovers i després van abandonar la masoveria.

Les cabaleres era freqüent que deixessin la masoveria paterna abans de casar-se per anar a servir. No era rar que fessin de criades per al mateix propietari de la masoveria, cosa que accentuava les relacions paternalístico-filials entre amos i masovers. En les zones que van conèixer el primer turisme, protagonitzat per famílies benestants, algunes noies acabaren servint a estiujants que se les emportaven a la capital.¹⁰⁹ Per a les masoveries excedentàries de mà d'obra es tractava d'una estratègia per expulsar membres joves del mas i estalviar-se de mantenir-los. Fer de criades permetia, alhora, a les noies, estalviar un petit capital per quan es casessin.¹¹⁰ Sovint aquestes noies ja no retornaven al mas patern. Així, una de les cinc

109. Vegeu el cas del Montseny a Roigé i Estrada, 2008: 312-313.

110. Vegeu la feina de mosso o criada com una etapa de trànsit en el cicle vital dels cabalers i cabaleres de les famílies de masovers i de petits pagesos a Ferrer, 1987: 574-575; Congost, 1992; Roca Fabregat, 2005: 49-92; i Colls i Saguer, 2004: 813-827.

entrevistades que de soltera va anar a servir¹¹¹ era la quarta filla dels masovers d'uns grans propietaris del Pla de l'Estany per als quals va fer de mainadera durant un any i mig, fins que es va casar; la seva germana també va anar a servir i després es va fer monja. Fer de criada també podia ser considerat com una experiència formativa. La muller d'un altre testimoni, que era la quarta filla d'uns masovers garrotxins, per exemple, va anar a servir a Girona, igual que una seva germana, perquè els seus pares *tenien una mania que no volien que anéssim a la fàbrica, perquè les noies que van a la fàbrica no saben portar una casa*. Però no tots els masovers veien bé que les filles fessin de criades. Així, la mare d'una entrevistada s'hi va oposar per una prevenció de tipus moral, per la major llibertat que tenien les noies quan anaven a servir:

La mare no ho volia: "ja tenim feina a casa", i no ens va deixar anar mai a servir. Mira, deien que eren noies de mala vida, que s'abandonaven de seguida i ella no ho podia suportar, eh? "Primer mortes", deia, "m'estimaria més mortes que no pas fóssiu d'aquestes..., unes putes d'horts".

Si no havien marxat ja abans per fer de criades, les cabaleres deixaven la masoveria paterna quan es casaven i, si ho feien amb un masover, es traslladaven a la masoveria del marit o a una de nova. En la nostra mostra, dues cabaleres van canviar de masoveria per raó del seu casament (taula 3.11).

111. De les onze dones entrevistades cinc varen fer de criades de solteres: tres eren filles de masovers, una era filla d'un carboner i l'altra d'un pagès propietari de l'Aragó i va anar a servir a Barcelona. Totes eren fadristernes menys una, que era pubilla masovera i, de fet, no va fer de criada interna, sinó que va treballar en un hostel proper i en una segona residència sense deixar de viure a casa dels seus pares.

De manera semblant, els masovers fadrísters podien deixar la masoveria paterna abans de casar-se. Alguns anaven a fer de mosso en un altre mas,¹¹² cosa que, com les criades, també obeïa a una estratègia d'expulsió dels excedents de mà d'obra de la masoveria dels pares.¹¹³ El servei militar també podia esdevenir un moment de ruptura definitiva amb el mas patern; alguns fadrísters després ja no hi retornaven, sinó que el pare o el germà hereu els buscaven una nova masoveria perquè s'hi instal·lessin. En qualsevol cas, igual que les cabaleres, els fadrísters deixaven la masoveria dels pares quan es casaven, entrant en una altra masoveria si volien seguir essent masovers. Com mostra la taula 3.11, quatre fadrísters van deixar la masoveria dels pares per establir-se pel seu compte: un quan es va casar, dos encara solters així que van tornar del servei militar, i un darrer, també abans de casar-se, en bona mesura per defugir el control d'un capellà, amb qui havia tingut una discussió.

Possibles desequilibris del sistema: les viduïtats i les minoritats

La mort prematura del cap de casa, les viduïtats i la minoritat del futur hereu podien ocasionar una sotragada important en la unitat de treball familiar, provocant una falta temporal de mà d'obra que podia dificultar la continuïtat al mas. Per tal d'evitar haver de deixar la masoveria, es mirava de solucionar la situació al més aviat possible.

112. Cinc dels vint-i-vuit homes entrevistats varen fer de mosso en altres masos. Tots varen néixer entre 1912 i 1924 (42% dels nascuts entre aquestes dates); per contra, dels setze entrevistats nascuts entre 1925 i 1944 cap no va fer de mosso. D'aquests cinc, tres eren fills de masovers (dos eren hereus i un fadríster) i dos fills de pagesos propietaris de mas (un hereu i un fadríster). Es dona a més la circumstància que els dos testimonis que van néixer l'any 1923 van haver de fer tots dos de mosso a causa de la guerra, cosa que remarca la funció de la feina de mosso com una estratègia per reduir el nombre de consumidors de la masoveria en moments de dificultats.

113. Tot i això, un testimoni que va fer de mosso era fill fadríster d'un pagès propietari de mas que als setze anys (l'any 1928) se'n va anar a fer de mosso per defugir treballar al mas patern sense que el pare ni l'hereu no li donessin res i se li quedessin els diners dels jornals que guanyava.

De vegades el cop es podia parar dintre del mateix nucli domèstic augmentant la dedicació en treball dels seus membres, inclosos els nens, com fou el cas d'un testimoni el pare del qual va morir cap a l'any 1942, als quaranta-cinc anys, deixant la vídua amb cinc fills, el gran amb només setze anys. La mare es va fer càrrec de l'explotació i no van perdre la masoveria, però l'entrevistat recorda que van passar una època molt difícil.

Quan no era possible trampejar la situació perquè la mà d'obra disponible era insuficient, calia arbitrar altres solucions d'emergència. Una d'elles era recórrer a la via matrimonial a fi d'incorporar un actiu al mas, a través del casament de la vídua, o bé de l'hereu o la pubilla si tenien l'edat suficient, o fins i tot de les dues coses alhora mitjançant un casament doble. Una estratègia de tipus matrimonial s'hauria pogut donar en el cas de la mare d'una entrevistada, que era pubilla i va casar-se poc després que morís el seu pare, als quaranta-cinc anys, vers l'any 1919. Segons l'entrevistada, els seus pares ja festejaven i el propietari no va veure malament que quedés una pubilla, però és evident que la masoveria tenia un clar problema de supervivència, tot i tractar-se d'un mas petit, ja que al mas només hi quedaven l'avi (de setanta-dos anys), l'àvia, la vídua, la pubilla i dues nenes més petites. La manera de mantenir la masoveria era incorporar un home que fes de pagès. L'entrevistada dona una versió romàntica de la qüestió: el pare, que era carnisser al poble, *va deixar de carnisser per fer de pagès, perquè les dones d'aquesta casa som tossudes i volem ser pageses*; però el ràpid casament de la pubilla va ser, clarament, una solució per a aquella família.

En cas de dificultats demogràfiques temporals que debilitaven el potencial de mà d'obra d'una família masovera, també es podien arbitrar solucions d'ajuda mútua entre diferents branques de la mateixa família. Així, els pares d'un testimoni que quan es van casar va instal·lar-se a la masoveria dels sogres, al cap de poc temps, quan va morir el pare d'ella, va traslladar-se al mas on havia quedat la mare

vídua amb un fill petit i no va retornar a la primera masoveria fins que aquest germà no va ser més gran.¹¹⁴

Per últim, un altre recurs era contractar un mosso o algun treballador assalariat extern a la família tot esperant que els fills es fessin grans. Com assenyala la muller d'un testimoni, en cas de quedar una vídua masovera amb fills petits, *n'hi havia que plegaven i n'hi havia que llogaven un mosso, que es deia, un home perquè portés la terra, perquè la dona sola, és clar, no podia pas*. N'hem trobat alguns exemples: la tia d'un entrevistat, que va quedar-se vídua molt jove, menava la masoveria amb un mosso; la mare d'un altre testimoni, vídua d'un masover i amb una filla petita, es va acabar casant en segones núpcies amb el mosso que va entrar a la masoveria després de la seva viduïtat. Igualment, la mort prematura, l'any 1946, del pare d'un altre testimoni, deixant la dona amb dos fills petits, va obligar la vídua a implicar-se més en l'explotació del mas, a utilitzar mà d'obra extra (un mosso i jornalers) i a llogar el camp que havia comprat el seu marit a principis dels anys quaranta.

Quan cap d'aquestes solucions no era possible, la vídua havia de deixar la masoveria, com li va passar a la cunyada d'un testimoni que va enviudar amb trenta-set anys i va quedar sola amb dos fills petits. Tanmateix, aquest tipus de disjuntives van dissoldre's amb la mecanització del camp. El fet que tots els casos que hem recollit d'estratègies per evitar la pèrdua de la masoveria en cas de viduïtat corresponguin a la generació anterior a la dels entrevistats ha de relacionar-se amb els efectes que la mecanització va tenir sobre l'organització del treball familiar i sobre l'estalvi de mà d'obra al camp. L'increment de les alternatives laborals probablement va fer també que moltes vídues decidissin, simplement, reorientar el seu futur cap a un altre camí.¹¹⁵

114. Atès que aquesta estratègia familiar va implicar la mobilitat del masover, aquest cas és un dels dos que hem classificat en la columna d'*altres* de la taula 3.11.

115. La mare d'una entrevistada, quan es va quedar vídua (després de 1960) va deixar la masoveria on s'estava amb els seus quatre fills encara solters i, amb els diners de vendre les vaques, va comprar una casa a la vila de Sant Feliu de Guíxols, on ja vivia el fill gran. Tots els germans de l'entrevistada viuen a Sant Feliu i cap no ha fet de masover, excepte la testimoni perquè es va casar amb un masover.

Canvi de mas per adaptar-se a la mida de la família

També relacionat amb el cicle de vida familiar és el canvi de masoveria per ajustar l'explotació a la capacitat de treball de la família. Abans de la mecanització, el nombre d'efectius de la família masovera era un dels elements que els propietaris preien en consideració a l'hora d'escollir un nou masover. De la mateixa manera, els masovers també tenien en compte aquest factor a l'hora de plantejar-se canviar de masoveria. Hem localitzat dues famílies que, per aquest motiu, van moure's a un mas més petit i dues més que van fer-ho a un mas més gros. Entre les primeres es troba el cas d'un testimoni que l'any 1944 es va traslladar amb els seus pares a una masoveria més petita del mateix municipi, perquè la mida de la família s'havia anat reduint a mesura que els sis germans de l'hereu –el seu pare– havien anat marxant:

...és una casa que hi havia hagut molt i molt. I eren molts de fills [...] Eren set germans. Tots treballaven, però després es van anar casant [...] I llavors al final varen adoptar per marxar del mas. Perquè el mas s'havia fet molt gros, per ells i quedava el meu pare sol, per treballar... Els germans ja havien anat marxant, s'havien anat casant. Després hi va haver un accident, també, molt fort en el mas, que un fill, un fill amb un accident d'escopeta va matar l'altre germà. Això va ser un accident d'anar a cacera, exactament [...] I és clar, vull dir, i la casa es va anar reduint. Al final va quedar el meu pare sol per treballar i varen haver de marxar d'un mas gran com era... Se'n va anar a [nom del mas] que era més petitet.

La necessitat d'adequar la grandària de l'explotació a les circumstàncies de la mà d'obra familiar va motivar que un altre hereu masover proposés al propietari dividir en dos el mas i construir una casa nova en la part segregada. El mas sencer, on l'any 1909 havien entrat de masovers els avis del testimoni amb set fills –una família nombrosa com corresponia a un dels masos més grossos i importants del Baix Ter–, pels volts de 1920 ja no s'adaptava a les possibilitats de treball de l'hereu masover perquè molts dels seus germans ja eren casats i havien marxat. El propietari, que estava content del masover,

va fer-li cas i així va dividir l'explotació i va construir una casa nova, on aquell va instal·lar-se l'any 1921.

En sentit contrari, una dona explica que l'any 1991 va canviar de masoveria, entre altres raons, perquè el mas se'ls havia fet petit: *perquè érem sis de colla i la casa era molt petitona i estava molt malament amb... no hi havia aigua, i aquí hi havia aigua i aquí era una casa més gran i per això ens en vàrem venir aquí.* Igualment, el 1962, un testimoni va deixar la masoveria on la seva família havia viscut com a mínim seixanta-cinc anys per traslladar-se a un altre mas proper, més gran i amb més comoditats, perquè eren molta colla:

...era petit, era just de tot. Érem colla i vam anar amb una casa gran. Era lo que es feia per anar millor [...] Érem vuit de colla i en allà era més gran. Per fer algun calé més, no sé com dir-ho. Si a [mas de sortida] teníem cinc vaques, allà en teníem deu o dotze. [...] Aquí [mas de sortida] ho fèiem amb bestiar i allà ja ho fèiem amb tractor, vull dir ja vaig comprar un tractor aviat.

Encara que els entrevistats no ho hagin explicat, és possible que darrere d'altres casos de mobilitat també hi hagués la intenció d'anar a una masoveria més ajustada a la capacitat de treball familiar. El mateix cicle de vida de la família masovera, per tant, podia motivar trasllats si la mida de la mateixa canviava substancialment, sense que d'això sol en puguem deduir una degradació o un ascens social, a falta de més indicadors. En qualsevol cas, la mecanització del camp durant la segona meitat del segle xx, en augmentar la capacitat de treball familiar, degué influir decididament en aquesta qüestió, minimitzant els problemes derivats de la pèrdua d'efectius familiars i, juntament amb l'èxode rural, fent més freqüents que abans els canvis de mas que tenien com objectiu accedir a masoveries més grans que ara estaven a l'abast de les possibilitats de treball de més famílies.

Canvi de mas per mala relació amb el propietari

De la mateixa manera que la bona relació amb el propietari és un dels factors que expliquen la llarga permanència d'algunes famílies

masoveres en els masos, la mala entesa podia conduir a un canvi de masoveria, ja fos per voluntat del masover o perquè el propietari no li prorrogava el contracte:

L'amo i el masover es vien d'avenir, sinó malament. Si no m'hagués portat bé no haguérem pas aguantat, i si ells no es guessin portat bé també dius: "Aneu a fer punyetes, me'n vaig".

Quatre entrevistats han declarat que van canviar de masoveria per aquest motiu (taula 3.11), i altres han referit situacions similars relatives a avantpassats o coneguts seus. Malgrat que els quatre testimonis han explicat la marxa del mas com una decisió seva, és difícil d'esbrinar fins a quin punt es produí, efectivament, de forma voluntària. Cal considerar, a més, les condicions del mercat, ja que no era el mateix un context de manca o de sobreoferta de masovers. En aquest sentit, a partir dels anys cinquanta, els masovers haurien tingut més possibilitats d'escollir i de canviar lliurement de mas.

Alguns canvis de masoveria per causa de mala entesa amb el propietari estan directament relacionats amb la conflictivitat derivada de la Guerra Civil. Malgrat que durant el conflicte bèl·lic alguns dels masos on van estar-se els testimonis van ser col·lectivitzats i que, en certs llocs, alguns arrendataris van prendre part en col·lectivitats agràries (Calonge, Orriols, mas Ferrer de Figueres),¹¹⁶ cap entrevistat ha declarat que ell o algun familiar seu hagués participat en aquest model revolucionari de gestió agrària, ni que hagués hagut de marxar de la masoveria per aquest motiu. Això es correspon amb la quasi absència de mobilitat dels masovers als anys trenta que ja hem comentat anteriorment (taula 3.11). Una entrevistada ens ha explicat el cas interessant del seu pare, masover d'un petit mas empordanès, que l'any 1932 va comprar un mas però no va poder ocupar-lo llavors perquè el masover que hi vivia no volia marxar. Després de la guerra, amb l'ajut del marit de la propietària de la masoveria on

116. Vegeu Cárdbaba, 2002: 161-167.

encara s'estaven, que llavors feia de jutge, van aconseguir expulsar aquell masover i anar a viure al mas que havien adquirit.

Després de la guerra, alguns propietaris van fer fora els masovers com a represàlia per les seves idees polítiques, tal com explica, amb un deix d'ironia, un testimoni selvatà:

Els propietaris que tenien un masover i no era del seu partit, acabada la guerra, el treien. El feien fora de la casa i n'hi posaven un atre. Però llavors aquell masover se'n nava amb un atre amo. Havia tret el seu i hi posava un, diem d'esquerres, igualment com el que havia tret.

Així, el 1943 el pare d'un entrevistat va entrar en un mas on el propietari havia fet fora els anteriors masovers, *que havien posat els rojos* durant la guerra, segons el testimoni.¹¹⁷ Altres propietaris van desnonar els masovers per explotar les terres directament¹¹⁸ o van imposar-los un canvi de tractes que, en alguns casos, acabà conduint igualment a la seva marxa. La *pau social* al camp estava assegurada institucionalment mitjançant la repressió de postguerra, la manca de llibertats i els recursos coercitius del nou estat, de manera que els masovers tampoc no s'atrevirien a protestar. Encara l'any 1954 un testimoni va poder canviar de mas gràcies a què el propietari, fent constar que se'l volia portar ell, va desnonar l'anterior masover, amb qui mantenia una relació difícil des de la guerra.¹¹⁹ Mentre que per a

117. La disposició transitòria segona de la de la llei d'arrendaments de 1940 establia el desnonament dels conreadors posats durant el moviment revolucionari.

118. La llei d'arrendaments de 1940 permetia al propietari recuperar la finca per portar-la en règim d'explotació directa o per establir-hi nous conreus, aprofitaments forestals o industrials que es consideressin més beneficiosos per a l'economia nacional que els existents.

119. *El masover que tenia allà era d'aquests que se sabia que la terra era de qui la treballava, que no era de l'amo, i un amo sempre ha de vosquer ser amo [...] [El propietari] li demanava, que en temps de la guerra a pagès encara menjaves de pa perquè recollies, d'estraperlo, una cosa o altra, i a la vila no en tenien, li demanava alguna saca de farina i li deia: "Ja et vien d'haver mort a la guerra en a tu" i varen acabar malament. I quan va vosquer aixecar el cap, el va fotre fora. I per fotre'l fora va haver de constar que se'l menava un any ell [...] Doncs, aquell home es va haver de menar un any el mas per treure aquest altre i no va ser la terra de qui la treballava, la terra va ser [de] l'amo.*

alguns propietaris l'explotació directa era només un recurs temporal per poder desnonar legalment un masover a partir de 1940, per a d'altres es tractava d'aprofitar la conjuntura per canviar el règim d'explotació de les seves finques. Aquesta pauta es troba sobretot entre els grans propietaris absentistes. Un d'ells –fill d'un marquès que s'havia refugiat a San Sebastián durant la guerra–, després del conflicte bèl·lic, amb l'ajut del seu administrador, va expulsar els masovers d'alguns masos de l'Empordà per tal d'explotar-los directament amb encarregats. Al pare d'un entrevistat, que havia estat alcalde durant la República, no el va fer fora del mas, però li va imposar un important canvi dels tractes que, finalment, va portar-lo a deixar la masoveria l'any 1955. Un altre marquès, gran propietari amb residència a Madrid, també va expulsar alguns masovers als anys cinquanta per explotar les terres directament amb assalariats andalusos i extremenys. Tampoc no va fer fora la família del testimoni perquè el mas tenia poca terra de conreu, però igualment els va canviar els tractes obligant-los a passar, a partir de 1954, del preu acotat a la parceria al terç. No van tenir cap altra alternativa que acceptar o marxar.

Igualment, en la postguerra, un motiu de tensions que va acabar provocant la marxa *voluntària* d'alguns masovers va ser la qüestió de les anualitats de la renda que s'havien deixat de pagar durant el conflicte bèl·lic. Si bé no tots els entrevistats han explicat si durant la guerra van pagar la renda, sembla que la majoria no va fer-ho. De fet, en aquells temps, pagar-la era il·legal i, per tant, perillós.¹²⁰ Acabada la guerra, però, molts propietaris van voler cobrar els endarreriments, tal com els ho permetia la nova legislació.¹²¹ Això

120. El govern de la Generalitat de Catalunya va decretar el 7 de gener de 1937 la nul·litat de tots els contractes de conreu i de l'obligació conseqüent de pagar la renda; amb això, però, la Generalitat no feia sinó sancionar legalment una situació que ja s'havia imposat de fet des dels primers moments de la guerra (Cárdaba, 2002: 74-76).

121. La llei d'arrendaments de 28 de juny de 1940 establia l'obligació de satisfer els endarreriments de la renda fins i tot als excombatents i als excaptius del bàndol nacional.

influí en la mobilitat dels masovers en un doble sentit: per una banda, afavorí la continuïtat dels masovers, ja que els endarreriments no podien exigir-se a un masover nou; però també va provocar la sortida *voluntària* dels que no estaven disposats a pagar-los. El germà hereu d'un testimoni va canviar de masoveria l'any 1940 quan el propietari, que durant la guerra havia marxat a Barcelona i no havia acceptat la renda que el masover li havia volgut pagar, li va reclamar els endarreriments:

I no li va voler cobrar mai, en la guerra. Llavors quan se va acabar la guerra, va venir ell i llavors ho volia cobrar, volia que li paguéssim tots aquells anys d'atràs... [...] el meu germà va dir "no, güita, vostè no va voler cobrar, [...] poc que m'haurà de fotre fora", li va dir, [...] "ja m'aniré, no es preocupi que ja marxaré" [...] I llavors aquell es va voler portar la propietat ell i a l'últim, al cap de quatre o cinc anys, se la va vendre perquè hi perdia més que no hi guanyava. S'ho va haver de vendre! [riu] Es pensava que... que el masover es feia ric.

Finalment, darrere del desnonament d'un altre masover l'any 1940 per causa d'incompliment dels pactes –un dels motius que sempre va contemplar la llei¹²² podria haver-hi un altre cas de mala relació amb el propietari derivat de la Guerra Civil, si bé no podem assegurar-ho del tot. Es tracta d'un masover del Baix Empordà que va deixar el mas quan va ser col·lectivitzat i va retornar-hi després de la guerra. Aleshores, però, va tenir un plet amb el propietari per no tenir els recs nets i el van fer fora: *el mas de dalt en temps de guerra va anar a col·tivitat. I a l'any quaranta, que havia hagut de marxar en [nom del masover], va tornar entrar. I del fet de no tenir els recs nets, va tenir un plet i el varen fotre fora.*

Dos dels casos de canvi de masoveria per mala entesa amb el propietari tenen a veure amb l'intent d'aquest d'apujar la renda

122. Llei d'arrendaments de 15 de març de 1935, art. 26; Reglament sobre arrendaments de 1959, art. 26; Llei d'arrendaments de 31 de desembre de 1980, art. 117; i Llei de contractes de conreu del Parlament de Catalunya de febrer de 2008, art. 26.

de forma substancial. Un és el cas d'una família masovera que, a mitjan dels anys quaranta, va decidir marxar d'un mas forestal de les Gavarres, pel qual abans no pagaven res i on *no s'hi podia arribar a viure*, quan la vídua del propietari, a través d'un advocat, va pretendre fer-los pagar renda. Un altre masover, a finals dels anys seixanta, va deixar un mas que no tenia llum ni aigua després que les monges propietàries del mateix pretenguessin sextuplicar-li la renda.

De vegades, però, les causes de discòrdia podien venir per qüestions molt personals. Així, tot i que no apareixen a la taula 3.11 perquè després ja no van fer més de masovers, els pares d'una entrevistada van deixar la masoveria on la seva família s'estava des de finals del segle XIX, cansats que el propietari sempre els veiés defectes a ells i mai als veïns, que li feien de majordoms, perquè –segons la testimoni– la majordoma era amant de l'amo.

Mobilitat i memòria familiar

Resulta igualment interessant analitzar com la mobilitat dels masovers va condicionar l'abast de la seva memòria familiar, especialment en comparació amb el cas dels descendents dels grans propietaris. Així, mentre que els hereus dels grans patrimonis agraris gironins conserven encara una memòria força llarga de llurs nissagues familiars, que és transmesa de generació en generació –incloent-hi, de vegades, el record gairebé mític d'algun avantpassat concret–,¹²³ crida l'atenció que molts masovers no recordin el nom dels avis, i encara menys dels besavis. Aquesta manca de memòria pot ser deguda, en part, al fet que alguns no els van arribar a conèixer o a l'edat avançada dels testimonis, però revela, en qualsevol cas, que aquest grup

123. La mitificació de la figura de l'hereu, el conreu de la genealogia, l'existència d'un arxiu patrimonial familiar i d'una casa pairal transmesa per herència en la qual es podia reunir la família extensa eren elements clau que ajudaven a la pervivència de la memòria familiar dels hisendats (Bosch, 2005: 277-280).

social, a diferència dels grans propietaris, no ha cultivat el record familiar dels avantpassats,¹²⁴ ni tampoc la genealogia.¹²⁵

Els masovers, com els hisendats, feien hereu, però es tractava d'un hereu sense propietat o amb molt poca, i a més, com hem vist, es tracta d'un grup social per al qual la mobilitat resultava un fet relativament habitual. De les entrevistes es despren que existeix una clara correlació entre el grau i intensitat de la memòria familiar i les variables de ser hereu masover –o estar a prop de la branca de l'hereu– i la llarga permanència al mas. Els testimonis que conserven una memòria familiar més llarga solen ser hereus o pubilles –especialment de masoveries on s'han estat diverses generacions de llurs famílies–, i que, com a tals, han conviscut amb els pares, alguns avis i fins i tot algun besavi; o bé fadristerms que han acabat heretant la masoveria dels pares o que han viscut sempre molt a prop del mas de la branca troncal de la família.¹²⁶ Les famílies que s'han estat en masoveries centenàries és fàcil que hagin elaborat una mena

124. Un entrevistat, per exemple, ha justificat no saber quasi res dels avis paterns perquè no els va conèixer i *no se'n parlava gaire*; el seu pare, en casar-se, s'havia traslladat a la masoveria de l'esposa, que era pubilla masovera. Un altre testimoni, malgrat que la seva família van ser masovers del mateix propietari des de finals del segle XIX i que, tot i no ser fill de l'hereu, sí vivia molt a prop d'aquest, no sap gaire coses dels avis (no coneix el segon cognom de cap d'ells) ni tampoc el nom dels besavis, perquè, segons diu, a casa seva tampoc no es parlava gaire de la família.

125. Només quatre entrevistats –un d'ells descendent de petits propietaris de mas– posseeixen un arbre genealògic, i encara elaborat per un membre d'una altra branca de la família

126. La pubilla d'una masoveria on s'havien instal·lat els avis paterns el 1919, i on la família va viure vuitanta-tres anys, recorda d'on procedien aquests avis i el seu periple per diferents masos fins arribar a aquesta masoveria, així com el nom de les besàvies paternes. També conserva molta memòria familiar, sobretot de la branca materna, un altre hereu masover la família del qual va viure seixanta-cinc anys en una masoveria on s'havia instal·lat un dels besavis materns a finals del segle XIX. Un dels pocs entrevistats que ha explicat alguna cosa d'un avantpassat llunyà, no va estar en cap masoveria centenària, però, com a hereu masover, va conviure amb els avis per part de pare i havia sentit explicar anècdotes del besavi i el rebesavi paterns. Un altre dels entrevistats amb una memòria familiar més elaborada i consistent que la majoria és un fadristerm que fins i tot ha buscat partides de naixement de la seva *saga*, com diu ell, i gràcies a això sap el nom i origen dels besavis paterns. Es tracta d'un fadristerm que sempre va viure en una masoveria del mateix poble que la de la branca troncal paterna, en la qual ja s'havien instal·lat els avis i on aquests vivien junt amb els pares i el germà hereu de l'entrevistat.

d'història familiar que sol començar amb la instal·lació del primer avantpassat al mas. Així, no és cap casualitat que una entrevistada, que encara viu al mas on van instal·lar-se els seus besavis materns a la segona meitat del segle XIX, sigui capaç de recitar tota la genealogia familiar materna, amb els dos cognoms i els anys de defunció, a partir d'aquests besavis, mentre que de la branca paterna no recorda el segon cognom dels avis ni res dels besavis: *La meva mare era nascuda al mas, la pubilla. Eren tres, i el seu pare també havia nascut al mas. I la seva mare [a] Sant Damià [...]. Va haver de venir aquí, no sé, el 1870 o una cosa aixís, el meu besavi. L'enumeració que fa de la línia dels masovers hereus i pubilles recorda, igualment, les tirallongues d'hereus que solen recitar els descendents dels grans propietaris: el primer l'avi Jaume, l'avi Quim, la M. C., la L. C., M. C. i si el seu fill ho continua, té catorze anys, serà el sisè.*

Si a la llarga permanència s'afegeix la circumstància que la família va ser la primera en instal·lar-se en un mas construït de nova planta, la identificació de la família amb aquella masoveria s'ha vist encara molt més reforçada, i amb ella la memòria familiar. És el cas de dues famílies que es van instal·lar en sengles masoveries empordaneses, construïdes de bell nou el 1913 i el 1921.¹²⁷

Tenir fotografies i un arxiu familiar pot contribuir a preservar la memòria familiar, però en el grup dels masovers la manca de propietat (i, per tant, de documentació guardada en relació amb aquesta), la mobilitat geogràfica i la gran escassetat d'imatges antigues també han anat en detriment de la conservació del record familiar. Una entrevistada, que ni ella ni els seus pares ni avis no van ser mai propietaris, ha vinculat, molt encertadament, la memòria familiar amb la propietat, la mobilitat geogràfica i els documents antics, justificant d'aquesta manera no saber res dels besavis:

127. El testimoni que va viure al mas on la seva família va romandre des de la seva construcció el 1913 fins al 1995 recorda molts detalls familiars i fins coses dels dos besavis paterns (en va conèixer un) i un besavi matern. L'altre entrevistat, que continua residint al mas que va estrenar el seu pare el 1921, també recorda tots els cognoms i d'on procedien els seus avis paterns, mentre que dels materns en sap menys coses.

Clar, el tinguer la propietat és el que passa, que allavons hi han escriptures i allavons els noms va quedant. Però, és clar, havent canviat de masos tantes vegades és un problema. Allavons ja no ho porten pas apuntat.

Els masovers van arribar més tard que els propietaris al gènere de la fotografia familiar. En els primers moments calia atansar-se a l'estudi d'un fotògraf professional a la capital o a les principals viles i fer-se un retrat era relativament car. Gràcies als avenços tècnics de finals del segle XIX, la fotografia va abaratir-se i van proliferar els fotògrafs estables en poblacions menys importants, així com els fotògrafs ambulants, que solien arribar per les festes del poble o en altres diades senyalades. A causa del cost, els masovers també van tardar molt més que els propietaris a posseir càmeres d'ús domèstic. Que la fotografia fou una raresa en les llars masoveres fins ben entrat el segle XX ens ho confirma el fet que pocs entrevistats disposen d'imatges familiars antigues, quasi cap té fotos d'algun avi i no són pocs els que tampoc posseeixen fotos dels pares, o només en tenen una:¹²⁸ *De gran sí que n'hi han [de fotografies del pare], però de jove aquell temps no se'n feien.*

Molts masovers consideren la masoveria on van estar de petits i joves com a casa seva, encara que, de fet, el mas no fos propietat de la seva família: *a casa meva, aquí és a casa meva*, diu un testimoni referint-se a la masoveria on havia viscut. La llarga permanència en una masoveria augmentava encara més la identificació del masover amb el mas. Durant la guerra, el pare d'un testimoni, que rondava llavors la cinquantena, va fer obres al mas on havia entrat de masover amb

128. Cinc testimonis no tenen cap foto dels pares (dels quals dos varen heretar la masoveria paterna) i dos més només tenen una foto del pare (tots dos es van quedar a la masoveria dels pares, si bé varen deixar de ser masovers de joves). Sobre la funció dels àlbums de fotografia familiar –gènere que es remunta als anys seixanta del segle XIX– per reforçar els llaços del grup familiar i preservar la memòria visual del clan vegeu Fontcuberta, 1983. Sobre l'àlbum de fotografies com a substitutiu modern de les antigues genealogies, amb la mateixa funció de presevar la memòria familiar, recordar i reforçar l'ordre jeràrquic de la família i la mitologia de l'hereu, representar i fer més presents els llaços de parentela en el marc de la família extensa, etc. vegeu Sala i Roigé (2004: 17), Ferrer (2004: 97-105) i Bestard (2004: 146-147).

els seus pares el 1904, quan ell tenia quinze anys, i hi va desar una ampolla amb un paper que contenia la data, el seu nom, el dels seus fills i el dels paletes, tal com antigament es feia en la consagració de les esglésies i emulant, d'alguna manera, els propietaris, que deixaven memòria de les millores fetes a les cases inscrivint llur nom a les llindes de portes i finestres.

Aquesta identificació amb la masoveria també explica que sovint, en llurs actuals residències, els antics masovers hi tinguin penjades fotografies o dibuixos de la masoveria on van estar-se. Tampoc és rar que hagin tingut interès per visitar algun mas on van viure, sobretot en la seva infància o joventut. Algunes de les antigues masoveries que estaven particularment ben situades han estat restaurades i arreglades posteriorment, però no pas totes ni molt menys, perquè moltes estaven localitzades en llocs aïllats. Per això, a diferència dels hisendats, no és rar que la visita del masover a la seva antiga casa, prevista inicialment com un viatge romàntic a les pròpies arrels, hagi topat amb la crua realitat d'un mas avui abandonat i colgat per les romegueres. Són els masos rònecs dels segles xx i xxi, fruit de l'èxode i la despoblació rural, de la caiguda dràstica de la renda i de la població activa agrària:

Deu fer catorze o quinze anys hi vàrem anar amb el meu germà [...] va dir: "Algun dia vull anar a veure allà on ens havíem estat de petits. I si vols ja t'hi acompanyaré". La marededéu! Allò tot era un pilot de romeguera. Vaig pas veure ni rastre ni foc! "La primera i última vegada", va dir, "si m'hi han perdut, que no m'hi busquin". [...] Clar, jo ja feia anys que n'era fora. Però res, res, allò que un pilot de verder. Vaig quedar parada quan vaig veure allò. "Marededéu! Marededéu! Serà impossible que aquí ens hem estat?". Dic: "Sí, Martí!" Es veu que varen treure les teules, això, el propietari va fer treure totes les teules d'allà i del paller i tot. Es veu que amb l'aiga, se'n va anar tot a pico. Vaig quedar parada.

Com assenyala aquesta cita, els mateixos propietaris, que han mimat, restaurat i conservat les cases pairals (o els masos de senyors, com diu la filla d'un entrevistat), de vegades també han estat els responsables, en dates relativament recents, de la degradació definitiva

de les cases més humils en què van viure els seus masovers,¹²⁹ alguns fins i tot venent-ne les teules o les pedres velles, que trobaven una bona cotització en el mercat de la construcció, a causa de la moda de restaurar masies, practicada, la major part de les vegades, per gent de ciutat. Com tantes vegades ha passat en la història, sovint s'ha vestit un sant amb les despulles d'un altre. Tal vegada el turisme rural i el preu que han arribat a assolir com a segones residències les cases de pagès, fins i tot en ruïnes, ajudin a aturar aquesta mena d'atemptats contra el nostre patrimoni rural més popular, socialment parlant.

Conclusió

La major part dels masovers que hem entrevistat han assegurat no haver tingut una sensació d'inseguretat com a conseqüència de les seves condicions laborals, tot i que alguns reconeixen haver sentit temor davant un possible canvi de tractes arran del relleu generacional del propietari o bé per projectes urbanístics que poden fer incrementar l'interès dels propietaris per fer-los fora i vendre la finca. Respecte al fet que sovint els tractes fossin només orals, els masovers apel·len al valor que tenia la paraula donada en el passat, si bé reconeixen que avui dia això ja no és així i una entrevistada, per exemple, quan va morir la seva mare –amb qui els tractes havien estat només orals–,

129. Ja els primers estudis que es van emprendre, a la dècada de 1920, per revaloritzar arquitectònicament la masia catalana van patir aquest biaix que primava les grans cases de pagès sobre les masies més humils, oblidant, com reivindicaria Marc Bloch als anys trenta, que totes tenien el mateix valor històric com a registres de classe, perquè ¿acaso el hábitat puede jamás separarse de su sustrato social? Cal no oblidar que tant els cercles erudits dels quals partien aquests estudis (arquitectes i altres professionals de carrera) com els burgesos de diversa extracció que els finançaven estaven vinculats a l'excursionisme científic, el catalanisme polític i la ideologia pairalista, que fomentaven especialment aquesta idealització de les grans pairalies i l'oblit del valor històric i patrimonial de les cases de pagès vinculades més directament al món del treball i arquitectònicament molt més modestes. Vegeu el treball de Joaquim M. Puigvert (1998: 77-108, esp. 93-94, d'on hem extret la cita de Bloch), sobre el projecte de l'Estudi de la Masia Catalana, impulsat pel Centre Excursionista de Catalunya i les reflexions de Raquel Lacuesta (2006: 3-8) sobre el gran retard en la protecció legal del patrimoni cultural constituït per les masies i altres construccions rurals menors.

aconsellada per un advocat, va fer que la propietària li signés un paper de traspàs de la masoveria a favor seu.

El context del mercat laboral també ha estat determinant en la percepció dels masovers respecte la seva estabilitat, ja que el fet de trobar-se a partir de mitjan segle xx en una situació de més oferta de masos que de masovers –en la qual semblava possible trobar un altre mas fàcilment–, així com l'ampliació de les alternatives professionals, els pot haver atorgat una major tranquil·litat que en el passat. En aquest sentit, resulta evident que tenir uns ingressos complementaris a la masoveria o el fet de compartir la feina al mas amb un sou fix en una altra ocupació, com han fet alguns masovers en les darreres dècades, dóna una major tranquil·litat. Igualment, tot i que no ho hagin esmentat, el marc legal, que a partir de 1935 va anar reconeixent alguns drets als masovers, també deu haver donat més seguretat als masovers del segle xx respecte als d'èpoques anteriors, si bé no podem oblidar que els conflictes pels desnonaments de masovers han estat també notícia a la premsa en els darrers temps.

Algunes actituds dels masovers, a més, revelen que en realitat no és cert que se sentissin tan segurs com afirmen. Darrere les compres de cases i terres que alguns han fet pot haver-hi hagut no només la idea de tenir un complement econòmic, sinó també una major seguretat per si algun dia havien de deixar la masoveria. De la mateixa manera, l'aversion general que manifesten a fer obres a la masoveria amb l'argument que de fet la casa no era legalment seva, porta de fet implícit el temor d'haver-ne de marxar. Potser la degradació física de moltes masoveries mentre encara hi vivien masovers no sigui, en realitat, sinó una expressió visible d'un cert grau de precarietat i d'inseguretat laboral que, malgrat tot, acompanyava el contracte de masoveria.

4. Els tractes de masoveria

Enric Saguer

Les dues cares de la masoveria

La masoveria –entesa com a règim contractual– és poc visible a través de la documentació. Si hom busca *contractes de masoveria* en els protocols notarials no en trobarà, perquè apareixen sota la forma d'arrendaments de masos. Tampoc els censos agraris, que distingeixen entre els tres grans règims d'explotació –conreu directe, arrendament i parceria–, no es refereixen mai a la masoveria. I és que, de fet, podem trobar masoveries en els dos grans règims de cultiu indirecte: arrendament i parceria. Per bé que, històricament, la masoveria ha estat majoritàriament vinculada a la parceria no podem menystenir el fet que sempre hi ha hagut arrendaments de masos a preu fix i en metàl·lic. El detall és important. No és el mateix afirmar que la masoveria és una modalitat de parceria que considerar aquesta la fórmula dominant en la cessió de masos.

Amb anterioritat al segle xx, el règim de tinença dominant en la masoveria havia estat la parceria i, en cas de la regió de Girona, la parceria al terç de grans i fruits. Els testimonis en aquest sentit són abundants,¹³⁰ per bé que no és fàcil donar xifres precises sobre el pes de la parceria i de l'arrendament en les masoveries. Rosa Congost, a partir del Registre d'Hipoteques, va recollir tres milers de contractes de cessió de masos entre 1768 i 1862 i va observar que el 69% dels contractes eren parceries i que el 31% eren arrendaments a preu fix.¹³¹ Tanmateix

130. Vegeu Dirección General de los Registros Civil y de la Propiedad y del Notariado, 1906; Sabater, 1853; Grahit, 1882; Negre i Pastell, 1921 i 1925. També poden consultar-se alguns estudis sobre la qüestió: Congost, 1990; Congost, Gifre, Saguer, Torres, 1999; Bosch, 2006.

131. Congost, 1990: 68.

una part indefinida d'aquests darrers no serien pròpiament contractes de conreu, ja que els arrendataris al seu torn sotsarrendaven el mas a un tercer i, en aquestes ocasions, solien fer-ho a parts de fruits. Si poguéssim observar-ho sobre el terreny, probablement veuríem que a finals del segle XVIII o en la primera meitat del XIX més de les tres quartes parts de les masoveries es regien per tractes de parceria.

Taula 4.1 Pes dels règims de tinença indirectes en les finques de 5 a 30 hectàrees, província de Girona

ANY	PARCERIA	ARRENDAMENT
1962	18,4 %	17,4 %
1972	10,8 %	27,8 %
1982	3,5 %	26,2 %
1999	1,5 %	35,6 %

Font: INE, Censo agrario de España

A mesura que avancem en el segle XX es constata un desplaçament de la masoveria cap a l'arrendament monetari. Tot i que, com hem dit, els censos agraris no permeten distingir específicament les masoveries, sí que recullen amb molta claredat la reculada general de la parceria i l'augment de l'arrendament. El primer cens agrari, de 1962, donat que és molt tardà ja recull un pes de la parceria notablement inferior al que, presumiblement, hauria tingut en el segle XIX. Si hom es fixa només en la franja d'explotacions situades entre les 5 i les 30 hectàrees –que cobreix les extensions habituals en els masos agrícoles–, pot observar que el percentatge d'explotacions a parceria era només del 18%. Una proporció baixa que, de fet, recull la reculada experimentada per aquest règim d'explotació al llarg de la primera meitat del segle i que va continuar en les dècades següents. En el cens de 1972 el percentatge de parceria en la mateixa franja d'explotacions ja només arribava a l'11%, mentre que l'arrendament havia ascendit al 28%. Actualment, segons el cens de 1999, la parceria ha quedat com un residu irrellevant, mentre que l'arrendament no ha deixat de créixer, fins i tot a costa de l'explotació directa.

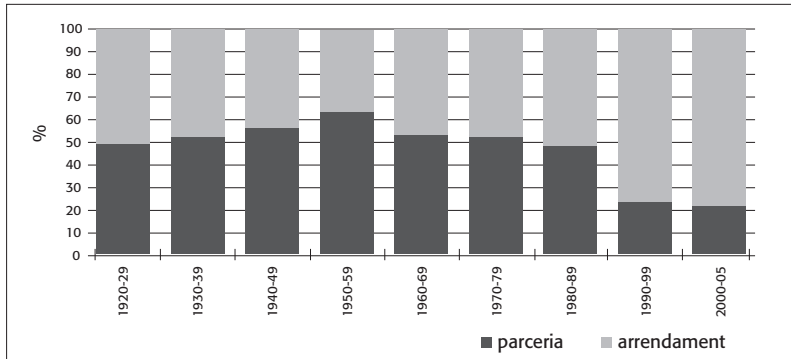

Fins a quin punt l'experiència dels testimonis encaixa en aquest escenari general? Les entrevistes ens han proporcionat informació sobre la tinença de cinquanta-vuit masos on havien viscut els entrevistats. D'aquests, vint-i-quatre haurien estat originàriament en règim d'arrendament, trenta-dos en règim de parceria i en dos casos es tractaria de cessions sense pagament de renda. La primera impressió, doncs, confirma tant un domini de la parceria, com el fet que l'arrendament a preu fix en moneda també hauria estat una fórmula important en la contractació de masos.

Taula 4.2 Règim de tinença dels masos on han viscut els testimonis

RÈGIM DE TINENÇA	NÚM. DE MASOS
Arrendament	19
Arrendament amb alguns cultius específics a parceria	3
Arrendament, posteriorment convertit en parceria	2
Parceria	26
Parceria, posteriorment convertida en arrendament	6
Cessió franca	2
No especificat	16
Total	74

Gràfic 4.1 Els règims de tinença segons l'experiència dels testimonis (en %)

Nota: El gràfic s'ha realitzat comptabilitzant els anys viscuts en masoveries per part dels testimonis. En el cas dels matrimonis entrevistats separatament, només s'ha comptabilitzat un per cada any viscut en el mateix mas.

Si situem aquestes dades en una escala cronològica (gràfic 4.1), l'experiència dels testimonis entrevistats ens indica que fins la dècada de 1970 les parceries van continuar essent la fórmula majoritària, per bé que en situació de relativa paritat en relació als arrendaments. El gràfic, de fet, enregistra un moviment ascendent de la parceria entre 1920-29 i 1950-59, i una tendència decreixent a partir d'aquell moment. Els valors inicials estan afectats per una menor quantitat de dades, però el moviment encaixa amb altres informacions que indiquen un lleuger reforçament dels tractes parciaris especialment durant la postguerra civil. Per altra banda, entre els nostres entrevistats, la reculada de les parceries va adquirir una intensitat realment important a finals dels vuitanta i, sobretot, a partir dels anys noranta. Aquesta reculada va coincidir amb una fase d'agudització de l'abandonament dels masos i de l'activitat agrària, bé per jubilació –sense continuïtat generacional–, bé pel desplaçament dels masovers cap a altres sectors d'activitat.

Una aproximació més detallada ens permet començar a fer algunes observacions interessants. Primerament constatem que si bé, per a la majoria, el règim de tinença no va canviar durant tot el període que van fer estada en un mateix mas, una porció significativa (nou casos) van experimentar un canvi de règim en el decurs del període d'habitació –sense contemplar els associats a un canvi de mas, que també es van donar–. Podríem pensar que es tracta d'una manifestació del procés general que ja hem avançat –la substitució de les parceries per arrendaments– i, de fet, en un bon nombre de casos és així. Però en tres dels nou casos, la situació és inversa: es passà d'un arrendament a preu acotat a una parceria. Simptomàticament, la cronologia no és casual: d'aquests tres canvis de règim, dos es produïren a principis dels anys quaranta, en plena postguerra, i el tercer va donar-se el 1954. En els anys de postguerra, bé perquè el mercat negre oferia la possibilitat d'obtenir guanys addicionals a aquells que disposaven de productes agraris, bé perquè en un context de dificultats econòmiques les rendes monetàries podien ser més complicades de percebre, alguns propietaris van exigir als seus masovers un retorn a la parceria.

Aquest canvi va produir-se contra la voluntat dels masovers i, almenys en els dos casos en què els testimonis ho detallen, van utilitzar-se mesures de pressió considerables. El testimoni més antic explica que després de la guerra el seu pare va ser empresonat durant un temps a causa de la seva activitat política i que quan va retornar al mas la situació prèvia s'havia modificat a causa de la defunció del propietari –un dels principals contribuents per rústica de la província– i de la substitució de l'antic administrador per una altra persona que era fill d'un guardabosc i que havia combatut en el bàndol franquista.

...els fums li varen pujar al cap, i va fotre... va fer bestieses, per aquí amb els masovers va fer bestieses -que jo no sé com no li varen adobar l'esquena, alguna vegada, perquè sempre hi havia algun-, però, és clar, la gent havien de callar, o havien de callar, eh! I aquest va ser el qui en va influir a què nosaltres ens canviessin els tractes.

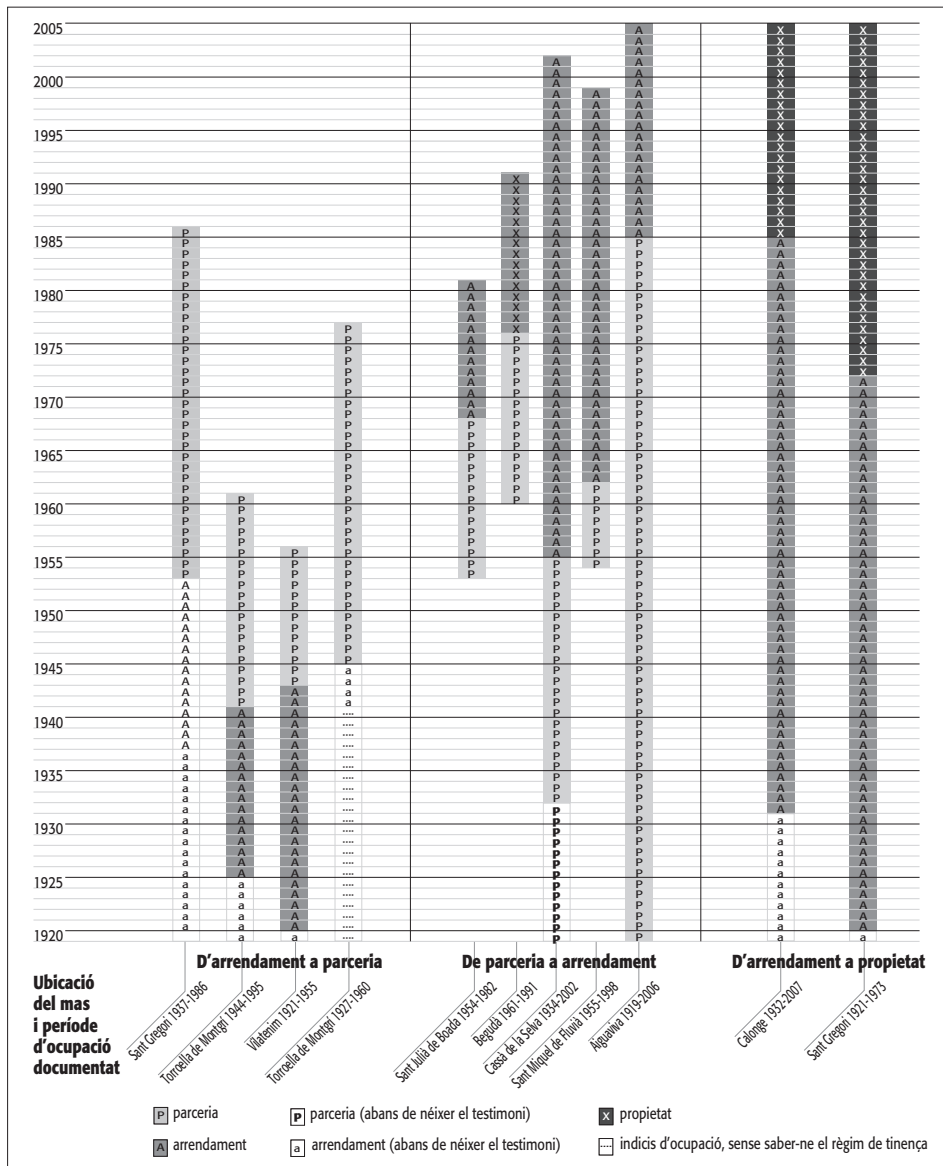
Segons el testimoni, aquest administrador i altres agents van convèncer al nou titular del patrimoni que havia de convertir les seves finques a un règim de cultiu directe, que l'entrevistat assimila al cortijo andalús:

Aquest, i algun atre, li varen ficar en el cap en el marquès, el senyor marquès, de què allò ho sumaries tot, una gran propietat, com un cortijo, i el senyor també volia fer com aquests que ell havia trobat per allà, els señoritos de Sevilla o de per allà d'Andalusia, i va volguer ser com ells; i va dir que ens treuria a tots. Tots havíem de marxar.

Finalment, però, els masovers no van ser acomiadats, però poc temps després, el 1942 o 1943, els van exigir un canvi en els tractes, que havien estat fins aleshores a preu acotat: *aquest senyor va venir allà dient que havia de ser aquest contracte i s'ha acabat*. Davant la resistència del pare, el propietari el va fer passar a una habitació on, privadament i sota amenaces greus, va aconseguir la signatura dels nous pactes.

...el meu pare el va acompanyar en una habitació que teníem, allò que hi tenia una mica d'escriptori, una mica de cosa que ell remenava amb ràdio, aficionat amb tot això i la fotografia, i el meu pare va sortir al cap d'un ratet, i va sortir amb una cara tota blanca. "Què ha passat?". I va dir: "Sí, mira, m'ha dit que havia de firmar forçosos, sinó no sé què em passaria".

Gràfic 4.2 Cronograma dels canvis de tinença en les masoveries

Nota: Els onze masos recollits en el cronograma han estat ocupats de forma continuada per una mateixa família masovera durant tot el període indicat en el diagrama. Algunes famílies ja ocupaven la masoveria amb anterioritat a la data d'inici del diagrama, però hem renunciat a recular més enrere del 1920 pel caràcter incert de molts records referits a períodes en què la major part dels testimonis encara no havia nascut.

El segon testimoni que exposa com va passar d'un arrendament a una parceria, si bé ho viu en un context diferent, més tardà (1954), i per tant sense els elements de *vendetta* política que tenyien el cas anterior, conté varies coincidències significatives. En primer lloc, la resistència dels masovers, que es planteja com a conflicte obert i reconegut. Com veurem més endavant, una pauta que es repeteix sistemàticament en les entrevistes és la negació del conflicte: els masovers no reconeixen haver viscut situacions de conflicte amb el propietari o, si ho fan, solen donar-li una importància menor. Per contra, els dos casos analitzats exposen l'exigència del propietari com un conflicte important. Una segona coincidència és el perfil dels propietaris. No tots els amos tenen el mateix perfil social. Significativament en els dos casos comentats es tracta de grans propietaris rurals, amb títol de marquès, afincats fora de la província i que, a diferència de la majoria, gestionaven el seu patrimoni a través d'administradors o procuradors. Finalment, una tercera coincidència és que en ambdós casos a la parceria s'hi arriba després d'un intent del propietari d'explotar directament les finques amb maquinària i treball assalariat: *La idea no era pas posar parceria. Ell, la seva idea va ser fotre fora tots els masovers per portar-se les terres ell*. En aquest segon cas es tractava d'un mas petit, amb només 24 vessanes de terra, que era contigu a varis masos del mateix propietari. Els masovers van rebre una proposta formal de nous tractes l'any 1950, però no s'hi van avenir. Van resistir-s'hi durant quatre anys i, després de consultar un advocat, van decidir acceptar-la davant la perspectiva de perdre el judici i ser desnonats:

Aquell abogat suposo que va ser molt honrat, no? Que diu: "Allà ho té tot comprat aquest home. Té tot guanyat". Diu: "Allà perdrem. Fins a Madrid... perquè ell no parerà, ell arribarà". Es veu que hi estava... a d'altres llocs ja ho sabien. "Ell arribarà a Madrid, diu, i allà els jutges, diu, ho té tot comprat".

A mig termini, però, els va sortir bé perquè al cap d'uns pocs anys el propietari va abandonar el cultiu directe i, aleshores, va cedir-los

una extensió gran de terra –també a parceria– que procedia de les masoveries que havien estat desnonades anys enrere. És clar que el context havia canviat i havia començat un nou cicle on l’oferta de masovers s’havia reduït de forma significativa: *al final es va cansar de perdre-hi calers, no?, i llavors va, va donar les terres a treballar als masovers que quedàuem.*

Com a contrast als relats que acabem de sintetitzar, hi ha un altre cas de pas d’arrendament monetari a parceria que val la pena exposar. No l’hem recollit en el quadre perquè en el moment de produir-se el canvi el testimoni, un dels més joves, just acabava de néixer; però és interessant d’exposar-lo perquè reflecteix una situació i unes motivacions ben diferents dels testimonis anteriors. Es tracta també d’un mas agrícola de petites dimensions que havia estat construït de nova planta per un gran propietari provincial –un altre marquès– el qual s’ho va vendre el 1940 al masover d’una ermita de les Gavarres que, inicialment, tenia la intenció d’ocupar la finca personalment. Aquest es va comprometre a buscar una altra masoveria per als ocupants però, quatre anys més tard, els va dir que li interessava més viure en un altre mas i els va oferir tractes de parceria al terç.

Diu: “Oh és que si ens entenem no t’has de moure d’aquí, perquè jo he trobat una atra finca per anar a viure allà a aquella zona que m’interessa més perquè hi ha boscos, he comprat una atra cosa, i si ens entenem et pots quedar de masover”.
Diu: “Ara, hem de canviar els tractes”.

Pagant ets amo de tot. Les preferències dels masovers

Els exemples de transformació contractual de parceria a arrendament val la pena analitzar-los amb certa atenció perquè donen raó dels motius d’aquella opció. Aquest és un dels avantatges de la història oral, tot i que no sempre els testimonis ho recorden prou o estan disposats a explicar-ho amb suficient nivell de detall. Dels quatre casos recollits en què es passa d’una parceria a un arrendament, dos permeten aprofundir en els motius i la mecànica de la decisió.

El primer mas que, cronològicament, va transformar-se en aquest sentit ho va fer en un moment indeterminat de la dècada de 1950. Segons explica la testimoni el canvi de tractes va venir després d'una discussió amb el propietari. Mentre era a parts, el propietari –que, de fet, percebia l'import en diner de la venda de la seva part– sempre els discutia la renda que li pagaven: *ell sempre devia tenir la cosa que no li donàvem lo que li havíem de donar, encara que t'hi acostessis*. En aquest context de malfiança, durant un parell o tres d'anys el propietari va anar a vigilar la batuda i a fer la partió. Però, finalment, van acordar simplificar-ho i pagar una renda fixa en diner: *va ser la manera de què digués estar satisfet perquè li donaves ben bé lo que li tocaua*.

El segon exemple de canvi a un règim d'arrendament va produir-se el 1963 a iniciativa del masover. És un cas interessant perquè ens posa de relleu com les dimensions de moltes masoveries, que durant els segles XVIII i XIX havien sorgit de la fragmentació d'antics masos, resultaven insuficients en el context posterior a 1950 i que l'oportunitat d'arrendar terres externes al mas per tal d'ampliar l'explotació no només va ser aprofitada per molts masovers, sinó també que això va comportar un canvi d'escenari on les regles de la parcel·laria resultaven poc adequades. En el cas del testimoni esmentat, que menava un mas petit, el fet d'anar arrendant parcel·les properes i d'haver de distingir entre el producte d'aquestes terres –que pagaven en diner– i el producte que calia partir a terços amb el propietari del mas comportava una complicació en la gestió de l'explotació. Per tal de simplificar-ho, va convèncer el propietari de passar a pagar una renda monetària fixa: *vaig anar entenant a l'amo, perquè, és clar, si jo havia de partir una part i llavors una atra havia de partir amb un atre, això no podia ser, era un problema*.

En ambdós casos la voluntat de simplificar alguns aspectes de la gestió de la masoveria fou, en darrera instància, el motor del pas cap a un règim d'arrendament. Aquesta simplificació és, també, un argument esgrimit per un altre dels masovers que van passar de tractes al terç a un preu acotat. Si bé aquest testimoni no exposa amb suficient

claredat els motius de la transformació, esdevinguda a mitjan dels anys vuitanta en un context de successió hereditària en la propietat de la finca, sí que es manifesta clarament favorable a l'arrendament perquè *no hi ha remenament de grans. No s'ha de remenar res.*

Deixant de banda aquests casos de transformació del règim de tinença i analitzant globalment la percepció de tot el conjunt de masovers entrevistats, de seguida s'observa que manifesten una clara preferència pels tractes d'arrendament. No hi ha gaires discrepàncies en aquest sentit, fins i tot entre els que han menat masos a parts. Certament es posen alguns límits, sobretot el preu de l'arrendament *–bueno, depèn del que es paga–*, però, quan han de decantar-se per una o altra opció, pocs dubten que l'arrendament és preferible. Entre les raons que al·leguen hi ha, certament, la que acabem de d'esmentar, la simplificació en la gestió de la finca i en la distribució de l'ingrés: *De l'altra manera hi ha més complicacions, és clar, has d'anar mirant de que els gastos i els gonys s'ha de partir; és més complexe.*

Però, al seu costat, també destaca amb força un segon argument que val la pena considerar: la major llibertat que dona l'arrendament. *Un tant cada mes o cada any o el que sigui, almenos estàs lliure i fas lo que vos i no tan embolicat.* Aquest és un argument que no deixa de tenir aspectes contradictoris perquè, com veurem més endavant, els masovers –fins i tot en els casos de parceria– declaren haver tingut un marge ampli de llibertat per prendre el que en podríem considerar les decisions productives bàsiques: què cultivar i quina extensió dedicar a cada cultiu. Tanmateix, per a alguns testimonis estava clar que hom era més amo del seu treball i de la producció del mas si pagava arrendament:

Si pagaves a terços, si perquè et convenia per exemple segar una mica de blat pel bestiar perquè no hi havia menjar o d'això, l'amo: "Ei! Això no! És a mitges!" [...]. Pagant ets amo de tot. Dels conreus i de tot.

Alguns fins i tot estaven disposats a pagar un preu sensiblement elevat per poder gaudir d'aquesta llibertat: *La renda fixa va millor,*

perquè si vols tu pagues molt, però al menos pagues més lo que vos a dintre de lo que tens. En un altre cas, l'argumentació es fixa en la llibertat que dóna l'arrendament per assajar algunes novetats. Concretament el testimoni, que havia menat amb pactes de mitgeria un mas força gran, suggereix que ell mateix s'havia frenat a l'hora de realitzar algunes provatures:

A vegades surt una cosa nova i la proves, i si no et va bé ets tu que t'encolomes el mort, i en canvi de l'atra manera havies d'anar amb cuidado de que, doncs, de lo que sembraves que funcionés i que collissis.

Encara hi ha un tercer argument que aflora en algunes entrevistes a l'hora d'explicar la preferència per l'arrendament: una major claredat per saber què es paga i, per tant, per calibrar la justícia dels tractes. Els pagaments en espècie i a parts dificulten certament fer una síntesi d'allò que, al capdavall, s'ha pagat en concepte de renda perquè el resultat final depèn d'un ventall divers de factors, des del volum de producció fins al preu en el mercat. La fixació d'un preu d'arrendament és, en aquest sentit, més transparent i permet una major comparabilitat amb la situació d'altres masovers. Amb la parceria *no saps mai lo que dons, si en dons menys i si en dons de massa, de l'altra manera sí que va al peu de la lletra.*

Tant significatiu és allò que es diu com allò que es silencia. I en l'exposició dels avantatges i inconvenients dels dos sistemes de tinença a penes es parla de com s'afronten i distribueixen les males collites i, en general, els riscos. Aquest és un aspecte central en els debats teòrics sobre la parceria. L'agricultura, a diferència d'altres activitats econòmiques, no només té un elevat grau d'incertesa en els seus resultats, sinó que aquesta incertesa és difícilment controlable perquè depèn bàsicament de factors naturals. Significativament només un dels testimonis entrevistats, quan se li fa triar entre parceria i arrendament, argumenta –amb matisos– a favor de la parceria al·legant l'argument del risc. La parceria, diu, *tenia un avantatge, que si no collien no pagaven. [...] I l'altre havia de pagar sempre.* Algun altre esmenta

l'associació entre risc i parceria, però és a iniciativa de l'entrevistador i, encara per minimitzar la seva rellevància.

Com interpretar aquest silenciament del risc? La parceria sovint s'ha explicat com a mecanisme de distribució del risc entre propietaris i parcers, en el context d'agricultures pobres, sotmeses a fortes fluctuacions i amb un mercat del crèdit limitat i poc accessible. Si això fos cert, aleshores, el rebuig a la parceria seria el símptoma del pas cap a una agricultura rica i amb agricultors amb capacitat financera per resistir les fluctuacions de les collites? Val a dir, d'entrada, que el mecanisme amb el qual s'ha aplicat aquesta associació ha estat rebut per investigacions que han examinat situacions concretes,¹³² generalment més complexes que els models teòrics. Pel que fa al nostre cas, d'entrada, el qualificatiu de *rica* aplicat a l'agricultura catalana de la segona meitat del segle xx és segurament excessiu. Ni per rendiments, ni per productivitat laboral, ni pel nivell de vida dels masovers –i d'altres classes agràries– l'agricultura catalana sembla que pugui qualificar-se de *rica*, almenys en relació a les agricultures més avançades. Sí que hi ha, però, un element tecnològic important: la difusió de fertilitzants inorgànics i de noves varietats vegetals va tenir un efecte fonamental d'estabilització dels rendiments agraris, reduint el nivell de risc. Aquest no és, però, l'únic element a considerar. Hi ha un conjunt de canvis en el món dels masovers que van repercutir sobre la seva percepció dels riscos. Primerament, l'evolució de moltes masoveries cap a la producció ramadera –sovint, però no sempre, al marge de la parceria– va deixar en un segon terme el problema de la inseguretat de les collites. En la mesura que l'ingrés principal era pecuari i no agrícola, el principal risc estava associat no amb el cultiu de la terra –objecte dels contractes habituals–, sinó amb la salut dels animals. El risc es situava, amb excepció dels tractes que també incloïen el bestiar, fora de la relació contractual amb el propietari. En segon lloc, el trencament de la dependència de la

132. Santos, 2006.

família masovera respecte de les terres de la masoveria també va atenuar els riscos. Molts testimonis relaten com una part important dels seus ingressos procedia de l'exterior de la masoveria, fet poc habitual amb anterioritat, almenys en els masos agrícoles. Aquest trencament va tenir dues cares: una fou l'expansió de l'explotació més enllà del mas, a través de l'arrendament de parcel·les de terra a altres propietaris; l'altra fou la dedicació tant dels fills com del mateix cap de família a activitats laborals externes al mas, ja fos com a tractorista, com a jornaler forestal o com a obrer industrial. Finalment, també cal considerar que allò que molts masovers cercaven, en un context de transformació i modernització del sector, era tenir la capacitat per prendre aquelles decisions que els permetessin encarar la viabilitat de les seves explotacions. En aquest sentit la parceria, en la mesura que exigia una decisió de comú acord amb el propietari per tal d'ajustar la distribució de la renda a l'esforç realitzat, podia ser percebuda com un obstacle que podia salvar-se amb la seva conversió en arrendament. Precisament un dels testimonis que hem citat anteriorment plantejava que un dels inconvenients de la parceria és que frena el masover a l'hora d'assumir riscos associats a la innovació o assaig de nous productes, limitant per tant la seva capacitat d'adaptació a unes condicions que canviaven ràpidament.

La transformació de les parceries

La creixent presència dels arrendaments monetaris és només un aspecte d'un quadre general de transformacions que va afectar les formes de renda i les regles de distribució del producte dins les masoveries. Dels relats biogràfics dels masovers es desprèn que, durant el segle xx, es van produir canvis substancials en la fórmula de parceria al terç que havia dominat històricament en el camp gironí. Aquesta fórmula, que comportava la percepció d'una tercera part sobre els cultius principals –a més de proporcions variables, entre el quart i

Ventant el gra
a l'era de la
Casa Gran
de Vilatenim
(Alt Empordà).

Autor desconegut.

Data:

1929-1930.

Imatge procedent

de l'Arxiu

Comarcal

de l'Alt Empordà,

col·lecció

d'imatges

de F. Alegri

la meitat, sobre altres cultius secundaris— sense cap altra aportació del propietari al capital d'exploració que la finca amb totes les seves instal·lacions, va experimentar modificacions en diverses direccions i en un ampli gradient d'intensitats. Val a dir, tanmateix, que tots i cadascun d'aquests canvis no van donar-se de forma necessàriament generalitzada, sinó que constituïren un ventall d'opcions que van aplicar-se en un nombre de casos més o menys significatiu, en diverses combinacions, i que van tenir com a resultat una fase final de la parceria, entre 1960 i 1990, caracteritzada per una notable diversitat de formes.

A un primer nivell es constata una tendència a la simplificació de la renda en la mesura que van desaparèixer paulatinament formes de renda secundària que, en altres moments, s'havien exigit. Les masoveries anteriors al segle xx acostumaven a incloure, a més d'una part de les collites, pagaments de menor importància que sovint es fonamentaven en arguments compensatoris: compensacions per la casa, per l'hort, pel permís de tenir porcs i aviram,... L'obligació de pagar una renda fixa en porcs i aviram, que era omnipresent en els tractes escrits anteriors al segle xx, va retrocedir significativament en

el segle xx, no només en els arrendaments –que ja era d’esperar–¹³³ sinó també en les parceries. Concretament, pel que fa a la renda en porc, només dos masovers-parcers expliquen que l’havien de pagar al propietari. Es tracta d’un masover de La Selva que, entre 1963 i 1981, va estar en un mas on havia de lliurar cada any un porc de 120 kg a l’amo; i d’un masover baixempordanès que, de fet, anava a terços amb el propietari en la cria i engreix de porcs i d’altres animals, però que, a més, també pagava un *tast* pels porcs que sacrificava per al consum propi. Aquest *tast* tenia cert contingut simbòlic i consistia en una quantitat de cinc o més quilos de carn –*menos de cinc quilos, no*– procedent de la matança: *li barrejàvem una mica, carn magra i algun embotit i... li fèiem un paquet, que estés bé*. Allò més general, però, era que els masovers no paguessin renda porcina. *Òstia, encara volia que li’n donguéssim més?*, exclama un testimoni del Gironès quan se li pregunta si havia d’engreixar un porc pel propietari.

Pel que fa a l’aviram, només cinc testimonis amb tractes de parceria,¹³⁴ recorden haver tingut l’obligació de pagar-ne. El nombre total de caps anava d’un a quatre parells. El més sol·licitat eren els pollastres i capons, tot i que també es demanaven gallines i ànecs. En canvi, cap testimoni es refereix a pagaments en conills ni en oques, per bé que ens consta que existien en les seves masoveries. El lliurament d’aquests animals no era mai discrecional, sinó que estava absolutament regulat i servia per abastir les taules dels propietaris en dates assenyalades, fet que revela un fort component simbòlic procedent d’una època en què la ingesta càrnia era molt baixa.¹³⁵ La data més freqüent era el Nadal, tot i que en un cas s’exigien quatre lliuraments coincidents amb les celebracions onomàstiques dels

133. Només una masovera-arrendatària recorda que fins als anys cinquanta donaven al propietari un porc i mig, i una altra, també arrendatària, explica que van començar a pagar un porc al propietari a partir de 1968, arran que aquest els construís unes corts per trenta porcs.

134. Als quals podria afegir-s’hi un arrendatari que també estava obligat a pagar aviram.

135. Cussó i Garrabou, 2007.

propietaris: *pagàvem un parell de pollastres per cada sant d'ells. Pel Sant Manuel, per Santa Maria, per Santa Tresa i per Santa la seva senyora, no m'enrecordo com es deia.*

Una altra forma de renda que sembla recular significativament en les parceries del segle xx són els pagaments monetaris fixos en concepte de lloguer de la casa o en concepte d'adjutori. La llei catalana de contractes de conreu de 21 de març de 1934 ja establia que la vivenda havia d'anar compresa dins el preu de l'arrendament i prohibia fixar altres pagaments i obligacions per adjutori (art. 5). La legislació espanyola posterior a 1939 no és tan clara en aquest aspecte, però la recent llei de contractes de conreu aprovada pel Parlament de Catalunya (art. 39) reitera la idea continguda en la norma de 1934. Per bé que el marc normatiu català hagi pogut afectar poc la pràctica social real i a falta d'un estudi més detallat sobre la incidència de la legislació espanyola, de formulació més ambigua, és rellevant constatar que els adjutoris o els pagaments fixos en diner van recular molt. De vint-i-tres masoveries al terç que hem enregistrat, només en tres els testimonis asseguren haver realitzat algun pagament monetari per la casa, a més de les parts en espècie. En un cas es tracta de la masoveria paterna, que va ser abandonada per la testimoni el 1946. En un altre, el masover havia pagat diner en metàl·lic en compensació de la casa i de la superfície sembrada d'usurda fins que el 1962 es va passar a un arrendament monetari. El tercer mas pel qual es pagava una quantitat monetària per la casa va ser arrendat pel testimoni entre 1950 i 1972, fins que aquest va traslladar-se a una altra masoveria que no tenia aquesta càrrega. Cal afegir, d'altra banda, el cas d'un testimoni que nega haver pagat mai aquest tipus de renda, per bé que el contracte de 1927 pel qual la seva família va ocupar la primera de les dues finques que van menar –ambdues del mateix propietari– estipulava un pagament anual de 15 pessetes en concepte d'habitació.

Una segona novetat rellevant pel que fa a les regles de distribució del producte agrari consisteix en l'assumpció pel propietari de la part

proporcional d'alguns costos d'explotació. Les reformes legislatives en matèria de contractació agrària és probable que haguessin exercit un paper en aquest sentit, per bé que els testimonis no en tinguin consciència ni ho facin explícit. La llei de contractes de conreu de 1934 ja establia que per ser parceria el propietari havia d'aportar, a més de la terra, una quarta part o més del capital necessari per a la seva explotació i havia de percebre una quarta part dels fruits o beneficis (art. 66). En cas de no complir les condicions, es preveia que els contractes tindrien la consideració d'arrendaments. La llei espanyola de 15 de març de 1935 –que va tenir major vigència que l'efímera llei catalana– no compartia aquest esperit restrictiu que pretenia forçar la participació dels propietaris. Com va confirmar la jurisprudència del primer període franquista, durant el qual es va mantenir la llei republicana amb algunes variacions, *el concepto jurídico de aparcería no quiebra porque el cedente no intervenga en la explotación ni aporte otra cosa que la tierra*.¹³⁶ Tanmateix, va mantenir un cert esperit favorable a la participació del propietari establint que aquest tindria el qualificatiu de cultivador directe, amb els privilegis que això comportava, si participava cada any en una proporció del capital d'explotació equivalent, com a mínim, al 20% de la renda anual.¹³⁷ Finalment va ser la llei d'arrendaments rústics de 1980 la que va recollir el que proposava la llei catalana de contractes de conreu de 1934, estenent el seu abast territorial al conjunt espanyol.¹³⁸

La participació dels propietaris en els costos d'explotació va adquirir expressions molt diverses i, de fet, es va produir en un arc cronològic molt dilatat. En alguns casos es va limitar a assumir una part proporcional dels adobs o de les llavors; en altres va participar també l'explotació comercial del bestiar, i més rarament va contribuir a les despeses de contractació de treballadors externs o d'adquisició i

136. Citat per Lozano Serralta, 1953 : 99.

137. Vegeu el *Reglamento para la aplicación de la legislación sobre arrendamientos rústicos*, de 7 de maig de 1959.

138. Llei 83/1980, de 31 de desembre, d'arrendaments rústics, art. 102.

utilització de maquinària estalviadora de treball. Un total de catorze testimonis exposen que, en alguna de les masoveries parcàries que van menar, el propietari participava en les despeses d'adquisició de llavors i de fertilitzants inorgànics en una proporció equivalent a la part de collita que percebia.¹³⁹ Fins al segle xx, els masos no solien adquirir en el mercat cap dels dos inputs referits, excepte en circumstàncies crítiques. Les sements sortien de la part del masover, després de garbellar-les i seleccionar-les, i els fertilitzants procedien dels excrements generats pel bestiar propi, barrejats amb palles de les collites i fullaraca recollida al bosc. La difusió de noves varietats cerealícoles i de fertilitzants inorgànics que milloraven els rendiments per hectàrea va comportar un increment dels costos d'explotació i, molt especialment, dels components monetaris d'aquests costos. Per a què aquestes innovacions poguessin consolidar-se en les masoveries –i això ajuda a comprendre la relativa lentitud de la difusió– calia una revisió de les regles contractuals. Altrament, l'assumpció unilateral d'unes despeses que, certament, també conduïen a un augment renda en espècie pagada als propietaris, fàcilment hagués frenat als masovers.

Val a dir, però, i sense treure valor al que hem detectat, que les compres de fertilitzants en moltes explotacions van ser limitades gràcies a l'augment de la dotació ramadera dels masos que va proporcionar un volum de fems important que podia fer poc necessari adquirir adobs inorgànics al mercat, especialment els nitrogenants.¹⁴⁰ Aquesta precisió ens condueix a un altre àmbit clau de canvis, el de la ramaderia. Sobre ell només avançarem que una altra modificació important en les parceries fou la creixent participació del propietari en el negoci pecuari, a terços o a mitges. Aquest fet va comportar –al capdavant– una reorganització interna de les explotacions ja que la major part de la producció herbàcia va passar a ser autoconsumida

139. No en totes les parceries el propietari pagava una part proporcional dels fertilitzants. Un testimoni, comparant mitgeries i parceries al terç, justifica que el propietari no compartís el cost dels adobs amb l'argument que dels dos terços del masover *l'un era pels gastos i l'altre per jornal*.

140. Pujol, 1998.

pels animals i la forma de percepció de la renda a parts va deixar de ser en espècie, per passar a una quantitat monetària derivada de la liquidació de les compres i vendes d'animals i els seus subproductes.

En general, els propietaris van estar disposats a distribuir, en proporció a la renda, la despesa que comportaven els canvis que repercutien directament sobre un augment de la collita –adobs, pesticides,...–, mentre que es van mostrar molt més reacis a sufragar altres costos que, en el decurs del segle, van anar fent-se cada vegada més importants. Sobretot rebutjaren les despeses associades a la mecanització del treball agrari, un procés que va començar en les primeres dècades del segle xx, quan van estendre's les batedores mecàniques que anaven de mas en mas, o de poble en poble, per oferir una batuda en poques hores. De la mateixa manera que el masover s'havia de fer càrrec de pagar el salari als segadors o als mossos, també era de la seva incumbència contractar batedors amb màquina, si ho volia. Alguns masovers s'han mostrat dolguts pel fet que, per bé que també es batés a màquina la part de la collita corresponent al propietari –inevitable quan els cereals els consumia el bestiar, a parts, de l'explotació–, aquest es mostrava molt reací a compartir la despesa. Un testimoni baixempordanès explica que va haver d'insistir molt: *em va costar molt [...]. Jo com que demanava que al menos el batre ens pagués una tercera part, que seria lògic i natural, no? Jo ho veia així i cada any demanant-li*. El propietari, segons el testimoni, sostenia la seva negativa en un argument que val la pena recollir perquè expressa el caràcter clarament laboral de la relació entre ambdós:

Doncs demanant-li: "Escolti, però si es van proveir la quadra de vaques, molta més feina a munyir; si hi ha més porcs, més vedells per engreixar, al menos que pot fer és pagant-se el batre, eh!". El batre ens costava un ronyó llavors eh! I em deia, això una vegada me va contestar, no sé si esta massa ben contestat, diu: "Què faríeu llavors amb els diners?"

L'adquisició de motors, de tractors i dels seus complements –remolcs, arades, grades,...– generalment va córrer a càrrec dels maso-

vers. Podríem pensar que els tractors, en la mesura que es tracta de maquinària que els masovers podien rendibilitzar-la fora de l'explo-tació –llogant-se com a tractoristes, com van fer molts–, la inhibició del propietari té el seu fonament lògic. Aquest és el raonament que un conegut va fer al testimoni següent:

...em va dir, diu: "Goita, si t'ho compres tot tu", diu, "si un dia vols gafar el tractor i anar a llaurar per un altre no et pot dir mai re, i de l'altra forma si agafes el tractor i te'n vas a llaurar per un altre, li ets donar-li una tercera part".

Tanmateix, a mesura que es va anar consolidant el nou model tecnològic basat en el tractor com a força de tracció, el cost de la benzina va plantejar un nou problema perquè els propietaris que mantenien una parceria a terços generalment van negar-se a assumir la despesa i aquesta va convertir-se en quelcom cada vegada més feixuc per als masovers: *Això és lo que no te deixava desarrollar-te perquè, noi, entre ferrer i mecànics i gasoil...*

Carai, és molt car a mitges! El fracàs de les mitgeries

Aquest darrer testimoni manifesta en diversos punts de l'entrevista la sospita que el fet d'anar a terços posant-hi ell la major part dels inputs tecnològics (maquinària, benzina,...) li sortia pitjor que haver mantingut uns tractes a mitges:

Molts pagaven a mitges, però aquelles mitges jo voldria sapiguer si eren més barato que els nostres terços; perquè aquells mitjans era a base de tot: de gasoll, de ferrer, de mecànic, de tot, i en canvi nosaltres no. Si comprava un tractor o lo que sigui, allà es pagava la meitat, i en canvi nosaltres ni el batre, ni res d'això.

La seva sospita ens serveix per posar de relleu dues qüestions re-marcables. En primer lloc, l'amplitud que van assolir les mitgeries, sobretot a la plana empordanesa; i segonament la seva relativament curta durada amb uns resultats poc satisfactoris per als masovers que les van experimentar, tot i les expectatives que, com revela el testimoni anterior, podien engendrar.

En la nostra petita mostra no deixa de ser molt significatiu que dotze testimonis hagin viscut, en algun moment, sota un règim de mitgeria. Dos són matrimoni i, per tant es refereixen a un sol mas i un altre, de fet, només tenia a mitges la producció d'oli; però un quart va estar a mitgeria en dos masos diferents. En total dotze persones i dotze masos. La regió de Girona, com s'ha exposat, havia estat històricament caracteritzada pel predomini d'un model de parceria al terç, excepte en la comarca de la Garrotxa, on els tractes de mitgeria havien estat més habituals. L'aparició d'un nombre rellevant de casos de mitgeria ens mostra l'extrem superior del gradient de canvis que s'havien produït dins el món de la masoveria des de principis del segle xx.

De fet, sota aquesta denominació de mitgeria hi estem incloent situacions diverses, que parteixen d'un punt comú però que deriven en solucions diferents. L'anàlisi detallada de dos casos ens ho mostrarà. El primer correspon a un matrimoni empordanès –entrevistat separatament– que des de 1948 va menar un mas d'unes 40 hectàrees (cultivables en més del 80% i parcialment irrigables), on hi feien sobretot blat, blat de moro, userdes i menjar pel bestiar. Tenien vaques, porcs i durant un temps van tenir entre cent cinquanta i dues-centes gallines. Tant en els cultius com en el bestiar anaven a mitges amb l'amo.

Tot ho feia jo i llavons, quan venia l'hora, passàvem comptes: "Ha sobrat tant, tant per cadaún, tant per tu i tant per mi", i ja està. Descomptar... que havíem de pagar els abonos, havíem de comprar màquines...

La participació del propietari també abastava el bestiar més menut i les seves produccions: *si teníem molts d'ous també la meitat, la meitat a cadaun; havíem de repartint-se els diners*. A l'igual que l'altre cas que exposarem, el propietari, a més dels inputs habituals –llavors, fertilitzants, pesticides, compres d'animals,...–, també participava en l'adquisició de les eines, la maquinària i en el seu manteniment. Aquesta no era pas una pràctica gens freqüent en el món de les

masoveries. I, d'altra banda, el propietari no sembla que regategés gaire aquest tipus de despesa:

Havia de comprar un eina: "Goiti", perquè, és clar, havia de pagar la meitat ell, "goiti, volia comprar això". "Bueno, tu mateix, mira, si s'ha de comprar, compra-ho i si s'ha de fer es fa". Però li demanava sempre, és clar.

Pel que hem dit fins ara, podríem pensar que es tractava d'una explotació relativament tecnificada, que podia permetre als masovers disposar d'un elevat volum de capital i que, per tant, els podia permetre d'obtenir uns nivells de rendibilitat econòmica comparativament elevats. Paradoxalment, però, els testimonis no tenen aquesta percepció. D'entrada cal explicar que algunes adquisicions de maquinària pesada van realitzar-se mitjançant una fórmula de copropietat compartida, no només entre amo i masover, sinó amb altres veïns i parents:

Ens vam avenir amb un noi que tabé era masover, en aquí en el poble, però era d'un atre amo, i es van anar comprant atres màquines que la podíem fer servir els dos i pagàvem... quatre pagàvem i ens en serviém dos [...]. L'amo en pagava la meitat de la meitat.

També cal dir que, segons el relat del masover, el propietari no aportava mai diners en efectiu com a capital d'explotació. Sempre era el masover qui ho avançava i ho recuperava quan passaven comptes o quan realitzava alguna venda. *Ell treure's peles de la butxaca no se les va treure mai; si en faltaven les havia de posar jo i quan n'hi havia ja m'ho cobrava.* Però el més rellevant, el que altera la imatge que hom es podria haver format inicialment, és la queixa sistemàtica que els propietaris eren molt gasius a l'hora d'invertir en l'explotació. Aquesta queixa adquireix la màxima intensitat a propòsit del projecte fallit d'una granja: *jo sempre ho deia: "fer una granja i tenir bestiar, i tot lo que collíem, consumir-ho aquí amb bestiar". I: "Sí, sí, ja ho farem"; però no va voler fer mai re.* Qui manifesta major ressentiment per aquesta actitud és la masovera

Ara si amb ell li hagués fet una granjeta petita, no pas cap granjassa, però una granja per poguer tenir les vaques ben posades com fan tothom ara, sap? Però uns amos que no ens han pas volgut... mai, mai, mai ens varen volguer fer res. Ni arreglar el mas, mai, mai,... Un amo que només volia cobrar. Això sí, a cobrar de seguida.

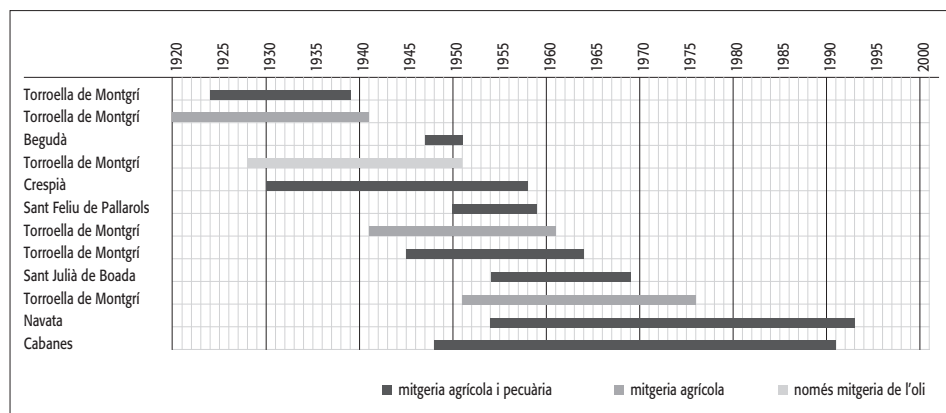
L'experiència de l'altre testimoni que utilitzarem com a exemple és notablement diferent. Es tracta del fill d'uns masovers empordanesos que el 1964 va accedir a una gran finca que anteriorment havia estat dividida en tres masoveries i que els propietaris havien intentat explotar directament amb uns resultats insatisfactoris. *No els hi funcionava gaire perquè tampoc era el seu tema ni el seu ofici.* Els va proposar de *llogar la finca* i els propietaris hi accediren però amb tractes de mitgeria. Aquesta mitgeria afectava només els cultius, no pas el bestiar. D'animals en el mas no n'hi havia, ni tan sols de treball, perquè es tractava d'una finca plenament mecanitzada i que era fertilitzada amb adobs químics. El propietari participava a mitges en l'adquisició dels inputs ordinaris –llavors, fertilitzants, pesticides– i també en la compra de maquinària. Com en el cas anterior, pel que fa a la maquinària, el fet d'anar a mitges tampoc va suposar cap restricció ni va inhibir les decisions inversores del pagès:

Sí, especialment era ell al que li agradava molt, doncs, de comprar un tractor o una màquina. "Senyor [nom del propietari], el tractor que tenim es fa petit, n'hauríem de comprar un de més gros". I ell ho entenia.

Un element clau és el fet que el propietari compartís les despeses salarials dels treballadors que es contractaven per a la finca. Aleshores, les inversions en maquinària estalviadora de treball també repercutien sobre l'ingrés net del propietari i, per tant, aquest podia mostrar-s'hi menys reaci. Els bons resultats de l'explotació i el *savoir-faire* del testimoni van fer que, amb el temps, es convertís en l'home de confiança dels propietaris. A més del mas esmentat, durant les temporades d'hivern va fer d'encarregat d'una finca forestal de 670 hectàrees que els mateixos propietaris tenien a la Garrotxa alhora

que actuava com a agent del propietari en relació a altres masovers.¹⁴¹ La culminació d'aquest procés fou el 1990 quan va deixar de menar el mas, que fou reconvertit en un camp de golf, i ell va transformar-se en *greenkeeper*.¹⁴²

Gràfic 4.3 Cronograma dels tractes de mitgeria en les masoveries

El perfil i la trajectòria d'aquest darrer testimoni trenca tots els esquemes del que històricament s'ha entès com a masoveria. A més del que ja hem exposat, una altra peculiaritat que el caracteritza és que mai no va residir en la casa del mas que menava a mitges, sinó que vivia primer amb els seus pares i després en una casa pròpia de la mateixa localitat que la finca. També va comprar una extensió considerable de terres que explotava directament, alhora que les arrendades, i tenia una petita granja amb bestiar propi: *a casa meu, a compte meu, tenia vedells, tenia setanta o vuitanta vedells*. Ens podríem preguntar, amb fonament, si realment ens trobem davant d'un masover o es tracta d'un perfil ben diferent, el testimoni afirma contundent: *jo era com un masover, i com visquia tan a prop del mas aquest [el que*

141. La figura del masover-encarregat o home de confiança d'un propietari no havia estat pas infreqüent en el segle XIX o fins i tot abans. Vegeu Garrabou, Planas i Sagner, 2002.

142. En paraules del mateix testimoni *greenkeeper* és una paraula anglesa que és el cuidador de greens de golf.

tenia parceria], *perquè estic a un quilòmetre, vull dir que...* Evitarem de caure en qualsevol tipus d'essencialisme o idealisme sobre les institucions socials perquè allò realment interessant i remarcable és com aquestes institucions són entitats dinàmiques, que es transformen i s'adapten a les condicions de cada moment. I en algunes conjuntures aquest procés d'adaptació pot donar lloc, com hem volgut mostrar amb aquests dos exemples, a un ventall realment diversificat de respostes.

L'altre element que val la pena destacar de les experiències de mitgeria que hem recollit és el seu fracàs. En el moment de realitzar el treball de camp, tots els tractes de mitgeria ja feia anys que s'havien extingit (gràfic 4.3). Fins i tot, el darrer testimoni, que té una trajectòria marcada per un cert èxit econòmic que li va permetre adquirir un patrimoni propi, des de 1990, coincidint amb un canvi generacional en la família dels amos i uns nous plantejaments en la gestió patrimonial d'aquests, va deixar la mitgeria. Els testimonis indiquen que, en la conjuntura agrària oberta als anys vuitanta, els tractes a mitgeria van deixar de ser rendibles: *avui això ja ha canviat molt; de la manera com s'ha posat la cosa poc que ho faria ningú*. Però, com pot observar-se en el cronograma, l'abandonament dels tractes de mitgeria no va pas esperar a la conjuntura dels vuitanta. La major part de les mitgeries van liquidar-se molt abans, entre altres motius perquè, dels de la perspectiva dels masovers, no eren uns tractes prou remuneradors. Com indica el testimoni que ha servit per titular aquest apartat: *Carai, és molt car a mitges..*

Una part dels tractes de mitgeria s'acabaren perquè el masover abandonà el mas. *Un mas de cinquanta vessanes a miges no en pot viure ningú, i menys abantes. I perxò vàrem determinar nosatros, que vam comprar aquesta casa*. Però en altres ocasions, s'acabà per decisió del propietari, sovint perquè aquest volia explotar directament el mas, situació que podia anar associada a una venda de la finca i un canvi de propietari. També ens consta un cas en què les dificultats de la mitgeria van desembocar en una renegociació dels tractes i el pas

cap una parceria al terç: *quan nosaltres vàrem començar començàvem amb les miges i després, allavons, com que la cosa no donava gaire, llavons els propietaris es conformaven amb una tercera part.*

A la mestressa no li donàvem res. Masoveries franques i masovers residencials

El corollari del procés de transformació és l'aparició de masoveries franques i de masovers que, havent abandonat l'activitat agrària, han continuat residint en el mas només com a llogaters de la vivenda i no com a cultivadors de la finca. D'aquest segon procés n'hem recollit alguns casos que s'expliquen tant per les noves condicions del mercat de treball agrari, que fan molt difícil trobar relleu, com per les reformes legislatives recents que afecten els anomenats arrendaments rústics històrics.¹⁴³ Concretament, la llei de 1992 especifica que, quan un arrendament històric compregui una casa on habiti l'arrendatari, aquest tindrà dret a continuar, fins la seva defunció i la del cònjuge, com a arrendatari de la casa i d'un 10% de la superfície total de la finca fins a un màxim d'una hectàrea, a canvi d'una renda que sigui la usual per a finques anàlogues i que no pot excedir del que l'arrendatari pagava per la totalitat de les finques arrendades. És probable que aquesta norma legislativa hagi influït en la continuïtat residencial d'alguns masovers que s'han jubilat posteriorment a l'aprovació de la llei, però hi ha casos anteriors que s'han d'explicar per altres raons. Com en altres aspectes que hem examinat, els canvis legislatius no són l'única raó.

Un testimoni baixempordanès recorda que, quan el seu pare es va jubilar, el propietari li va dir que podrien residir en el mas mentre visquessin pagant un lloguer que el 1980 era de 35.000 pessetes anuals, per bé que el mateix testimoni –que des dels 24 anys només havia practicat l'agricultura a temps parcial, ajudant al pare– no continués

143. S'entenen com històrics aquells arrendaments que siguin anteriors al codi civil (1889), concertats abans de la llei d'arrendaments de 1935, o, si la renda no supera els 40 quintars mètrics de blat, anteriors al 1 d'agost de 1942.

treballant la terra –excepte un parell de vessanes d’horta–, que va ser arrendada a un agricultor veí. Tot i les vendes que posteriorment va experimentar la finca, la família va continuar residint en el mas fins després de la mort dels pares, cap el 1995.

Un cas amb força paral·lelismes és el d’una masovera que el 1990, arran d’un accident del seu marit, va deixar un gran mas baixempordanès però va mantenir la casa de la finca arrendada. Ho va facilitar el que les terres del mas passessin a ser cultivades per un veí, masover del mateix propietari, al qual l’interessava ampliar les terres en explotació. *La casa va dir que no la volia però el terreno, sí.* Aleshores, el propietari els va cedir en arrendament la casa de la finca i, segons insinua, ho va fer per escrit. La singularitat d’aquest cas rau en el conflicte que va obrir-se entre la masovera i els propietaris quan, estant el seu marit hospitalitzat i a punt de morir, aquells van dir-li que es reservés només algunes habitacions perquè la resta l’ocuparien uns nous llogaters: *I le diu que ara havien de desembrassar lo que... que mos quedésem les habitacions que nosaltros vulguéssim, i que l’en deixéssim unes per als masovers que havien de venir.* El que inicialment podia ser un tracte de naturalesa clientelar i probablement paternalista va derivar en una situació conflictiva que, en el moment de l’entrevista, encara perdurava. L’entrevistada al·ludeix a un document que li permet ocupar de forma vitalícia la casa, tot i que, de fet, d’ençà que el seu marit va quedar impedit, van deixar de viure-hi: *“Tu ya sabes que tinc un paper. És que no me pots treure del mas”, jo li vaig preguntar. Diu: “no”. Dic: “Pos ja saps lo que tens que fer”.*

Un tercer exemple de continuïtat residencial després de l’abandonament de les activitats agràries correspon a una finca forestal de la Selva, d’extensió considerable, amb una casa pels masovers annexa a la casa pairal on residien de forma permanent els propietaris. Es tracta d’una família que havia treballat pels mateixos propietaris des de la generació dels avis i que havia experimentat una mobilitat ascendent dins les masoveries del patrimoni. Van ocupar la masoveria principal l’any 1958 i s’hi van mantenir fins al

2000, moment en què van decidir anar a viure a una casa pròpia a la vila. En aquesta finca es va produir un procés paulatí d'abandonament de l'activitat agrícola i pecuària –en la qual anaven a terços– i de substitució dels camps de cultiu per plantacions forestals. L'abandonament es va anar produint a proposta dels masovers, que progressivament van demanar de deixar de treballar algun camp. “Vosaltres mateixos”, deia, “vosaltres mateixos. Ja el plantarem”. Llavors deia: “[nom del masover], i de què el plantem? Hi plantem plátanos o hi plantem pollancre?” Els testimonis, un germà separat i una vídua amb fills, van continuar treballant pel propietari, però no com a masovers, sinó en altres negocis. Concretament ell va intensificar les feines al bosc i ella treballava en una planta embotelladora d'aigua. A mesura que la superfície cultivada va anar reculant, la renda pagada també va retrocedir fins arribar a un punt, durant la dècada de 1990, que els masovers van continuar vivint al mas i cultivant només un petit hort sense pagar cap renda per allò. El testimoni ho planteja gairebé com un procés natural. En la mesura que havien *pagat sempre amb vianda*, en espècie, i *anar reduint, anar reduint, ara com només tenim una mica d'hort per nosaltros, vet aquí que amb ells no li donàvem re, a la mestressa no li donàvem re*.

L'evolució d'aquesta darrera masoveria ens posa de relleu un altre fet interessant i és l'aparició de masoveries franques, per les quals no es pagava cap renda. Podríem pensar que es tracta d'un fenomen molt recent, associat a la nova situació plantejada des dels anys vuitanta. Però sembla que, en algunes àrees, ja s'havia donat amb anterioritat. Una entrevistada nascuda en un mas de les Gavarres explica que, mentre hi van viure –ja en temps dels seus besavis– no pagaven renda.¹⁴⁴ *Hi estaven sense pagar, però ja de molts anys que estàvem*

144. Aquesta situació no deuria ser infreqüent a les Gavarres. El propietari d'un mas forestal gavarrenc, entrevistat en un altre projecte, relatava una situació similar: *El masover estava allà al mas. El bosc era meu, ell em vigilava el bosc, m'havia de fer un jornal sense cobrar per netejar camins i tot això... És clar, el que treia de les terres agrícoles era per ell [...]. Ell feia de guardià forestal, t'havia de donar uns pollastres o unes coses o uns litres d'olis de les oliveres. Però de blat i tot això res. Ni vi tampoc, perquè tots tenien alguna cosa de vi.*

allà sense pagar, perquè em penso que ja era de vida dels..., no dels meus avis, dels besavis. Val a dir que es tractava d'un mas forestal, on la presència del masover podia tenir interès com a vigilant del bosc, i on l'extensió cultivable era mínima. *Només hi havia quatre feixotes que hi havia mitja hora per anar d'un camp a l'atre.* La testimoni explica la gratuïtat de la masoveria pel fet que *no s'hi podia viure.* L'única prestació que assumien eren productes d'horta pel consum dels propietaris quan aquests passaven al mas. Precisament van marxar l'any 1945 quan, després de la defunció del propietari, els seus hereus els van demanar que paguessin com una parceria:

Al morir el senyor, la senyora ho va donar en mans d'un notari o abogad o no sé què i, noi, me li va posar un... I el meu pare diu: "Jo poc que puc pagar això". Diu: "Si no pagant no hi podem viure, com ho farem?".

Tot i que en certes zones forestals i en el cas de masos amb poca terra poguessin donar-se masoveries franques fins i tot abans de mitjan segle xx, aquestes probablement van assolir major expansió en les darreres dècades del segle quan molts masovers, una vegada jubilats, van continuar residint en el mas. Per bé que molts no han aclarit si paguen alguna quantitat pel lloguer de la casa que continuen ocupant, és probable que es reproduxi la situació que ja hem vist en el masover selvatà. El fet de mantenir ocupada la casa del mas mentre les terres són arrendades a agricultors veïns o explotades mitjançant empreses de serveis, pot ser atractiva per als propietaris que no vulguin vendre-ho ni estiguin en condicions de realitzar una inversió que els permeti altres usos alternatius. Un testimoni baixempordanès, jubilat ja fa anys, continua en el mateix mas que havia menat en règim de mitgeria; però ara l'explotació de les terres es fa contractant tractoristes externs. El masover ja no treballa la terra, tot i que n'ha assumit certes tasques de gestió: *jo mando i ells paguen [riu]. Quan s'ha de treballar faig venir un tractor, avisot, venen a treballar i llavons ells ja els hi envien la factura.* Explica que els propietaris no li han dit mai que abandonés la casa: *no m'ho han pas dit mai. "I ara, no,*

que no marxis pas, no, i no, que no has pas de marxar". Tot i que, segons afirma, ell preferiria viure fora del mas. *Estem aquí per estar-hi. [...] És ella que no vol marxar, la dona, jo ja en marxaria*. I es lamenta que els propietaris no trobin un arrendatari o alguna alternativa perquè ell pugui deixar el mas: *jo lo que voldria és que ho arrendessin i així nosaltres marxariem*.

Fer foc, llum i contínua residència

Si la masoveria no es caracteritza per un tipus fix de règim de tinença, quins són aleshores els trets que la defineixen? Victorino Santamaría va escriure que *es de esencia de la masovería que el cultivador reside en el mas, masía ó manso de la heredad*.¹⁴⁵ També Pelayo Negre considerava que aquest era un dels trets bàsics de la masoveria, i el derivava de les dimensions i característiques del tipus de finca: *suele imponerse al colono (masover) la obligación de residir continuamente en el manso*. La residència del masover dins la finca, plantejada no en termes d'opció sinó d'obligació, seria, per aquests autors, un dels trets –potser el principal– que la distingiria d'altres fórmules contractuals.

Els contractes de masoveria dels segles anteriors, que amb certa freqüència s'escripturaven davant notari, confirmen la vigència d'aquesta obligació. De forma generalitzada es pot trobar una clàusula on diu que *l'arrendatari deurà habitar la casa junt amb sa família i bestiar fent en ella foc, llum i contínua residència*.¹⁴⁶ Aquesta està extreta d'un contracte de 1848 del mas Domènech de Llambilles, però podria referir-se a qualsevol altre mas perquè es tracta d'una fórmula estereotipada. En ella es contempla que l'obligació de residència no afecta només al signant del contracte, sinó al conjunt de la seva família –incloent-hi els fills no emancipats– i fins i tot al bestiar propietat del masover.¹⁴⁷ Ambdues són qüestions rellevants que responien a

145. Santamaría, 1901: 281.

146. Arxiu Històric de Girona, Notarial, Girona-3, not. Joan Urgell, 1848, fol. 289 i següents.

147. Tamanoi, 1982: 82-83.

un mateix objectiu: fixar la mà d'obra sobre el territori i cercar una plena dedicació del seu esforç. En la mateixa línia, alguns contractes contenien una prohibició expressa de cultivar altres finques fora de les terres del mas, per bé que no aparegui sempre.¹⁴⁸

Els contractes privats que ens han mostrat alguns testimonis ens posen de relleu que, si bé l'obligació de residir en el mas va continuar apareixent en alguns documents, probablement en algun moment del segle xx va deixar de ser una clàusula generalitzada. Dels set contractes recollits (dos dels quals pertanyen al mateix mas), només tres contenen l'obligació de residència al mas. El més antic, de 1920, encara projecta l'obligació cap a la família i el bestiar: *El arrendatario junto con su familia y ganado correspondiente deberá habitar constantemente la casa del manso*; però els altres dos, signats el 1954 i el 1971, respectivament, limitaven l'obligació a l'arrendatari, sense cap referència explícita al bestiar i només en un cas a la resta de la família.

Malgrat la imatge de característica en reculada que es deriva d'aquesta petita mostra contractual, els testimonis tendeixen a confirmar que l'obligació de residència va continuar essent un tret de la masoveria. Alguns coincideixen clarament amb la idea que és un element distintiu de la masoveria: *Jo considero que un masover té l'obligació de viure al mas, perquè sinó después ja no ets masover*. En alguns casos tenim constància que s'ha percebut de forma coercitiva, com una obligació: *Sí, és clar, havíem de viure allà, l'amo volia que ens estéssim allà*. Però també és freqüent que els testimonis expressin que, més que una obligació, implicava la possibilitat de disposar d'un habitatge: *no és que ens obliguessin, és que nosaltres volíem estar-hi perquè no teníem un altre puesto per viure*. Aquest doble caràcter ha estat recollit en una sentència de la Secció 3ª de la Audiència Provincial de Tarragona del 13 de desembre de 2004, en la qual es determina clarament que viure en la propietat és alhora un dret i un deure del masover.

148. Pelayo Negre la considerava un altre tret característic de la masoveria (Negre, 1921: 178).

D'altra banda, la residència contínua en el mas en determinades circumstàncies podia ser entesa pel masover no pas com una obligació, sinó com una estratègia adequada als seus interessos. Aquest és el cas d'un testimoni amb un propietari que volia vendre la finca i volia que el masover marxés per vendre-la sense càrregues. En aquesta ocasió, a més dels drets del masover establerts per la llei, hi pesava una mena d'usdefruit vitalici que el pare del propietari havia deixat a favor de la mare del masover. Tot i estar-se construint una casa pròpia el masover entenia que si deixaven de residir a la finca això afectaria els seus drets d'indemnització.

Els volien que deixéssim la finca lliure, per vendre-ho lliurement. Perquè vendre-ho sense ser lliure era de molt més de mal vendre. I, és clar, nosaltres... per això venia el marquès i em deia "[nom del masover] como tienes la casa tuya? Lo tienes terminado?" "Ui no". Ja s'hi podia viure, perquè acabada no ho és ara tampoc, els baixos no ho són, però a dalt ja ho era practicamente tot. "Ui, no, encara em falta". "Ai, a ver si la puedes terminar. No es por nada, por nada, puedes tu continuar aquí igual però, por Dios, la casa si que un dia no se caiga y os vaya a cojer adentro". Por Dios, qui et va parir, sí! El seu déu eren els calers.

Una altra testimoni ens relata com, després d'haver fracassat en un primer intent de comprar el mas on vivien, van adquirir una peça de terra molt propera i hi van aixecar una casa de nova planta i més confortable. Tanmateix no van anar-hi a viure per por a perdre els drets d'adquisició de la masoveria si algun dia es posava en venda

I hi via gent que me deia: "Ara teniu la casa nova, perquè no aneu a viure allà?". I jo dic: "Perquè perdria els drets del mas". "I què!". "No, jo no els deixo perdre". Ens vam estar allà fins que el vam comprar. No ho vam deixar. Perquè si haguéssim abandonat, tot els drets adquirits en quatre generacions se'n naven tots per terra.

En general, doncs, l'obligació a residir en el mas s'ha mantingut com una característica associada a la masoveria, per bé que amb una certa flexibilitat i, en algunes circumstàncies, amb uns resultats

favorables als interessos dels masovers. Pel que fa a l'obligació de viure-hi amb els animals, els indicis no són prou abundants però apunten clarament cap a la seva desaparició. Una testimoni, quan se li preguntà per l'obligació de tenir el bestiar al mas, respongué amb contundència que el propietari *no podia pas regular-ho això*. De confirmar-se que es tracta d'un canvi d'abast general, no seria pas d'un fet anecdòtic ni banal, perquè precisament es produí durant un període d'expansió de la ramaderia als masos. L'explicació, tanmateix, no és pas gens complexa: tant el protagonisme dels masovers en l'expansió ramadera com la substitució dels fems per fertilitzants inorgànics haurien contribuït a relaxar aquesta exigència. Fins al segle XIX l'exigència de bestiar s'explica no tant per la necessitat de força de tracció –que es podia llogar, com en alguns llocs es feia amb les eugassades per batre– com per l'escassetat de fems que permetessin retornar la fertilitat al sòl. Per això, juntament amb l'obligació de viure en el mas amb els animals, en els contractes sempre apareixia la prohibició de treure fems fora del mas i l'obligació d'utilitzar-los plenament en la finca, a l'igual que les palles. En un context d'escassetat de fertilitzants i d'escassetat d'animals, l'obligació de tenir-los en mas pot considerar-se com una resposta a unes constriccions tècnico-productives. Aquestes restriccions, tanmateix van canviar de signe a mesura que va créixer la dotació ramadera dels masovers –quan van passar a tenir bestiar d'engreix o de llet, a més del bestiar de treball– i a mesura que es van difondre els fertilitzants inorgànics. Aleshores l'obligació podia perdre el seu sentit, per bé que alguns masovers percebien que el propietari no voldria un masover sense bestiar: *la masoveria sense bestiar tampoc me sembla que no li hauria agradat massa*. Tot i així, paradoxalment, l'existència de bestiar és un dels arguments que els masovers plantegen per explicar l'obligació de residir en el mas, donant per fet que el mas és el lloc idoni per a la seva explotació: *Com criaves animals pues vies de viure allà perquè els vies de vigilar, els havies de cuidar. No era plan de... Ara, si només es gués treballat la terra, poder sí es guera pogut fer*.

Ja estaven d'acord i no hi havia cap problema.

Privacitat i formalització dels tractes

La masoveria constitueix un petit edifici normatiu que regula tant la forma d'exploració del mas com el treball de la família masovera. Es tracta d'un pacte privat entre dues persones físiques –el propietari i el masover– que té com a referència un bé igualment privat. En alguns períodes històrics, especialment durant els segles xvii i xviii, es va estendre l'hàbit d'escripturar aquests tractes davant notari. En els volums de protocols d'aquests segles és fàcil trobar molts contractes de masoveria. Però aquest costum sembla que va entrar en ràpida regressió en el segle xix, quan va generalitzar-se la pràctica dels tractes privats, especialment si les circumstàncies que hi concorrien no tenien res d'excepcional.¹⁴⁹ Els arxius de protocols, pel que fa al segle xx, encara no són accessibles donades les restriccions que la legislació estableix per a la seva consulta pública; tanmateix, és molt probable que la tendència observada en el segle xix pel que fa a l'hàbit d'escripturar s'hagi mantingut. Cap dels set contractes escrits que els testimonis entrevistats ens han facilitat és una escriptura notarial. Es tracta de contractes privats, generalment mecanoscrits –amb una excepció– i fets sobre paper ordinari. Només una de les còpies conservades pels masovers s'ha realitzat sobre paper timbrat i una altra, per bé que el paper és ordinari, conté dos segells per valor de 2,50 pessetes, fet que probablement indica que va ser presentat en algun registre de l'administració pública. El format d'alguns documents i, especialment, la utilització de formulismes semblen indicar que en la seva elaboració va participar-hi algun tipus d'assessor legal. De fet, aquesta apreciació coincideix amb alguns testimonis que indiquen que, a l'hora de fer els tractes, va intervenir-hi un advocat, per bé que en alguns casos el confonen erròniament amb un notari.¹⁵⁰

149. Congost, Gifre, Torras i Saguer, 1999; Garrabou, Planas i Saguer, 2001; Bosch, 2004.

150. Concretament, dos testimonis diuen que varen signar el contracte davant notari. Tanmateix el relat d'un presenta massa incongruències en aquest punt per confiar-hi; i l'error de l'altre el vàrem poder constatar perquè ens va ensenyar el contracte. Suposem, doncs, que també en aquests casos l'agent que intervé és un advocat.

Tanmateix, el fet més rellevant que els testimonis ens permeten posar de relleu és el pes de l'oralitat en els tractes de masoveria. Vint-i-un dels trenta nou testimonis van tenir tractes exclusivament orals sobre els masos que ocupaven.¹⁵¹ Molts, en especial els qui pagaven arrendament, només tenien un rebut anual de les quantitats lliurades en moneda. Aquest era l'únic títol que podien aportar sobre la seva tinença. Només un masover relata haver tingut tant tractes orals com escrits. Es tracta d'un testimoni que tenia contracte escrit d'un primer mas, però quan van canviar a una masoveria més gran del mateix propietari els nous tractes no van posar-se per escrit: *No-satros quan vàrem anar del [primer mas] a [el segon mas] no ens varen fer ni cap paper ni res, de paraula només*. Un altre testimoni ha indicat l'existència d'intermediaris –concretament un capellà– que feien de testimonis de confiança en el moment d'acordar oralment els tractes per la masoveria; però no sembla pas que això fos freqüent.

Podríem pensar que el règim de tinença tenia alguna incidència en l'oralitat dels tractes. Més concretament podríem suposar que, donat que el pes creixent dels arrendaments en moneda, la major simplicitat que aquests comportaven podia fer menys necessari concretar-los sobre paper. Tanmateix els resultats recollits en la taula 4.3 no permeten pas confirmar-ho. És més, proporcionalment, hem enregistrat més parceries orals que no pas arrendaments.

Taula 4.3 Pautes d'oralitat en els tractes segons règim de tinença

	ARRENDAMENT	PARCERIA	A → P	P → A	TOTAL
Tractes escrits	7	6	2	3	18
Tractes orals	7	11	1	2	21
No ho sap	0	1	0	0	1

Nota: Els valors es refereixen a testimonis. La suma total dóna 40 i no 39, que és el nombre total d'entrevistes realitzades, perquè un testimoni va tenir tractes escrits en un primer mas i només orals en un segon. Els casos en que es produeix un canvi de règim de tinença es recullen en les columnes **A → P** (tractes d'arrendament que es converteixen en parceries) i **P → A** (tractes de parceria que es converteixen en arrendament).

151. Per bé que dos dels testimonis que informen sobre tractes orals són redundants perquè es tracta de l'espòs o esposa d'un altre testimoni.

En les cohorts estudiades, l'oralitat dels tractes tampoc no pot explicar-se per l'analfabetisme dels masovers, però, en canvi, sí que es relaciona amb la preservació d'unes pautes socioculturals basades en el valor de la paraula donada. Molts testimonis coincideixen a assenyalar que els tractes acordats oralment tenien tant o més valor que els escrits. La paraula d'una persona formava part del seu honor, d'aquest capital intangible que és el prestigi i el bon nom que afecta tant a una persona com a la seva família. No només el valor del compromís oral pervivia, sinó que ho feia amb plena vigència, segons es dedueix dels testimonis: *Abans feies un tracte de paraula i allò anava a missa; i avui si no hi ha papers i firmes i fet per notari, per advocat, se'n va tot en orris*. Certament, alguns manifesten algunes suspicàcies cap aquesta pràctica perquè podia afavorir clarament els interessos dels propietaris, bé perquè no els exigia que adquirissin compromisos explícits –*el senyor era així, ell comprometre's no gaire*–, bé perquè es sospita que podia facilitar l'expulsió del masover: *Per això no se'n feia de contracte, perquè allavors l'amo, si li interessava, deia: "Bueno aquest any tota la collita per vosaltres i al cap d'un any fora"*.

Tanmateix, majoritàriament coincideixen en afirmar que el fet de mantenir uns tractes orals no va afectar la seva permanència en un mas i que això mai no els va fer sentir insegurs; o, en tot cas, més insegurs que amb un contracte escrit. L'oralitat de molts tractes constituïa un element més en la conformació d'unes relacions de caràcter paternalista i clientelar entre propietari i masover. Era una dimensió més de la confiança que el propietari cercava dipositar en el masover i que volia recíproca. Com afirma un testimoni, *ja estaven d'acord i no hi havia cap problema*.

Certament, aquest univers basat en la paraula donada i en la confiança mútua és més propi del passat que del present de les masoveries. Alguns testimonis que encara viuen en una masoveria o, almenys, hi mantenen alguna vinculació, han explicitat l'escàs valor que actualment concedeixen a la paraula dels seus propietaris o els problemes que han tingut perquè el relleu intergeneracional en la propietat no ha

respectat alguns tractes realitzats. En aquest context, el fet de disposar d'un contracte escrit és esgrimit com a argument per llur autodefensa. Una entrevistada, que manté el seu dret de viure al mas contra la voluntat i l'interès dels propietaris, afirma: *mientras jo tingui aquest paperutxo que està aquí, ja l'ha llegit ell, a mi no me pueden tirar d'aquí*. Una altra testimoni, que també veu perillar la masoveria davant les possibilitats de convertir-la en zona urbanitzable, també s'aferra als tractes escrits i fins i tot es penedeix d'explicar a l'entrevistador que els propietaris actuals desconeixen l'existència del contracte: *Estan fets per escrit, lo que passa que no ho saben, els que hi ha ara no ho saben*.

Un pes considerable de l'oralitat en els tractes de masoveria ens indueix a pensar que bona part de les regles que regulaven la relació entre amo i masover i que regulaven l'explotació de la finca no s'arribaven a pactar explícitament. Per bé que no és possible discernir com es produïen les negociacions entre els agents abans de tancar el tracte, és molt probable que aquestes no s'explicitessin amb el mateix detall que es podien plantejar en un document escrit. L'oralitat probablement estava vinculada a un univers amb més sobreentesos i amb més regles implícites, un univers de normes culturals i rols socials assumits, sobre els quals no calia pas dir-ne res.

Potser per això, també s'observa una baixa freqüència de renovació dels tractes, fet especialment visible en la contractació escrita. Malgrat que els documents escrits estableixen una vigència que sol abastar entre tres i cinc anys, a vegades amb un període inicial *forçat*, o sigui no anul·lable per cap de les parts, de fet la inclusió sistemàtica d'una clàusula de renovació tàcita i automàtica permetia allargar indefinidament la vigència del contracte. Alguns dels contractes escrits havien estat signats pels pares dels testimonis i s'havien transmès sense renovació. Quan els mateixos testimonis havien estat signants del contracte rarament s'havia produït una renovació per escrit del mateix, excepte aquells casos en què el propietari havia volgut forçar una transformació substancial dels tractes, generalment d'arrendament cap a parceria.

Però que els tractes no es renovessin per escrit no implica que no es produïssin canvis substantius en el funcionament intern de les masoveries. D'entrada, els masovers que tenien el mas en règim d'arrendament monetari actualitzaven periòdicament el preu de l'arrendament per tal d'ajustar-lo a l'evolució general dels preus: *l'única [cosa] que ha canviat és aquesta que li explico i segurament que els hi degueren fer un paper o el recibo més alt i prou, pel total de quatre diners més i prou.*

D'altra banda, la mecanització, el desenvolupament ramader, els canvis en el sistema de cultius, l'emergència del regadiu i tants altres elements que caracteritzen el canvi agrari dels darrers cinquanta anys hagueren d'exigir un cert nivell de revisió dels tractes de masoveria, encara que fos de forma tàcita, poc explícita.

L'ús i costum de bon pagès

Per bé que existeixen unes pautes generals comunes en els tractes de masoveria, al capdavant la seva concreció sobre una finca determinada, amb unes característiques i una dotació de recursos específics, i les preferències i capacitat de negociació de cadascun dels contractants poden originar una varietat àmplia de clàusules i regles particulars. La presència de boscos al mas, per exemple, pot donar lloc a un seguit de normes relatives a la seva explotació que estaran absents quan es tracti d'un mas de la plana sense parcel·les forestals; de la mateixa manera que l'orientació ramadera també dóna lloc a clàusules específiques sobre les pastures i sobre la forma d'explotar el bestiar.

Les qüestions regulades sistemàticament pels contractes de masoveria són relativament limitades. Les regles afecten, bàsicament, la durada dels tractes, el procediment de comiat, les aportacions del propietari, les reserves d'aquest, les obligacions de cultiu, les obligacions de manteniment de la finca i, evidentment, la renda a pagar pel masover. Alguns aspectes acostumen a estar molt detallats mentre que altres es plantegen de forma més genèrica i, per tant, també més flexible.

Paradoxalment, entre les clàusules que solen tenir menor grau de precisió destaquen les referides al sistema de cultiu i explotació del mas. En la mesura que el contracte, especialment quan és parceria, ha d'establir els mecanismes de coordinació de les dues parts signants, hom esperaria un nivell de detall important en aquestes qüestions. En canvi, les pràctiques de cultiu no solen merèixer tota l'atenció que, d'entrada, pressuposaríem i tendeixen a resoldre's amb una fórmula molt breu i genèrica: l'obligació de treballar *a ús i costum de bon pagès*. Bona part del funcionament quotidià d'una masoveria es troba regulat per aquesta clàusula de contingut opac i que ens remet al dret consuetudinari, basat en la tradició, amb regles sovint d'abast local o comarcal i de transmissió bàsicament oral. En alguns casos, tot el que es diu sobre la forma de cultivar la finca es limita a aquesta expressió estereotipada; en altres, els contractes poden incloure precisions addicionals, tot i que sovint amb un caràcter igualment genèric. Aquestes precisions, quan hi són, és refereixen a la prohibició de restoblar –sembrar de cereals un camp per segon any consecutiu–, a l'obligació de sembrar cada any la meitat de les terres, a l'obligació de tenir els animals necessaris pel cultiu de la finca, a l'obligació d'adobar les terres, o al permís per sembrar tardanies en una part de la finca.

Comparant contractes del segle XVIII¹⁵² amb la mostra que ens han facilitat els testimonis, s'observa una significativa reducció de les clàusules referides al sistema de cultius.¹⁵³ Si és cert, com afirma Thompson, que el costum és una àrea de fricció entre la llei i la pràctica agrària,¹⁵⁴ com podem interpretar la tendència dels propietaris a simplificar les clàusules contractuals i deixar que pràctiques de cultiu es reguessin pel costum? Evidencia la fortalesa i capacitat negocia-

152. Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999.

153. De forma més genèrica, també s'ha observat que, entre mitjan segle XIX i mitjan segle XX, les clàusules contractuals de les parceries solien ser més detallades i precises en la Catalunya Occidental que en la Catalunya Oriental. Vegeu Garrabou, Planas i Saguer, 2001: 99.

154. Thompson, 1991:116.

dora dels masovers? No ho creiem pas. D'altra banda, aquesta simplificació coincideix amb una clara tendència a la privatització dels tractes. Mentre que en el segle XVIII molts contractes de masoveria eren signats davant d'un notari i inclosos en els llibres de protocols de les notaries, a partir del segle XIX aquesta pràctica experimenta una ràpida regressió, de manera que només aquells contractes per algun motiu excepcionals generen una acta notarial. Els contractes ordinaris queden relegats a l'esfera privada. Potser la desaparició del notari com a mediador en el procés de contractació tingui relació amb la simplificació dels tractes, tot i que a hores d'ara no en tenim cap certesa.

En qualsevol cas, donada la primacia del costum com a norma reguladora, és de gran interès conèixer quin significat li donaven els masovers. Per això els hem preguntat què volia dir l'obligació de cultivar a ús i costum de bon pagès que apareix sistemàticament en els contractes.¹⁵⁵ Sorprenentment, però, dels setze testimonis que han respost a la qüestió, sis han manifestat obertament desconèixer-ho. Podríem pensar que això s'explica perquè es tracta de dones o de masovers amb un règim d'arrendament; però ni el sexe, ni el règim de tinença semblen influir massa en la resposta. D'altra banda, encara resulta més rellevant que les altres deu respostes no es refereixin tant a la forma d'explotar les terres, com al manteniment de la finca i al comportament del masover. Diversos testimonis redueixen aquest *ús i costum de bon pagès* simplement a l'obligació de treballar: *Treballar molt aquell temps, de sol a sol. Sí, que havia de treballar i prou*. En altres casos es vincula a l'obligació de tenir cura del mas i, sobretot, de mantenir-lo net, una netedat que afecta tant els edificis com els marges i els sembrats:

Bueno, això d'un bon pagès, portar la masoveria bé, neta, els camps nets i netejar-ho tot, no deixar-ho embrutir. Això suposo que vol dir un bon pagès, sí. Clar havies de treballar sempre en a la masoveria i tenir-ho tot ben arreglat. I si era un que no tingués ben arreglat o que no d'allò, llavors l'amo el treia.

155. Vegeu Bosch, 2004.

I encara altres inclouen també un comportament deferent i respectuós del masover respecte del seu propietari: *Això sí, portar la propietat bé, ser responsable i bon tracte i bon comportament amb els amos*. Només dos testimonis relacionen clarament l'ús i costum de bon pagès a una obligació genèrica de *cultivar bé la terra* o *portar bé les terres*. Un d'ells ens il·lustra prou bé com, en circumstàncies conflictives, el costum podia ser un argument esgrimit en defensa dels propis interessos. Aquest testimoni, masover d'un gran propietari que residia fora de Catalunya i que en el moment relatat gestionava el seu patrimoni amb un administrador d'origen extremeny, en un parell d'ocasions va recórrer a l'argument del costum per frenar les imposicions de l'administrador. Un d'aquests episodis es produí en el moment de recollir i partir les bales d'userda dels camps. El problema va generar-lo el fet que l'administrador va patir un accident i que el seu fill, que treballava a Girona, va assumir les seves funcions, però només podia exercir-les durant el cap de setmana. *I ens va dir que els únics dies que podíem treure'n era això: els dissabtes que ell no treballava, perquè aquest noi no treballava pas a la casa, treballava per Girona, i els diumenges al matí*. El testimoni, però, depenia d'un altre pagès que tenia màquina d'embalar i van començar la feina sense la presència del fill de l'administrador. *Òstia, ens va venir a trobar aquell mateix dia! Nosaltres vam treure bales i al vespre ja ens va venir a localitzar i que no podíem tocar cap més bala mentres ell no dongués permís*. Això va encendre una forta discussió entre ambdós. En aquesta situació el testimoni va utilitzar l'argument del costum: *I vaig dir: "güita llegeix-te la contracta. La contracta diu uso y costumbre del país. [...] I pots trobar-te que tu dius que no vols que toquem cap més bala del camp [...] i pots trobar-ho aquesta nit o qualsevol dia canvia el temps i et vindrem a buscar. Et vindrem a buscar al castell i hauràs de venir, eh. Perquè és uso y costumbre del payés"*. Finalment, l'administrador va cedir. *Però això a uso y costumbre del país ens va salvar a nosaltres, sinó, que dius? Aquella gent, amb la seva mentalitat, amb aquest encarregat tot havia de ser com allà a Extremadura i Andalusia*.

Aquest testimoni suggereix que qui té més clar el significat de les clàusules consuetudinàries és el masover que hi ha hagut de recórrer per defensar els seus interessos en una situació de conflicte. Pot ser, aleshores, que la baixa intensitat de la conflictivitat masovera expliqui la vaguetat i el relatiu desconeixement que aparenten els masovers sobre aquest ús i costum de bon pagès? O, millor, és aquest desconeixement un indicatiu d'una situació d'escassa conflictivitat?

L'amo no hi tenia pas res a dir. La intervenció del propietari en el sistema de cultius del mas

Per als propietaris, la masoveria parciària era una opció, entre altres possibles, per mobilitzar força de treball. En els debats sobre la masoveria que es van produir en les dècades centrals del segle XIX i en les primeres dècades del segle XX, els propietaris van discutir molt sobre la millor fórmula per explotar les seves finques. I en aquestes discussions amb freqüència va aflorar la idea que la parceria i l'explotació directa amb assalariats eren fórmules alternatives d'utilització de la força de treball rural. És més, alguns autors assimilaven clarament el masover a la figura d'un obrer. El propietari i agrònom empordanès, Ignasi Fages de Climent, molt vinculat a la patronal agrària, l'IACSI, el 1915 deia:

*El propietario catalán, desde las épocas de la actual organización social, ha encontrado **en el obrero, convertido en masovero**, un auxiliar tan eficaz y cuyos intereses tanto se compenetraban con los suyos, que ha considerado que podía confiarles por completo la explotación de sus propiedades.*¹⁵⁶

A l'altre extrem ideològic, el republicà Joan Tutau, que havia estat ministre d'Hisenda durant la I República espanyola, també assimilava la figura del masover-parcer amb l'obrer quan, el 1888, afirmava que la parceria està basada *en uno de los más fecundos principios de la moderna sociedad, la asociación del capital y del trabajo, de cuyo concierto*

156. Citat per Garrabou i Saguer, 2006: 401.

*el propietario y el obrero salen gananciosos.*¹⁵⁷ Els tractes de masoveria no es limitaven a la cessió d'una determinada parcel·la de terra a canvi d'una renda anual, sinó que contenien, de forma explícita o implícita, un conjunt d'obligacions i prohibicions que permetien al propietari tant vigilar i controlar el masover, com dirigir-lo cap a la realització de determinades feines. Algunes de les obligacions laborals que aquest podia assumir tenien un caràcter clarament servil –com ara l'obligació de criar i alimentar bestiar pel propietari, de portar-li carretades de llenya o de llaurar terres d'ús exclusiu del propietari–; altres obligacions, com les restriccions de cultius o les obligacions de plantació, eren fruit de la capacitat del propietari per intervenir en la marxa de l'explotació i dirigir-la segons les seves conveniències.

Per bé que, com s'ha dit, els contractes del segle xx no contenen gaires clàusules orientades a dirigir el sistema de cultiu,¹⁵⁸ és raonable pensar que deixaven un ampli marge a la intervenció directiva dels propietaris. L'il·lustrat Manuel Barba i Roca (1752-1822) defensava les parceries perquè permetien que els propietaris instruïssin els seus parcers en els principis del cultiu.¹⁵⁹ La retòrica contra l'absentisme dels terratinents, ben present en els debats públics des de mitjan segle xix, i la defensa del caràcter societari de les parceries, igualment recurrent fins a principis del segle xx, suggereixen precisament l'existència d'aquesta facultat en mans dels propietaris o dels seus agents, l'activació de la qual podia donar-se o no en funció de les circumstàncies particulars de cadascun. El mateix vocabulari utilitzat pels masovers revela l'existència d'una relació de dependència laboral. El masover anomenava *amo* al propietari del mas assumint que, en algun sentit, estava al seu servei.

157. Tutau, 1888: 16. Un altre exemple d'aquesta assimilació entre obrer i masover a Torrent, 1912.

158. Aquesta és una diferència amb els contractes del segle xviii i la primera meitat del xix, període en el qual varen tendir a fer-se més llargs i a esdevenir cada vegada més exigents, no només en renda sinó especialment pel que fa a obligacions i prohibicions, fet que ha estat interpretat com una manifestació del creixent control del propietari sobre el treball dels masovers.

159. Citat per Bernat, 2008.

Fins a quin punt els propietaris dels masovers entrevistats van exercir aquest paper? Podríem pensar que, en aquest punt, existia una clara divisòria entre els masovers arrendataris i els masovers parciers. Un dels primers, la família del qual tenia tractes d'arrendament monetari des de 1921 en el mateix mas que ell encara explota actualment, ho deixa prou clar quan exposa que, a diferència de l'arrendament, la direcció del propietari era consubstancial a la parceria:

...entra l'amo a mandada i: "aquí vull fer això i vull fer lo atre".[...] Home, ben bé lo que manen..., poder una mica en concert, però l'amo és sempre el que té més la veu cantant, això, si és a parceria.

També un propietari empordanès, Joan Torrent, recollia el 1912 la idea que els masovers preferien un arrendament acotat a llarg plaç i no una parceria *en la qual l'intervenció del propietari els hi seria sempre poderós obstacle per el lliure desenrotllo de les seves agràries activitats*.¹⁶⁰ Tanmateix, i paradoxalment, aquesta apreciació no es veu confirmada pel que expliquen bona part dels masovers que han menat masos en règim de parceria. Dels vint testimonis que comparteixen aquest perfil i que donen informació sobre aquesta qüestió que estem plantejant, un total de disset manifesten que els propietaris no intervenien a l'hora de decidir les sembres i els guarets. Molts s'expressen amb rotunditat: *No deien ben res, podíem fer lo que volíem*. O bé: *Hi havia el costum de que poc que s'hi ficaven en això, mai, de què hem de fer*. Fins i tot un testimoni que havia estat masover d'un propietari que havia volgut modernitzar la gestió del seu patrimoni –havia volgut fer la *revolució burgesa en el patrimoni*, segons el relat del seu hereu, entrevistat en una altra ocasió¹⁶¹ afirmava taxatiu: *sempre podíem fer lo que ens donava la gana*. Una testimoni aclareix que aquesta llibertat de cultiu hauria estat un canvi produït en algun moment no definit

160. Torrent, 1912.

161. Saguer, 2005: 126 i següents.

del segle xx: *abans s'exigia més que es fes el blat de moro, blat de moro i ordi o blat. Ara no tant. Ara no, ara no, pots fer lo que et dongui la gana, si en vols plantar en plantes i si no, no.*

També es cert que, al costat d'aquestes manifestacions d'aparent llibertat de cultiu sense límits, alguns testimonis introdueixen matisos que cal considerar. Un d'ells afirma que al masover *se li aconsellava; però prohibir, no.* Un altre, masover d'uns oncles seus que, a més, residien en la mateixa finca, posa de relleu que la llibertat de cultiu de fet es donava en un marc de supervisió estricta: *No és que t'exigissin res tampoc però és clar [...] si veia els camps ben treballats i ben llaurats i tot anava bé, doncs ella tenies la dona contenta. Si veia que algo no anava prou bé, ja es començava a queixar.* El fet de fer la feina que s'esperava d'ells, segons un altre, anava indestriablement lligat a la no intervenció del propietari: *Com que les treballàvem bé, l'home [estava] joiós! Amb força ironia, un altre masover relata una intervenció del propietari que va saldar-se amb un considerable fracàs: Ens va obligar a fer dugues vessanes d'enciam francès. Vosaltres ja sabeu què és. "Escolta, que ho enviarem a Alemanya", diu. Al final ho vam fotre a les vaques. En sèrio!*

Un altre testimoni, que ha tingut el mas sempre en règim d'arrendament, quan se li pregunta per la diferència entre les masoveries actuals i les de mig segle enrere diu que en *aquell temps els hi fotien uns arreglaments i unes... que si això no ho podien tenir, que si això no ho podien fer, que aquesta classe de bestiar no el podien tenir, que havien de portar pollastres per Nadal, que per la Festa Major,...* Finalment un darrer testimoni, que havia estat a parceria en dues finques del Gironès, confirma la persistència, almenys en alguns llocs, del paper limitant i director del propietari: *amb un arrendatari d'una masia, el amo ja et posa les condicions, lo que hi pots fer-hi.*

També en alguns dels contractes escrits –tot i que és interessant notar que no pas en tots– dels mateixos testimonis, s'estableixen limitacions i normes referides als cultius. Per exemple, en una masoveria del Montseny, el contracte de 1927 obligava *a dividir en dos partes iguales las tierras de cultivo para sembrarlas alternativamente sin*

barbechar (restoblá); en un altre mas del Gironès, amb contracte de 1920, el masover estava obligat a sembrar totes les peces de terra que, segons l'ús i costum, ho requerissin, essent multat en cas de no fer-ho.

Tot i aquests matisos, no hem de treure importància al fet que majoritàriament els masovers entrevistats consideressin que la gestió quotidiana de l'explotació i les decisions productives habituals eren una atribució seva. Per bé que puguem sospitar que alguns aspectes d'aquesta apreciació estiguin deformats o esbiaixats i que són, en sí mateixos, contradictoris amb la voluntat generalitzada de convertir la masoveria en un arrendament monetari que hem exposat pàgines enrere, també se li pot donar un cert marge fiabilitat en la mesura que altres indicis semblen apuntar en una direcció similar. Per exemple, el 1912 el capellà Miquel Raset, dolgut, deixava constància a *La Veu de l'Empordà* que els propietaris havien deixat de dirigir les finques:

Qui no dirà que pertoca més al amo si ha de tenir la hegemonia y la direcció tècnica de la finca com és just que la tingui? Se'm dirà que aquesta direcció es precisament la que no té l'amo ab els pactes d'avuy...¹⁶²

En el cas de ser certa, aquesta absència d'intervenció directiva podria explicar-se per diversos factors. En termes generals, el comportament del propietari es podia guiar pels principis de racionalitat econòmica que estan en la base dels tractes de parceria: *el propietari sempre deia que més hi perderíem nosatros, si no ho portàvem bé, diu: "perquè jo només m'emporto una part i vosatres heu de viure de les altres duques"*. Però, a més hi hauria factors de caràcter històric que haurien potenciat aquesta lògica. D'una banda, la urbanització dels propietaris i el seu consegüent allunyament dels sabers agronòmics segurament hauria facilitat l'autonomia dels masovers. Els canvis tècnics i productius en el sector agrari des de la dècada de 1950 haurien

162. Raset, 1912. Aquest autor proposa interpretar la clàusula que obliga a cultivar l'heretat a ús i costum de bon pagès a favor de possibilitar la direcció del propietari.

accentuat encara més aquesta situació.¹⁶³ D'altra banda, les condicions canviants de la conjuntura agrària des de finals del segle XIX i les creixents exigències per adaptar les explotacions a les oportunitats ofertes pels mercats, també haurien forçat una transformació dels pactes de masoveria durant la primera meitat del segle XX i haurien donat creixent protagonisme als masovers en aquest procés. En aquest sentit la preferència dels masovers per l'arrendament monetari i la creixent relaxació de la direcció dels propietaris pel que fa al sistema de cultius del mas no serien processos contradictoris, sinó dues manifestacions d'un mateix procés impulsat per la voluntat dels masovers d'assolir un control cada vegada més gran sobre el seu treball i la seva explotació.

Si tens bestiar, tens userda.

El problema de la userda i els farratges

L'anàlisi del que va passar amb la userda i altres cultius farratgers ens ofereix una perspectiva interessant per valorar amb major concreció aquesta creixent capacitat decisòria dels masovers. La userda pot ser considerada, a la nostra zona, com un indicador d'altres canvis més generals. Sense ésser un cultiu estrictament nou, va conèixer una expansió considerable a finals del segle XIX i en les primeres dècades del XX, juntament amb altres lleguminoses de prat com l'espercet, en un context d'intensificació de les rotacions agràries, de reducció del guaret i de creixement del bestiar per carn.¹⁶⁴ En el primer terç del segle XX, la província de Girona era una de les principals productores d'userda de l'Estat.¹⁶⁵ A diferència d'altres cultius de cicle anual, aquesta planta, una vegada sembrada, podia romandre en

163. Vegeu Saguer, 2005: 139-140.

164. Sobre l'expansió de l'userda, especialment a l'Empordà, vegeu Carandell, 1942; Celis, 1903: 13-14; Gifre, 1991: 75-76; Llovet, 1927 i 1935; Poch de Feliu, 1909; Saguer, 1993; Solé Sabarís, 1964: II, 312-313. A un nivell més general, Ambrosoli, 1995.

165. El 1925 la província de Girona enregistra el 10% de la superfície d'userda espanyola (Ministerio de Agricultura, 1936).

un mateix camp més de deu anys i l'espercet un parell, la qual cosa implicava una alteració de les rotacions de caràcter biennal que havien caracteritzat l'agricultura gironina fins aleshores. Era un cultiu interessant tant pel seu potencial nitrogenant com perquè proporcionava aliment al bestiar a un cost laboral relativament baix,¹⁶⁶ però topava amb algunes regles que fins aleshores havien estat centrals en el funcionament de les masoveries, en particular l'obligació de sembrar els camps amb cereals d'hivern –grans d'aresta– un any de cada dos. Els contractes anteriors al segle xx no esmentaven ni la userda ni l'espercet,¹⁶⁷ però establien restriccions generals als cultius que tenien poc interès comercial des de la perspectiva del propietari o que es destinaven a l'alimentació del bestiar. Es freqüent trobar clàusules com la que s'escripturà en el contracte de la Closa Pagesa de Gualta el 1825: *No es pot fer herba seca ni altre gènere de farratge que el necessari per la manutenció del bestiar que es menester pel cultiu de l'heretat*.¹⁶⁸ Els propietaris només permetien cultivar farratges en l'extensió necessària per alimentar el bestiar de treball necessari per a la finca. I per aquells que sobrepassessin aquesta extensió, solia establir-se una multa que en alguns casos era una quantitat fixa de blat o, més rarament, diner i en altres es basava en una estimació de la renda en espècie que havia d'haver proporcionat.

On era el problema? Doncs en què els propietaris no participaven en la cria i explotació del bestiar de les masoveries, ni tampoc estaven interessats en aportar capital en un àmbit que havia estat sempre exclusiu del masover. El bestiar de les masoveries era considerat un mal necessari, una exigència pel bon treball de la terra i per a la seva fertilització, un element que calia garantir però també limitar per evitar que entrés en competència amb el cultiu

166. Llovet, 1935; Saguer, 1999.

167. En una mostra de cent vint-i-un contractes dels segles xviii i xix només hem trobat una referència a l'espercet i cap a la userda. Per contra, en els set contractes del segle xx que ens han proporcionat els testimonis, la userda apareix específicament citada en tres casos.

168. AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, not. Rafel Prats Vidal, 459.

de cereals que era el principal objecte de renda. A mitjan segle XIX Narcís Fages de Romà ja s'havia queixat del sistema de cultius de les masoveries –basat en l'obligació de sembrar cada any la meitat de les terres amb cereals d'hivern– perquè, segons ell, encadenava la producció i impedia el desenvolupament de la ramaderia.¹⁶⁹ Només aquells masovers, continuava Fages, que infringien els pactes i ampliaven la superfície d'usurda i esparcet, assumint les multes que els poguessin correspondre, tenien uns masos en bon estat; per bé que aquesta pràctica ell

la considerava un *abús* dels masovers i un motiu d'antagonisme entre aquests i els propietaris.

Després de les crisis agràries de finals del segle XIX les comarques gironines van desenvolupar un model de desenvolupament agrari basat en una certa especialització ramadera, orientada sobretot cap a la producció de carn.¹⁷⁰ En aquest procés hi van participar diferents grups pagesos: pagesos propietaris de mas, petits propietaris,... i també els masovers. Però aquests van haver de vèncer alguns obstacles addicionals, entre els quals hi havia un sistema de cultius que no permetia alimentar més caps de bestiar de forma integrada en els masos agrícoles. En la primera dècada del segle XX, l'enginyer provincial Isidoro Aguiló es lamentava del *abuso de los cereales en perjuicio de la buena producción*, l'ancorament de la renda en els grans d'aresta i la

Segant usurda
en un camp
del mas Puig,
a Torroella
de Montgrí
(Baix Empordà).
Autor desconegut.
Data
desconeguda.

169. Fages de Romà, 1963.

170. Pujol, 1988; Garrabou i Pujol, 1988.

reticència dels propietaris a acceptar una reducció de la superfície dedicada a aquest tipus de produccions:¹⁷¹

*Hemos procurado indagar cual es el móvil de ese abuso de cereales: quizá sea la forma de la renta de la tierra, que muchos propietarios exigen en especie -trigo- y no percibiendo apenas renta de la tierra que no lleva trigo, viene el labrador obligado a cultivarlo.*¹⁷²

Segons alguns dirigents agraris, com ara Jaume Rosich i Pelayo Negre, els tractes de masoveria van transformar-se, durant el primer terç del segle xx, en uns *tractes nous* que substituïren als tradicionals *tractes vells*.¹⁷³ Però ja s'ha comprovat en altres ocasions que aquesta transformació va ser d'abast molt més limitat del que apunten els textos dels contemporanis, almenys pel que fa a qüestions com la renda o la participació del propietari. Tanmateix, pel que fa a la userda i, més en general, al sistema de cultius, és probable que es produïssin canvis significatius, sense que això impliqués, necessàriament, cap modificació substancial en els tractes. Una antropòloga japonesa que a finals dels anys setanta va realitzar un treball de camp per estudiar les masoveries de la zona de Besalú afirmava que fins a la fi dels anys cinquanta l'economia dels masos d'aquella àrea es caracteritzava per produir *a little bit of everything*, com sempre s'havia fet.¹⁷⁴ Tot i que la seva interpretació es dirigia a ressaltar el baix nivell d'especialització productiva dels masos i, per tant, un cert nivell d'endarreriment, de fet quan detallava les produccions d'aquests masos esmentava novetats històricament significatives: al costat del blat, la civada i alguns ceps de vinya, tots els masos sembraven userda i tenien un petit nombre de vaques de llet i porcs. La presència generalitzada de la userda i de vaques de llet, elements pràcticament absents un segle abans, és un indicatiu clar que alguna cosa havia canviat en les masoveries.

171. Aguiló, 1909: 17.

172. Aguiló, 1909: 18.

173. Rosich, 1925: 434.

174. Tamanoi, 1983: 297.

L'experiència dels nostres testimonis comença, majoritàriament, en el període dels anys quaranta i cinquanta al qual es refereix la cita anterior i es projecta cap una etapa posterior de grans transformacions en la pràctica agrícola. No ens ha de sorprendre, doncs, que en la pràctica totalitat d'entrevistes aparegui d'una o altra manera la userda. A l'alçada de mitjan segle xx podem considerar que, a la regió de Girona, ja s'havia convertit en un cultiu tan universal com el blat, per bé que l'extensió que cada masover hi dedicava podia registrar diferències importants i les regles que regien el seu cultiu també diferien substancialment. Més que una pauta única, el que destaca és la diversitat de solucions i situacions.

Dins aquest ventall, algunes masoveries, tot i sembrar userda, tenien la seva expansió bloquejada. De fet, en aquest punt alguns testimonis contradiuen clarament les seves mateixes afirmacions sobre la lliure capacitat per decidir els cultius en les parceries. Un que havia assegurat, que els propietaris *poc que s'hi ficaven en això*, en un altre moment clarificava: *ja ens en cuidàvem de no fe'n gaire, perquè d'allò no se'n pagava re*. Un parell de testimonis més també fan explícites aquestes limitacions en el cas específic de la userda per bé que en aquest cas coincideixen amb les veus que discrepaven de la idea general sobre l'escassa intervenció del propietari en les decisions productives.

El fet de no pagar per la userda podia ser, en alguns casos, un factor limitant per a la seva expansió i, de retruc, podia bloquejar el desenvolupament pecuari d'algunes masoveries. Un masover del Gironès, que menava una finca important, però en una zona força aspra, i que tampoc pagava per la userda, explica que ells només podien fer-ne una petita extensió per alimentar els animals de treball –*em sembla que portava el paper de contracte que en podíem fer una vessana*– perquè no en pagava cap renda: el propietari *hi tenia en el blat una tercera part i lo atre de quatre una, i si feies userda no en trevia re*. És clar ja no te'n deixaven fer.

Però al costat d'aquestes situacions de bloqueig, altres testimonis van superar els obstacles avenint-se a pagar una quantitat en blat per

cada vessana sembrada d'userda, justament la pràctica denunciada per Fages de Romà: *podíem fer una part del que dèiem, de menjars per bestiar, pagant un tant per vessana*. En algun cas la renda exigida era superior al que es pagava per les terres de cereal, però no sembla que els masovers ho consideressin com una sanció o multa.

Fins ara, els casos esmentats no divergien massa de l'escenari que podíem trobar a mitjan segle XIX. Però una altra porció de casos –per bé que difícil de determinar amb precisió– havia trencat clarament amb les regles de la masoveria decimonònica: els propietaris percebien renda en userda, ja fos el terç o la meitat, segons els pactes de cada finca. La família d'una entrevistada que va abandonar la masoveria el 1940 havia cultivat un petit mas on es feia bàsicament vinya i esparcet per a les vaques, i es pagava a mitges. En un altre cas, el testimoni que, des del 1964, menava una gran finca empordanesa on cultivava una extensió considerable d'userda –primer de secà i després de regadiu–, pagava la meitat del que collia. Aquest cas és interessant perquè el masover tenia una explotació ramadera pròpia amb setanta o vuitanta vedells que estava al marge de la masoveria.

D'altra banda, aquells masovers amb un propietari que participava en la cria i engreix de bestiar tenien menys limitacions per sembrar userda i farratges, ja que l'ingrés de l'explotació procedia bàsicament de la venda dels animals i els cultius es consumien en bona mesura dins la finca. Un masover baixempordanès que tenia tota l'explotació a terços, inclòs el bestiar –una tretzena de vaques–, dedicava almenys una tercera part de les terres a userda, esparcet i, posteriorment, raigràs. D'aquests cultius no en pagava res perquè anaven íntegrament destinats a la producció de carn.

En alguna ocasió, la necessitat del propietari d'alimentar el seu propi bestiar propiciava el cultiu de la userda. Un testimoni estava obligat a sembrar una extensió considerable d'userda, 8 vessanes en un mas de només 45 vessanes, de les quals en pagava el terç. *Ell volia les parts perquè ell tenia bestiar; no volia diners, ell volia material*. Però el més sorprenent d'aquest cas és que els masovers no tenien bestiar

d'engreix i que la major part de la producció d'usurda la destinaven al mercat: *nosotros ens ho havíem de vendre perquè no teníem vaques.*

En conclusió, l'anàlisi més detallada del cultiu de la usurda ens posa en evidència que alguns propietaris van continuar exercint una influència decisiva sobre el sistema de cultius mitjançant el manteniment de limitacions i prohibicions que, d'altra banda, s'adequaven poc a les exigències de transformació del sector. Tot i això, es molt probable que en la major part de finques el masover pogués ampliar al seu criteri la superfície d'usurda, esparcet i altres herbàcies similars, sempre i quan compensés el propietari bé amb una quantitat de blat prefixada, bé lliurant-li la part corresponent d'usurda, bé dedicant la usurda al consum de bestiar criat o engreixat a parts amb el propietari. La creixent substitució de les parceries per arrendaments a partir de 1950 va alliberar, al capdavant, aquestes restriccions al canvi de cultius. L'arrendament monetari va permetre que un nombre significatiu de masos es bolquessin a produir bàsicament per alimentar el bestiar.

A pagès sense bestiar no s'hi podia estar.

Els tractes sobre bestiar

Fins la generalització del tractor, tenir animals per treballar la terra havia estat una obligació per als masovers. La seva principal aportació al capital d'explotació –en el context, certament, d'una agricultura poc capitalitzada–¹⁷⁵ era el bestiar de treball. Els contractes escrits solien especificar que el masover havia de tenir els animals necessaris per treballar el mas i en algunes ocasions, per bé que poc freqüents, les exigències podien abastar fins a les qualitats d'aquells. Així ho recorda un testimoni, referint-se a dues generacions anteriors a ell: *en aquell temps es via llaurat amb bous i d'això, i allavons tenia obligat a tenir uns bous que passessin de la cana, que jo ni sé que hi ha és la cana.*

175. Naredo, 1974; Benelbas, 1981.

De fet, al marge de la lletra dels contractes, el relat dels testimonis indica que la possessió d'animals de treball estava tan assumida que ni tan sols era percebuda com una obligació: *És clar que n'havíem de tenir, nosaltres de bestiar! Encara que no fos obligat.*

Abans de la tractorització de l'agricultura, difícilment podia ser masover qui no tenia animals de treball. Entre els nostres testimonis només hem trobat un parell de matisos a aquesta *norma*. Dins una lògica clientelar basada en la confiança interpersonal, una família sense recursos ni bestiar de treball també podia fer-se càrrec d'una masoveria quan el propietari estava disposat a prestar-los els diners perquè l'interessava tenir-los com a masovers. Així ho confirma el testimoni següent, fadristern d'una família masovera, a qui l'amo dels pares li va oferir –amb insistència, segons el seu relat– d'anar a un altre mas deixant-li ell els diners per adquirir bestiar:

...me va dir: "T'agradaria d'anar amb un altre mas meu?". Dic: "No". Diu: "Per què?". I dic: "Què vol que treballi a cop de cames?" [...] Dic: "No, no m'interessa". Diu: "Per què? per això?" Dic: "Sí, si tingués quartos per comprar un tractor o bestiar". [...] Me va dir: "Tu, si és per això... pots tirar endavant. Tu ho pagues amb quartos meus".

Des de la perspectiva dels propietaris, tanmateix, els animals generalment havien estat un *mal necessari*, una exigència per al bon cultiu de les finques que consumia una part dels recursos d'aquesta. I per això havia estat freqüent, almenys fins a principis del segle, limitar-ne la càrrega i, fins i tot, prohibir-ne aquelles espècies que no fossin considerades interessants per a un aprofitament òptim dels recursos del mas. Aquestes limitacions encara les podem rastrejar en el relat dels nostres testimonis: *podíem tenir trenta gallines, no podíem tenir més de tres verres, no podíem tenir més no sé quantes vaques*. Tot i això, el més destacable és el fet que les restriccions quantitatives es reduïssin molt al llarg del segle xx, sobretot perquè la producció de carn i llet va passar a significar un ingrés important per a molts masovers. A *pagès sense bestiar no s'hi podia estar*. O bé, com diu un altre: *Havíem*

de tenir les vaques per la llet i fer algun vedell. Si no de què hauríem viscut? O tancar o anar a jornal. No tocava pas cap més solució.

Un dels motius, a més dels ja indicats, que també va animar alguns masovers a canviar de mas fou, precisament, la dificultat per tenir-hi animals. *No es podia tenir molt bestiar i se posaven molt negres*, afirma una masovera quan explica per què els seus pares van deixar una masoveria ubicada al mig de les Gavarres. Excepte un parell de testimonis amb un perfil singular, tots van tenir animals d'engreix, cria o llet, per bé que hi hagués diferències substancials entre ells. *Llavors tothom tenia el bestiar per lo que podia mantenir la casa.*

Per espècies, l'opció més abundant fou el boví destinat a la cria de vedells o a la producció de llet. Sense que es plantegés de forma incompatible amb la cria, la producció de llet era una decisió que estava condicionada per la localització del mas, i més concretament la seva proximitat a una central lletera i/o a una ruta de recollida de la llet.¹⁷⁶ Per bé que en els relats testimonials la cronologia es dilueixi, en el cas de la llet és molt important, donat que el desenvolupament de la indústria lletera a les comarques gironines no va arrencar pròpiament fins a la dècada de 1930 i la seva expansió es produí, sobretot, durant els anys cinquanta: *De llet se'n venia molt poca, perquè tampoc no venien a recollir-la com ara.* Abans dels anys seixanta, el nombre de vaques que tenia un masover rarament superava la dotzena, i generalment es situava per sota de cinc. De fet, les corts existents en els masos –per bé que moltes van ser ampliades– no permetien estabular-hi gaires animals. Els qui expliquen haver tingut més caps, en algun cas fins a cinquanta bovins, coincideixen amb aquells que van mantenir-se com a masovers més enllà dels anys seixanta i que van poder realitzar noves construccions.

La cria de porcs a petita escala també va ser una opció molt freqüent entre els testimonis. Excepcionalment, alguns van arribar a

176. La central lletera de Girona va ser inaugurada el 1935. La RAM de Vidreres va començar a funcionar el 1952. Sobre el desenvolupament de la producció lletera a Catalunya i a Girona, vegeu Pujol, Nicolau i Hernández, 2007.

tenir fins a cinc truges i a engreixar una quarantena de porcs anuals. *Teníem dues truges, teníem porcs d'engreix, depèn, vint, quaranta, cinquanta...* En aquests casos, l'engreix de porcí podia plantejar-se com una via per esquivar el propietari. El propietari *en allò no hi va poder fer res, perquè com amb allò no hi havia pas de venir. Jo, havia d'anar espavilant-me.*

Aquells que tenien major proximitat al mercat, també van poder intensificar molt la ramaderia menor: gallines, conills, oques,... La *cosa petita*, com l'anomena un testimoni, tenia gran interès per als masovers i, especialment, per a les masoveres –ja que els estava reservada a elles– perquè tradicionalment havia estat una producció sobre la qual els propietaris, com en el cas dels porcs, s'havien limitat a reclamar una quantitat fixa d'animals, en compensació, que no solia sobrepassar els tres parells anuals. *Lo que es feia dels ous, els dilluns i aixís, i el bestiar petit no, allavons això era pels gastos de la casa, per nosatres.*

En relació a aquesta ramaderia menor, els nostres testimonis ens posen de relleu l'aparició de dues novetats destacables. Una ja s'ha explicat anteriorment: el retrocés dels pagaments fixos en porc i aviram. L'altra aparenta anar en sentit contrari: alguns testimonis relaten que els propietaris els exigiren una part proporcional de l'aviram i/o dels porcs. Per interpretar correctament aquests casos, cal tenir en compte un canvi crucial que va produir-se en moltes masoveries en algun moment del segle xx, especialment amb posterioritat a la Guerra Civil: l'ampliació dels tractes de parceria a l'explotació pecuària. Es tracta d'un canvi de gran rellevància, que modificava el paper que el propietari havia exercit fins aleshores. Ja s'ha exposat amb anterioritat que, en la masoveria gironina, els propietaris rarament participaven en el negoci d'engreix de bestiar, entre altres motius perquè comportava immobilitzar un volum de capital important tant en la compra dels animals i en l'adequació dels edificis com en la seva alimentació i cura. El risc inherent al tipus de producció pecuària que podia desenvolupar-se dins els masos era elevat, almenys

fins el desenvolupament de la veterinària moderna, i probablement també tenia un cost d'oportunitat alt. Per això, abans de la Guerra Civil, molt pocs propietaris s'havien interessat per potenciar la cria o l'engreix d'animals en els seus masos, per més que la propaganda patronal hi insistís.

Un fet rellevant dels relats testimonials que hem recollit és que onze dels seixanta masos sobre els quals tenim informació, més d'una sisena part, van tenir tractes de parceria pecuària. Certament, no té valor estadístic, però no ens sembla una dada menystenible. Aquesta proporció encara és més significativa si tenim en consideració que el nombre total de parceries va ser de trenta-cinc i que, a més, caldria afegir-hi el cas d'un arrendament que contenia una fórmula de participació en els beneficis del bestiar, assimilable als tractes de parceria pecuària. La parceria pecuària, a diferència dels tractes a terços que havien estat dominants, comportava no només una participació proporcional en la distribució del producte, sinó també la participació del propietari en els costos d'explotació. Aquesta participació, generalment consistia en pagar una part del preu de compra dels animals i la part de la collita que es consumia per a la seva alimentació. Només hem recollit un cas, emmarcat en un context de represàlies de postguerra, en què el propietari els va passar a exigir una tercera part del bestiar sense que ell hi aportés res. Al cap d'uns anys, la situació d'aquests masovers s'havia deteriorat tant que van acomiadar-se d'aquesta masoveria que, per altra banda, era una gran finca.

Deixant de banda aquest cas, la tònica general fou una certa implicació financera del propietari en les despeses d'explotació. La proporció en què hi va participar el propietari, però, no va ser homogènia. Dels onze casos, cinc eren a terços i sis a mitges. A vegades, la parceria pecuària només abastava algunes de les espècies que hi havia al mas, bàsicament el bestiar major destinat a la comercialització; en altres ocasions, també s'inclouïa el bestiar de treball. Un masover de la Selva que residia al costat a la casa pairal del propietari, explica

Quadra de les vaques del mas Falgueras (Cassà de la Selva), construïda als anys vuitanta pels seus masovers.
 Autor desconegut.
 Data: ca. 2000.

que els animals de treball també eren a mitges i podien ser utilitzats tant pel masover com pel propietari: *el cavall ens en servíem nosaltres i si un dia l'amo el via de menester també el gafava*. El propietari també *se servia dels bous del masover*. Quan *via d'anar a buscar llenya, l'amo, deia en el masover: "Avui gafaré els bous i ens anirem a buscar llenya"*. Potser això expliqui que aquests pagesos, per bé que no van abandonar definitivament la masoveria fins al 2004, mai no van tenir tractor propi. Finalment, alguns tractes de parceria pecuària també van abastar la totalitat del bestiar que existia dins la masoveria, inclosa la ramaderia menor.

La reorientació cap a la ramaderia va comportar canvis substancials en la forma de gestionar les masoveries i també en les formes d'exercir la supervisió i control del treball pagès. Quan el bestiar consumia la major part dels cultius de la finca deixava de tenir sentit que el propietari o un agent seu fos present en determinats moments de la recol·lecció, especialment en el moment de batre. En canvi va fer-se necessari portar una certa comptabilitat de l'explotació perquè

el propietari mai no percebia la renda en espècie, almenys la part pecuària, sinó en metàl·lic, després vendre els animals i deduir-ne les despeses compartides. En tots els casos, aquesta comptabilitat, que podia limitar-se a unes anotacions rudimentàries però que en algun cas constitueix una sèrie contínua, la portava el masover: *Tot ho feia jo i llavons quan venia l'hora passàvem comptes: "Ha sobrat tant, tant per cadaú, tant per tu i tant per mi", i ja està.*

En general, com s'ha exposat anteriorment, amb el bestiar els masovers també tenen la percepció que el propietari no els dirigia ni tampoc hi intervenia gaire, fins i tot en les produccions més difícils de controlar:

Teníem la llet, hi ha hagut tants litros, al cap de tres mesos. Doncs mira, ens ho partíem lo que tocava i avall [...] Ni m'han vingut mai a comptar el bestiar que tenia, ni m'han vingut a mirar mai res.

Tanmateix, la participació del propietari en les despeses d'explotació del bestiar no és pas ben valorada per la major part dels masovers. En general no es percep com una fórmula que els hagués permès augmentar el capital d'explotació de la finca i de tenir, en conseqüència, una explotació ramadera més gran i amb major rendibilitat. Per contra, molts posen de relleu que el benefici que n'obtenien era molt migrat, especialment quan els tractes eren a mitges: *a miges un porc gras mai és gras, perquè tu li dons menjar perquè s'engreixi, però l'atre per no pagar... A miges és horrible.*

Un testimoni explica que els tractes sobre bestiar van passar de la meitat a una tercera part perquè no li sortien a compte. Però, fins i tot en els tractes a terços, molts masovers es lamenten dels resultats obtinguts. Un d'ells considera que el propietari l'enganyava quan li portava una vaca per engreixar, dient-li que tenia un valor més alt del seu preu de mercat. Els tractes eren que el propietari hi posava l'animal, el masover l'alimentava i engreixava i abans de partir-se els guanys a terços –un terç pel propietari, dos pel masover– el primer

recuperava l'import invertit, joc que permetia –segons el masover– augmentar fraudulentament la part del propietari:

No perquè me'n portava una i deia: "Mira val tant". Si per exemple aquella vaca valia, suposat, valia allavons onze o dotze mil pessetes me la posava a disset o divuit mil.

Un altre masover també considera que els guanys del propietari en el sistema a terços que mantenien eren abusius. El propietari pagava una tercera part dels animals que es compraven i només cobrava terços d'aquells cultius que no es consumien en l'alimentació del bestiar. Al mas hi havia hagut un brau semental, dotze o tretze vaques i una quarantena de vells, una densitat ramadera alta per una finca amb menys de 9 hectàrees de cultiu, que a més va anar-se empetitint amb diverses vendes de terra. El masover, per alimentar els animals, havia d'arrendar terres a tercers, fet que repercutia a favor del propietari sense que ell aportés més que algunes despeses de cultiu. *Sincerament, lo que li he dit primer, que t'estaves rebentant tu mateix.*

El desenvolupament ramader en les masoveries va comportar canvis de gran entitat en el conjunt de normes que regulaven les produccions i la distribució de l'excedent entre ambdues parts. Com s'ha fet explícit, la producció ramadera fou un factor decisiu en la viabilitat de les explotacions agràries i sovint foren els masovers els qui prengueren la iniciativa en aquest sentit. Tanmateix, també hem pogut observar un nombre significatiu d'experiències de parceria pecuària els resultats de les quals, a manca de dades més concloents, no foren percebuts pels testimonis com una fórmula positiva per a ells.

Justos sí, però molt apretats.

La percepció sobre la justícia dels tractes

Des de la perspectiva dels propietaris, dels perceptors de renda, diversos estudis han posat de relleu que, a Catalunya, la renda de la

terra hauria experimentat un procés generalitzat de caiguda tendencial a partir de les crisis agràries de finals del segle XIX.¹⁷⁷ Tanmateix el que l'evolució de la renda va significar per als propietaris no ha de tenir el seu paral·lelisme en la percepció dels masovers. La pressió que la renda podia exercir sobre aquests depenia no tant de les quantitats totals extretes, sinó de l'ingrés net que restava a les seves mans tenint en compte les variacions en els costos de producció, en els rendiments agrícoles i en l'evolució dels preus. Amb independència d'aquest procés general i la seva repercussió sobre les economies dels propietaris, el que aquí ens interessa destacar, com a cloenda del capítol, és com van ser percebuts els tractes de masoveria pels masovers mateixos. Una qüestió molt pertinent en un món rural que durant molt temps va seguir mantenint forts criteris morals sobre els comportaments socials.

De vint-i-vuit testimonis que expliciten si els tractes als quals estaven sotmesos els semblaven justos, la majoria tendeix a respondre espontàniament que sí o, com indica un, que si no li haguessin semblat justos *ja no hi hauria anat*. Un dels elements que aflora en l'explicació d'aquesta percepció és la subjecció dels tractes a un marc normatiu tradicional –allò que ja s'havia fet sempre– que permetia assimilar-los i interioritzar-los com a quelcom natural: *com que ja pujàvem aixís, ja et feies la idea d'això i ja comptaves amb això*.

No és pas cap sorpresa que els masovers no manifestin una percepció dels tractes com a injustos. Cal recordar que, als partits judicials gironins, les demandes de revisió de contractes de conreu presentades davant les Comissions Arbitrals creades el 1933 van afectar bàsicament els arrendaments de petites parcel·les i no pas les masoveries.¹⁷⁸ Per bé que tenim notícia d'alguns conflictes o demandes de revisió plantejades per masovers durant la Segona Re-

177. Sobre l'evolució de la renda de la terra a Catalunya des de finals del segle XIX vegeu Garrabou, Sagner i Sala, 1993; Garrabou, Planas i Sagner, 2001a; Pascual, 2000; Planas, 1994; Sagner, 2005 i 2007.

178. Matas, 1991.

pública, la imatge dominant és que, en un context de forta agitació agrària, el món de la masoveria no va ser massa conflictiu i que els tractes de masoveria, més enllà de la discussió política vinculada a la llei de contractes de conreu de 1934, no van ser qüestionats obertament pels masovers mateixos.

Tot i això, també s'ha d'assenyalar que una part important dels qui afirmen que els tractes els semblaven bàsicament justos, posteriorment afegeixen alguns matisos que modulen l'aparent rotunditat inicial. Un element que apareix sovint és de caràcter cronològic. A molts els tractes els semblaven justos *llavors, en aquell moment*, en un punt indefinit d'un passat personal més o menys remot quan el nivell de vida de la població era inferior a l'actual i quan les alternatives a una masoveria eren escasses i sovint menys interessants:

Jo m'estimava més ser pagès perquè llavors guanyàvem si no era més, estàvem més bé, treballant més, eh!, perquè no hi havia diumenges ni hi havia res. Però allavors va venir al revés, que un sol consevol que estés una mica-mica preparat guanyava molt més fora que pas [en]un mas.

Però a mesura que els avantatges relatius d'una masoveria van anar desapareixent i invertint-se, la valoració sobre la justícia dels tractes també es modificà: [Al propietari] *li anava molt bé; per mi, sí; per mi era just. Ara, però, ara poc que li gafaria ningú això de la manera que ho teníem nosaltres.* Tot i així, no s'arribà a qüestionar la forma de procedir del propietari. La diagnosi dels testimonis apunta cap a l'evolució general del sector agrari més que contra els criteris de distribució de l'excedent: *com que sempre cada vegada el camp ha donat menos, cada vegada era més difícil per nosaltres, i és clar i l'amo també trobava que era poc.*

Un altre element que contribueix a relativitzar aquesta imatge d'acceptació incontestada dels tractes són les característiques del mas arrendat. Sovint la percepció sobre la justícia dels tractes té a veure amb les condicions relatives de vida, la qual cosa depenia no només del tipus de tracte, sinó també de les potencialitats de cada finca.

Un mas de cinquanta vessanes de terra, i poder ho he repetit cinquanta vegades, és molt difícil de viure'n dues famílies que siguin els amos, els propietaris, i els masovers.

Es interessant, de tota manera, constatar que els masovers no tendeixen a associar els seus propietaris amb la imatge d'una persona que els exploti. Una masovera, després d'indicar que l'amo no estava mai content amb el que li pagaven de renda, afegeix que *tampoc no anava per escanyar-te i per dir-te que, bueno, que en volgués treure més de lo que podia*. Una altra, en explicar els tractes d'arrendament, apunta en la mateixa direcció: *Segurament que era llei de fer-ho, però per dir: "els vull explotar", no. Però si era llei, és clar, havia de pujar, com ara igual*. I encara un tercer assegura *no puc pas dir mai que m'hagin estafat*.

Tant o més rellevant que l'existència d'una majoria de masovers que acceptaven els tractes com a justos, ho són les especificitats que revelen aquells que han declarat una percepció contrària. Es tracta de set casos, amb una gradació que va des de qui només pensa que la renda era una mica cara –*Mira quan la vam arrendar aquí a [nom del mas] el meu pare diu: "És una mica carota, però, diu, al final no és cap casament. Sinó ens anem cap a un altre puesto"*– fins a qui afirma clarament que *eren mals tractes* o qui considera que el propietari els va estafar. Un dels elements que emergeix entre aquests testimonis és la vinculació amb la parceria. De fet, un dels fragments que acabem de citar és molt explícit en aquest punt: els tractes van ser dolents mentre van ser a terços –*a terços eren mal tractes*–; quan van convertir-se en un arrendament monetari, per bé que de primer era car, de seguida la pressió de la renda va reduir-se. En un altre cas, la negativa del propietari a passar a un arrendament monetari fa aflorar la impressió d'estar explotat:

Ara últimament quan jo treballava, clar, vam quedar amb un rem petit, vam treure el bestiar i li vaig dir: "Me tindria de posar arrendament cotat". Diu: "No", diu, "això no". Perquè quant més treballes més n'ets de donar-ne. [...] És clar te vas explotant tu mateix.

Un altre testimoni va experimentar el procés contrari, va passar d'un arrendament a una parceria a mitges. Però la conclusió es manté. En el seu relat remarca que sota aquests tractes a mitges es guanyaven la vida *molt, molt justet* i, que a més, tenia una relació dolenta amb el propietari: *ell era un malparit, saps, desconfiat, desconfiat, fins que un dia el vaig engegar a la merda*. Es tracta d'un cas en què els mecanismes clientelars i paternalistes que la masoveria tendia a induir van fallar i això va motivar tant l'emergència d'una clara percepció d'injustícia com, finalment, l'abandonament de la masoveria per part del testimoni. L'exemple, però, ens permet posar de relleu que en la percepció sobre la justícia dels tractes s'hi involucraven molts elements a més de les condicions econòmiques objectives i que el tipus de relació que es teixia entre propietari i masover no era un factor aliè. Aquestes relacions seran el que examinarem amb un cert detall –i des de la perspectiva dels masovers– en el capítol proper.

Conclusió

La masoveria, com tota institució social, ha estat una entitat dinàmica i flexible. Al llarg d'aquest capítol hem defugit qualsevol essencialisme a l'hora d'abordar els tractes que la caracteritzaven per tal de centrar-nos en els canvis i l'evolució d'aquest conjunt normatiu. La metodologia oral utilitzada, a més de permetre'ns penetrar en les motivacions dels actors, també ens ha permès obtenir informació sobre un àmbit dominat per la més absoluta privacitat i, en molts casos, per l'oralitat. Amb aquesta base hem pogut comprovar la tendència de les masoveries a convertir-se en una modalitat d'arrendament a preu fix, transformant el que havia estat el seu caràcter històricament dominant, i hem pogut analitzar les raons que impulsaven els masovers a preferir aquests tractes. Alhora, també s'ha posat èmfasi en la diversitat d'assajos i provatures que van produir-se per tal d'adaptar el règim de masoveria a les noves condicions productives de l'agri-

cultura contemporània i, sobretot, per facilitar el desenvolupament ramader dels masos, que va esdevenir la principal línia d'especialització de la regió de Girona. Bona part d'aquestes transformacions en els tractes van produir-se a petició dels mateixos masovers, els quals també sembla que tendien a actuar i decidir en matèria productiva sense gaire direcció ni supervisió dels propietaris. La redefinició dels tractes que es va produir al llarg del segle xx també va afectar un element bàsic de la masoveria, com és l'obligació de residir al mas, amb la família i el bestiar. Tot i haver-se mantingut vigent pels testimonis entrevistats, aquesta obligació també va experimentar una flexibilització considerable.

5. Cohesió i conflicte. Les relacions entre masovers i propietaris

Enric Saguer

Entorn la masoveria s'ha construït una de les relacions socials que han vertebrat el món rural català durant les èpoques moderna i contemporània. Quan Vicens Vives, a *Industrials i polítics*, sostenia que la segona meitat del segle XIX va estar presidida pel pairalisme –que ell entenia com *una organització social específica* i descrivia en termes de *sentit social de la terra*–, situava en el seu centre la masoveria i la considerava el símbol més eficaç de *col·laboració entre propietari i pagès* i *una forma excel·lent d'associació entre la direcció i l'explotació agrícoles*.¹⁷⁹ A diferència d'altres tipologies fundiàries –com el cortijo latifundista– o d'altres fórmules contractuals –com la rabassa morta–, sobre la masoveria ha planat, almenys des de finals del segle XIX, una aura d'institució harmònica. Molts autors l'han defensat argumentant que en comptes de potenciar les tensions socials –en un període d'intensificació i agudització d'aquestes– contribuïa a dissoldre-les, o almenys a contenir-les. Podríem citar nombrosos exemples. Camps i Arboix afirmava que les masoveries havien arribat a constituir empreses poderoses *en amigable connubi entre amos i masovers*;¹⁸⁰ o Pelayo Negre i Pastell, assimilant masoveria i parceria, deia *que entre propietarios y aparceros [se establece] una solidaridad de intereses que está muy lejos de ofrecer el contrato de arrendamiento, y por consiguiente hace más íntimas y familiares las relaciones entre propietarios y cultivadores*.¹⁸¹ Es tracta, en qualsevol cas, d'apreciacions marcadament subjectives, de caràcter ideològic i formulades sense cap mena de fonamentació empírica verificable. Tanmateix, no per això hem de considerar-les, a priori,

179. Vicens Vives, 1958: 122-123.

180. Camps i Arboix, 1965: 15.

181. Negre i Pastell, 1921: 181.

absolutament falses o errònies. No deixa de ser interessant, en aquest sentit, que Antoni Llimona, un veterà dirigent d'Unió de Pagesos (UP) que havia participat en la creació del sindicat, *hagués observat que on va ser més difícil [l'arrelament i expansió d'UP] va ser a la Catalunya humida, més dispersa i amb masies i parceries*¹⁸². També per aquells que pretenien vertebrar, a un cert nivell, les tensions pageses, el món de la masoveria constituïa un àmbit peculiar que afavoria la desmobilització política, contenia les tensions i potenciava un model de relacions entre propietari i pagès de caràcter clientelar.

És probable que les relacions tramades entorn la masoveria afavorissin, especialment durant la conflictiva primera meitat del segle xx, una menor tensió social, tant a escala individual –entre cada masover i propietari– com a escala general. D'això no se'n pot inferir, tanmateix, una valoració moral de la masoveria com la que suposa afirmar que es tractava de relacions amigables o harmòniques. Aquest és el pas erroni que dona la literatura pairalista. Major interès té considerar-ho com una institució social i econòmica amb una elevada *eficiència de classe* en els termes que ho planteja Amit Bhaduri.¹⁸³

D'altra banda, també seria erroni confondre l'existència de conflictivitat amb el sorgiment d'organitzacions política i l'emergència de moviments de lluita. Com sosté James C. Scott, l'atenció donada a les revoltes, a les formes de lluita organitzada i a l'activitat política formal dels pagesos, ha conduït a grans errors en la comprensió de la seva conflictivitat social. Per aquest autor, la lluita constant entre els pagesos i aquells que cerquen extreure'ls treball, rendes, interessos o impostos passa per múltiples formes de resistència quotidiana que no requereixen planificació ni coordinació, que sovint són formes d'autoajuda i que eviten qualsevol confrontació simbòlica directa. Es tracta d'actes poc visibles i, sovint, sense cap pàtina romàntica –murmuració, rampinya, dissimul, falsa condescendència, sabotatge, incendis deliberats,...– que constitueixen el que Scott anomena les

182. Gavalrà, Llimona, Mayayo, 2003: 163.

183. Bhaduri, 1998.

*armes dels dèbils.*¹⁸⁴ Fins al moment, ningú ha analitzat les relacions socials de la masoveria sota aquest prisma, per bé que Josep Pla, un *trànsfuga de l'arada* carregat de pretensions psicologistes, n'ofereixi alguna imatge difícil de valorar; com ara quan afirma que el masover, a l'hivern, mentre passa hores pensarós a la vora del foc, *no pensa més que en una cosa alegre i xiroia...: enganyar l'amo sigui com sigui i passi el que passi!*¹⁸⁵

L'objectiu d'aquest capítol és aproximar-nos a les relacions entre els masovers i els *amos*, tal com ells mateixos acostumen a anomenar els propietaris. Cal avançar que els resultats no poden ser considerats de cap manera concloents. Per bé que, en les entrevistes, aquests aspectes s'han abordat amb un èmfasi especial, els resultats –el que els testimonis s'han avingut a explicar– no sempre són del tot satisfactoris. Hom percep l'existència d'una imatge autoconstruïda molt forta i alhora molt simple, que passa en primer lloc per l'acceptació implícita d'un *statu quo* i la negació d'haver vulnerat cap norma. Com exposarem amb major detall, pels masovers, en primera instància, la seva relació amb els amos sempre ha estat excel·lent, el que col·loquialment en diríem una bassa d'oli. Tot i que, quan es donen més detalls, aquesta primera imatge es pot matisar molt, es plantegen força dificultats per trencar-la i poder anar més enllà. Les pàgines que segueixen són un intent de fer-ho aprofitant els relats testimonials i les seves esquetxes per realitzar una aproximació a aspectes subtils i difícilment documentables a través d'altres vies. No es tracta, insistim, de resultats concloents però sí –a parer nostre– interessants i que poden aportar algunes pistes per a futures recerques.

Hi ha amos i amos. Un ventall de perfils.

El primer que cal tenir present a l'hora de plantejar les relacions entre els masovers i els propietaris és la diversitat tipològica d'aquests

184. Scott, 1985.

185. Pla, 1968: 127-128.

darrers. Ens equivocariem si suposéssim que tots els amos eren propietaris rendistes i descendents d'hisendats o de senyors feudals. Tot i que la nostra mostra no és representativa, ens permet observar clarament l'existència d'una considerable diversitat de perfils socials en la figura dels propietaris de masoveries. Aquest no és un detall insignificant ja que influïa notablement en les formes amb les quals es relacionaven els masovers i els seus amos.

Òbviament la figura predominant és la del gran propietari rural que vivia de les rendes que li proporcionava un patrimoni més o menys ampli i més o menys dispers. Però també dins aquest perfil tipològic podem trobar diferències rellevants, que van del gran propietari castellà amb títol nobiliari al propietari comarcal d'origen pagès que vivia de la renda d'uns pocs masos. El primer tipus és poc freqüent en l'estructura agrària gironina,¹⁸⁶ per bé que l'hem recollit en un dels testimonis. Es tracta d'un propietari amb títol de marquès que –segons el testimoni– tenia finques al País Basc, a València i a Extremadura, a més de Girona, on posseïa bona part de l'antic patrimoni dels Margarit, castell inclòs. El propietari *visquia a cavall d'una propietat a l'altra*. El fet d'ostentar un títol de noblesa no és un fet rellevant, des de la nostra perspectiva, entre altres motius perquè és d'adquisició recent –concedit el 1866– i no pas d'origen feudal.¹⁸⁷ Altres propietaris de la mostra també tenen títol –marquès de Camps, marquès de Robert i comte de Torroella–, igualment d'adquisició recent¹⁸⁸ i, en algun cas, de concessió eclesiàstica.¹⁸⁹

De propietaris rurals amb residència a Barcelona en trobem més entre els nostres testimonis: el marquès de Camps, els Ventós, els Argemí-Abadal, els Vilaplana,... En alguns casos es tracta de velles i

186. Vegeu Estalella, 1984.

187. Es tracta del títol de marquès de Valderas, concedit el desembre de 1866 a Ángel Juan Álvarez y Alonso.

188. El títol de comte de Torroella de Montgrí, amb Grandesa d'Espanya, fou concedit per Alfons XIII a Robert Robert i Surís el 1907, que ja ostentava el de comte de Serra i Sant Iscle.

189. El títol de marquès de Camps fou concedit pel papa Pius IX l'any 1876 a Pelai de Camps i de Mates (Fluvià, 1998: 28).

conegudes nissagues d'hisendats locals que, de fet, mantenien una residència múltiple, amb casa oberta en varis llocs. En altres, el patrimoni té el seu origen en les inversions en terres realitzades per empresaris industrials –com els Vilaplana, originàriament fabricants fariners– i financers –com els Robert, compradors de béns desamortitzats–, l'evolució dels quals fins arribar als períodes estudiats no sempre està suficientment aclarida. De famílies d'hisendats que continuaven residint en el territori –en les seves pairalies o en viles properes–, la nostra mostra testimonial també en recull un bon nombre: els Illa de Serinyà, els Ordis, els Llobera de Vilert, els Vayreda, els Cobarsí de Vilobí, els Regàs d'Arbúcies, els Cabrera, els Veray,...

El segle xx i, especialment, la segona meitat, va ser un moment de redefinició de la figura del propietari rendista. La impossibilitat de continuar vivint de la renda de la terra com ho havien fet els avantpassats va conduir a una diversitat de respostes i a una fragmentació de la figura del rendista rural per donar pas a diferents perfils socio-professionals, des de l'empresari agrari al professional liberal. Això vol dir que, molts dels nostres testimonis, ja no van relacionar-se amb un propietari rendista *tout court*, que vivia bàsicament de les rendes de les masoveries i el bosc,¹⁹⁰ sinó amb un metge, un farmacèutic o un advocat que tenia la renda agrària com a ingrés complementari. Almenys set dels propietaris que han conegut els testimonis han estat metges o farmacèutics; un altre ha estat notari, un advocat i un darrer, arquitecte. Aquest és un fet destacable perquè la no dependència econòmica de la renda de les masoveries propiciava un tipus de relació diferent, més laxa i sovint també més absentista.

En un sentit similar també cal remarcar l'existència d'un cert nombre de propietaris procedents del món industrial o d'altres sectors d'activitat econòmica. Un testimoni va tenir, successivament, com a amos de la masoveria un comerciant olotí, un industrial de la mateixa vila i un arquitecte vigatà. Un altre va tenir com a propietaris en

190. La importància del component forestal en els patrimonis rendistes gironins ha estat remarcada per Estalella, 1984.

els dos masos que va menar, un comerciant de carbó i un fabricant de La Bisbal. Un industrial de Cassà també fou propietari d'una de les masoveries on va viure una entrevistada. En algun cas, es tracta de fabricants i empresaris amb els quals existia un diferencial social clarament reconegut pels testimonis. Però també es dóna el cas de masovers amb amos que, per bé que empresaris, eren molt propers socialment. Una masovera va tenir com a propietaris uns germans que s'havien enriquit fent *pous de tubo*, amb els quals mantenia molta proximitat social.

Alguns masovers, a causa de les deixes testamentàries dels propietaris dels masos que ocupaven, van passar a ser-ho d'institucions privades o religioses. Aquest és el cas d'un mas altempordanès, que va acabar en mans d'un gran hospital barceloní després que el propietari tingués un accident mortal. Aquest canvi de titularitat i de tipus de propietari, a parer de la testimoni que ho explica, no va comportar cap canvi substancial en la masoveria, que era una parceria al terç amb participació del propietari en l'explotació pecuària. *Vam seguir en les mateixes condicions, les mateixes que el paper*. A jutjar per aquest testimoni, les grans institucions que es beneficiaven d'aquesta mena de donacions territorials –que probablement en aquell moment ja s'havien convertit en una font marginal d'ingressos per a l'hospital– optaven inercialment per mantenir el tipus de tractes.

Fins ara, els diversos perfils de propietari que hem anat exposant cobreixen les expectatives que hom té formades sobre la qüestió i, per tant, no poden pas haver sorprès. Tanmateix en el decurs de les entrevistes hem constatat altres situacions no pas sorprenents, però segurament menys esperades i que aporten un element de complexitat tant a la definició de qui són els amos com al tipus de relacions que aquests podien establir amb els seus masovers. La primera situació es caracteritza per l'existència de relacions familiars properes entre el propietari i el masover. Tenim constància d'aquesta pràctica en períodes històrics anteriors, quan bé per maximitzar el potencial de mà d'obra familiar, bé per facilitar la col·locació dels fadristerns,

en algunes ocasions un fill o un germà de l'hereu esdevenia masover d'una heretat del patrimoni familiar. Tanmateix les notícies que en tenim són puntuals i més aviat escasses. Per això crida l'atenció que en la nostra reduïda mostra de testimonis hi hagi tres casos de relacions familiars entre propietari i masover. Un dels testimonis recollits va fer de masover del germà hereu durant poc més de deu anys, després d'haver treballat com a mosso en altres masos. Era fill d'uns pagesos propietaris, amb un patrimoni que procedia principalment de la mare. De primer va anar a una masoveria petita, que tenia unes dotze quarteres de terra. L'hereu li va enviar *per treure la mare d'allà*. Es tracta d'una història personal desafortunada, plena de desavinences. Finalment, el testimoni va abandonar la segona masoveria *d'avorrit, de tant anar cosses al cul d'aquí i d'allà*. Un altre testimoni, va ser masover d'un oncle i, després, d'un cosí, al qual finalment va acabar comprant el petit mas que menava. L'ocupació de la masoveria va produir-se en la generació anterior, arran de la defunció successiva del propietari i la seva esposa –primer aquesta, en la pandèmia de grip de 1918, i poc després l'home– que va deixar quatre orfes i un hereu menor d'edat, amb dotze o tretze anys. Per resoldre la complicada situació familiar i patrimonial es va convocar un consell de família que, entre altres qüestions, va prendre la decisió d'oferir el mas al pare del testimoni. Segons exposa aquest, les condicions d'arrendament –en diner– eren força favorables al masover, fet que l'explica perquè el consell va decidir que el masover fos algú proper, de la família. En una ocasió un oncle va suggerir que es podria trobar

... "un masover que et donarà deu duros més d'arrendament". I ho va dir-ho allà amb el consell de família. Llavors me recordo que la meva padrina va dir en el meu d'allò... Aquest noi, és clar, era jove llavors el noi. Diu: "Què t'estimes més cobrar deu duros més o que hi hagi el teu oncle?". Diu: "Carai, que hi hagi el meu oncle".

Un tercer testimoni, també va viure en una masoveria que era propietat d'un oncle seu. En aquest cas el propietari era membre

d'una coneguda família d'hisendats comarcals i s'havia casat amb la tia del testimoni:

Eren varios germans i el meu tio, per lo que jo tinc entès, es va recollir en el mas. Ell es va situar en aquest mas, que li degué pertocar per l'herència amb ell. I ell hi va posar uns masovers.

Una altra situació encara menys esperada és la conformada per masovers que, al seu torn –i en virtut de les adquisicions de finques que haguessin pogut realitzar– eren alhora amos d'altres masovers. Com es veurà en un capítol posterior, alguns testimonis van comprar un petit mas que, en no ser ocupat, van optar per arrendar-lo. Així ho va fer un masover del Gironès amb un petit mas adquirit pel seu pare el 1946. De la mateixa manera que alguns testimonis han estat alhora amos, també n'hi ha que han estat masovers de masovers. La família d'un testimoni que havia viscut en un mas des de 1913 –data en què va ser construït– va veure com el primer propietari se'l va vendre, en la dècada de 1940, i va ser adquirit per un masover de les Gavarres. La intenció d'aquest comprador era anar-hi a viure, però primer va endarrerir-ho perquè es va comprometre a trobar una masoveria a la família que l'ocupava i, finalment, al cap de quatre anys, els dir va que s'hi podien quedar perquè havia comprat una altra finca i l'interessava més instal·lar-se en aquesta segona.

La cadena de masovers més complexa que hem trobat és la referida a una família del Gironès que, durant molt temps, va ser masovera d'un pagès que alhora també era masover i negociant (de grans, de bestiar, *de lo que se li presentava*). Aquest amo residia en una masoveria d'una localitat propera, a la qual no va voler renunciar, segons la testimoni, tant perquè era *una finca molt i molt bona* com per poder mantenir l'àlies, que era el del mas. *Diu: "si me'n vaig a [nom del mas adquirit] perdré el nom de [nom del mas on era masover]"*. Fins aquí, tenim un altre cas de masovers de masover. La complexitat augmenta, però, quan observem que la família de la testimoni havia tingut una política molt activa de compra de terres i havien acumulat

dos petits masos o masets, amb 19 i 8 vessanes respectivament, que al seu torn van cedir-los a masoveria, l'un a un oncle i l'altre a un fillat que havia conviscut amb ells des dels set anys. Un cas força espectacular de doble cadena de masovers barrejada amb lligams familiars.

Per acabar, també hem d'esmentar diversos testimonis que van tenir com a propietaris a persones que, sense ser masoveres, els eren socialment molt pròximes i que no poden ser conceptuades en cap moment com a *propietàries* en el sentit social –no jurídic– del terme. Una masovera va viure durant tretze anys en una propietat d'un matador de porcs de la mateixa localitat. Per bé que un dels descendents d'aquest ha acabat essent ben conegut com a dirigent del principal club de futbol del país, aleshores, segons la testimoni, el propietari *era treballador com nosaltres*. En un altre cas, el masover diu que els seus propietaris *eren senzills*. Els amos d'una tercera masoveria arrendada a una testimoni des de 1959, són els hereus d'un petit propietari que hi va viure fins la seva mort. L'arrendament va fer-los-el un nebot que vivia a Girona. És probable que encara hi hagi més casos de propietaris amb un perfil social proper al del masover, però la imprecisió d'alguns relats no ens permet apuntar-ne més.

En conclusió, tractar de les relacions dels masovers amb els propietaris implica tenir present la diversitat de perfils i situacions que realment es donaven, per tal de no caure en esquemes excessivament simples. La masoveria era un instrument al servei dels diferents grups que posseïen no tant la terra, com finques de major o menor dimensió que continguessin una masia. Les possibilitats d'accés al mercat de la terra, obertes especialment des de finals del segle XIX, així com l'evolució mateixa del grup dels hisendats durant el segle XX conduïren a un escenari relativament diversificat pel que fa a les condicions socials que emmarcaven la relació establerta entre cada propietari i els seus masovers. El caràcter d'aquesta, com veurem, també fou divers.

El contacte amb el propietari

Un dels conceptes que amb freqüència apareix associat a la figura social del propietari rendista és el d'absentisme. Segons el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, l'absentisme és el *costum de viure el propietari fora de la localitat on estan situats els seus béns*. En un sentit més usual, però, l'absentisme és quelcom més que una pauta residencial ja que també se li associa una actitud econòmica caracteritzada per la despreocupació respecte dels problemes de gestió inherents a un patrimoni i per limitar-se al cobrament d'una renda. L'absentisme ha estat un dels arguments ideològics més utilitzats tant pels crítics de l'estructura social agrària com pels defensors dels models socials tradicionalistes¹⁹¹ que atribueixen al propietari una funció de control paternal sobre el conjunt de la societat rural.

El concepte d'absentisme és, de fet, analíticament molt poc útil perquè està carregat de valors ideològics i dificulta una comprensió de com realment els propietaris rurals gestionaven les seves finques i es relacionaven amb els seus treballadors i arrendataris. És cert que, des de principis del segle XIX, molts propietaris rurals d'origen pagès van anar traslladant la seva residència a viles i ciutats,¹⁹² cercant un domicili més segur en un context de violències i guerres civils periòdiques. També és cert que les dinàmiques patrimonials acumulatives experimentades per moltes nissagues propietàries durant l'època moderna i la contemporània haurien comportat un creixent allunyament dels propietaris respecte de les seves finques, especialment quan aquestes es trobaven geogràficament disperses. Tanmateix, d'aquest allunyament físic que impedia una presència constant del propietari en el territori no es pot inferir mecànicament una situació de despreocupació ni unes actituds merament rendistes.

191. Per exemple, Vayreda, 1900.

192. Vegeu Bosch, 1999 i 2002.

La freqüència del contacte

D'entrada val la pena examinar amb cert deteniment la freqüència amb la qual es produïa el contacte entre masover i propietari. La primera constatació que hem de fer en relació a aquesta qüestió és, altra volta, la notable diversitat de situacions. Alguns masovers mantenien contactes molt escassos amb els amos, mentre que altres convivia pràcticament amb ells. Entre ambdós extrems, podem trobar una considerable gradació de situacions i de matisos.

Per bé que no podem realitzar-ne una anàlisi estadística, les pautes de contacte aparenten estar relacionades tant amb la tipologia dels propietaris que hem esmentat anteriorment i amb la proximitat residencial, com amb el tipus de contracte que regulava cada masoveria. Efectivament, el règim d'arrendament monetari afavoria un menor contacte, mentre que en la parceria el propietari estava interessat en exercir un control més proper i això podia traduir-se en una major freqüència. Alguns masovers fins i tot assumeixen aquest menor contacte en els arrendaments com una regla. Un testimoni que només veu els amos quan ha de pagar la renda –una vegada a l'any–, tot i que també venen *a menjar figues o alguna cosa*, considera que el paper del propietari és *callar i cobrar*, tota una apologia del rendisme. Inicialment els propietaris d'aquesta masoveria vivien a una distància una mica superior als 30 km i això també influïa en l'escassetat de contactes; tanmateix una vegada establerta la pauta aquesta no va variar quan van canviar a una residència més propera al mas.

En els arrendaments monetaris, el moment de pagar la renda, sovint per semestres avançats o per anualitats, era l'ocasió per mantenir un contacte regular. Si la distància respecte el municipi del propietari no era excessiva, s'obligava l'arrendatari a acudir a la residència d'aquest per efectuar el pagament de la renda. Un masover garrotxí explica que cada any per Nadal anava al domicili del propietari, que es trobava a uns 15 km. El canvi generacional podia comportar també canvis en aquesta pràctica. Una masovera que havia anat a

Josep d'Argemí
convocava
anualment els
seus masovers
a un dinar
que, sovint,
s'acompanyava
de la visita a una
de les finques
que posseïa
en diverses
comarques
gironines i
barcelonines.
Autor desconegut.
Data desconeguda.

pagar a un poble proper, quan va morir el propietari va haver d'anar a pagar l'arrendament anual a un poble una mica més allunyat de la comarca de La Selva. En tot cas, el més freqüent era que aquests desplaçaments no superessin un radi de 30 km. La sobrecàrrega que suposaven va reduir-se molt quan els masovers van accedir a vehicles motoritzats.

Les masoveries a parts de fruits podien tenir una dinàmica força diferent pel que fa a la presència del propietari. Generalment els qui tenien una masoveria al terç estaven obligats a avisar el propietari en el moment de distribuir la collita i aquest –o un agent seu– solia acudir-hi. També el transport dels grans era una altra ocasió de contacte entre propietari i masover. Els masovers que pagaven una part de la collita generalment estaven obligats a portar-la fins a la casa del propietari o una de les seves residències: *A casa meu li portaven. Sí, la part del gra i les olives, tot això ho portaven.*

En els casos que l'arrendament era mixt i comportava algun pagament en espècie, el transport d'aquesta part fins a la residència del

propietari també era habitual. La distància, tanmateix, podia ser un factor important en aquestes pràctiques. Un testimoni amb un propietari que, tot i residir en la mateixa comarca, estava relativament lluny, exposa una doctrina singular:

Els tractes existien per llei, que tot masover que té el propietari dintre el mateix municipi, el masover ha d'anar a portar les parts al propietari. Els que són de fora el municipi els han d'anar a buscar fins al municipi; o sigui que dret a llei nosaltres viem de carregar el carro, anar fins al pont del riu de Torroella i llavors ell agafar-ho i emportar-s'ho fins a La Bisbal. Això eren les lleis. Això no són lleis que els hàgim inventat nosaltres, ja existien.

Un altre testimoni amb tractes parciaris respon de forma contundent a la qüestió de com es portaven els cereals al propietari: *Cony, els venia a buscar*. De fet el masover portava el gra a un mas proper, de la mateixa localitat, on *hi podia anar el camió*, i el propietari ho recollia allà. Progressivament, a mesura que va augmentar la flota de camions i va millorar l'estat dels camins que accedien als masos, el transport de les parts amb carros va anar-se substituint per viatges de camió a càrrec del propietari: *feia venir un camió a carregar lo que li tocava a n'ell*.

Pel que fa a la qüestió de la freqüència de contacte, en principi és poc significatiu qui s'encarregava de portar o recollir les parts. En canvi, és més rellevant el fet que aquesta pràctica de transport tendís a recular paulatinament no només com a conseqüència del retrocés general de les parceries, sinó a causa dels canvis que aquestes van experimentar. En aquest sentit es constata un canvi en la forma de lliurament de les parts del propietari, que, de forma creixent, van deixar de percebre-les en espècie per ingressar directament una quantitat monetària. La creixent complexitat del cicle de cultius, la participació dels propietaris en alguns costos d'explotació i la integració de la ramaderia en els tractes van comportar un canvi en la forma de comptar i lliurar la renda al propietari. El masover va assumir la comercialització no només de la seva part de collita, sinó

també de la part del propietari, i es va generalitzar l'hàbit de passar comptes i liquidar en efectiu. Conceptualment el propietari continuava percebant una part dels fruits de l'explotació; però en realitat s'havia anat reduint a un pagament monetari de valor variable. Això no implicava, necessàriament, una menor freqüència de contactes. La pràctica de passar comptes va establir una nova pauta de contactes regulars. En alguns masos, es passaven comptes trimestralment o trimestralment: *solia venir cada tres o quatre mesos. Tres o quatre vegades l'any venien. Com que sabien que es venia bestiar de tant en tant venien a comptar.* Quan el mas al que es refereix la cita va passar a mans d'una institució hospitalària, es va continuar amb el mateix règim de visites: *també venien dos o tres vegades a l'any i prou.* En altres masos, la freqüència podia ser mensual o bimestral: *cada mes o cada dos mesos, depèn de la temporada, mira! Tants vedells, tants porcs. I au, tant fa tant i la meitat cada un.*

Els masos on hi havia parceria pecuària, el propietari podia visitar-los amb major freqüència, per tal de veure la marxa de l'explotació i passar comptes. Un masover explica que el propietari residia a Barcelona però gestionava els seus masos amb una mentalitat empresarial: *Tenia un negoci ell. [...] Vint-i-pico de masos que tenia, s'hi va posar ben bé com a una empresa, com una altra empresa qualsevol. Cada mes els comptes.* De fet, el propietari havia renunciat a una professió liberal per dedicar-se intensivament al patrimoni i cada mes, regularment, tenia establerta una ruta de visita a totes les finques:¹⁹³

Ell va deixar de metge i cada mes, cada mes, ens passava comptes. I es ficava enmig de les vaques, igual que s'embrutia les sabates. Era igual, però ell amb el barret i el bastó es ficava al mig de les vaques i [deia:] "Aquesta vaca està prenyada. Què cony, ja hauria d'haver parit!". És dir, ho discutíem tot sobre la marxa.

193. Sobre el mateix propietari, vegeu Saguer: 2005: 126 i següents.

Proximitat residencial i contacte

A més del règim de tinença, la distància entre el domicili dels propietaris i el mas també és un factor de primer ordre per explicar la quantitat de contactes. Un testimoni que, entre 1952 i 1975, dates d'entrada i sortida de la masoveria, va canviar de propietari per raó de compravenda, ho il·lustra bé. Amb els primers amos, que detentaven una farmàcia en el mateix municipi, es veien *bastant sovint, al menos cada setmana*; mentre que els altres *venien a vegades. Hi venien a passar un dissabte i un diumenge al mas, el de Barcelona; o venien cada quinze dies, o al cap d'un mes, venien de tant en tant*. Evidentment, les implicacions de la distància van variar a mesura que van desenvolupar-se tant els mitjans de locomoció individuals com la xarxa de transport i comunicació. Un testimoni, que fins al 1950 va viure en una masoveria baixempordanesa, recorda que el propietari no anava gaire sovint al mas –*només quan s'havia de fer les obres o aixís ho volia venir a veure-ho*– perquè no disposava de vehicle: *Tampoc tenia cotxe, havia de venir a peu*. En canvi, una altra masovera indica que la disponibilitat de cotxe va permetre que els propietaris no haguessin de fer nit al mas durant les seves visites: *tenien un cotxe que venia el, d'allò, el seu, l'oncle d'aquest noi, en Pere, i anaven i venien amb ell*.

La proximitat residencial feia inevitable el contacte espontani, la coincidència en espais col·lectius com el mercat. Una masovera –arrendatària– va tenir diversos propietaris que mai anaven al mas: *Una sola vegada, aquesta que li explico de les oliveres*.¹⁹⁴ Mantenien contacte formal amb ells per Sant Joan i per Nadal, quan anava a pagar-los l'arrendament al seu domicili, però amb molta freqüència els trobava en el mercat –on la testimoni tenia parada–, a més de les ocasions en què passava pel seu domicili a portar-los productes de l'horta.

194. Es refereix al 1956, l'any del fred que va matar bona part de les oliveres gironines. Vegeu Gifre, 2007.

Alguna vegada que la meua mare me deia: “Con passeu allà pareu-se”, perquè vivien a aquestes cases baixes, però una mica més avall, una casa molt maca, “pareu-se i deixa això a la senyora [nom de la propietària] que estarà contenta”.

Altres masovers també assenyalen que el mercat era un espai de trobada habitual amb els propietaris quan aquests residien relativament a prop. Una testimoni assegura que amb els propietaris que vivien a Caldes es trobaven cada setmana: *Venien a mercat a Cassà, ells, i ens veien al mercat de Cassà.*

Algunes cases pairals havien generat una estructura de masoveries satèl·lit que si bé no estaven físicament en contacte amb la casa del propietari, es trobaven molt a prop. *Allà ja n’hi havia set o vuit que eren tots del mateix propietari.* En aquests casos, la freqüència del contacte podia intensificar-se molt, en especial si el propietari residia de forma constant en el lloc. Alguns, fins i tot, exigien un règim regular de visites dels masovers, que acudien a informar al propietari, a casa seva, sobre el que succeïa en el mas. És el cas d’un propietari empordanès que havia establert una pauta de contactes setmanals amb els seus masovers que va durar fins al 1940: *cada dilluns havíem de pujar a ca l’amo [...] i tots els masover havien de fer això mateix.* Segons la testimoni, l’objectiu d’aquestes trobades no era tant rendir comptes, com parlar informalment sobre la marxa del mas: *mira, allà a passar un rato de conversa amb la senyora, que aixís la senyora sabia el mas com anava.*

La situació de major contacte es produïa quan es donava un escenari de co-residència en què els masovers vivien en un edifici annex o en una part de la casa pairal. Masovers i propietaris convivia allà mateix, però en espais separats. Alguns dels nostres testimonis han viscut en aquestes condicions. Això els podia reportar alguns avantatges pel que fa a l’habitabilitat de la vivenda. Però aquesta proximitat també donava lloc a una situació de convivència molt particular, donat que el contacte era quotidià i el propietari s’immiscia constantment en la vida i la casa dels masovers: *Al vespre, quan víem cabat de conduir el bestiar, en [nom del propietari] ja el teníem a la vora del foc amb nosaltres a fer petar la xerrada.*

Un cas similar és el d'uns masovers, que van viure, successivament, en dues finques annexes a un gran casal selvatà. De primer van ocupar el molí i després la masoveria. Especialment quan estaven a la masoveria el contacte era molt intens perquè aquesta estava unida interiorment a la casa pairal: [El propietari] *cada dia al vespre venia a casa. Com que ens travessàvem per dintre, s'estava allà la vora del foc, enraonaven, moltes vegades demanava coses en el pare, coses que es vien de fer.* Com s'observa en aquesta cita, la proximitat potenciava un tipus de relació laboral en què el propietari tenia capacitat per ordenar la realització de determinades actuacions. Tanmateix, també podia propiciar la col·laboració dels propietaris en certes tasques:

Al vespre, quan esclofollaves el blat de moro, l'amo feia venir les minyones i ells també venien, i en cabat es feia la torronada de les castanyes i el porró de vi a taula i anar menjant castanyes i algun trago de vi i apa.

Evidentment no es pot parlar de co-residència sempre que hi ha una casa dels propietaris al costat de la dels masovers. Algunes havien deixat de tenir la seva funció o només la mantenien de forma esporàdica i puntual. Una masovera explica que *hi havia casa d'amos i masovers, però que quan venien els amos a casa no s'hi havien quedat mai.* D'altra banda, també era freqüent que tant la coresidència més estricta com la residència en una vila o casa pairal propera fos només temporal. Des de les guerres del segle XIX molts havien adoptat una pauta residencial que simultaniejava les estades a la casa pairal amb una residència urbana. Aquestes estades seguien una pauta estacional relativament constant, concentrada en els mesos d'estiu i en les temporades de cacera. Les temporades d'estiu es convertien, aleshores, en períodes de major intensitat i freqüència de les relacions. *El veia a l'estiu molt sovint; l'hivern molt poc.* Un altre masover vivia en un gran conjunt edificat que contenia la casa pairal –és un poble–, però els propietaris només hi anaven a l'estiu, mentre que la resta de l'any residien a Figueres. També els amos d'un altre testimoni alternaven la residència a Girona i a la casa pairal. En aquest cas, les estades al

mas solien ser hivernals –*L'hivern a vegades hi passaven dos, tres mesos, quatre*– i esdevenia el moment en què els diversos masovers que tenien a la rodalia els lliuraven el pollastres i altres pagaments simbòlics: *Matàvem els dos porcs, es feien les botifarres ells. Desemprés els altres masovers un[s] els hi portaven gallines, atre[s] els hi portaven pollastres,...* Altres testimonis també indiquen que durant els períodes d'estada dels propietaris s'intensificaven no només els contactes i converses, sinó també els lliuraments de productes del mas: *quan t'estaven aquí, passaven temporades aquí, com a mínim si no venien al mas, cada dilluns hi anàvem nosatros, a porta'ls-hi algo.*

En alguns casos, els propietaris que no disposaven d'una casa separada de la masoveria es reservaven algunes estances dins aquesta. Aquesta pràctica havia estat recomanada a mitjan segle XIX, en forma d'aforisme, per Narcís Fages de Romà:

*Un bon quarto en l'heretat
fassas l'amo, reservat.
La veurà molt més sovint
si no hi deu estar sufrint
y quant mes ell la veurà
major profit ne traurà.¹⁹⁵*

Quan la casa no era molt gran, aquesta reserva podia comportar algunes incomoditats. Un masover explica que en el *estàvem molt mal repartits perquè viem de dormir abaix al soterrrà i a dalt al galliner, perquè tot el centro era de l'amo.*

A més de l'estiu, les estades a la casa pairal o al mas també solien coincidir amb els períodes de caça. La pràctica de la cacera, activitat molt estimada pels propietaris,¹⁹⁶ a banda de proporcionar-los dis-tracció també els permetia exercir un control distès però permanent sobre les seves finques. Un testimoni diu que el propietari *només venia a partir el gra i prou. Com que abans anaven a cacera, ja passava tot*

195. Fages de Romà, 1849

196. Vegeu Saguer, 2005: 283-286.

sovint per allà. Un altre masover explica que el període de l'any en què veien el propietari amb major freqüència era durant la temporada de cacera:

Ells tenien la casa pairal allà, però hi venien de tant en tant. A la temporada d'hivern no hi venien pas gaire. Bueno, al temps de la cacera sí. Al temps de la cacera, cada diumenge venien. O cada dia que ells tenien el gust d'anar-hi, perquè allavors s'hi podia anar cada dia.

Contactes epistolars

Els contactes epistolars dels masovers entrevistats amb els seus propietaris han estat rars. Si bé es tracta d'unes cohorts que, per formació, podien haver mantingut contacte escrit, les possibilitats obertes pels mitjans de transport i comunicació del segle xx van convertir aquesta pràctica en obsoleta. *Poc que escrivien mai. A n'el propietari no se l'explicava res.*

En els casos en què el propietari residia a prop o hi tenia la casa pairal, la correspondència es feia innecessària. *No n'havia escrites mai, com que sempre havíem viscut a prop.* També es considerava innecessària quan el propietari o els seus agents visitaven amb freqüència el mas: *escriure no ens vam escriure mai, però hi era molt sovint.*

Tot i així, alguns masovers sí que mantingueren un cert flux epistolar durant alguns períodes. El fet que la residència d'alguns propietaris fos relativament llunyana, podia potenciar-ho. *Quan els d'allòs que estaven aquí al mas [nom del mas] allavons havíem d'escriure a Girona.* Però els propietaris que residien a distàncies més o menys importants solien coincidir amb la figura del gran propietari i, en aquests casos, no era infreqüent l'existència d'un procurador que feia innecessària la correspondència directa entre propietari i masover.

Quan el propietari era una institució, els mateixos hàbits de funcionament d'aquesta portaven a emetre correspondència adreçada als masovers:

...venien quan a ells els hi semblava. Llavors ja enviaven una carta, perquè és clar, nosaltres a vegades érem a casa i a vegades no. I ells, mira, mandaven una carta: "Tal dia venim", i llavors els esperàvem.

Però aquesta comunicació epistolar no era bidireccional. Els masovers d'aquesta cita no escrivien mai cartes a la institució propietària, ni als seus agents.

Els temes de la correspondència, quan n'hi havia, solien limitar-se a qüestions de coordinació. *A vegades deia: tal dia venim.* Un masover explica que quan havia segat la userda avisava per carta al propietari perquè vingués a recollir les parts: *s'escrivia amb carta si no hi havia cap més solució més ràpida, se li escrivia una carta. [...] "Hem tallat l'userda. Dintre de cinc dies estarà a punt per venir-la a buscar, o sis".* Però també contenien instruccions sobre el que havia de fer el masover: *allò que s'havia de fer, o tal dia hi venim per això o per allò, i ja està, pels recados que havíem de fer.* Igualment podia utilitzar-se per concretar qüestions de manteniment de la finca: *em sembla que per fer les obres havíem tingut alguna, em sembla que ho vam acabar acordant més que res per correspondència.*

Guardaboscós i procuradors, a l'infern de dos en dos.

El tracte diferit

L'existència d'agents al servei del propietari –*procurador que se'n deia abans*– modificava substancialment les condicions de contacte entre les dues parts implicades en la masoveria. I aquesta sembla haver estat una situació relativament freqüent. Quinze dels trenta-nou testimonis declaren haver tingut, en algun moment i en algun dels masos, un intermediari entre ells i l'amo. Una quantitat prou rellevant que indica una elevada presència dels procuradors i administradors en el món de la masoveria, especialment en aquells masos que eren propietat de famílies rendistes o d'institucions benèfiques.

Quan hi havia un procurador, el contacte amb el propietari generalment era més distant i menys freqüent. *L'administrador era qui*

em venia allà, que pesava el blat con batíem, que feia aquí, que feia allà: "Que ara m'heu de portar el blat aquí, que ara m'heu de portar el blat allà, que m'heu de portar això, que m'heu de portar allò". Però les funcions assignades a cada procurador podien variar considerablement i això repercutia sobre les relacions amo-masover. Alguns només exercien un cert control i vigilància sobre les finques i recaptaven la renda, mentre que altres realitzaven tasques pròpiament administratives: passaven comptes, organitzaven les tasques de manteniment,... Especialment en aquests darrers casos, els propietaris derivaven totes les qüestions cap al procurador: *Ells no es varen volguer cuidar mai de re. Ells tenien tota la confiança del món amb el procurador [...]. L'amo poc que volia saber mai re,* afirma un masover baixempordanès.

Tanmateix, quan el procurador només assumia una relació limitada de funcions, el contacte del masover amb el propietari podia mantenir una major intensitat. Una masovera explica que tenien un procurador que s'encarregava de les parts del raïm, però això no impedia un tracte freqüent amb els amos ja que cada dilluns passaven a veure la propietària. Un altre testimoni també indica que, tot i l'existència de procuradors, mantenia un contacte freqüent amb el matrimoni propietari del mas, que residia a temporades en la mateixa localitat.

Fins i tot en el cas d'estructures administratives més complexes, pròpies dels patrimonis més grans, l'existència d'aquests agents no limitava necessàriament el contacte amb el propietari. Un propietari que tenia un patrimoni extens, escampat per diverses comarques catalanes, i que el volia gestionar amb criteris empresarials, va dotar-se d'una estructura de suport administratiu més complexa. A Barcelona hi havia un *secretari* que revisava els comptes que anualment lliuraven els masovers; però també hi havia procuradors als pobles on s'ubicaven les masoveries. *Ell tenia xòfer, tenia procurador a cada poble, a cada població hi tenia un procurador.* L'existència d'aquesta xarxa d'agents es combinava amb un seguiment minuciós i regular dels masos per part del propietari. Aquest visitava tots els masos

una vegada al mes, fent un recorregut regular per totes les seves finques. Segons el testimoni, la visita solia tenir una durada aproximada d'una hora i consistia en una inspecció de les vaques i una revisió de les llibretes de comptabilitat.

No només variaven les funcions assignades als administradors sinó també el perfil social d'aquests. Alguns eren administradors professionals i gestionaven una cartera de patrimonis. Altres eren majordoms o vigilants. Per això un testimoni assimila la figura de procurador amb la d'un vigilant. Un altre masover explica que el procurador era una mena de capatàs o encarregat que, alhora, feia de xofer i es cuidava d'organitzar l'explotació del bosc, per bé que *de la masoveria el procurador no es cuidava de re [...]; pel masover era com que no hi hagués procurador*. Un masover del Pla de l'Estany exposa que els amos tenien un majordom que s'encarregava de tenir un cert control sobre el conjunt de les propietats, especialment dels boscos: *el majordom passava al bosc i veia amb un puesto que es vien trencat plantes: "Escolta, no heu pas...?" I a vegades: "Sí, va pujar fulano, o va pujar sutano"*. Aquest masover sempre passava comptes amb l'amo, no pas amb el majordom, però si s'esqueia que en el temps del batre l'amo no estava al mas, s'avisava al majordom i, *goita, partíem amb el majordom*.

Un altre perfil social habitual entre els administradors era el d'eclésiàstic. A les rodalies de Girona, els capellans semblen haver tingut un pes molt gran com a administradors de propietats.

Els capellans eren els precursors de les cases, els precursors, els que ho manaven tot [...]. De tots aquells masos grans ells n'eren els precursors, quan anaves a un mas d'aquets vies de demanar permís amb ells, a n'els capellans.

En algun cas també podia exercir com a procurador un industrial interessat en els productes de la finca. El procurador d'un mas gavarrenc era un empresari de La Bisbal que tenia una fàbrica de conglomerats de suro. El masover havia de dur les parts a casa d'aquest procurador i també tenia l'obligació de transportar-hi el suro que es

feia en el mas. Finalment, alguns masovers també podien realitzar funcions de procurador. La figura del masover-administrador havia estat relativament freqüent a la regió de Girona i implicava una extensió de les relacions de confiança que, com veurem, s'articulaven entorn la masoveria, alhora que, des de la perspectiva del propietari, comportava una considerable reducció dels costos de gestió ja que la remuneració del masover que actuava com a administrador era inferior a la d'un administrador professional i àdhuc podia prendre la forma de compensació en espècie en comptes d'un salari monetari. No hem trobat cap testimoni de masover que hagués tingut com a procurador un altre masover; però en canvi sí que hem recollit tres casos en què el mateix testimoni o un familiar seu feia de masover-administrador. D'aquests tres casos, un es refereix al pare del testimoni, el qual explica que el seu progenitor, gràcies a una malaltia infantil, havia après a llegir i escriure i això després li havia facilitat que el propietari li oferís fer de procurador. L'altre cas té les dues cares: el testimoni hauria estat, primer, un simple masover que tenia per damunt un administrador amb el qual no s'entenia gaire; posteriorment la tasca de procurador hauria anat a parar a un oncle seu i, dos o tres anys més tard, el mateix testimoni va assumir-la. Finalment, un altre testimoni, que menava a mitges una explotació empordanesa altament capitalitzada i tecnificada, també s'encarregava d'anar a recollir els terços de blat de moro que pagaven uns altres masovers del mateix propietari que estaven a la Garrotxa.

Si deixem de banda aquesta darrera situació en què la figura del masover coincideix amb la del procurador, en general la relació dels masovers amb els administradors i procuradors no sembla haver estat gaire bona, com il·lustra la dita que encapçala aquest apartat *—guardaboscós i procuradors, a l'infern de dos en dos—*, extreta d'un dels relats. Les expressions i qualificatius dels testimonis també puguen inesperadament de to quan es refereixen a aquests intermediaris. Fins a la dècada de 1960, la figura del procurador tenia molt poder a escala local: *Com que llavors si volies anar amb una casa a pagès no*

trobaves pas cap enlloc, això els donava certa preeminència social, que amb la distància que hi posa el pas dels anys pot ser vista irònicament –*sortien de missa amb el barret i allà feien la lloca*–. També els permetia crear xarxes clientelars pròpies. Un dels testimonis assegura que el seu pare havia estat amic del procurador i que gràcies a això havien aconseguit la masoveria. En alguns casos, la capacitat de control dels procuradors sobre els masovers s’entenia que derivava directament de les prerrogatives del propietari. Seria el cas, per exemple, dels episodis de control polític:

Si hi havia alguna votació alguna vegada el procurador ja venia a dir: “Güita aquí tens la papeleta”, volguentens dir: “Eh! a veure”

Els canvis de procurador podien comportar situacions de tensió si el relleu no acceptava els compromisos adquirits o volia alterar significativament els equilibris anteriors. Un masover explica que la defunció sobtada d’un administrador va comportar que fos substituït per un parent que no va voler assumir un compte per material d’obres que el masover tenia pendent de cobrar d’acord amb els tractes particulars fets per arreglar la teulada del mas. *I me va dir, diu: “Ahora esto se ha cambiado todo”, va dir, “de lo atrasado no quiero saber nada y a partir de ahora si yo digo que se te paga se te paga, si te digo que no, no se paga”*. Aleshores el testimoni va decidir destruir l’obra feta: *vaig anar a dalt a la teulada que hi tenia, tenia les eines allà, güita tenia una estona anava en allà, i ho vaig cardar-ho tot a daltabaix*

Tot sovint, l’actuació dels administradors era entesa com un abús. *El procurador procura per dos*, diu un testimoni que relata amb cert detall les pràctiques abusives del seu procurador. Entre elles, explica que els va forçar a realitzar pagaments que no estaven estipulats en el contracte:

Per Nadal sempre dos parells de pollastres home, dos parells o tres de pollastres [...] que no ens hi varen obligar eh, no ens ho varen pas demanar, però el procurador, el cabró, hi va obligar-hi i encara els hi donem.

També els pressionava perquè avancessin el pagament de la renda amb antelació als terminis estipulats. *A vegades passàvem comptes avui i al cap de quinze dies el tenies aquí si podies adelantar algun calé.* En diverses ocasions, aquests avançaments després no van ser reconeguts perquè el procurador va utilitzar-los en benefici propi i no va assumir-ne mai el pagament:

...em va demanar no sé quants porcs, ja veràs ara, porcs per portar en aquell mas de Cruïlles. Els hi vaig donar, els porcs se'ls va emportar i no em va pagar mai re.

Sovint els testimonis tendeixen a veure els administradors com a persones poc afables amb ells i molt servicials amb els propietaris. *A nosaltres ens mossegava i a ell [el propietari] el llepava;* però alhora posen de manifest que els abusos que cometien també anaven contra l'interès dels propietaris. *Ens va fotre a nosaltres i en ell.* O un altre: *Ells tenien confiança amb un administrador, i aquell administrador li deia: miri, tres i dos són VUIT, i l'amo ja estava content.* El masover d'un gran propietari castellà detalla amb vivacitat la relació amb els diversos administradors que va haver de tractar. Un d'ells, d'origen valencià, utilitzava recursos força barroers per incautar-se part de la renda dels masovers, com ara negar-se a lliurar rebuts per les quantitats rebudes en concepte d'arrendament. *Pagàvem dos centes mil peles per exemple en caler i no teníem ni un rebut conforme havia rebut allò.* Aquest mateix administrador va ser el que va encarregar-se de vendre la major part de les finques quan el propietari va decidir desprendre-se'n. Segons el testimoni, va ser una ocasió daurada per extreure'n comissions de sotamà i enriquir-se a costa del propietari. *Perquè en acabat es va veure quan venia, la manera que venia amb gent, no, que ell, ell sucava més que l'amo, més que el que venia, més que els hereders.*

En algunes ocasions, el masover podia fer arribar –si es presentava l'ocasió– les seves queixes al propietari. Un familiar d'un testimoni va tenir l'oportunitat de plantejar al propietari els abusos del procurador, mostrant-li la llibreta de comptes signada per aquest i li va sortir bé perquè el propietari va acomiadar-lo:

Va quedar parat el d'allò que va trobar [...]. Quan en Jaume de casa va ensenyar la llibreta de lo què via apuntat aquell torracollons. Ell apuntava la veritat però en a l'amo no en sabia re. Cagun la mare que ho ha parit

En altres ocasions, el masover va limitar-se a observar com prosperava el procurador. Un testimoni explica que el propietari d'un gran patrimoni gironí va canviar d'administrador després de la Guerra Civil. L'antic administrador, *una bellíssima persona*, va ser acusat de roig i substituït per una altra persona, que ja havia fet de guarda *-bander-* a qui el testimoni no només considera oportunista, sinó una persona que va aprofitar la seva situació com a vencedor en la guerra per situar-se i prosperar: *va ser un d'aquells que va voler ser propietat d'haver fet la guerra; i va ser quan a nosaltres ens varen fotre les garrotades*. El testimoni generalitza el seu cas al conjunt de la població on residia i considera que el progrés dels procuradors a costa tant de masovers com de propietaris va ser un fenomen de naturalesa més àmplia, quan no general:

I va venir un moment, que l'amo va ser, ni masover ni amo. I els altres [els procuradors], varen anar pujant, pujant, pujant, pujant. Perquè jo sé casos, vaja!, de gent que eren jornalers casibé. [...] Els uns perquè varen anar... eren de Falange, altres perquè varen anar... eren excombatents, l'atre perquè això, l'atre perquè allò, aquests són els amos de [nom del lloc] ara.

En resum, el tracte diferit a través d'agents intermediaris va ser una situació relativament freqüent en la nostra mostra de testimonis i, probablement, en el món de la masoveria gironina. Tanmateix, aquest no era un escenari que els masovers apreciessin especialment; més aviat mostren una preferència pel tracte directe amb els propietaris.

Sempre ha hagut bona unió. La relació amb el propietari

Fins aquí hem pogut observar l'existència d'un ventall de situacions força ampli –que ja ens alerta contra generalitzacions massa simples i taxatives– sobre la freqüència i els modes de contacte entre

masovers i propietaris, però no hem penetrat en el caràcter d'aquelles. Les pàgines següents tenen com a objectiu donar una passa més i caracteritzar, fins allà on els relats orals ens ho permetin, la naturalesa de les relacions masover-propietari. Com hem exposat en la introducció d'aquest capítol, la literatura ha tendit a descriure-les en termes de col·laboració, de solidaritat o –com Camps i Arboix– d'*amigable connubi*. Fins a quin punt els mateixos masovers comparteixen aquesta imatge? Com veurem a continuació, els testimonis també tendeixen a descriure la seva relació amb els propietaris en termes amables, emfasitzant el to harmoniós de la relació i minimitzant els aspectes conflictius. A vegades, l'existència de procuradors o administradors permet dirigir cap aquesta figura tot l'allau de greuges, salvant així al propietari. Però només en els casos que s'ha produït un trencament radical aflora una queixa oberta i clara. Es tracta de casos aïllats o puntuals? Pensem que no s'ha d'interpretar en aquest sentit, sinó precisament com l'únic escenari en què acaben aflorant les tensions que altrament resten ocultes i que són públicament negades pels masovers mateixos. Com apunta James C. Scott, en la vida pública dels grups subalterns preval una conformitat curosament calculada. La lluita pel treball o per la producció –el conflicte entre classes– no es planteja quasi mai com un desafiament obert, sinó que es produeix en una dimensió oculta, de resistència silenciosa, no declarada.¹⁹⁷ En els relats dels nostres testimonis no és fàcil descobrir-hi actes ocults de resistència com els que descriu Scott. Preval la negació del conflicte, excepte quan es parla d'altres masovers, de terceres persones. Tampoc no ens ha d'estranyar, però, que un testimoni, relatant la seva experiència, tendeixi a edulcorar o a passar per alt els aspectes foscos o considerats moralment reprovables de les seves accions. No estem pressuposant res. Només volem advertir de la dificultat per detectar aquest tipus d'actes a través de la metodologia utilitzada.

197. Scott, 1985.

A menys que s'arribi a una situació de conflicte obert, allò que orienta la relació del masover amb el propietari és una estratègia adaptativa i de supervivència que passa, en primera instància, per l'acceptació d'una situació asimètrica i per l'adopció d'una actitud submissa. Un testimoni ho exposa amb molta claredat:

El masover t'has de portar bé, i si no et portes bé, malament. [riu] Has de seguir, el tracte que tens l'has de complir i has de complir amb lo que diu, si no.... Per això dic sempre: "El masover l'ha de fer l'amo i l'amo ha de fer al masover. Han de ser dos". T'has d'avenir, malament que no s'avingui amo amb masover, ja pots plegar. Si hi ha mala relació amb l'amo i masover, val més plegar perquè no estàs pa mai bé, perquè ell sempre et fotrà sempre. Tens... el masover sempre té les de perdre.

No es tracta, per tant, d'harmonia i col·laboració, sinó d'acceptació d'una situació de submissió en un tipus de relació on pesen molts els elements de tipus interpersonal que s'estableixen entre ambdues parts. Potser és per això que, a menys que esclati un conflicte obert, l'explicitació de les tensions és difícil.

Confiança entre l'amo i el masover

La relació que s'estableix entre propietari i masover és una relació mercantil i laboral, però també és una relació interpersonal on hi juga un paper clau la confiança, especialment la del propietari cap el masover. La confiança apareix repetidament en els relats testimonials. *Jo era l'home de confiança d'ells*, assegura un. Molts tractes es feien oralment perquè existia confiança en la paraula donada per l'altra part. Un testimoni no va atrevir-se a demanar un contracte escrit perquè el propietari *haguera pensat que no tenia confiança amb ells si li demano això*. Els propietaris cercaven gent de confiança per arrendar-los una masoveria. Es pagava sense rebut perquè hi havia confiança.

Per bé que es tractava d'una confiança limitada i sotmesa a un seguit de mecanismes de control i supervisió, molts propietaris dele-

gaven en el masover gran part de les decisions de cultiu i explotació quan es tractava de parcel·les. El propietari no solia immiscir-se en la forma de menar les terres: *Sí, confiança entre l'amo i masover i lo que es via de fer i lo que es via de deixar de fer*. La confiança –o el que els masovers percebién com a tal– era un element molt important per reduir els costos de supervisió. A més, les expressions de confiança és probable que operessin com un estímul positiu en la marxa de l'explotació. Molts masovers reconeixen haver apreciat que el propietari hagués donat mostres de confiança cap a ells.

...eren uns senyors que hi tenia molta confiança i jo veia que ells en tenien amb mi, m'entens? Perquè eren uns senyors que m'apreciaven molt i jo apreciava amb ells. Vull dir que això funcionava aixís.

La relació de confiança entre propietari i masover també potenciava la conversió d'aquest en un agent del propietari més enllà de la masoveria. Com hem vist, no són rars els casos en què un masover feia funcions d'agent administratiu en relació amb altres masovers. Sense arribar a fer de procurador, un altre testimoni explica que s'havia encarregat de buscar arrendataris per altres finques de l'amo.

Jo em via cuidat d'arrendar-ne alguns perquè com que teníem varios masos sota el mateix amo [...] jo em cuidava de dir en el amo: "Aquest" o "aquell".

En un sentit similar, un altre exposa que, quan els propietaris van decidir transformar la finca en un camp de golf, li van proposar una feina de responsabilitat –*en el camp de golf em varen dir que jo em cuidaria de mandar gent*–, per bé que finalment no va acceptar-ho i va encarregar-se de qüestions de jardineria.

En sentit contrari, alguns masovers que han relatat situacions de desconfiança del propietari cap a ells, ho exposen com una qüestió personal mal païda. Aquest és el cas d'un masover d'una finca forestal de les Gavarres que complementava l'explotació del mas amb l'extracció de rabasses de bruc. Quan el propietari se'n va assabentar, va fer vigilar al masover i això va provocar una discussió entre ells. *Jo*

em guanyava més la vida arrencant rabasses... i, és clar, ho varen consultar-ho en a l'amo, l'amo em va vegilar i això. Hasta em va arribar a dir que si jo marxés trobaria un atre que li donaria més calés que jo. Temps després el masover va abandonar el mas –per diversos motius, perquè havia masegat molt– i va alegrar-se de les dificultats que va tenir el propietari per trobar-li relleu.

En alguna situació de molta proximitat social –masovers de masovers, per exemple– els testimonis revelen una certa manca de confiança: *hi havia amistat però ell sempre tenia por que el fotéssim*. Potser les manifestacions de confiança formaven part dels gestos simbòlics en què es sustentava la jerarquia social entre masovers i quan aquesta jerarquia es diluïa també ho feien els seus signes.

Per mi eren de la família

La literatura pairalista ha suggerit amb freqüència que la masoveria afavoria una relació de caràcter familiar entre amo i masover. També algun testimoni utilitza la metàfora de la família per valorar la seva relació amb els propietaris:

...hi via una relació molt i molt cordial. Jo, fins que vaig esser un xic gran que vaig sapiguer què era el propietari, per mi era un familiar i per dir una de les coses, el dia que em van comunicar [... que] eren morts ho vaig sentir igual com si m'haguéssin dit que havia mort un de la meva família; perquè, vull dir, per mi eren de la família, eren familiars.

Tanmateix, no convé perdre de vista que, excepte quan realment hi havia proximitat familiar, la idea que masovers i propietaris formaven una família és només una metàfora que, de fet, al·ludeix a concepte més usual en les ciències socials, que és el de paternalisme, una forma de dominació i direcció que s'exerceix reivindicant l'autoritat paterna en un àmbit extrafamiliar.¹⁹⁸ Certament, en els relats dels entrevistats podem trobar algunes traces d'aquest tipus de

198. Hillmann, 2001: 682.

relació. Un masover explica que el propietari, barceloní, en alguna ocasió havia portat el fill d'algun masover a estudiar a Barcelona; una dona relata que *si hem estat malalts ens han vingut a veure*; i una altra masovera recorda que, quan era petita, els propietaris algun any els havien fet regals per reis. Aquest tipus de gestos que escenifiquen una certa preocupació dels amos cap a les circumstàncies personals dels seus masovers no són tant freqüents com podríem pressuposar. Molts testimonis neguen que els propietaris haguessin tingut cap gest de caràcter protector cap a ells. Tampoc hem trobat, tot hi haver-ho preguntat, cap relació d'apadrinament.

En una altra direcció, alguns testimonis han explicat que mantenien una relació d'amistat amb algun membre de la família propietària, generalment un fill de l'amo, que anava més enllà de l'àmbit estricte de la masoveria. Un masover molt afeccionat a la pesca –*a mi m'agradava molt anar a pescar*– va construir-se una barca amb el fill de la propietària: *anàvem al riu a barquejar, amb ell, amb l'amo, amb ell ens portàvem molt bé, que ell encara era solter llavors*. En un altre cas, el masover i el fill del propietari també havien compartit activitats d'oci: *haviem anat de cacera, havíem anat... molta relació, havia anat a Barcelona amb en [nom del fill] a veure les carreres de motos*. Quan la proximitat residencial era alta i es donava una certa coincidència d'edat, no era infreqüent que s'establís alguna relació entre els fills dels propietaris i els masovers o els fills d'aquests. És certament complex avaluar la naturalesa d'aquestes relacions on es sobreposen aficions compartides amb una situació social jeràrquicament diferenciada. Nosaltres només podem deixar constància de la seva existència i reproduir el que els testimonis mateixos exposen, que deixa entreveure l'existència d'un component de subordinació en la relació:

...amb aquet sempre, com que ell encara era solter a vegades, no sé, a vegades a mi m'entretenia amb alguna coseta de les seves per allà perquè li demanava fer, tenia un banc de fuster, i feia coses i a vegades, no sé, volia que li ajudés i... o anàvem, jo què sé, tenia la casa... tenien una casa a La Bisbal i alguna vegada me va portar a La Bisbal, a casa seua...

Un altre gest que pot associar-se a relacions de caràcter paternalista són els convits del propietari, una pràctica que tendia a reforçar els lligams de caràcter interpersonal i, també, la confiança que alguns propietaris potenciaven amb els seus masovers. En algun cas més que un convit era una petita festa, amb missa inclosa. Uns propietaris empordanesos celebraven una festa anual en un mas que contenia una antiga ermita. Aleshores, era l'ocasió perquè tots els membres de la família masovera –no només el cap– tinguessin contacte amb els propietaris: *les germanes del pare, que eren més grans que ell, el dia de la festa major venien totes per poguer anar a missa a [nom de l'ermita] i veure els senyors [nom dels propietaris] i veure'ls a tots. Es feien uns petons allavons!* En altres casos, el convit es concretava en un àpat a casa del propietari o, fins i tot, en algun restaurant. El fet de ser convidat a seure a la taula del propietari podia ser un signe de distinció cap un masover concret. Una testimoni explica que tots els masovers passaven cada dilluns per la casa dels amos, però només un s'hi quedava –no sabem amb quina freqüència– a dinar: *els de [nom del mas] hi anaven a dinar hasta a ca l'amo*. Un altre propietari convidava anualment tots els masovers que tenia en diferents localitats gironines i barcelonines a un dinar –*ens convidava cada any amb un dinar amb tots els masovers*–, que podia anar acompanyat de la visita a un dels masos, i que solia contenir un discurs o *conferència*. En un d'aquests discursos, el testimoni recorda com el propietari va amonestar –sense dir-ne el nom– als masovers morosos que no li retornaven els préstecs en els terminis esperats:

...en aquella conferència quan havia acabat d'enraonar deia: "És que masovers... hi ha masovers i masovers", i jo pensava: "Bueno, hi ha amos i amos també". I diu: "És que n'hi ha que fa tres anys i els cèntims que els hi vaig deixar encara no els he vistos". Diu: "I en canvi n'hi ha algun que és al revés, en dos anys he quedat liquidat, s'ha liquidat tot". Vaig pensar: "Bueno, menos mal que tu ja t'agafa per aquest cantó".

En altres ocasions la invitació era per compartir activitats d'oci, especialment la cacera. Un masover explica que anava un parell

de vegades a l'any de cacera amb el propietari a una de les finques d'aquest. Un altre testimoni recorda que havia anat de cacera amb el propietari i que aquest, ocasionalment, també l'havia convidat a fer un petit recorregut amb cotxes esportius i de luxe, als quals era molt afeccionat:

...ell era un senyor que con veia que havies fet la feina et deia: "Anem a cacera". Doncs ens anàvem a cacera. Era una relació boníssima perquè a mi m'encantava; i de vegades et deia anem fins Figueres a posar gasolina al cotxe i tu has de pensar que jo amb 25 anys si podia anar amb un cotxe de carreres estava feliç. I la relació era boníssima.

Els convits dels propietaris podien tenir la seva contrapartida quan, amb motiu d'una visita al mas, l'amo s'entaulava amb els masovers. Alguns testimonis expliquen que convidaven el propietari a menjar quan aquest anava al mas i que, fins i tot, preparaven un àpat excepcional:

En temps de con el meu pare estava per masover, con venia l'amo, jo era molt petit, i venia a cobrar l'arrendament, i la meu mare feia uns grans flams perquè l'amo estigués content, doncs era la vegada a l'any casi que feia més bon dinar, que això era els anys 50 o aixins.

En altres casos, l'àpat no tenia res d'especial: *Hi havia lo que hi havia. Ell deia: "No facis pas res, no, lo que hi hagi, és igual!". Millor que hi hagués hagut patates amb pela. Només. És la manera d'atripar la gent. De fet, però, no solia ser un costum habitual que el propietari mengés amb els masovers. La major part de testimonis expliquen que els propietaris mai no s'havien quedat a dinar al mas i que, com a molt, se'ls obsequiava amb un petit berenar o amb alguna beguda:*

Con venien, sí, de convida'l-se, de dir: "Berenaran o...?". Normalment a l'hora de dinar ja no venien mai. I no, no teníem costum tampoc entremig, doncs, de convida'l-se i venir. I ells tampoc, eh! Vull dir, tampoc ens ho proposaven de dir: "Vindrem a dinar" i tot això.

Un propietari quan anava a controlar la batuda més que quedar-se a dinar, se'l portava: *No vull dir que el dia del batre, perquè tothom es quedava a menjar, i que no vull dir que sigués... Però no, se'l portava, es portava el senatxo que deien ells.*

Potser els que s'entaulaven més sovint eren els que tenien major proximitat social. És el cas d'una masovera que tenia uns amos que eren masovers i negociants. Es convidaven mútuament a dinar en les festes majors de les dues localitats on residien: *Sí, perquè s'anava a Festa Major, per la festa de [poble de la masoveria] cap a casa i nosaltres per la festa de [poble del propietari].* També es convidaven mútuament al batejos i casaments dels fills, *com si siguéssim de família com aquell qui diu.* Aquesta proximitat es va donar en la generació dels pares, però no en la següent generació, on les relacions van ser més distants.

El que relata una altra masovera té una certa similitud amb el cas anterior. Dels quatre propietaris que va conèixer, amb qui va tenir un tracte més proper fou amb qui tenia major proximitat social, un home que treballava com a matador i a qui convidaven quan hi havia matança.

Els signes de la subordinació

Més enllà dels elements valoratius que els testimonis exposen sobre la seva relació amb els propietaris –i que tendeixen a idealitzar-la–, fàcilment afloren signes potser menys conscients de la seva condició subordinada, situació que no sempre reconeixen explícitament i que en algunes ocasions fins i tot neguen: *No sé com explicar-ho, no ens hem sentit masovers, hem parlat d'amics entre els amos, tant amb uns com els altres.* Un testimoni ens ofereix una il·lustració molt gràfica d'aquesta subordinació. Explica que quan el propietari i el cunyat d'aquest anaven a cacera –tots els diumenges mentre durava la temporada– s'aturaven sempre en un punt concret del camí a descansar i esperaven que l'àvia del masover els portés aigua de la font:

...i s'estaven allà a fumar, allà al pas de la carretera, en un banc que hi havia de fusta, a esperar que arribés la padrina i es fotien tota l'aigua que havia portat la padrina. I la padrina n'havia de tornar a anar a buscar.

Un altre exemple de submissió és la utilització discrecional del masover com a home de confiança per a la realització de determinats serveis. Un masover explica, en aquest sentit, que l'amo l'havia enviat a un mas que es trobava a unes desenes de kilòmetres per tal que li perités el pes d'un brau:

...me deia: “[nom del masover] arriba't fins a [nom del lloc] a veure aquell toro quan pot pesar”. “Però jo pobre de mi, si tampoc no hi entenc gaire res”. Diu: “Oh, però com que en remenes”. [...] I m'enrecordo que vaig anar-hi dos o tres anys almenys, potser més.

Cada setmana un cistell. La donació de productes d'horta i corral

Les relacions establertes al voltant de la masoveria es caracteritzen per alguns actes rituals de gran contingut simbòlic que posaven de relleu la situació de subordinació del masover. Un d'aquests actes era el lliurament de productes de l'horta als propietaris, bé quan aquests visitaven el mas o hi feien una estada, bé amb certa regularitat quan el seu domicili era proper. *Quan venien sabien que no els hi faltava re, els hi proporcionaven tot de l'horta. A més, si el propietari no percebia cap porc en concepte de renda, el masover podia lliurar-li un petit paquet de carn i embotit procedent de la matança: a l'amo li donaves uns lloms, unes llonganisses i coses d'aquestes.*

Quan el domicili era proper, l'acte de donació podia comportar el desplaçament dels masovers per lliurar-ho en persona: *cada setmana que els hi portàvem alguna cosa [...], cada setmana o algun pollastre o els ous que havien de menester, les verdures que també havien de menester. [...] Si no ho venien a buscar els hi portàvem.* En altres ocasions era el propietari del mas qui s'hi aproximava amb molta freqüència: *Com que era d'aquí, venia a buscar l'aigua cada dia, perquè l'aigua de casa era més bona, i se n'anava a l'hort i agafa dues tomates, tres, quatre, lo que li convenia.* Alguna masovera amb parada al mercat, en el cas de coincidir-hi amb els propietaris, els podia donar alguns dels productes que tenia a la venda:

Si jo anava a venta a plaça i passava em deia: “Bon dia, [nom de la masovera]”. Jo sabia que volia algo, li deia: “Vol una cosa senyora [nom de la propietària]?”. “Oh sí, perquè són molt bones les vostres cols!”. I qui diu una col, diu una tomata a l'estiu. Però no era una obligació, era a tall d'amiga que ens saludàvem i jo li donava una col. Però no constava enlloc ni res, com li podia donar amb un altre que passés.

Les donacions de productes d'horta i corral eren una pràctica present tant en les parceries com en els arrendaments, per bé que entre les cohorts entrevistades ja es trobava en reculada. Els testimonis que en parlen remarquen el caràcter voluntari d'aquestes donacions: *li donàvem les patates perquè volíem; però, en alguns casos, se li atorgava un valor simbòlic molt alt:*

La meva àvia era dona que per l'amo ui, ui! Ella cada setmana un cistell ple que si de verdura, que si pollastres, que si ous,... De tot, ella... I tenien un hort i casi bé molt cosa ho feien expressament per l'amo.

Tot i que generalment no es lamenten d'aquestes pràctiques generoses, en algun cas no deixen d'indicar que podien ser molestes, especialment quan adquirien una freqüència relativament intensa. Parlant d'una altra masoveria, una testimoni diu: *Quan venien els senyors de Barcelona cada dia anaven al mas a buscar coses i no és per lo que anaves a buscar, és perquè t'empipen si els tens allà i tu vols treballar.* Probablement no és casual que la testimoni que més greuges expressa contra aquestes prestacions sigui d'origen aragonès, casada amb un masover empordanès. En el seu cas, es queixa amb força que els propietaris enviessin les seves minyones a demanar qualsevol cosa: *venien sempre a mendigar que diguem-ho aixís, s'ha de dir aixís: a mendigar [...]. Que si sucre, que si cafè, que si esto, que si lo otro, i feien cinquanta viatges.* I el greuge estava també en el fet de demanar-ho a qualsevol hora, esperant que els masovers estiguessin sempre a disposició: *Dic: “Ja se que no tienes ninguna culpa tu, pero le dices a la señora que a la hora de comer no es hora de buscar judías, si quieres te las vas a buscar al huerto”.*

Les donacions de productes de l'horta, fruites o similars, sempre en petites quantitats, s'inscriuen en una tradició pagesa d'utilització d'aquestes productes –la producció dels quals sol concentrar-se en el temps i sovint supera la capacitat de consum familiar– per estendre i reforçar els llaços de parentiu, d'amistat o, també, de dependència. En el cas dels lliuraments dels masovers als propietaris, per bé que alguns testimonis ho presentin com una qüestió d'amistat i cordialitat, predomina el caràcter de subordinació i dependència no sempre reconegut.

Treballar a jornal per a l'amo

Un altre signe de subordinació al propietari, molt especialment en els masos forestals és la doble condició que alguns masovers tenien de parcer o arrendatari, per un costat, i de jornalier assalariat, per un altre. Són força els qui van treballar pel propietari a canvi d'un salari mentre estaven ocupant la masoveria. De fet, els masos forestals, que a penes pagaven renda perquè les terres cultivables eren ben minses, constituïen una fórmula per tal que el propietari pogués disposar d'un reservori de mà d'obra. Diversos masovers van simultaniejar la masoveria amb els jornals a bosc per al mateix propietari. El pare d'un testimoni, per exemple, mentre va viure en un maset que era *una casa petita que era al mig del bosc d'avets*, feia de traginer per al propietari.

Però el treball a jornal no es limitava als homes del mas. Moltes dones també van fer de criades, de mainaderes o de dides per a la família dels amos: *vaig anar un any i mig a servir abans de casa'm; vaig servir pels mateixos propietaris*. La dona d'un testimoni, sense ser pròpiament criada ni viure amb els amos, tenia cura de la casa dels propietaris; i una masovera recorda que la seva mare i la seva tia, que havien estat dides per a diferents criatures, però sobretot per als fills dels propietaris del mas, obtenien uns ingressos considerables d'aquesta activitat: *I tant que rebien! Mantenien la casa*. Finalment, i ja en èpoques relativament properes, aquells propietaris que instal-

laven a les seves terres algun tipus d'empresa que requerís mà d'obra poc qualificada també podien recórrer a aquest mercat captiu que eren els seus masovers. Una testimoni, per exemple, va treballar en l'empresa envasadora d'aigües que el propietari va muntar aprofitant un dels recursos naturals de la finca.

Hostatjar familiars dels propietaris

En algunes ocasions, els masovers podien servir per hostatjar membres de la família dels propietaris i, en el cas de nens, vells o malalts, tenir-ne cura. Entre els nostres testimonis hi ha alguns casos que van haver de fer-se càrrec d'algun membre de la família propietària, que vivia amb ells o, més freqüentment, en les estances reservades del mas. Un masover relata que va oferir-se per acollir a la filla dels propietaris que havia quedat òrfena de pare: *Dic: "Pots agafar i, dic, i ets pots estar aquí amb nosaltres. Ja et farem la vida. No et cobrarem pas res, menges i d'això"*. La noia, tanmateix, no va acceptar l'ofertament perquè, segons el testimoni, volia fer-se monja: *"Doncs, fes-te monja". I es va fer monja.*

Un cas més complex de convivència succeí a uns masovers que no pogueren disposar d'una part de la masia a la qual van accedir el 1948 perquè estava ocupada per l'antiga propietària, que tenia el dret vitalici de residir-hi en virtut de les condicions que s'havien establert en l'operació de compravenda realitzada en la dècada anterior. L'antiga propietària va viure a les seves estances fins la seva defunció, i tot i que feia vida apart, compartia la cuina amb els masovers i en algunes ocasions els prestava algun servei: *la petita la portaven allà, amb aquesta senyora [...]. Me la guardava.*

Senyor, sempre. Un tracte deferent

Potser el signe més visible de la subordinació dels masovers als propietaris estigui en el llenguatge, en la forma d'adreçar-s'hi i de referir-s'hi. El masovers solien adreçar-se als seus propietaris de forma deferent, utilitzant generalment el *vostè* i el tractament de *senyor*

o *senyora* precedint el nom propi: *De senyor, de vostè, sempre*. Alguns propietaris, potser en generacions anteriors, havien volgut que se'ls tractes amb la partícula castellana *don*: *a l'avi li agradava molt que li diguessin en don Jaime*. Aquest tractament no indicava tant una relació contractual subordinada com un desnivell de classe que venia definit tant pel fet de ser propietari –que era quelcom més que tenir algunes propietats– com, en alguns casos, pel fet de tenir estudis superiors o una professió liberal:

Els tractàvem de vostès. Bueno, clar [...], aquest noi era metge; clar ja tenia una carrera, que allavons la persona que tenia una carrera era vostè. Ara això ja s'ha anat perdent. El seus avis, clar, tot, tots eren mestres. Perquè l'avi era professor de mestres.

La mateixa informant d'aquesta cita ens introdueix un matís molt clarificador quan explica que al propietari d'un altre mas no el tractaven de *vostè*, sinó de *vós*: *Aquest de vós. No, aquest era un treballador igual que nosaltros, pobre home*. Els propietaris que socialment eren propers als masovers rebien un tracte més proper i eren nomenats tant pel nom com per l'àlies o malnom de la casa on residien. Una masovera explica que al propietari del mas, que també era masover, el tutejaven: *era una relació molt així de mira... com un veí més direm, parlar de tu a tu*.

En algunes ocasions, el tracte deferent s'estenia al conjunt de la família del propietari –*mai he tractat [a] cap de tu*–; però en altres, a les persones més joves se les podia tutejar: *Amb els joves sí. Home és clar, eren de la nostra edat, eren de tu*. Quan la relació amb els fills dels propietaris podia arribar a tenir certa intensitat, en el cas de persones de la mateixa edat, el tuteig era espontani. A més del factor edat, en el tuteig s'hi barrejava també la posició de cada membre dins la família. Així, alguns tractaven de *vostè* a l'hereu alhora que tutejaven als fadristerns:

En [nom de l'hereu] sí que el tractaven de senyor. Però hi havia en [nom del germà], que és aquest que és casat a Saragossa, en [nom d'un altre germà] i en d'allò, en [nom d'un altre germà], que és de metge a [nom del lloc], de tu i avall!

Només en casos molt especials el tuteig s'estenia a les relacions entre masover i propietari. Una masovera, tot i parlar del *senyor* propietari o de la *senyora* propietària assegura *jo no podia pas tractar-lo de vostè, no m'haguera pas sortit, i em penso ell tampoc ho haguera acceptat*, perquè tenien la mateixa edat, havien jugat de petits i ballat de joves. A l'altre extrem, alguns propietaris es mostraven intolerants cap el tuteig, fins i tot si s'adreçava als fills: *A mi me van explicar [...] que un noi amb un masover va dir: "Papà aquell masover m'ha tractat de tu". Li va fotre una bronca.*

El tracte deferent no impedia que, davant de tercers, el masover es referís al propietari de manera menys respectuosa, fins i tot utilitzant el malnom. És significatiu, en aquest sentit, que un testimoni només recordi l'àlies i no pas el nom del propietari. Podríem pensar que l'ús de malnoms només s'aplicava als propietaris d'un estrat social proper; però alguns propietaris acabats, amb els quals es reconeix una considerable distància social, també eren reconeguts per l'àlies: *Li deien [àlies], no sé per què.*

La deferència no només s'expressava en les formes de tractament interpersonal, sinó també en formes simbòliques d'acceptació d'una inferioritat social. Una masovera explica que quan els propietaris, endeutats, van vendre el mas, la seva mare no va voler adquirir-lo perquè *havia estimat tant als amos que no volia rebaixar-los, com si comprar lo dels amos era rebaixar als amos.*

L'amo em va vigilar. El control sobre els masovers

Un nombre rellevant de testimonis manifesten haver-se sentit poc controlats pels seus propietaris. Un d'ells assegura que el propietari només anava al mas quan havia de recollir les parts que li pertocaven, però no pas a supervisar com anaven les coses: *a casa, venir per mirar no havia vingut mai.* Excepcionalment algun fins i tot exposa que mai s'ha sentit subordinat al propietari. Una masovera empordanesa que havia tractat amb diversos amos afirma amb contundència que

ella mai no s'havia sentit masovera perquè els propietaris a penes s'havien fet notar: *És que no posaven ni un peu, ni en volien saber res.* Explica alguns episodis potencialment problemàtics, com ara el fred que va matar les oliveres el 1956. En aquell moment

va haver molts amos que varen volguer la llenya. I ojo lo que es fes! Doncs ells: que féssim lo que volguéssim. Insistent molt i molt i molt van arribar a venir –tenen cotxe ells, era metge–, i van arribar a venir [...] però ni es varen mirar les oliveres, ni es varen mirar res. Van venir només a dir-nos que nosaltres allà érem els amos, que féssim lo que volguéssim.

En una direcció similar, la mateixa masovera no concep les visites dels propietaris al mas com una forma de control sobre els masovers: *no venia en plan d'amo, venia perquè les criatures juguessin, i perquè veïessin els animals, i perquè érem amics.* Aquesta percepció tant harmònica –present en el discurs memorialístic d'alguns testimonis– requereix, tanmateix, ser examinada amb major detall i situada en els seus paràmetres. En aquest sentit, és important remarcar la influència de diversos elements en aquest tipus de percepcions: des del règim de tinença –l'arrendament monetari no requeria el tipus de supervisió de les parceries– fins al perfil social i econòmic del propietari –la rellevància que tenia la renda de la terra en la composició dels seus ingressos– i el mateix tarannà dels masovers. No deixa de ser significatiu en aquest sentit que, quan la família de la testimoni, va fer arribar l'electricitat al mas, totalment a les seves costes, aquesta en comptes de manifestar-se agreujada per la precarietat diferencial de les condicions de la vivenda, contràriament, manifesta agraïment cap els propietaris perquè van tolerar la decisió dels masovers de portar l'electricitat al mas sense autorització prèvia i perquè tampoc els van augmentar la renda:

Ni vam demanar permís. Va tot el permís que volguéssim. I no ens van augmentar ni cinc perquè ens deien: “si feu una reforma tenen dret a pujar l-se”. Doncs, tan amables que no ens varen pujar ni cinc.

D'altra banda, cal no oblidar que els propietaris dels masos no només controlaven el treball realitzat pels seus masovers i intentaven evitar les pràctiques fraudulentes que minvessin la seva renda. Aquest control també s'estenia a l'esferes de la vida privada i s'ampliava al camp de les idees i del comportament religiós i moral. Allà on es manifestava amb major claredat aquest control ideològic era precisament en el comportament religiós. La religiositat no és només una manifestació de les creences ideològiques, sinó també una forma d'expressar i visualitzar les jerarquies socials. Aquests aspectes es tractaran amb detall en el desè capítol; en les pàgines següents ens limitarem a plantejar com s'exercia el control en relació a l'explotació de la finca.

Anava a comptar els gavallons.

El control sobre les parts de collita

Els tractes de masoveria, quan eren a parts, solien establir l'obligació d'avisar amb antelació al propietari per fer la batuda, donat que era el moment en què es visualitzava el resultat final de la collita. Aleshores, generalment, el propietari o un agent seu es personaven per vigilar les operacions i controlar la partició dels fruits. *Moltes vegades venien ells també. I si no el majordom. Si ells no hi eren, que eren a la platja, ho fèiem amb el majordom.* La sospita que el masover ocultés, en benefici propi, una part dels fruits es plantejava amb freqüència. Certament, no es pot esperar que els testimonis reconeixin haver practicat cap tipus d'ocultació, però en alguns moments del seu relat es posa de relleu, no tant la pràctica, com les sospites dels propietaris. Uns masovers que pagaven arrendament monetari, per explicar fins a quin punt els amos podien desconfiar, relaten una experiència viscuda en una ocasió que van anar a ajudar a uns masovers-parcers: *nosaltres havíem anat a esbossar en una casa que anaven a parts, i hasta l'amo passar per allà a veure si en el bossat hi havia cap espiga que no li dongués.* Un altre testimoni explica que el propietari utilitzava com a mesura de contrast el que altres li explicaven sobre els rendiments dels cultius: *“És que a mi m'han dit que una rega de blat de moro hi ha*

de sortir tant", deia el propietari segons el relat del testimoni. Una masovera selvatana, amb tractes a parceria, també explica que un dels propietaris que va tenir es queixava molt de les parts de collita que li tocaven. Quan els camps eren segats, anava a comptar els gavallons que hi havia:

Anava a voltar tot el mas del mas [nom del mas], fent: "Aquí hi ha tants, en aquest camp hi ha tants gavallons,...". [...] Ell comptava pels gavallons i després es clar, potser no li sortien els comptes per lo que li guardava el meu pare, lo que li portàvem.

Aquest control s'accentuava durant la batuda. Durant diversos anys a més d'assistir personalment a la batuda, pesava ell mateix els sacs per evitar cap mena de frau: *ell a pesar, és clar, els sacs que sortien de la màquina*. Això va durar tres anys; després van acordar canviar a un arrendament monetari.

No sempre, però, el propietari es feia present per controlar la recollecció. *Sempre es feia sense l'amo*, assegura un testimoni que explica que el propietari *se'n cuidava de cobrar la renda però, era una manera de..., ell donava la confiança. O sigui que no va mesurar mai el blat ni re*. Sense estar en condicions d'afinar en la seva importància, sembla, doncs, que existia una diversitat de situacions pel que fa a la supervisió de les operacions de recollecció i distribució de les parts. La confiança, quan no hi havia supervisió directa, torna a aparèixer com a element explicatiu central. En un altre relat, corresponent a un mas sota arrendament monetari però amb les olives a parts, s'explica una situació similar: *A nosaltres no ens va pas enviar mai ningú vull dir que..., però potser també ja hi tenien confiança o no ho sé. Tampoc no ho sé com era..., també els hi donàvem, els hi donàvem ben bé lo que teníem tractat.*

En alguns casos –quan el tipus de producció ho permetia– podien establir-se mètodes de control que evitessin la supervisió presencial de les operacions. Un masover que produïa sobretot userda explica que es regien per un sistema de tria de les parts que incentivava el masover a fer tres parts el més iguals possible:

Llavors nosaltres fèiem tres pilons, tres restos de tres pilons o sigui nou pilons d'userda a cada camp, i la llei és que quan eren fets, nosaltres els fèiem a la nostra manera, ell havia de venir primer a escollir els tres pilons que volia d'userda i nosaltres ens havíem de quedar els altres sis. Això era la manera perquè així no hi havia trampes. Jo els faig i me'ls trio jo, els fa el masover i els tria l'amo. Lo que interessa és mirar de fer-los el màxim d'iguals possible.

Alhora, aquest mecanisme antifrau es combinava, segons el relat del masover, amb una actitud generosa i paternalista, que reforçava les relacions de confiança entre masover i propietari:

...però com que aquest home, ja he dit al principi, era molt bona persona, el primer dall, quan segàvem la primera vegada un camp d'userda, venia i agafava els tres que li semblava, que sempre agavafa un reste vull dir; i durant els cinc anys que sol durar un camp d'userda sempre agafava aquells tres mateixos pilons, sempre el mateix resto vull dir. I si a vegades a nosaltres ens havien d'entrar la userda abans de que ell vingués, nosaltres entràvem els que ens corresponien a nosaltres sense que ell ho hagués vist. Vull dir, hi havia una confiança enorme.

La mecanització de la recol·lecció i l'aparició de maquinària que feia de forma simultània la sega i la separació del gra i la palla també va modificar les formes de control. En una finca molt tecnificada i capitalitzada que es regia per tractes de mitgeria, el masover continuava avisant al propietari quan anava a fer les partions, però el control d'aquestes es feia a través de tiquets de bàscula i ja no requeria la presència dels amos:

... ells sabien a qui jo venia els cereals, a qui venia els gira-sols, a qui venia l'al·fals.... Tot es pesava, anava a la bàscula, jo feia els tiquets de la bàscula, i a l'hora de passar comptes es presentaven tiquets a la persona que havies venut i els cèntims que pujava, i llavors feies les reparticions.

De xivataires sempre n'hi ha algun. El control a través dels veïns

A més del control directe per part del propietari o dels seus agents, un mecanisme de control sobre els masovers que ha aflo-

rat en moltes entrevistes són els veïns o, simplement, la gent que passava pel mas. En força relats s'esmenta la figura del veí –conegut o anònim– que en algun episodi concret informa al propietari. Un testimoni respon amb èmfasi a la pregunta de si hi havia gent que informava el propietari sobre ell o sobre el mas: *Sí, i tant, i tant!* Una masovera ho reconeix igualment i amb cert despit: *De xivataires sempre n'hi ha algun, però mira, aneu a prendre pel sac!* Per això els masovers es guardaven bé de realitzar certes activitats a la vista, com la lectura de la premsa.

Una testimoni explica que va ser un veí qui va informar al propietari que els masovers s'havien venut part de la quota lletera i qui li va explicar que ell tenia dret a cobrar-ne una part. Aquest fet va obrir un conflicte fort entre propietari i masovers que va acabar amb el comiat d'aquests.

[A] l'amo li varen xiular els orelles. Algú que li va dir, que nosaltres no ho sabíem, li va dir: "Ostres, a mas [nom del mas], diu, s'ha venut una part de la d'allò, ja has cobrat tu? Ja t'ha donat?". "No! què em via de donar?". Ell anava peix com nosaltres, tampoc ho sabia. [...] Ell emprenyat i es devia pensar que nosaltres ho havíem fet amb una intenció i nosaltres no sabíem res. Si no hagués sigut per aquest, aquest veí per dir una cosa poc que ell no se n'hauria enterat.

Un altre testimoni explica un episodi en què el propietari va posar de relleu davant del masover que tenia una informació molt precisa sobre tot el que passava als seus masos:

Una vegada a baix al pla, al polígon, havíem tingut unes faves molt bones. Li va dir amb el meu pare, diu: "Tenen unes faves molt bones allà al Pujol, eh!". I el meu pare diu: "Què li via de dir-li? Com moltes". Diu: "Hasta sé els grans que té cada carrer allà". Ja algun xivato li va anar a dir.

El control extern sobre el masover el podien exercir pagesos veïns, però també altres propietaris, en aplicació d'una certa solidaritat de classe. *Encara que no el tinguéssim aquí [al propietari], home, ja passauen els altres amos. [...] Carai, s'ho xerraven tot.*

No en vam tenir mai de problemes.

La conflictivitat en les masoveries

La primera impressió que hom extreu dels relats testimonials de masovers confirma la imatge de la masoveria com una institució socialment funcional en tant que minimitzava les tensions entre propietaris de la terra i treballadors agraris. Quan als testimonis se'ls pregunta directament pels conflictes que havien tingut amb el propietari, generalment responen que no n'havien tingut: *mai de la vida vam tenir problemes amb cap*, afirma una masovera que va canviar de mas en diverses ocasions; *vam ser molt amics sempre [...]*, *no em vam tenir mai de problemes*, afirma un altre testimoni. La primera resposta, la més espontània –però no pas necessàriament la més ajustada a la realitat–, és la negació del conflicte. Alguns encara van més enllà i exculpen explícitament els seus propietaris de les males condicions de vida en les masoveries: *No ha estat per culpa dels amos. Perquè la gent ha marxat de pagès tant com no s'ha viscut del camp.*

D'altra banda, quan els testimonis expliciten l'existència de conflictes en resposta a una pregunta directa sobre la qüestió, solen recordar-ho com quelcom poc important o poc intens: *Poder si que alguna vegada va entrar alguna discussió, però, no ho sé.* O bé es minimitza la seva rellevància: *Quatre discussions de vegades que un volia una cosa i l'altre una altra.* I en les ocasions que revelen episodis més tempestuosos, la importància d'aquests es redueix a la categoria de baralla domèstica: *com en una família que no sé, els germans també, mira, avui, com aquell que diu, també es discuteixen i a l'endemà ja no se'n recorden.*

Un masover, que com la majoria tendeix a minimitzar les discussions amb l'amo –*alguna vegada que ens haguem discutit una mica perquè hagi sortit alguna cosa, però no, no...–*, explica aquesta manca conflictivitat per la força coactiva que podia tenir l'amenaça de desnonament: *perquè sinó és lo que dic, ell ho tenia molt bé: "Güita, noi, tens tant de temps i al carrer". Eren els amos, t'han de donar el teu temps i avall, ja pot marxar vostè a per altra cosa.* Val a dir, alhora, que probablement

molts masovers –sobretot després de 1950, quan moltes masoveries van quedar deshabitades– també preferissin l’opció de la sortida, per dir-ho en la terminologia de Hirshman, abans que la queixa, que un enfrontament directe massa intens: *si no t’agrada pots buscar, allavors el masover pot buscar lo que vulgui*.

La gran majoria coincideix en què el pagament de la renda solia ser poc conflictiu. Una masovera, que parla tant de l’experiència pròpia com dels veïns amb els quals compartia amo, afirma: *Nosotros allà, els masovers, els que érem, érem set o vuit masovers, i tothom va anar pagant. Vam pas tenir problemes amb l’amo*. Tot i que diversos testimonis indiquen que la renda pagada era excessiva –*a vegades era rata, era car*, afirma un; *sabia jo que era caríssim*, diu un altre–, no sembla que aquesta percepció derivés en cap conflicte explícit. Un element a tenir en consideració és l’atenuació en la intensitat de les males anyades, en relació a segles anteriors,¹⁹⁹ que va reduir els episodis d’escanyament potencialment conflictius. En l’experiència dels testimonis tampoc no hi ha episodis de morositat que poguessin haver tensionat la relació amb els amos. Cap dels masovers reconeix haver pagat la renda amb endarreriment ni haver hagut de demanar al propietari un aplaçament en la data de venciment, per bé que a algun explica que això els havia forçat, en algunes ocasions, a realitzar vendes compulsives.

Tot i el que acabem de dir, els relats mateixos dels masovers posen en evidència un nombre important de situacions que, des d’una perspectiva analítica, podem considerar com a conflictives i que qüestionen aquesta percepció. En els capítols precedents hem pogut observar diversos episodis conflictius i continuarem fent-ho en els posteriors. L’aparent harmonia que sostenen és posada en contradicció per múltiples detalls que afloren en els relats. El que farem a continuació per cloure aquest capítol consistirà en un petit inventari tipològic d’aquests detalls, de la diversitat de punts de tensió i conflicte que han posat de manifest els testimonis.

199. Garrabou, Pascual, Pujol i Saguer, 1995.

La postguerra civil: temps de revenges

Abans d'entrar en la tipologia de conflictes, però, és important fer referència a dues conjuntures excepcionals que van accentuar els conflictes preexistents i les formes en què aquests s'expressaven i es resolien. Ens referim als períodes de la Guerra Civil i de la immediata postguerra. Els anys de la II República, tot i ser un altre període d'intensificació i explicitació de tensions, els deixarem de costat perquè els testimonis en tenen poc record.

La Guerra Civil va ser un moment de màxima tensió i d'esclat de conflictes latents. Tanmateix no sembla que els masovers, si hem de fer cas dels seus relats, haguessin participat activament en el procés revolucionari i més aviat posen en evidència una estratègia adaptativa i, en alguns casos, fins i tot una certa oposició als comitès i a les autoritats polítiques. Això no significa que no hi hagués masovers implicats en actuacions dels comitès, però quan això aflora sempre és en referència a terceres persones, com el cas que explica un testimoni sobre el masover que vivia en un petit mas que abans de la guerra havia estat comprat per l'avi del testimoni –que també era masover– i que, per evitar el comiat, va denunciar l'avi d'ajudar a capellans a ocultar-se. En general, els conflictes de cada masover amb el seu propietari van quedar relegats i ofegats pels esdeveniments polítics i bèl·lics. Més que de conflictes, quan els masovers parlen de la relació amb els amos en aquest període es refereixen a la forma com van mantenir-hi relació, encara que haguessin deixat de pagar-los la renda –abolida per decret, tot i que algun va continuar pagant-la o ho va intentar–, i com van socórrer-los o van proporcionar-los aliments.

La postguerra civil, per contra, va ser un moment en què les tensions concretes entre masover i amo van accentuar-se, per bé que, si hem de fer cas dels relats testimonials, no fou de forma generalitzada. Els primers anys de postguerra van ser un episodi de restauració de les relacions trencades durant la guerra. Amb freqüència no sembla que aquesta restauració fos traumàtica, i aparenta ser un simple retorn a la situació anterior: *Nosaltres el dia, el dia que es va haver*

acabat la guerra vàrem [dir]: "Goiti, hi ha això". I ja està. Vàrem tornar a passar comptes igualment, amb tot lo que hi havia. En altres casos, però, els propietaris van aprofitar la nova situació per acomiadar alguns masovers, especialment aquells que s'havien significat políticament. No s'ha de pensar, tanmateix, en un procés generalitzat d'expulsions, entre altres motius perquè aquest hagués perjudicat també els mateixos propietaris en impedir-los de recuperar les rendes impagades.

Menys coneguts són es episodis de revenja protagonitzats per aquells masovers que havien estat acomiadats. Una masovera relata els rumors que van circular sobre els motius de la mort, el 1944, del propietari que els tenia arrendada la masoveria. Aquest home, en acabar la guerra, va acomiadar un masover amb l'argument que havia fet obres a la xemeneia sense permís:

No sé que si ho havia fet sense permís d'ells o lo que fos. Acabada la guerra el va fumbre al carrer. Però, en el fons, el mòbil era de motius polítics: com que eren gent política amb el problema d'un partit i l'altre d'un altre, i tots es devien agafar per la punta, saps que vull dir? Alguns anys més tard, quan el propietari anava a arrendar un mas que tenia en una altra localitat, es veu que el van anar a esperar i el van anar a surrejar. Varen anar a estovar l'amo. [...] Que es va quedar que emprés no sabia pas qui era ell! Arriba allà dalt: "no sé pas que tinc, no sé pas que tinc i no sé pas que em passa", ell ho va pas dir. Bé, no sé, degué perdre el coneixement. [...] Es veu que va morir, va malaltejar un mes. Als últims de maig allò me'n recordo i als últims de juny, pels voltants de Sant Joan, va morir".²⁰⁰

Segons el relat de la testimoni, ningú va conèixer la veritable causa de la defunció: *ningú va sapiguer mai què tenia i què havia passat. Poder ells ho varen sapiguer perquè inclús va estar un metge en allà, havia vingut un parent que era metge, i algun altre, varen tenir consulta. Clar els dos metges. Però com que, això, hi havia un que era parent d'ells, això va quedar amagat.* De ser cert que el propietari va ser agredit per un antic masover, el fet no va fer-se públic ni tampoc sembla que la persona a

200. Segons la nota necrològica apareguda a la premsa va morir el 18 de juny de 1944.

qui el rumor atribueix els fets fos acusada de res. La nota necrològica publicada a la premsa es limita a indicar que el propietari va morir *en su casa solariega, de [nom del poble], después de penosa enfermedad sufrida con cristiana paciencia.*

La qüestió de les reformes realitzades durant la guerra apareix en més d'una ocasió en els relats i sempre en el mateix sentit: el propietari no va voler saber-ne res. L'avi d'un testimoni, aleshores masover d'un gran propietari empordanès, havia arreglat la teulada durant la guerra; quan el propietari li va reclamar les rendes endarrerides, ell va dir-li que li pagués les obres. En comptes de negar-li això, el propietari va voler-li pagar amb *diner roig*, amb moneda que havia deixat de tenir valor legal: *o sigui que ell volia pagar el deute, com que ho havia fet amb temps dels rojos amb diner roig però volia cobrar-ho tot amb diner nacional.*

Tipologies

El ventall de qüestions que, a partir dels relats testimonials, poden ser identificades com a punts de tensió és relativament ampli. Molt pocs, però, van enfrontar-se per una qüestió bàsica com la renda –la seva forma o el seu valor–, especialment perquè la major part de propietaris van avenir-se a transformar-la en un pagament fix en diner, que era una demanda bàsica de molts masovers. Quins van ser, doncs, els motius de confrontació?

a. Conflictes vinculats a la distribució de les despeses en les parceries

Els canvis en els sistemes i les tecnologies de cultiu comportaren noves despeses que, sovint, trencaven el caràcter tancat i autosuficient de les explotacions agrícoles. Per al masover el cost de treballar més hores no era equivalent al cost de contractar un jornalero, perquè en el segon cas calia realitzar una despesa monetària. El mateix succeïa en el cas dels fertilitzants, el cost dels quals no es tenia en compte quan procedien dels excrements animals i els residus vegetals del mas, però sí que computava quan es compraven adobs inorgànics. El

masover no valorava tant el cost d'oportunitat del seu treball com el que li reportava una despesa monetària. Aquesta situació podia donar lloc a diferents escenaris: en alguns moments podia bloquejar la introducció en les masoveries de canvis tecnològics que altres tipus d'explotació ja havien incorporat; en altres moments podia donar lloc a una revisió de la participació del propietari; i finalment també podia generar situacions conflictives. Aquest darrer fou el cas d'un masover baixempordanès que mantenia uns tractes de parceria al terç tant pels cultius com pel bestiar amb participació financera del propietari en l'adquisició dels animals i altres inputs que incrementaven els rendiments dels cultius, però no pas en aquells que augmentaven la productivitat del treball: *el cossetxar, el batre, l'embalar, el ferrer, el gasoil, el tractor, no pagava res de tot això*. La lògica, per al propietari, era rigorosa: el factor treball i totes les innovacions que repercutien sobre ell anaven a càrrec del masover. Per a aquest, però, el tracte era abusiu: *si hi ha més porcs, més vedells per engreixar, al menos el que pot fer és pagar-nos el batre. El batre ens costava un ronyó llavors*.

b. Conflictes associats al treball fora de la masoveria

Els masos forestals, que tenien poca terra agrícola i donaven una renda baixa als seus propietaris, eren una fórmula per fixar mà d'obra en zones de baixa densitat demogràfica, la qual podia ser contractada en aquelles activitats que, veritablement, donaven un rendiment important, o sigui l'explotació del bosc. Però enlloc es trobava escrit que el masover forçosament hagués de treballar a jornal per al propietari del mas, ni que ho hagués de fer en exclusiva. Generalment les oportunitats de treball a jornal en les zones forestals eren escasses i la manca d'alternatives no plantejava problemes als propietaris que volien utilitzar els masovers com a treballadors forestals, però en algunes ocasions podia sorgir un conflicte d'interessos. Aquest és el cas d'un masover que va mantenir un fort conflicte amb el propietari després del gran incendi de les Gavarres del 1947. L'incendi

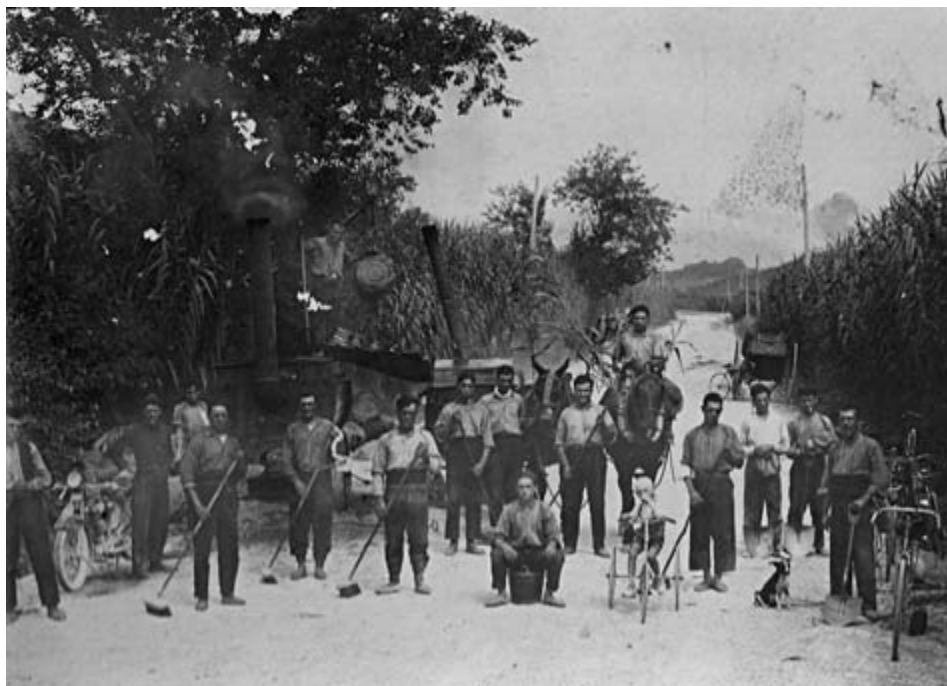
va malmetre bona part del bosc del mas i el propietari va decidir tallar les alzines cremades per fer-ne carbó i va dir-li al masover que se n'encarregués ell. Però el masover tenia altres ocupacions més lucratives: *allavors jo feia carbó d'arboç i de bruc. I al ver passat el foc, que era net, feia molta més feina arrencant rabasses i tallant amb la destrat grossa i fent piles de carbó de rabassa de que no em donava ell per tallar les alzines.* Tal com ho planteja el testimoni, el problema va venir arrel d'un comentari que el masover va fer a un altre carboner, el qual ho va fer saber a l'administrador del propietari: *"Osti! Vols que faci les alzines a aquest preu que em don si guanyo molts més calés fent això?"*. La reacció del propietari va ser prohibir-li de treure rabasses del bosc: *em va privar de fer rabasses.* Finalment el masover va doblegar-se i va carbonar l'alzina cremada, activitat per a la qual, a més de treballar-hi ell i el germà, va contractar treballadors externs.

Una situació comparable es podia plantejar als masovers que tenien terres pròpies i les explotaven directament. Tot i que les antigues prohibicions de cultivar terres fora del mas ja havien decaïgut en el segle xx, alguns propietaris encara podien qüestionar en algun sentit la llibertat del masover per dedicar-se a activitats externes a la masoveria. Un testimoni relata alguna topada amb el propietari del mas per treballar terres pròpies.

Nosaltres teníem terra. Jo hi havia tingut alguna enganxada i em deia: "Escolta, vols dir que no poseu garbes d'aquí, de lo meu a lo vostre?" Jo el ...vaig agafar i el vaig aixecar enlaira. Jo em vaig empenyar, vaig dir: "Escolta s'ha acabat!"

c. Conflictes pel manteniment de la casa

Les condicions d'habitabilitat dels edificis i, en particular, de la casa, podien ser també una font de conflictes. L'estat general d'aquestes solia ser dolent, especialment si es compara amb les condicions dels habitatges obrers. L'evolució negativa de la renda de la terra propiciava que molts propietaris volguessin maximitzar l'ingrés net reduint les despeses de manteniment i això podia generar queixes i conflictes amb els masovers. *Jo tenia la meva habitació*

teniu unos degotés i jo le digo: “Escolte senyor [nom del propietari], tinc unos degoters a sobre el llit que me tinc que posar un plàstic perquè no me mulli”. Diu: “se pose un paraigües”. Mira quina contesta me va donar. Me pose un paraigües. I tot això el tinc aquí. I lo sortirà tot. Moltes coses tinc aquí dintre. Que lo que jo els he fet en ells, lo que jo els he fet en ells, no me merezco això que m’han fet. En aquesta ocasió els masovers van optar per arreglar la teulada a costa seva, però aquesta opció no es donava amb gaire freqüència.

Les queixes per l'estat de la casa es repeteixen en nombrosos relats: *Són uns egoistes, [...] a mi m’ho sembla, poder estar més decentes, no sé la casa més arreglada una mica, no hi ha cap porta que estigui bona tot és podrit, però com que no deuen volguer-ho...* A més de la manca de manteniment de les construccions preexistents, el creixent distanciament entre les condicions de vida i d’habitatge dels masovers i les de la resta de la població –inclosa bona part de la

Treballadors
pavimentant
la carretera
nacional prop
de l’Hostal
Nou (Biure
d’Empordà,
Alt Empordà).
En el centre,
muntant a
cavall, el fill del
masover del mas
d’en Buach, de
Pont de Molins.
Autor desconegut.
Data: 1928-30.

població rural– van accentuar els motius de tensió. El moment en què els propietaris es mostraven més generosos a l'hora de millorar l'habitabilitat de la casa era quan buscaven un nou masover, especialment després de 1950, quan va començar a haver-hi dificultats per reocupar les masoveries que s'anaven buidant. Però amb els masovers ja establerts la disposició a invertir per millorar l'habitabilitat era menys freqüent. El retard en l'arribada d'electricitat fins al mas és un motiu de queixa força habitual: *l'única cosa que potser si li hagués de fer un retret seria això de que ens aguantés tants anys tinguent a mig quilòmetro la línia elèctrica i no tenir llum*. La construcció de sanitaris i banys dins les masies també va ser un altre punt conflictiu per a diversos masovers. Un d'ells va estar a punt d'abandonar la masoveria, cap a 1960, arrel d'una discussió amb l'amo per aquesta qüestió. Concretament, quan el masover li va formular la petició que es fes *un quarto de bany nou*, el propietari no només va respondre-li amb una negativa, sinó amb un to que va ofendre la dignitat del masover: *va venir i va dir que "No ha arribat aquell temps de masovers mandar els amos" [...]. Vaig escoltar-me una mica de tot*. El masover es va enfadar molt i va posar sobre la taula el seu comiat: *Dic: "Miri això ja ho sé, vostè sempre l'he tingut com un senyor i vostè a mi com un masover, només m'ha de dir si m'hi vol tenir o no m'hi vol tenir i prou, eh?, sinó partim peres*. Pocs dies després el propietari va tornar al mas per dir-li que li faria les obres: *Llavors ens va fer un quarto de bany amb una banyera, la més grossa que hi havia –va venir la senyora–, el lavabo més gros [...]. Ella en allà va dir: "Josep, el lavabo que vulguin, el més gran que us hi convingui que s'hi pot posar"*.

d. Conflictes per manca d'inversió

En algunes ocasions la tensió entre el propietari i el masover es produïa com a conseqüència del desacord en les decisions inversores. Generalment aquesta situació es donava en masoveries amb un règim parciari –a terços o a mitges–, amb forta orientació ramadera i on el propietari participava en el capital d'explotació.

Un dels motius de discussió que hem detectat en diversos testimonis es centra en el pas de la petita explotació ramadera a la construcció d'una granja. Alguns masovers s'han mostrat agreujats perquè els propietaris es van negar a fer-ho: *Jo sempre ho deia fer una granja i tenir bestiar, i tot lo que collíem, consumir-ho aquí amb bestiar i així... però no va voler fer mai res i jo l'últim vaig plegar de bestiar i tot.* Un altre testimoni a qui el propietari va rebutjar la proposta de construir una granja al mas, va abandonar la dedicació a l'agricultura al cap de poc temps –per bé que continuà visquent al mas, l'explotació del qual va mantenir el seu pare–. En veure frustrades les seves expectatives –*a mi lo que m'agradava era el bestiar no anar a treballar l'hort, [...] vull dir a mi m'agradava més el fer de pagès, sí que m'agradava però a lo grande*– va optar per una feina fora del mas.

e. Conflictes associats al canvi de titular en la propietat

El canvi de titular en la propietat del mas, ja fos per relleu generacional o bé per compravenda de la finca, era un moment crític per a l'estabilitat dels masovers. L'arribada d'un nou propietari podia significar una alteració més o menys important dels equilibris –tàcits o explícits– que havien governat la relació amb l'amo fins aquell moment i podien posar en perill els compromisos adquirits pel propietari anterior. En un món regit per la paraula donada, s'esperava també que el successor en l'herència assumís els compromisos adquirits oralment, per bé que no sempre era així. Una masovera, per exemple, explica que havia emparaulat amb els propietaris la compra del mas. Després de pactar el preu van haver de buscar els diners i, en un context de confiança interpersonal, els venedors no van voler que es fes una paga i senyal davant notari:

Amb aquests amos vàrem intentar comprar-lo, hi vam anar amb el meu marit, un any el mes d'octubre, i ens va dir: "Sí, ja us el vendrem perquè vosaltres l'arreglareu i nosaltres ens fem grans i tot plegat no en fem res". Vam tractar el preu i jo li vaig dir: "Bueno, ara no en tenim pas aquests diners", dic "però si ens fessin

paga i senyal, un document, faríem paga i senyal". [Diu:] "En aquesta casa només n'hi ha una, la paraula vostra i la nostra, res de paga i senyal, el dia que tingueu els bitllets així, un sobre l'altre, veniu i el mas serà vostre".

Poc temps després el matrimoni propietari va morir –els dos, amb pocs dies de diferència– i, en no tenir descendència legal, l'herència va recaure a favor d'un parent proper. Aquest no va reconèixer els tractes fets de paraula i la venda va quedar cancel·lada: *Li vam dir: "Tenim aquest tracte fet". Diu: "Ja ho sé, però no teniu res firmat".*

f. Conflictes associats a la venda de terres del mas

La legislació contemporània ha atorgat als masovers el dret de retracte, o sigui la prioritat en la compra de la finca quan el propietari vol vendre-la a un tercer i el dret de fer-ho al mateix preu pactat amb aquest comprador.²⁰¹ Així s'estableix en les lleis republicanes de 1934 i 1935 i es manté en la legislació posterior. L'exercici d'aquest dret, tanmateix, pot ensopegar amb diverses traves i, en aplicar-se, ha pogut derivar en situacions de tensió, especialment si no es comunica formalment a l'arrendatari l'operació de compravenda i, si es dona el cas, si no se l'acomiada segons estableix la llei o el costum. Un masover ha relatat que un dia va observar com una excavadora estava treballant en un olivar de la masoveria, es va adreçar al veí que havia ordenat la feina per exigir-li explicacions i es va trobar amb la sorpresa que havia comprat la parcel·la: *me va dir: "Coi, és que és nostre aquell olivar". És seu? I de quan és seu? Fa 40 anys que el treballa jo.* Quan el testimoni va dir-li que aniria al Registre de la Propietat a consultar els documents de l'operació i va recordar-li el seu dret

201. Llei d'arrendaments de 1935, art. 16 i 17; Reglament sobre arrendaments rústics de 1959, art. 16, 17 i 96; Llei d'arrendaments rústics de 1980, art. 84-91, 98, 99 i 118 i disposició transitòria primera; Llei 1/1987, de 12 de febrer i Llei 1/1992, de 10 de febrer. Actualment, la secció sisena de la Llei de contractes de conreu del Parlament de Catalunya de 2008 reconeix el dret de tanteig i retracte dels arrendataris i masovers que són conreadors directes i personals en cas d'alienació de la finca, llevat que es faci a favor d'un cònjuge o d'un parent de fins a segon grau o si la finca es troba en sòl urbà o urbanitzable.

de retracte – “*hi sóc primer jo que tu*”–, el comprador va intentar arreglar-ho amb algun tipus de compensació, proposta a la qual va respondre amb enuig:

...em diu: “És que et faré un regalo”. “No vull regalo! Lo que vull és que no me’ls trepitgeu d’aquesta manera! Al menys que podeu fer és venir-me i dir-me: “Goïta, compro aquell camp no t’interessa pas?”. Perquè primer sóc jo, i encara ara!”

Tot i això, i malgrat haver descobert que el van enganyar amb el preu que li van donar per exercir el retracte, finalment va transigir: *Hasta aquí vaig esser burro, però és que no m’ha agradat mai de fotre la gent i [comprar terra] tampoc m’interessava llavors.*

Un altre masover ha manifestat que els problemes els va tenir amb l’amo, a qui li havia explicat que estava interessat en comprar alguna parcel·la quan el mas estava en venda: *“Quan s’ho va vendre”, li vaig dir-li, “em vengui un camp i per tenir les eines”. I em va dir que no [...] Em va dir que s’ho venia tot plegat.* Segons el masover, el motiu de fons no era pas evitar la fragmentació de la finca o raons similars, sinó mantenir la distància social amb el masover: *el que se’n cuidava de vendre-ho va dir: “No t’ho vendrà pas”, diu “perquè li sabia greu que un masover tingués més calés que ell”.* En aquesta ocasió però, el masover, després d’haver-hi renunciat, finalment va poder comprar algun camp al cap d’uns anys: *ara últimament me’l va vendre.*

g. Conflictes associats a la quota lletera

Segurament el tipus de conflicte més recent és el relacionat amb les quotes lleteres, vigents a partir de l’entrada d’Espanya a la Unió Europea. La venda de la quota assignada a una explotació havia d’estar autoritzada pels propietaris i això donava peu a què percebessin una part de l’import. La jubilació dels masovers o, simplement, la decisió de retirar-se de l’explotació lletera generava una situació que calia negociar i que podia esdevenir conflictiva. En alguns casos, els propietaris van renunciar als drets que la legislació els atorgava en aquest punt. És el que relata un testimoni, a qui el

propietari del mas els va dir “la bonificació de la llet no la vull cobrar”. En altres casos, però, el conflicte va esclatar amb certa intensitat. El 1987 la masoveria d’una testimoni va canviar de propietari i amb el canvi de propietari van aparèixer tensions pel tema de la quota lletera. Els masovers tenien el mas arrendat en diner i el propietari no participava del negoci pecuari. Quan els masovers van veure que no hi hauria continuïtat intergeneracional, perquè el fill havia fet carrera universitària, van decidir deixar les vaques i vendre’s la quota. Segons el seu testimoni, el propietari els havia de signar una autorització per poder-la vendre i va aprofitar l’ocasió per imposar-los el comiat: *ens havia de firmar l’amo la quota conforme la poguéssim vendre però ell es va quedar que “si jo la firmo vosaltres heu de marxar l’any 2002 i o sinó no la firmo”. Va anar amb un notari a Girona i tot, vaja ja la tinc l’acte que varen fer allà.* Posteriorment, els masovers van vendre’s la quota lletera de forma unilateral, sense dir res al propietari i aleshores aquest els va reclamar una part de l’import de venda. Aquest episodi, sembla que va originar una situació de desconfiança del propietari cap el masover que va enrarir el comiat que havien pactat:

I allavons va ser... i una mica picat per això perquè es pensava que nosaltres ho sabíem i bueno, allavons van venir les males fins a marxar. Ja ho sabíem que havíem de marxar l’any 2002, això sí.

La testimoni explica que el propietari no va fer-los fàcil la marxa del mas, els va manar la pressa quan encara no havien enllestit la casa on s’havien de desplaçar, va començar a fer obres mentre encara hi eren, els va descobrir part de la teulada,... Van anar a un advocat i, segons la testimoni, haguessin pogut plantar-hi cara perquè es tractava d’un arrendament històric: *si ens haguéssim posat aixís puntillosos de no marxar, no havíem de marxar perquè estàvem jubilats i més tants anys, vuitanta i més; no era un arrendament de vint-i-cinc anys, era de vuitanta i més.* Tanmateix, donat que els masovers ja estaven en edat de jubilació, no van tenir interès en pledejar.

h. Conflictes associats al desnonament

El darrer episodi ens remet a una altra tipologia de conflictes, els relacionats amb el desnonament. El comiat havia estat històricament un moment de conflictes potencials importants. Per això mateix s'havien anat establint regles consuetudinàries que clarificaven els drets de cadascú en el procés d'abandonament d'una finca que, d'altra banda, solia durar entre un i dos anys.²⁰² En el segle xx, a més, la legislació sobre arrendaments i parceries va tendir a limitar la capacitat del propietari per desnonar lliurement els masovers i va establir certs drets d'indemnització.²⁰³ Especialment afavorits van resultar aquells masovers que van poder acollir-se a les lleis sobre arrendaments protegits i sobre arrendaments històrics. Per més que en algunes ocasions els testimonis aparentin poder ser desnonats en qualsevol moment, en diversos passatges posen en evidència que tenien coneixement dels seus drets i, sobretot, de la facultat de percebre una indemnització en cas de desnonament. Mercès a això, alguns van convertir-se en petits propietaris.

Tanmateix, ni les regles consuetudinàries, ni la legislació més contemporània podien evitar que el procés no fos conflictiu. Alguns testimonis acumulen forts greuges contra els amos per la manera com van ser acomiadats. Una testimoni explica que van ordenar-li que tragués les seves coses del mas mentre el seu marit s'estava morint a l'hospital.

Vergonya se n'havia de donar, que això no se fa, ni a nosaltres ni a ningú, ni a ningú aquestes coses, perquè quan una persona està morimundo espera que se mori o que visqui, no?, i no venir a fer-me treure tots los trastos d'aquí. Això no està bé.

202. Sobre aquestes qüestions és molt interessant el treball de Garrido (en premsa), per bé que es refereixi a un territori diferent.

203. Val a dir que tant la llei d'arrendaments de 1935 com la llei d'arrendaments rústics de 1980 varen tipificar i, en certa mesura, limitar els motius de desnonament i comiat, per bé que el marge de maniobra del propietari per acomiadar un masover va continuar essent considerable, especialment en la llei d'arrendaments rústics de 1935.

Al capdavall les tensions en l'acomiadament i la marxa del mas podien significar el trencament bruscat d'aquella confiança mútua que molts testimonis consideraven fonamental. En el cas de la masovera esmentada, aquell fet va capgirar una relació que fins aleshores ella mateixa qualificava de bona i cordial, *ja te dic que era una balsa d'oli*.

i. Conflictes de caràcter personal

Alguns testimonis més que reconèixer conflictes centrats en qüestions importants, ho redueixen a manies personals o al caràcter del propietari: *Bueno sempre hi ha cosetes, especialment quan tractes amb dones, sempre hi ha alguna coseta com era la [nom de la propietària], que tenia els seus repetalls: Que a aquella terra he vist un paper, que aquest dia no sé què, que aquest dia no sé quantos...* Altres masovers expliquen que en ocasions puntuals van sentir-se ofesos pel tracte que els dispensava l'amo. Un testimoni que es lamentava de com li havia anat l'anyada va sentir-se dolgut perquè la reacció del propietari fou assenyalar-li que encara tenia unes saques de farina i que bé que havien sobreviscut: *"I aquestes saques de farina? I no heu viscut?"*. Per bé que, generalment, el masover assumia la seva condició subordinada i encaixava amb major o menor resignació les ofenses del propietari, en algunes ocasions aquestes topades podien adquirir un caràcter major. El pare d'un masover fins i tot va comprar una *casota* i estava disposat a marxar del mas quan, en una època en què el propietari titular s'havia absentat –*havia marxat de la dona*– i el gendre havia assumit la gestió del patrimoni, aquest els acusava de robar: *ens volia fora, perquè deien que només fèiem que robar*. El retorn del propietari va ser providencial perquè es mantinguessin en els mas fins que ells van voler: *llavors va canviar l'assunto, va tornar l'amo [...] "I què carai", diu, "tu ets de marxar? Hi ha cap perill [que] marxaràs d'aquí"*.

j. L'apoteosi: el conflicte en família

Per acabar aquesta relació tipològica, cal fer referència a la particular situació que es podia produir quan els problemes propis d'una

relació amo-masover es sobreposaven a les jerarquies i els equilibris familiars. Un dels casos on el conflicte apareix de forma més explícita i, sobretot, constant és el d'un testimoni que va fer de masover per a la família, concretament per al seu germà hereu, al qual en algun moment s'hi refereix com *el meu germà, el ric*. De fet, el conflicte té una arrel de caràcter familiar, lligat a problemes de successió hereditària que no són exposats amb suficient detall. El que queda clar és que l'accés del testimoni a la masoveria estava vinculat a l'estratègia de l'hereu per controlar el patrimoni familiar:

Per treure les parts, ell ocupava tota la propietat i, llavors, ell, que l'hi tocava la meitat, no volia marxar i, llavors, va dir l'advocat, va dir: "Si no hi va un fill, no hi entrarà ningú". I, llavors, ell va dir: "Doncs, au, tu cap allà".

Un motiu de tensió va ser la renda, que a partir d'un moment indeterminat va passar a ser a mitges i –segons sembla– amb poca participació del propietari. *Allavors, això, em va fotre a mitges de tot*. Però els punts de tensions són múltiples. La proximitat fraternal, en aquesta ocasió, en comptes de potenciar el tracte paternalista sembla que va operar en sentit contrari. L'aprofitament de les llenyes menudes del bosc, generalment permès per al consum de la masoveria, també fou motiu de conflicte: *A vegades, feien fogots,²⁰⁴ això que portes al flequer. I a l'hivern treballàvem i feiem alguna pela. I va dir, diu: "No vull que toqueu res". A propòsit d'un motor per fer llum que hi havia en la primera masoveria, el testimoni explica com el germà volia cobrar-li i que, davant la negativa del primer, va treure-li: Tenia un motor d'aquests que van amb gasoil, o amb gasolina, no ho sé què gastava allò allavors, per fer la llum, i em va dir que...mil peles. Vaig dir: "Carai, jo no ho puc pas pagar". " Oh, cony, –diu– si et serveix, treu-ho". I, sí, sí, ho va treure i se'l va emportar*. El caràcter oral dels tractes era, en aquest cas, un altre aspecte problemàtic que la seva esposa li recordava amb freqüència: *La [nom de l'esposa] sempre m'ho deia: "T'enganxarà per*

204. Feixos de llenya prima utilitzats per cremar en un forn.

aquí. T'enganxarà que no tens cap paper". Però el germà es resistia a posar-ho per escrit: sempre em deia: "Ja t'ho arreglarem, ja t'ho arreglarem". I anar burxant, anar-te buscant per a que tu t'enfadessis. La intrusió en la vida quotidiana era constant, especialment a partir del moment que el germà va decidir que el testimoni havia de fer de masover del mateix mas on ell vivia. No feia pas res, només goitar i espiar-te i vigilar-te. A veure què feies i a veure què has entrat. El comiat també va ser, a diferència d'altres casos, un moment de tensió: allavors vaig demanar que em donés set mesos o un any de coll i, al buscar l'any de coll, ell em va saltar a sobre i diu: "No, vull que a l'octubre sigui a fora de la casa". Finalment, després d'onze anys, el testimoni va tenir l'ocasió de comprar una petita finca i abandonar la masoveria.

El fet que no hàgim trobat un cas tan obertament conflictiu com aquest, on es barregen les relacions familiars amb les derivades d'una relació de propietat, ens pot portar a pensar que aquesta combinació afavoria les situacions extremes, bé fos un escenari poc problemàtic, on la relació econòmica es veu mediatitzada per les solidaritats intra-familiars, bé fos una relació molt conflictiva per l'addició de factors de tensió. En tot cas, també té interès recollir la interpretació que el mateix testimoni fa quan se li demana si amb un altre tipus d'amo l'experiència com a masover hagués estat millor. La resposta, contundent, és negativa. I citant a tres dels propietaris més importants de la localitat diu: *Tot era de la mateixa arrel, [...] perquè hi havia en [nom d'un propietari] que era un lladre, en [nom d'un segon propietari] un altre, en [nom d'un tercer propietari] un altre.*

Conclusió

La breu tipologia de conflictes que hem relacionat en les pàgines anteriors no pot ser de cap manera exhaustiva perquè està limitada per la mostra de testimonis entrevistats. Una enquesta més àmplia posaria en evidència altres punts de conflicte i tensió entre amos i masovers, alhora que permetria ponderar millor la importància de

cadascun. Tanmateix, com s'ha vist al llarg del capítol, les relacions tramades entorn de la masoveria portaven a la negació d'aquesta conflictivitat i a l'accentuació d'aquells elements que contribuïen a fer acceptable la situació de subordinació dels masovers. La confiança interpersonal, en aquest sentit, era un element bàsic, assumida per totes les parts, i qualsevol qüestió que pogués trencar-la posava en qüestió l'estabilitat dels masovers. L'autocensura que caracteritzava les seves decisions i el seu comportament responia a una opció per maximitzar les possibilitats de permanència en una masoveria o per accedir a una de millor.

També cal tenir present que la relació amb els propietaris probablement va experimentar transformacions notables en el segle xx, en comparació amb períodes anteriors, i que la diversitat de perfils de propietaris, de proximitat geogràfica i de tipus de tractes, van donar lloc a un escenari complex de condicions objectives sobre les quals es teixien les relacions entre amos i masovers. En qualsevol cas, després de tot el que s'ha exposat en aquest capítol, penso que és erroni descriure les relacions socials entorn la masoveria com a harmòniques o altres qualificatius pairalistes, i que és més adequat interpretar la subordinació i la limitada conflictivitat en termes d'*eficiència de classe*.

6. La formació del masover

Mònica Bosch

La història social de l'educació, és a dir, aquella que s'ocupa no merament de la teoria dels plans d'estudi o de les lleis sobre educació que emanaven de les diverses instàncies de poder, sinó de com es concretava l'educació en el dia a dia d'un espai i d'un moment determinats, posant atenció als seus vincles amb la realitat i els condicionants que afectaven els diversos grups socials –tant els docents com els seus alumnes, potencials o efectius–, ha començat a ocupar-se en els darrers anys dels nivells reals d'alfabetització i escolarització de la població rural. Aquests estudis han posat de relleu la multiplicitat de factors que cal tenir en compte: les formes de producció i d'accés als recursos en cada zona (l'especialització econòmica local i dels diversos grups socials, les formes de contractació, els cicles agraris...), l'organització dels grups domèstics i la funció que cada membre hi té assignada, les formes del treball infantil, la disponibilitat d'escoles (la seva localització, ritme de construcció, característiques –pública, privada, de nens, de nenes, mixtes–, etc.) i fins i tot qüestions subjectives com són els estereotips i apriorismes de la cultura de gènere.²⁰⁵ Si les grans xifres i els estudis referits a un territori molt extens, com ara tot un país, són necessaris i útils com a dades de referència i de comparació, la gran diversitat de factors que han condicionat els nivells reals de l'educació en el món rural fan que els estudis locals o regionals siguin especialment apropiats, ja que permeten copsar i explicar molt més adequadament la lògica i la importància relativa de les diverses variables que van condicionar l'escolarització d'uns grups socials concrets.

205. Excel·lents exemples d'aquesta mena d'estudis són els treballs de José M. Borrás 2000, 2002, 2002b, Carmen Sarasúa, 2002 i M. Teresa Godayol, 2006.

Per tot plegat i, perquè algunes de les variables que condicionen de manera important l'educació dels fills tenen a veure amb qüestions que es desenvolupen a l'interior de l'organització de la família i del seu espai domèstic –un espai especialment opac per a la documentació escrita–, les fonts orals no han quedat al marge d'aquest interès per la història social de l'educació en el món rural, en tant que permeten aproximar-se a alguns d'aquests espais per als quals tenim poca informació per al passat (l'organització del treball o l'assignació de rols de gènere a l'interior de la família pagesa, els mitjans no formals d'alfabetització que existien en el món rural...), alhora que permeten apreciar la combinació de factors que van condicionar el procés real d'escolarització. Les fonts orals insisteixen, una vegada més, en què no hi ha explicacions unívoques ni constants en el temps que puguin explicar un determinat fenomen social –en aquest cas el grau d'alfabetització i escolarització de la població rural–, sinó que els diferents factors poden acumular-se i també anar variant al llarg del temps.

Les entrevistes que hem realitzat tenen la característica d'estar referides a un únic grup social, més o menys homogeni i identificable dintre del món rural, el dels masovers. Fan referència totes elles a un mateix àmbit regional, la regió de Girona, i tenen la virtut d'abastar cronològicament gairebé tot el segle xx, ja que els entrevistats (nascuts entre 1912 i 1950) ens han ofert dades prou precises tant sobre els seus pares com sobre els seus fills. Atès que ara per ara no existeix cap estudi referit exclusivament a l'educació dels masovers que hagi anat més enllà de l'anàlisi d'un sol cas,²⁰⁶ ens ha semblat interessant analitzar amb un cert deteniment l'educació i formació dels masovers a partir de l'abundant informació qualitativa que ens han ofert les entrevistes. Algunes de les característiques del procés d'alfabetització dels masovers s'ajusten perfectament al model ja dibuixat per altres estudis d'àmbit més extens o referits a altres zones del país, però,

206. Figueras i Puigvert, 1998.

com veurem, alguna variable que pot semblar secundària enmig d'un quadre més global pren un caràcter molt més rellevant en el cas dels masovers a causa de les especials característiques de la seva forma de treball. L'anàlisi ens permetrà, a més, copsar alguns aspectes de la realitat de l'escola rural a les comarques gironines durant el segle xx, així com les seves limitacions, encara fins ben entrada la postguerra, sobretot en llocs aïllats de muntanya.

En el temps dels pares, n'hi havia molts que no en sabien de lletra. El progrés de l'alfabetització i del nivell d'instrucció dels masovers

Una primera conclusió que podem extreure de les entrevistes és el progrés intergeneracional que va donar-se en l'alfabetització dels masovers, que concorda amb el progrés general de l'alfabetització de la població catalana i espanyola al llarg del segle xx.²⁰⁷ Així, mentre en la generació de llurs progenitors encara hi havia uns nivells importants d'analfabetisme tal com ha quedat en el record d'algun testimoni (*En aquell temps –el dels pares– n'hi havia molts que no en sabien de lletra*), cap dels entrevistats s'ha declarat analfabet i tots saben llegir i escriure, malgrat que alguns ben precàriament. Això no demostra, evidentment, que no hi hagués masovers de les mateixes cohorts que els entrevistats que fossin analfabets, però la progressió que s'observa des dels pares dels entrevistats fins als seus fills és prou significativa d'un clar progrés en els nivells d'instrucció dels masovers. D'aquesta manera, mentre que la majoria de les persones entrevistades van realitzar només els estudis primaris o elementals (i encara alguns només parcialment i/o de forma molt

207. L'evolució de les taxes d'analfabetisme a Espanya entre els majors de deu anys (% població de deu anys o més que no sap escriure) va ser la següent: 59 (any 1900), 52 (1910), 44 (1920), 32 (1930); les de la província de Girona varen ser de 53 (1900), 43 (1910), 33 (1920) i 24 (1930); essent les taxes superiors en el medi rural que en l'urbà (González-Agàpito, Marquès, Mayordomo i Sureda, 2002: 107-110 i 490).

Reproducción prohibida - Marca registrada 53.720
 15. Páaseo Juan Vázquez

 Sr. Benito Comas: Barcelona 19-10-39
 Mis más apre-
 tos hermanos: Masche, y sobrini-
 to. Le presento es para comunicari-
 mos que tuvimos muy buen viaje
 y que nos gusto mucho Barcelona
 y pasamos mucho con Caracas, y quida
 Domingo iremos en San Feliu. para
 llegar el día Domingo en caso sin nos
 muchos saludos de nuestros hermanos pe-
 queños que son Josep. J. Coquina.

Postal enviada per Josep Comas, fill d'un masover de Pont de Molins, a la família en motiu del seu viatge de noces. El text explica part del trajecte realitzat (Barcelona i Sant Feliu de Guíxols). Data: 19 d'octubre 1939.

discontínua)²⁰⁸ i cap no ens consta que acabés uns estudis secundaris –tot i que alguns van seguir fent alguns estudis de més grans, en classes nocturnes, un va arribar a fer un curs de comerç i un altre dos cursos de batxillerat–, en la generació següent no es rar trobar que alguns dels fills i filles dels testimonis han cursat estudis secundaris (comerç, Formació Professional o Batxillerat) o fins i tot estudis superiors.

Hi anàvem els dies que podíem. Factors que condicionaven l'escolarització i l'absentisme escolar dels masovers

Analitzarem a continuació quins factors condicionaven tant els anys d'escolarització dels fills i filles dels masovers com la seva regularitat en l'assistència a estudi. Els veurem per separat per raons analítiques, tot i que la instrucció de molts masovers va estar condicionada en realitat per la combinació i l'acumulació de diversos d'aquests factors.

Llavons deien que les noies no en tenien necessitat.

La desigualtat de gènere en l'educació

En la generació dels pares, caracteritzada per uns nivells elevats d'analfabetisme, s'observa encara la pervivència d'un patró discriminatori de la dona, prou identificat en el passat per la historiografia i que no era privatiu exclusivament de la població rural. Així, entre els progenitors dels quaranta-dos testimonis (trenta homes i dotze dones),²⁰⁹ trobem nou pares analfabets (cinc dels quals eren fills de masovers); contra setze mares (set filles de masovers; tot i que de moltes mares no tenim dades sobre el seu progenitor). Per expli-

208. Per al període que ens ocupa, el 1910 es va prescriure per llei l'obligatorietat escolar dels sis als dotze anys i el 1923 l'obligatorietat i gratuïtat de l'ensenyament elemental dels sis als catorze anys, termini que perdurà durant tot el franquisme.

209. Partim de la xifra de quaranta-dos testimonis perquè a les dades sobre els propis entrevistats hem afegit les d'alguns dels seus cònjuges sobre els quals tenim prou dades.

car aquest desfasament de l'educació de la dona en l'àmbit rural s'han apuntat diverses explicacions. Segons José M. Borrás, les nenes solien tenir més baixa escolarització i plegaven abans d'estudiar a causa del tipus de treball infantil que desenvolupaven (en les feines agrícoles, però també domèstiques, dins de casa o com a criades en altres llars) i perquè s'incorporaven abans que els nens a les formes de treball adult.²¹⁰ Carmen Sarasúa, referint-se al segle XIX, ha posat també èmfasi en les característiques mateixes de l'oferta escolar: hi havia menys escoles per a les nenes que no pas per als nens, amb l'agreujant que també era discriminatòria la inversió de les famílies, i encara més la inversió pública, en el finançament d'escoles a les quals poguessin assistir les nenes. Segons Sarasúa, això feia que l'ensenyament de les nenes sovint resultés més car per a les famílies (perquè depenia més del finançament dels pares)²¹¹ que el dels nens,²¹² desincentivant la seva escolarització.

210. Borrás, 2000: 174-192, i Borrás, 2002: 517-520, 536-538.

211. Sarasúa, 2002: 556-609. Segons aquesta autora, que es basa en les dades proporcionades pel Diccionario de Pascual Madoz, a mitjan segle XIX, a tot l'Estat espanyol només la meitat dels pobles que tenien escola disposaven d'una escola on poguessin anar les nenes (escola de nenes o mixta); la província de Girona tenia en aquells moments el nivell més baix de possibilitats d'accés escolar per a les nenes de tot l'estat. Martínez Quintanilla (1865: 143-150) posà èmfasi en l'important avenç que s'havia donat al ram d'instrucció a la província de Girona des dels temps en què Madoz havia recollit les seves dades: si el 1847 hi havia 61 escoles (51 de públiques i 10 de privades), el 1860 ja eren 333 (263 públiques – 199 de nens i 64 de nenes- i 70 privades –38 de nens i 32 de nenes) a les quals concorrien 12.705 nens i 5.941 nenes. No era menyspreable, per tant, el pes de l'escola privada, especialment en el cas de les nenes: de les 70 escoles privades, 40 estaven a càrrec de particulars i 30 de comunitats religioses, d'aquestes darreres 29 eren de nenes i només 1 de nens; com veïem, les congregacions religioses estaven especialitzades en les escoles de nenes. Això seguia passant el 1932, quan encara hi havia a la província 83 escoles de nenes contra només 26 de nens que pertanyien a congregacions o comunitats religioses (González-Agàpito, Marquès, Mayordomo i Sureda, 2002: 506). Tot plegat, concorda amb la tesi de Sarasúa que l'escolarització de les nenes depenia molt més de l'escola privada (cara per a les famílies) que no pas la dels nens.

212. El testimoni de Narcís Ciurana, masover de Maçanet de la Selva, corrobora la importància d'aquesta tesi. Segons aquest masover, que tenia nou germans (nois i noies), el seu pare va fer estudiar els fills grans (no aclareix si només els nens o també les nenes) perquè quan aquests eren petits no s'havia de pagar el mestre i en canvi no va fer estudiar els petits perquè va canviar el mestre i llavors s'havia de pagar: por una o dos pesetas cada mes que tendrían que pagar, que en el estado en que nos encontramos mi padre las puría muy bien pagar (Figueras i Puigvert, 1998: 64 i 81-82). Resulta

El patró discriminatori en l'educació de la dona va anar desapareixent a mida que es van anar incrementant els nivells generals d'escolarització,²¹³ per això ja no el trobem en els entrevistats (si bé no tots van ser instruïts en una escola com a tal). Malgrat tot, en alguna entrevista encara ha sorgit el tema. Una masovera ha explicat, per exemple, que la seva cunyada (filla del propietari d'un petit mas de les Gavarres que va acabar portant també una masoveria) es queixava que a les dones no se les enviava a estudiar perquè es deia que no ho necessitaven: *és que una noia semblava que no servia per re[s]*. Un parell de testimonis s'han fet ressò del mateix argument per explicar perquè es podia donar més importància al fet que els fills aprenguessin a llegir i escriure que no pas les filles:

La meua mare no [havia anat a l'escola], el meu pare sí, perquè a llavons diu que deien que les noies no en tenien necessitat d'anar a l'escola, perquè no havien de fer la mili, en canvi, els nois sí, havien d'aprendre per si havien d'escriure cartes.

Quatre homes han explicat que, efectivament, només van escriure cartes quan estaven al servei i és fàcil que sigui aquest tipus de correspondència pràcticament l'única que conserven els masovers. Aquesta justificació relacionada amb el servei militar sembla haver estat prou

interessant aquest cas i el retret del fill perquè mostra com sí existia un cert interès del pare per enviar els fills a l'escola i com no enviar-los pel fet d'haver de pagar no era quelcom només exclusiu de les famílies estrictament pobres: en aquest cas deixar d'enviar els fills a l'escola perquè s'havia de pagar s'explica per l'ordre de prioritats d'aquest pare masover, que imposava a la seva família una estricta política d'estalvi amb l'objectiu de comprar un mas. Sigui com sigui, i en la línia defensada per Sarasúa, la gratuïtat de l'escola pública quan aquesta es donava (perquè no en tots els llocs totes les famílies s'estalviaven de pagar alguna quantitat al mestre) ajudava fins i tot a trencar barreres com la descrita, d'un estricte estalvi familiar motivat no per motius de pura subsistència, sinó per aspiracions d'ascens social.

213. Borrás, 2000: 180; Borrás, 2002: 524. L'evolució de les taxes d'analfabetisme a Espanya entre els majors de deu anys (% població de deu anys o més que no sap escriure) eren superiors en el medi rural que en l'urbà i en les dones més que els homes, amb tendència a anar-se escurçant la distància entre ambdós sexes a mida que augmentava l'alfabetisme; l'evolució de l'analfabetisme masculí i femení a la província de Girona va ser la següent: 40 (H)-66 (D) el 1900, 34 (H)-53 (D) el 1910, 25 (H)-41 (D) el 1920 i 17 (H)- 31 (D) el 1930, i 10 (H)-18 (D) el 1940. (González-Agàpito, Marquès, Mayordomo i Sureda, 2002: 107-110 i 490).

generalitzada²¹⁴ i en algunes famílies sembla que va actuar a favor de l'escolarització o l'alfabetització dels homes. No podem deixar d'advertir, però, que darrere d'aquest argument aparentment utilitarista s'amaga, de fet, una component de mentalitat sexista, perquè cap altre motiu no pot justificar que es veiés com a natural que un carta escrita al servei només la poguessin llegir o contestar els homes per manca d'instrucció de les dones. De fet dues entrevistades també ens han explicat que només van escriure cartes quan el xicot va fer el servei. Com veiem, per tant, arguments de pura discriminació de gènere podien incidir en l'escolarització de les dones. El missatge conservador, profundament influït per la religió catòlica, que relegava la funció de les dones com a individus només al seu paper d'esposes i mares degué tenir una importància no menor en aquest aspecte, que no afectà només les dones masoveres sinó també les de la classe propietària.²¹⁵

Aquella època si eren els hereus els ensenyaven.

Ser hereu o pubilla

Dos testimonis asseguren que en les seves famílies es va privilegiar l'educació de l'hereu. Un fa referència a l'època dels pares i els avis: *Aquella època si eren els hereus els ensenyaven, però els que no era ja no anava a col·legi, només hi anava l'hereu –i les nenes cap.* L'altre testimoni, fill de pagesos propietaris d'un mas, parlant de la seva generació, es queixa que el seu pare va fer estudiar més a l'hereu i donava poca importància a l'educació dels demés fills:

214. Vegeu-ne un altre exemple a Roigé i Estrada: 310-311.

215. Així, per exemple, el propietari del mas Caselles del Collsabca, en el "Plan General de govern econòmic y moral per la casa de Casellas" que redactà el 1832, preveia que els fadristerns havien d'anar a estudiar lluny de casa, sense descartar els estudis superiors, mentre considerava que *las Noyas no és possible mantenir-les fora de casa, ni és tan necessari per la instrucció que ellas necessitan. Lo que importa sian bonas filadoras, bonas mitjeteras y bonas cusidoras, ben endressadas, y que no sàpian estar ociosas* i en tenien prou amb que se'ls ensenyés a llegir, escriure i comptar *a casa mateix* (Parés, 2001: 91-91). Igualment, al segle XIX, les germanes de l'hereu del patrimoni Heras d'Adri només reberen instrucció a casa seva mateix, mentre que els germans de l'hereu cursaren estudis superiors; l'hereu no rebé educació superior, però sí certs coneixements sobre els contractes notariais treballant com escrivent d'un notari (Heras de Puig, 2001).

Jo hi anava un mes, gener i febrer, i plega. Fins a Nadal tenies feina a collir glans i anar al bosc. No hi devia tenir afició el pare, no, no. [...] A en Josep el va fer ensenyar bé, va ser l'hereu [...] Maredeu, si ho vaig trobar a faltar! És una vergonya no saber de fer ni una carta.

No podem avaluar el grau de generalització d'aquest fet. Les nostres dades mostren un indici en aquest sentit en la generació dels pares²¹⁶ i potser podria explicar el cas d'inversió del patró més habitual –pare amb més estudis que la mare– en el cas de la mare d'un testimoni que era pubilla i es va casar amb un fill de masovers analfabet. Però també sabem del cert que no totes les famílies masoveres van privilegiar l'educació de l'hereu durant el mateix període.²¹⁷

En les cohorts dels entrevistats, que ja van viure una extensió més generalitzada de l'educació, no s'observa la influència d'aquest factor en l'escolarització elemental. Qui ho va tenir difícil no fou per les regles de l'herència. Així, per exemple, no va ser a causa de no ser la pubilla que una entrevistada només va anar un any a l'escola, ja que els seus germans, ni tan sols el gran, tampoc no van anar gens a l'escola. Si ens fixem en els homes fills de masovers que van ampliar estudis després de l'escolarització obligatòria,

216. Si ens cenyim als pares i mares fills de masovers, trobem que dels pares que eren hereus tretze sabien llegir i escriure i només dos eren analfabets (dels no hereus dos eren alfabetes i tres analfabets); pel que fa a les mares (els resultats són menys concloents perquè en tenim menys dades) tres pubilles sabien llegir i escriure i una era analfabeta (les no pubilles eren cinc alfabetes i quatre analfabetes). Borrás (2002b: 251) ha identificat la importància d'aquest factor als anys vuitanta del segle XIX (que correspondrien a la generació dels pares o els avis dels entrevistats) al municipi de Sant Cugat del Vallès –on els hereus solien tenir una escolarització més llarga que els fadristerns–, si bé es tracta d'un context especialitzat en la vinya en el qual dominaven els petits propietaris i els rabassaires i no els masovers (que no són esmentats en l'article).

217. El cas del masover fadrister de Maçanet de la Selva resulta il·lustratiu del fet que, a la segona meitat del segle XIX i principis del XX, no totes les famílies masoveres privilegiaven l'educació de l'hereu. Així, entre els greuges que aquest masover té contra el seu pare no hi figura el de l'educació: tant ell com el seu germà hereu van rebre una educació elemental similiar a l'escola del poble i si els germans més petits no van anar a l'escola va ser, com ja hem comentat, perquè a partir de llavors l'escola va deixar de ser gratuïta (Figueras i Puigvert, 1998: 65).

podria semblar que es privilegiava l'educació de l'hereu *—ja que cinc eren hereus i un no ho era—*,²¹⁸ però això queda en canvi en entredit si prenem en consideració el testimoni dels dinou entrevistats fills i filles de masovers que ens han proporcionat informació sobre el nivell d'instrucció dels seus germans: en un sol cas el germà i la germana grans d'un entrevistat van realitzar més estudis que no pas ell, tot i que tampoc es tractà d'una diferència gaire significativa (el testimoni no diu que acabessin la secundària); per contra, en una desena de casos, tots els germans van tenir un nivell d'estudis similar. En algun altre cas la desigualtat d'estudis entre els germans va existir, però per causa del treball infantil o perquè van canviar les disponibilitats escolars.

De fet, no només no queda gens clar que es privilegiés l'educació de l'hereu en les cohorts dels entrevistats, sinó que fins i tot en algunes famílies s'insinua una aposta més gran per l'educació d'alguns fills i filles segons: així, si entre els hereus i pubilles masovers amb qui hem parlat cap no va acabar els estudis secundaris (només un va fer dos cursos de batxillerat i un altre un curs de comerç), quatre entrevistats (tres dels quals són hereus o pubilles i l'altre possiblement ho hauria estat si el seu pare no hagués mort sense fer testament) han explicat que algun o tots els seus germans o germanes van acabar els estudis de comerç. Es tracta majoritàriament de germans o germanes joves nascuts a la dècada dels quaranta i sembla que en tots els casos aquesta aposta educativa va estar orientada a facilitar a aquests fadrísters una sortida professional alternativa al treball de pagès. En el grup dels masovers, s'insinuaria, per tant, amb força temps de retard, la mateixa tendència que havien seguit els rendistes agraris ja durant el segle XIX i principis del segle XX de donar més estudis als fadrísters (tot i que llavors només als nois i arribant fins als estudis superiors pel seu nivell més alt de renda), per tal d'orientar-los cap

218. En el cas de les filles de masovers que hem entrevistat aquest fet no és observable ni avaluable ja que només dues van ampliar estudis després de l'escolarització obligatòria (una era pubilla i l'altra no).

a una sortida professional al marge del patrimoni familiar (advocat, metge, arquitecte, enginyer, etc.).²¹⁹

Les sortides tradicionals dels masovers fadristerns passaven principalment, en el cas dels nois, per dedicar-se a oficis diversos (un dels més tradicionals era el de paleta, però també moliner, etc.), per agafar una altra masoveria o bé per dedicar-se a altres feines dintre del mateix sector agrari o forestal (mosso, jornaler, treballador de bosc, etc.) i, en el cas de les noies, per dedicar-se al treball domèstic fent de criades o bé a la confecció (treballant en una sastreria o fent de modistes dintre o fora de casa seva) sovint només fins que es casaven. Cap d'aquestes feines no s'aprenien ni s'hi accedia a través dels estudis, llevat potser, en alguna mesura, de la confecció en el cas de les nenes. Amb el desenvolupament industrial, dels serveis i de l'administració pública les sortides dels masovers fadristerns es van anar diversificant progressivament cap a altres sectors (treball fabril, taller mecànic, comerç, etc.). A la generació dels entrevistats algunes famílies ja van veure (i van poder tenir accés) als estudis secundaris com una forma per col·locar els fills segons. Aquesta tendència s'anirà incrementat i ja serà molt visible en la generació següent, la dels fills i filles dels entrevistats quan, en un context de dificultats creixents per fer rendible l'agricultura, i encara més la masoveria, molts més masovers tindran accés i veuran els estudis secundaris, professionals, i ara també els universitaris de grau mig o superior,²²⁰ com una forma per col·locar professionalment els seus fills fora del

219. Sobre l'orientació cap a les professions liberals dels fadristerns de la classe propietària rural catalana al segle XIX i principis del segle XX vegeu Ferrer, 2007: 347-348, o els estudis de cas de Joaquim M. Puigvert sobre els veterinaris (Puigvert, 2004: 729-750) i sobre l'arquitecte Josep Danés (Puigvert, 2008). No va ser fins al segle XX que els hereus dels rendistes agraris varen tenir també carreres universitàries (Saguer, 2005: 103-127).

220. L'entrada dels fills de masovers a la universitat va ser en bona part facilitada gràcies a la democratització d'aquests estudis a partir dels anys seixanta, quan la universitat va perdre el caràcter fortament el·lista que havia tingut. La creació de col·legis universitaris va ser un dels elements claus en aquest procés, en augmentar i apropar l'oferta universitària a sectors socials que no haurien pogut enviar els seus fills a estudiar lluny.

món agrari i, en algun cas, per tal que fins i tot el gran no sigui masover com els seus pares:²²¹ *Ara amb en Joaquim [el fill gran] al ser, al volguer estudiar i així, vaig dir "quina sort, t'estalviaràs molts tips de suar i una feina molt i molt, i molt..."*. És que com més va menos dóna.

Al ser la gran hi vaig anar molt poc.

Ser el fill o la filla gran

Malgrat que la influència del fet de ser el fill o la filla grans pugui quedar diluïda quan s'analitzen xifres a l'engròs sobre el grau d'escolarització de la població rural,²²² aquest factor podia ser qualitativament rellevant especialment en dues situacions determinades: les famílies nombroses (sobretot en el cas de les filles grans) i els avatars que poguessin afectar la demografia familiar, és a dir, la seva disponibilitat de mà d'obra. Que tingués un important pes específic gairebé només en aquests casos, però, no hauria d'invalidar, al nostre entendre, la importància d'aquest factor que és ben reconeguda per alguns testimonis.²²³ Així una entrevistada ens ha explicat com ella i un altre seu germà, que eren els dos grans d'un total de set germans, van anar menys a l'escola que els petits, i de forma molt discontinua, perquè van haver d'ajudar més a casa:

221. Fins i tot un dels entrevistats més joves va acabar utilitzant els estudis com una estratègia per deixar de ser masover, traient-se el graduat escolar de gran per poder ser funcionari.

222. José M. Borrás (2002: 179-181, 187-188) no troba aquest factor rellevant ni en el grau d'escolarització ni en l'absentisme escolar en el seu estudi sobre el Madrid rural del primer terç del segle xx (tot i que sí reconeix una influència de la mida de la família en l'absentisme, ja que los niños que menos asistían a la escuela pertenecían a familias más numerosas).

223. Sarasúa (2002: 573-574) dóna importància a aquest factor en el cas de l'escolarització femenina: el treball que feien les nenes a casa sovint impedia que les grans poguessin estudiar, però permetia a les seves mares poder-se dedicar a altres feines (vendre a mercat, treballar al camp o anar a jornal) amb la qual cosa enviar a las hijas (especialmente a las mayores) a la escuela tendría un muy alto coste de oportunidad para las familias campesinas, y por tanto es uno de los factores que explicarían la menor escolarización de las niñas. Vegeu també el testimoni citat per Robles i Grana, 2007: 311.

Hi anava a ratos al col·legi, mira, al ser la gran hi vaig nar molt poc. És clar hi vien els altres germans, cuidar els germans i anar a engegar les vaques, noi. [...] Ells van estudiar més perquè al ser els petits podien nar més. [...] Saps què passa? que la meu mare, és clar érem sis germans, i quan en tenia un de petit, pues és clar, allavorens ella no podia fer la feina. I la feiem nosaltres com podíem.

La germana d'un testimoni va haver de deixar l'escola quan va morir la mare i va haver de posar-se a ajudar la seva madrastra (van ser cinc germans del primer matrimoni del pare i quatre més del segon) i una altra entrevistada també va fer feines al mas i va haver de substituir la mare cuidant els seus germans, amb el resultat que mai no va anar a l'escola:

Vaig anar vuit anys en ves d'anar a estudi a engegar cabres [...] no hi podia anar a l'escola i després abans era molt diferent! perquè la meva mare pobreta va tenir una nena i jo ja a cinc anys ja me'n cuidava. I el meu germà va néixer al cap de deu anys [...] i jo el vaig pujar.

Igual com la mort prematura de la mare en el cas de les nenes, la mort o la malaltia del pare, o la manca temporal o definitiva d'algun altre membre adult del grup domèstic, era fàcil que fes recaure més pes laboral en els fills grans, afectant en alguns casos la seva assistència a classe. Aquestes situacions no eren exclusives dels masovers, sinó que afectaven tots els sectors rurals, com els petits propietaris, que també depenien fonamentalment de la força de treball del grup familiar domèstic. De fet, algun dels testimonis que hem citat corresponen a masoveres que eren filles de petits propietaris rurals.

T'esperaven per nar a engegar. El treball infantil

El treball infantil va ser la norma en les famílies masoveres encara en la generació de les persones entrevistades. Els menors treballaven fent feines a la masoveria paterna, que estava basada principalment en el treball familiar (fent de pastors, ajudant en les feines del camp, a cuidar el bestiar indistintament del sexe, i fent feines a la casa o

tenint cura dels germans petits les nenes), o bé treballant fora del mas patern (els nois anant a fer de mosso en altres masos i les noies a servir en cases del mateix poble o a ciutat).

Les entrevistes ens han mostrat clarament que entre els masovers l'escola sempre es combinava amb feines cada vegada més importants al mas a mida que augmentava l'edat,²²⁴ provocant sovint irregularitat en l'assistència a l'escola i de vegades el seu abandonament prematur i definitiu. La immensa majoria dels que podien realitzar els estudis elementals fins als catorze anys s'incorporaven a partir de llavors a ple rendiment al treball del mas; per això, a partir d'aquella edat, si volien seguir estudiant només podien anar a classes nocturnes i a l'hivern, perquè era l'única forma de combinar-ho amb la feina al mas. Són molt habituals els testimonis que parlen de com els fills i filles de masovers combinaven la feina al mas amb l'assistència a l'escola i demostren que no faltar a classe no era sinònim de treballar poc a casa:

Llavors aquell temps quan sorties de col·legi ja t'esperaven per nar a engegar les vaques.

Fins que era fosc pràcticament havia d'anar a donar menjar als porcs o lo que sigui i quan llavors ens trobàvem tots a casa pues feies els deures amb llum de carburo. [...] El meu pare principalment, al temps de plantar alls i plantar cebes, esperava, això quan tenia nou, deu, onze i dotze anys, esperava el dijous a la tarda per anar a plantar alls [...] sempre esperava les coses de bon fer perquè ho poguéssim fer nosaltres el dijous a la tarda que no teníem escola.

Un testimoni que afirma que *no sé pas mai que el meu pare m'hagués dit: digues al mestre que no hi pots anar-hi perquè tens feina*, explica com era la seva jornada habitual entre els deu i els quinze anys, després ja va deixar els estudis per treballar plenament a la masoveria dels pares:

224. José M. Borrás (2002: 513-515) ha insistit en els deu anys com una mena d'edat barrera a partir de la qual el tipus de feines assignades als menors en el món agrari ja no es distingien de les dels adults.

Em feien aixecar, a l'estiu, a les cinc [...] portava les vaques a pasturar, si no era allà, en un altre camp. A les set, jo havia d'anar cap a casa. La meu mare me rentava una mica, o jo em rentava una mica, i me n'anava a fer d'escolà a dir la missa [...]. Después, acabada la missa, esmorzava, la bossa, i cap aquí Figueres, a escola. [...] Al migdia, a la una sortíem, a dos quarts de dues jo arribava a casa, dinava, i a dos quarts de tres cap a Figueres, a classe. [...] A les sis sortíem i ja sabia lo que m'esperava: la mare amb el berenar, "el teu pare diu que vagis cap aquí", o "goita, que portis les vaques cap allà", i mira. I quan s'acabava aquesta serenata de tot això, ja casi bé era fosc, i després, mira, sopar i encara per allà a posar aiga a la pila perquè les vaques beguessin...

Algunes feines com la sega o a la verema es realitzaven en període de vacances escolars, per la qual cosa als nens no els calia faltar a estudi per ajudar a casa.²²⁵ Però no sempre era possible combinar el treball amb l'assistència a l'escola. En divuit (gairebé la meitat!) dels quaranta-dos²²⁶ casos analitzats la feina a l'explotació paterna, sola o en combinació amb altres factors, fou causa de faltes d'assistència a l'escola. El treball infantil apareix així com el principal motiu que explica l'absentisme escolar dels fills i filles dels masovers, tal com José M. Borrás ha insistit en general per a la població rural espanyola de la segona meitat del segle XIX i primer terç del segle XX, i va continuar passant encara durant el franquisme.²²⁷ Exposem a continuació algunes mostres de com el treball infantil podia provocar irregularitat (de vegades força important) en l'assistència a estudi; en alguns casos, les circumstàncies familiars van acabar de complicar les coses obligant els nens a ajudar molt més de l'habitual:

[A] lo millor a casa, com que només hi havia el meu pare i la meua mare, lo millor deien: "anem a buscar una carretada de llenya al bosc". Anàvem cap a bosc amb

225. Això, però, no sempre fou així (Vila, 1926: 112).

226. Això és: catorze homes d'un total de trenta (tots fills de masovers, menys tres fills de pagesos propietaris d'un sol mas i un fill d'un hortolà), dels quals setze declaren faltes d'assistència; i quatre dones de dotze (totes filles de masovers menys tres filles de petits pagesos propietaris i una filla d'un carboner), de les quals sis declaren faltes d'assistència.

227. Borrás, 2000, 2002 i 2002b i Marquès, 1993: 94-97.

la carreta en vés d'anar a col·legi [...]. Com que era sol a casa, un dia per una cosa i l'altre dia per l'altra, i llavors si no hi anaves no passava re, perquè no hi havia pas cap mestre que demanés,²²⁸ i un dia hi anava i un dia... Vaig sortir d'estudi que no sabia pas molt.

En alguns casos, les necessitats de reproducció del grup domèstic arribaven a dependre tant del treball infantil que provocaven no ja simples intermitències en l'escolarització dels fills, sinó fins i tot que aquests no arribessin a anar a l'escola (com el cas abans mencionat de la nena que no va anar mai a l'escola per cuidar els seus germans) o bé que l'haguessin d'abandonar definitivament de forma prematura: la muller d'un testimoni, filla d'uns petits arrendataris, no va acabar l'escola obligatòria perquè als dotze anys se'n va anar a servir, i un altre testimoni va deixar els estudis, també cap als dotze anys, per ajudar a casa, ja que el pare, segons explica, havia emmalaltit per culpa de treballar massa per poder tornar els diners que li havien deixat per comprar un petit mas. La malaltia del pare i l'acabament prematur de l'escolarització del fill constitueixen en aquest cas una mostra dels costos socials que podia arribar a tenir la voluntat d'estalvi i de promoció social d'alguns masovers.

La quotidianitat del treball infantil comportava que fins i tot el joc dels nens pogués rebre crítiques per part d'algun familiar (*l'avi, aquell era, era de por, perquè veure dos crios que juguessin, desgraciats! "A buscar fullaca", ens deia*). Per a moltes de les persones entrevistades, en conseqüència, el període de la infància va resultar ser quelcom molt diferent del que s'entén avui dia: *per treballar tant que vulguis, perquè jo no vaig saber mai de la vida lo que era anar a jugar*, explica un testimoni que va perdre el pare quan tenia cinc anys i per això va haver d'ajudar molt a casa.

228. Òbviament no podem inferir a partir del cas d'un sol testimoni que aquest grau de tolerància del mestre respecte les faltes d'assistència fos quelcom general. L'actitud dels mestres davant l'absentisme escolar seria un tema a estudiar.

Teníem una hora de camí. La distància de l'escola

En els estudis referits al grau d'escolarització a tot l'estat o a tota la població d'una determinada zona, la distància de l'escola pot semblar que té una influència molt menor sobre la instrucció en comparació amb el treball infantil. Aquesta va ser, però, una variable especialment rellevant en el cas dels masovers per causa de les particularitats del contracte de masoveria, que obligava el masover a viure al mas –ubicat molt sovint, tot i que no exclusivament, en zones d'hàbitat dispers– amb la seva família i el seu bestiar. No és estrany, doncs, que Pedro Martínez Quintanilla ja fes referència a aquest problema quan, als anys seixanta del segle XIX, deixà constància del molt que s'havia avançat en el terreny de la instrucció pública a la província de Girona des de les nefastes dades que havia recollit el *Diccionario* de Pasqual Madoz encara no feia vint anys:

*Desde entónces, se ha dado tal impulso á la enseñanza [...] que en la actualidad, por el órden de mayor á menor instruccion, ocupa esta provincia el número 22 entre las demás de España, apesar [sic.] de lo accidentado del terreno y de la disseminación de sus habitantes, cuyos graves obstáculos le impiden ser una de las primeras en mayor grado de instrucción.*²²⁹

La dificultat per a l'escolarització que suposava l'hàbitat dispers no va afectar només les zones muntanyenques (on aquest problema s'afegia a la realitat d'unes masoveries sovint en els límits de la subsistència del grup familiar, cosa que obligava els seus membres a fer feines a jornal i potenciava l'ús del treball infantil als masos), sinó també els municipis extensos, atesa la lentitud amb què es va estendre la xarxa d'escoles al país i la manca total de transport escolar encara durant la infància dels entrevistats. Aquest problema no va ser exclusiu dels masovers, sinó que també va afectar, com és lògic, els pagesos propietaris de masos situats en les mateixes àrees que també els conreaven en base al seu treball familiar. Així, dels quaranta-dos

229. Martínez Quintanilla, 1865: 143.

casos analitzats –fills i filles de masovers i alguns de propietaris de mas–, onze havien de caminar més de mitja hora per anar a l'escola (alguns havien de fer un trajecte entre tres quarts i una hora a peu i un, fins i tot, més d'una hora). A aquests hi hauríem d'afegir els sis que van aprendre amb mestres itinerants o amb capellans i que vivien en masos a muntanya, de manera que, en total, un 40% dels casos van patir d'alguna manera aquest problema en la seva escolarització. Els testimonis que s'havien de desplaçar un trajecte tan llarg per anar a l'escola expliquen com patien les inclemències del temps, com solien fer un trajecte per anar recollint els nens dels diferents masos, com alguns es portaven el menjar i es quedaven a dinar a casa d'un familiar o conegut del poble i com van tardar a arribar les bicicletes. Tot plegat influí tant en el seu període d'escolarització (perquè els pares sovint no deixaven començar els nens a sis anys sinó quan ja eren una mica més grans per poder afrontar tot aquest periple), com en la seva regularitat en l'assistència a escola, perquè quan feia mal temps els nens es quedaven a casa:

Teníem una hora de camí a peu per anar a col·legit! Saps què és una hora de camí a peu? Amb una por, tu, que teníem amb el meu germà quan sortíem ben fosc. [...] Ui! i en venien de lluny, més lluny que encara nosaltres [...]. En venien unes que eren, que se'n deia la Barroca, d'allà Sant Martí de Llémena, ai pobres baixaven amb unes muntanyes amb un cingle, que els veies baixar de lluny [...]. A l'hivern naven sense mitges, sense mitjons, una pena amb les cames ben blaves, una pena.

[Faltava a classe] tant com una setmana no, però saltàvem dies [...] Hi havia èpoques que a l'hivern perquè feia mal temps i a la primavera perquè hi havia més feina, doncs feiem moltes faltes i ja vàrem començar de grans [a anar a l'escola, ell als nou anys] perquè a casa, és clar, no es veien amb cor de fer anar criatures tan petites, fent-se anar a col·legit tant de rato a peu per les carreteres tot sols.

En alguna escola sembla que fins i tot els mestres, conscients d'aquest problema, deixaven marxar els nens dels masos més aviat, de manera que aquests seguien un horari escolar propi diferent dels

altres nens.²³⁰ Que la influència de la distància en el grau d'instrucció era molt important ens ho mostra el cas d'un testimoni, la muller del qual té més estudis que no pas ell perquè ella vivia al poble de l'Estartit i ell en un mas a tres quilòmetres del poble: *ella té estudis de poble però més que pas jo, saps que vull dir? Sent ella aquí, pos hi podia anar cada dia*. Per la mateixa raó, altres entrevistats van beneficiar-se de la proximitat al poble o a la ciutat per tenir unes possibilitats educatives i culturals superiors a molts altres masovers, com un testimoni que va passar la seva infantesa en una masoveria de Vilatenim, amb la qual cosa va poder estudiar dels cinc als quinze anys, primer a les escoles públiques de Vila-sacra i Vilatenim i, a partir dels deu anys, al col·legi empordanès de Figueres, una de les poques escoles privades laiques que hi havia a l'Empordà. En el mateix sentit s'expressa una entrevistada que va néixer en una masoveria molt a prop del poble de Calonge:

Sempre, encara que haguem sigut pagesos, la nostra vida ha hagut, poder perquè estem molt a prop del poble, hem pogut anar a l'escola tots bé. Per exemple m'agradava fer teatro, podia fer teatro, que si hagués estat allà en les muntanyes a les vuit del vespre no haguera anat a ensajar, m'entén que vull dir? els meus fills han jugat a futbol, la meva filla també va jugar-hi i les meves germanes anaven a Calonge, a les monges elles, i totes van tenir vida de poble. No, no, no era vida de pagès, perquè estàvem tan a prop que fèiem amb les altres...

Ja els hi agradava que anés a l'escola. El desinterès dels pares

Pel que fa a la manca d'interès dels pares en l'educació dels fills com una possible causa de l'absentisme escolar, diversos testimonis ens han mostrat que no podem donar per suposat aquest desinterès ni tan sols quan els fills faltaven a l'escola. Així, un testimoni fill de pares analfabets afirma:

230. Roigé i Estrada, 2008: 267.

El meu pare, per cert, amb això sí, ell no havia pogut anar a estudi mai, però per gota que va poder m'hi va deixar anar. Si no era pas un dia de molta necessitat no [faltava a l'escola].

Igualment, una entrevistada, els pares de la qual sabien llegir i escriure, afirma que a casa seva *sempre l'escola va ser primer; ni el dia que matàvem el tocino em deixàvem fer festa a l'escola*. I un altre testimoni, fill de pare analfabet i mare amb estudis primaris, explica que *no podia faltar gaire a escola, perquè era un mestre que volia que anessis cada dia. [...] [i] la meu mare especialment volia que jo estudiés*.

De totes maneres, algun testimoni ens mostra que, en alguns casos, l'absentisme també podia estar en part relacionat amb una manca de cultura familiar relativa a la importància de la regularitat en l'assistència a escola. Així, una entrevistada ens ha explicat com, de vegades, fins i tot la visita d'un parent podia provocar una falta d'assistència: *Hi havia dies que a vegades no podíem perquè matàvem el porc... l'altra dia venia el teu cosí, l'altre dia doncs ja no anaves a col·legi*. Igualment ho planteja el cas d'una masovera que va ser l'única dels quatre germans (dos nois i dues nois) que va aconseguir anar a l'escola pública del poble (però només un any!) perquè hi va insistir ella, tot i que el seu pare sí sabia llegir i escriure. Pel que fa als seus germans, el gran en va haver d'aprendre al servei,²³¹ la germana en va aprendre al convent on va ingressar de monja i el germà petit no en va arribar a aprendre mai:

Ella [la mare] de lletra no en sabia. El que sabia de lletra [era el pare], perquè el meu avi [també masover] tenia, hi havia cinc nois i una noia i els va fer ensenyar tots, eh? En aquell temps era un home espavilat. I en canvi a casa no, mira, l'única que va anar a estudi, la que vaig apretar una mica, vaig ésser jo. Home, hi havia una meua amiga que era de Banyoles [...] va dir: "Quan serà que vindràs a

231. Eugen Weber (1983: 432-434 i 437) remarca la importància del servei militar com un dels agents d'educació i aculturació que, de forma paral·lela a l'escola, actuà com un instrument d'alfabetització i ajudà de forma significativa a la difusió del coneixement del francès (com a mínim a la seva comprensió oral) a la França de finals del segle XIX i principis del segle XX).

estudi?", bueno allò que ens trobàvem anant amb el bestiar. Què cony! Vaig fotre guerra, vaig... si no t'aclores pas aquí, no sortirem pas! Vaig voler anar a estudi, tenia catorze anys [vers 1942-1943] i compta lo que vaig aprendre. Només una mica de llegir i escriure.

De totes maneres l'excelsionat d'aquests casos entre les persones entrevistades vindria a demostrar que, si bé el poc interès d'alguns pares podria haver incidit negativament en l'escolarització dels seus fills, aquest fet no tindria una influència determinant com a factor explicatiu del grau d'escolarització i d'alfabetització del conjunt dels masovers. Tal com ja ho ha remarcat algun autor,²³² el fet que després d'incorporar-se a temps complet al treball, en aquest cas a la masoveria paterna, alguns joves ampliessin els estudis en escoles nocturnes o mitjançant altres fórmules similars és una demostració més de l'interès dels pares i dels fills mateixos per la seva educació. No podem oblidar tampoc que, com ens han mostrat les entrevistes, en algunes cases de masovers es vivia un clima cultural especialment intens:

A casa no hi havia ningú amb aquella ignorància que es parla d'aquell temps, tots havien anat a col·legi, el meu pare sobretot, perquè el meu pare tenia un padrí que el volia fer estudiar.

Que un baix nivell d'instrucció no està, per altra banda, necessàriament relacionat amb una manca d'interès pels estudis dels fills ens ho demostra també el fet que, sovint, són precisament els masovers que van tenir menys oportunitats per estudiar els que van emprendre accions decidides perquè no els passés el mateix als seus fills. Així, hem trobat quatre casos de masovers que, als anys cinquanta i seixanta, van canviar de mas per la voluntat de millorar les oportunitats d'educació dels fills. Es tracta de masovers que vivien en masos aïllats a muntanya, perjudicats, per tant, per la gran distància

232. Borrás, 2002b: 245.

de l'escola. Un cas el van protagonitzar els pares d'una entrevista-da i en tres casos més van ser els mateixos entrevistats els que van realitzar el canvi:

Quan vaig tornar de la mili vaig dir al meu pare que allà havíem de marxar perquè la mainada no podien pas anar tres quarts a peu al col·legi i tres per tornar, com me va passar en a mi.

Resulta especialment significatiu el cas d'uns petits pagesos que vivien en un mas de la seva propietat a dalt de la muntanya i que van preferir anar a viure en un mas més ben comunitat que el seu, encara que això representés haver de convertir-se en masovers:

Aquí ja hi vàrem venir per la raó dels fills anar a col·legi. Tant lluny! allà dalt. Pensa que hi ha una hora llarga del poble i vam dir: "Goita, hauríem de buscar alguna cosa" perquè tenia el nen i la nena llavors, se porten encara no dos anys i mig, per anar a col·legi [...] i per no haver-hi aigua, ni llum .

Com han identificat també Xavier Roigé i Ferran Estrada al Montseny,²³³ en la despoblació dels masos de muntanya durant la segona meitat del segle xx hi va jugar un paper destacat, per tant, l'interès dels pagesos (masovers o propietaris) per millorar les possibilitats d'educació dels seus fills.²³⁴

En temps de la guerra poca cosa. La Guerra Civil

Molts dels entrevistats van veure a més afectat el seu procés educatiu per un factor conjuntural de primer ordre com va ser la Guerra Civil de 1936 a 1939, que va estroncar de forma general els estudis de la major part de la població que es trobava en edat escolar. El conflicte bèl·lic va afectar clarament els entrevistats nascuts entre 1922 i 1932, obligant els més grans a deixar els estudis abans d'hora i els

233. Roigé i Estrada, 2008: 272.

234. De fet, aquest factor ja havia estat un dels que havien propiciat el procés d'urbanització dels rendistes agraris de les comarques gironines des del segle xviii, però sobretot a partir dels anys trenta del segle xix (Bosch, 1999: 376-386).

més joves (els nascuts a partir de 1930) a començar-los tard. Els que llavors eren infants recorden com van perdre dies d'escola per causa de la guerra (*vàrem estar no sé pas els dies sense anar a col·legi, aquella por que no en tiressin alguna [bomba] per allà Amer i no ens matés. A casa no m'hi deixaven anar*), o com els van quedar tallats els estudis perquè es van quedar sense mestre: *en la guerra ja no vam fer pas col·legi perquè el mestre va marxar, va dir que no podia pas estar allà [a Albanyà], [...] si d'allà sentíem les bombes que tiraven a Figueres*.

A més, la guerra va provocar, entre d'altres efectes, escassetat de mà d'obra al camp. Alguns entrevistats es van haver de posar a treballar de forma molt més intensa a la masoveria dels pares a causa de la mobilització militar dels seus germans grans i també dels mossos, obligant-los a deixar els estudis:

[Estudis] molts pocs, perquè quan tenia onze anys va estallar la guerra. Allavors, doncs, ara el mas no va poder tenir més mosso, jo vaig haver de fer de mosso [...] Acabada la guerra ja tenia quinze anys de passo, poc que s'hi anava llavors a estudiar.

Tot i això, hem trobat un cas en què la guerra actuà en sentit contrari, com una oportunitat per aprendre a escriure. Es tracta d'un entrevistat, fill d'un pagès propietari de mas, que havia anat molt poc temps a escola per causa del treball infantil i que durant la guerra va aprendre a escriure gràcies a tres companys del front que eren d'un poble veí del seu:

Jo hi anava [a l'escola] un mes, gener i febrer, i plega. Fins a Nadal tenies feina a collir glans i anar al bosc. [...] Només a l'hivern, perquè havia de guardar les cabres i les vaques.[...] Però no vaig [aprendre]... res. [...] Això [a llegir i escriure] ho vaig aprendre millor a la guerra. Llavors, quan vam ser a la guerra jo vaig... Com ho haig de fer jo per escriure i així d'aquesta manera? I els de La Cellerà em varen dir... [...] eren tres de La Cellerà, de dir: "Ja t'ensenyem de fer una carta". Me'n varen ensenyar.

La fatal combinació de múltiples factors

Tots els factors descrits no operaven aïlladament, encara que nosaltres els haguem descrit per separat per facilitar-ne l'anàlisi, sinó molt sovint de forma conjunta arribant en alguns casos a crear situacions ben complicades per a l'escolarització dels fills. Potser el cas més extrem que hem trobat sigui el d'un masover hereu, amb quatre germans, que va néixer l'any 1922 en un mas de les Gavarres, on els seus pares, analfabets tots dos, s'estaven de masovers. En el seu cas, el treball infantil combinat amb una masoveria a muntanya van impedir-li d'anar a l'escola de petit i, quan finalment va poder anar a aprendre (gràcies al fet que un mestre ensenyava en un mas proper), li van quedar estroncats els estudis per la mort prematura del pare quan ell tenia dinou anys i va haver de fer-se càrrec de l'exploració. A resultes de tot plegat, només va poder anar a estudi els vespres de dos hiverns, quan tenia divuit i dinou anys.

Potser aquest sigui un cas extrem, però no per això menys real, dels condicionants socials, laborals i educatius que podien arribar a afectar el fill d'un masover. Sense ser tan extrems, abunden però entre els entrevistats els casos en què diversos factors es van combinar per limitar la seva educació i això era el que agreujava encara més la gravetat de la situació real que van viure molt d'ells. L'acumulació de les causes que dificultaven la seva educació ens sembla per aquest motiu tant important de remarcar com la mateixa anàlisi destinada a dilucidar quins eren els factors més importants o més generals que afectaven la instrucció d'aquest grup social. Perquè era sobretot la realitat i la freqüència amb què es donava aquesta acumulació de causes limitants el que acaba creant un quadre força general del grup, caracteritzat per una instrucció limitada (la majoria només tenen estudis primaris, i encara alguns incomplets) i a sobre sovint realitzats de forma molt discontinua. Vegem-ne un darrer exemple, en aquest cas referit a una masovera, nascuda l'any 1920, que era la segona de cinc germanes: ella i les seves germanes més grans van cursar alguns estudis primaris en una escola religiosa privada de Torroella de Montgrí, mentre que les més petites, que van estudiar durant la guerra, van anar a l'escola pública de l'Es-

tartit. Recorda que anaven molt poc a l'escola (*un parell de mesos tot l'any repartits*), per causa de la distància del mas i perquè ajudaven a fer moltes feines a casa. Per tot plegat tenien un nivell baix en els estudis, cosa que probablement encara les desincentivava per anar a l'escola més sovint:

Hi havia molta vinya i havíem d'anar a collir [...] i després també teníem un olivar [...] també havíem d'anar a collir les olives, de manera que tot novembre i desembre i part del gener anàvem a collir olives [...] i després com que podaven les vinyes, havíem d'anar a treure les tòries perquè com llauressin no fessin malbé els brots. [...] Un que hi vagi [a l'escola] en tant poc desentona sempre, i nosaltres desentonàvem i, mira, anàvem allà i, si era l'hivern, arribàvem allà a dos quarts d'onze que ja els altres estaven cansats de tot, i si era l'estiu, amb aquella calor, ja no hi anàvem perquè per anar quatre quilòmetres hi havia del mas, eh? a peu, llavors sí que no hi havia ni bicicletes.

En resum, la frase *hi anàvem els dies que podíem*, pronunciada per un dels testimonis, pot resumir la situació de gairebé la meitat dels entrevistats per motius molt diversos, però, sobretot, per causa del treball infantil, la distància del mas, la conjuntura de Guerra Civil i els avatars que podien afectar a la demografia del grup familiar domèstic (i per tant a la seva disponibilitat de mà d'obra). Tots aquests factors podien obligar els nens a abandonar l'escola parcialment o de forma definitiva. Només ens queda remarcar, finalment, que les possibilitats de suplir aquest dèficit d'instrucció a casa mateix eren, amb unes poques excepcions,²³⁵ pràcticament inexistentes en les cohorts

235. Només un entrevistat ha declarat que un seu progenitor –en aquest cas, la mare, filla d'uns ermitans– va tenir un paper destacat en la seva formació: *Jo vaig anar a l'escola; però estic segur que quan vaig anar a l'escola jo ja sabia llegir*. De totes maneres alguns altres pocs entrevistats varen tenir el pare o la mare amb un nivell d'instrucció relativament elevat: *La meu mare –filla d'uns petits propietaris– havia estudiat molt de joveneta i, bueno, ella no tenia cap carrera, però era una persona que havia anat molt a conferència en aquell temps [...] I la meu mare li podies preguntar moltes coses d'història, li podies preguntar de matemàtiques, li podies preguntar la tira de coses*. Un altre diu: *El meu pare [fill d'uns moliners, que després van fer de masovers] tenia bastanta d'instrucció, perquè tenia el tio capellà, el varen posar a n'els Salesians, en aquí en a la Rambla... [de Figueres] [...] el meu pare tenia una cal·ligrafia fantàstica i molta ortografia [...] dibuixava molt bé, pintava molt bé [...] feia fotografies, i s'havia tret un diploma de ràdio-tècnic als anys vint*. El pare d'un altre testimoni (fill d'un pastor de Belcaire) havia estat ajudant del mestre. No podem descartar que també aquests progenitors haguessin contribuït a l'educació dels seus fills.

dels entrevistats, amb uns pares i unes mares sovint analfabets, o amb molt poca formació, i que es passaven el dia treballant.

Escoles i *escoles*: educació formal i rellevància de l'educació no formal

El gran dèficit d'escoles públiques que al segle XIX hi havia a tot el país es mirà d'anar pal·liant des de principis del segle XX mitjançant la creació de nous centres escolars,²³⁶ essent particularment remarcable a Catalunya la política de construcció d'escoles impulsada per la Mancomunitat i després per la Generalitat Republicana.²³⁷ L'ideal dels governs progressistes de la II República de potenciar l'educació popular mitjançant la creació de noves escoles havia d'afavorir alguns sectors socials com els masovers, usuaris majoritàriament de l'escola pública:²³⁸ *Jo vaig poguer anar a estudi, vaig poguer inclús amb estudis de pago, que en aquells moments persones que tenien una masoveria petita pues no tothom podia anar amb un d'allò de pago*, explica un testimoni que va fer la primària al col·legi dels germans gabrielistes de Torroella

236. Tot i així, l'any 1930 encara faltaven més de 23.000 escoles a tot l'estat per complir els mínims establerts per la llei Moyano d'instrucció pública de 1857. El 1908, Barcelona i Girona figuraven entre les onze províncies que tenien més escoles dels mínims establerts per la llei, totes dues, però, gràcies al número de privades, no por el número de públiques (Navarro, 1998: 35-36 i 260).

237. Sobre la construcció d'escoles a la segona i tercera dècades del segle XX a la Catalunya rural vegeu Puigvert, 2004b i 2005b. El primer govern de la II República va calcular que faltava construir a Espanya 27.151 escoles; el 1930 a la província de Girona hi havia 521 escoles i faltava construir-ne 306. Durant el primer bienni republicà (1931-1932) es construïren a Catalunya un miler d'escoles nacionals (114 a la província de Girona); després, el triomf de les dretes en les eleccions i la Guerra Civil provocaren un alentiment del ritme de construcció (González-Agàpito, Marquès, Mayordomo i Sureda, 2002: 489-501).

238. Dels vint-i-un testimonis masculins sobre els quals disposem d'informació, setze varen assistir a una escola pública, dos a una escola privada religiosa, un a una escola privada laica i dos a un centre públic i després a una escola privada religiosa; en el cas de les dones, d'un total de nou casos, sis varen assistir a l'escola pública, dos a una escola privada religiosa i un a una escola pública i després a una escola religiosa. La proporció dels que varen assistir a l'escola privada religiosa es troba sobredimensionada en la mostra a causa de l'alt nombre de testimonis de Torroella de Montgrí, on hi havia tant escola pública com privada de nens i de nenes (Audivert, 1983: 295 i 309-312).

de Montgrí. Alguns entrevistats han deixat testimoni d'aquesta obra de creació d'escoles durant la República, com la que es va inaugurar a Amer o algunes que es van obrir en llocs muntanyosos de població dispersa on no n'hi havia hagut mai cap, com la de Ginestar de Llémna, que no va tenir continuïtat després de la guerra.²³⁹ Però malgrat tots els esforços, la precarietat educativa continuava sent força important en les zones de muntanya encara als anys trenta i la Guerra Civil acabà de complicar el panorama: al veïnat de Lliors d'Arbúcies, per exemple, no es va arribar a obrir una escola (avui ja tancada) fins força després del conflicte bèl·lic.

Porta de l'escola de Mollet de Peralada.

Autor:
Josep Antoni
Fernández Castro.
Data: 2008.

En el medi rural, a les insuficiències de la xarxa escolar s'hi sumava el problema d'un alt grau de mobilitat dels mestres, que s'agreuja de forma important arran del conflicte bèl·lic. Alguns testimonis recorden la precarietat de mestres que va haver-hi al seu poble especialment en la dècada dels anys quaranta, fenomen que cal relacionar amb els efectes derivats de l'exili de molts ensenyants i la *depuració terapèutica* que el règim franquista va imposar sobre el cos del magisteri (especialment el públic), mentre encara no havia tingut temps de formar, segons els seus principis, prou ensenyants per substituir-los.

239. Altres exemples d'aquesta política d'acostament dels centres escolars a la població rural que vivia en nuclis aïllats serien el projecte, no executat, de l'arquitecte Danés per construir una escola al veïnat de Ribesaltes a la Vall de Ribes el 1938 (Puigvert:2008) o, ja el 1960, l'obertura d'una escola equidistant de Sant Dalmaï i Salitja al municipi de Vilobí d'Onyar (Santamaria, 1996: 83).

La manca de docents comportà molta més mobilitat dels mestres del que ja era habitual en les zones rurals i de muntanya, així com el reclutament d'ensenyants amb un grau de preparació insuficient.²⁴⁰ A l'escola pública d'Adri, per exemple, una escola unitària de nens i nenes, als anys quaranta, *hi havia vegades que cada tres mesos canviaven [...] perquè jo amb un curs via passat quatre mestres*. I a l'escola de nois de Sant Gregori, també als anys quaranta:

Mestre, a vegades no acabava ni un curs. El mestre que hi havia aquí a Sant Gregori de titular estava per Girona, no sé quina escola estava. I aquí, en aquell temps, es permetia llogar... rellogar mestres, rellogar la plaça, la llogaven al que li semblava i alguns no acabaven [...] era un desastre de mestres.

Davant la falta de centres escolars que persistia en les zones més aïllades, cal remarcar la gran rellevància que per a la instrucció dels masovers van tenir algunes formes d'educació no formal, entenent com a tals aquelles que es desenvolupen al marge de l'escolarització oficial i no proporcionen cap títol reconegut: la funció d'ensenyament que exercien molts rectors, els *mestres* itinerants o les classes particulars nocturnes (també anomenades *conferències*).²⁴¹ En efecte, tal com ens han mostrat les entrevistes, i malgrat tota mena de mancances (poca idoneïtat dels locals –sovint cases abandonades o

240. Salomó Marquès ha calculat que a Catalunya es varen exiliar entorn del 10% dels mestres, la majoria de l'ensenyament públic. Segons Francisco Morente a Catalunya entre el 24 i el 30% dels mestres, segons les províncies, varen rebre alguna mena de sanció en el procés de depuració endegat pel règim franquista. Per proveir les places vacants dels mestres exiliats o depurats es privilegiaren, sobretot en les primeres convocatòries, més els criteris polítics (ser excombatent, haver estat perseguit pels *rojos*, etc.) que no pas els professionals pedagògics, cosa que podria explicar el baix nivell professional d'alguns ensenyants de la postguerra. Sobre aquestes qüestions vegeu Marquès, 1993: 73-75, 1995 i 2005; Vilanou, i Montserrat, 2003; Morente Valero, 1997.

241. Algunes d'aquestes formes alternatives d'educació ja eren conegudes al segle XIX i en alguns casos derivaven de la precarietat del sou dels mestres (Godayol, 2006: 153, 181-184 i 186). Encara a principis del segle XX la situació era, però, la mateixa. Vegeu, per exemple, com es plany Marcel·lí Audivert, que havia estat mestre interí a Tossa de Mar i a Sant Privat d'En Bas els anys 1916 i 1917, del migrat sou del mestre a tot el país i dels múltiples recursos que havia d'utilitzar per subsistir, entre ells, les classes particulars i la formació d'adults (Audivert, 1983: 309-312).

qualsevol estança d'una casa de pagès-, mestres sovint no titulats i escassament formats, discontinuïtat de la seva presència, etc.) que les convertien en recursos educatius precaris i inestables que no podien garantir un nivell òptim d'instrucció elemental, aquests recursos d'educació no formal que es desenvolupaven al marge d'un recinte escolar pròpiament dit o del seu horari diürn van ajudar de forma decisiva a l'alfabetització dels fills i filles de molts masovers encara en la generació dels entrevistats sense que, per altra banda, haguem apreciat una discriminació sexista en el seu accés. Llevat del cas d'una masovera (filla d'un pagès petit propietari) que podem considerar autodidacta,²⁴² si podem afirmar que cap dels masovers i masoveres entrevistats no són analfabets és, precisament, gràcies al complement que les formes d'educació no formal proporcionaven allà on no arribava l'escola pròpiament dita. Així, en contra d'una visió excessivament institucionalista que tingués només en compte els centres escolars dignes d'aquest nom, a l'hora d'estudiar l'alfabetització de la població rural (i no només l'escolarització) no podem menystenir la importància que, encara en dates ben avançades del segle xx, van tenir les diverses modalitats d'educació no formal, cosa que obliga òbviament, a recórrer a d'altres fonts a més de les generades pel sistema escolar. Les fonts orals resulten especialment útils, en aquest sentit, per ponderar adequadament la importància social real que van tenir aquestes formes d'educació no formal, que solen aparèixer en els documents escrits d'una forma molt vaga i impressionista. Un dels factors claus que al nostre entendre n'expliquen l'èxit i la llarga persistència durant els segles xix i xx rau en el fet que eren formes d'instrucció especialment flexibles i compatibles amb el treball infantil. La seva llarga persistència constitueix alhora una prova més de l'interès de la població rural, i dins d'ella dels masovers,

242. *Vaig anar vuit anys en ves d'anar a estudi a engegar cabres [...]. Jo en vaig aprendre tota sola [a llegir i escriure una mica] Sí, bueno, una mica. I també com servia, com que, és clar, estàvem soles a la cuina, eh? Doncs jo llegia les esqueles de la gent. Ara imagina't als diaris.*

per l'educació dels fills. Sintetitzarem a continuació les principals conclusions que les entrevistes ens han aportat sobre tres formes concretes d'educació no formal: el recurs als capellans, els *mestres* itinerants i les classes nocturnes o *conferències*.

El capellà em feia col·legi. Els capellans

Tal com ja fou habitual en el segle XIX,²⁴³ en moltes zones de població rural dispersa els rectors o bé els capellans dels santuaris més propers acostumaven a suplir parcialment la mancança d'escola, paper que s'adeia perfectament amb la funció de patronatge social que exercia l'església ja des de l'Antic Règim i amb el model ideal de rector instruït que es va potenciar a partir del concili de Trento.²⁴⁴

Així, un testimoni, nét d'uns ermitans i fill d'un home que havia començat la carrera eclesiàstica però que va acabar fent de masover en dos masos propers al santuari de Santa Afra, va poder seguir estudiant després de la guerra –quan va desaparèixer l'escola que s'havia instal·lat a Ginestar en temps de la República–, gràcies als capellans del santuari que li van ensenyar a llegir i escriure en castellà, i el llatí, a canvi que els fes d'escolanet:

El capellà vell de Santa Afra em feia col·lègit en a mi, per mi sol. En cabat va venir un capellà que era d'Olot. [...] Va venir del Collell, diu: "Allà al Collell ja feia col·legi per mainada", diu, "aquí en faré per tots". I ens va fer col·legi. Perquè ja abans de la guerra un altre capellà que hi havia a Santa Afra en feia de col·lègit. [...] No puc pas dir cap mal, em van ensenyar de lletra i em van ensenyar de tot, sempre ho dic. La lletra que sé la vaig aprendre amb ells.

243. Vegeu el cas de la diòcesi de Vic a Godayol, 2006: 154 i 157. A diferència de la diòcesi de Vic, la tradició d'escoles parroquials estava molt menys desenvolupada a la diòcesi de Girona.

244. Sobre el model ideal de rector tridentí, vegeu Puigvert, 2000: 53-110. Alguns entrevistats exemplifiquen el recurs de les classes humils d'acostar-se al clergat –de vegades iniciant una carrera religiosa, que no sempre es conclouia– com una forma de tenir accés a l'educació formal. Així, els pares de dos testimonis varen aprendre a llegir i escriure força bé gràcies a haver iniciat els estudis per ser capellà. Igualment, la germana d'una entrevistada es va fer monja i va aprendre a escriure al convent.

Dos entrevistats més van aprendre igualment el poc que saben de lletra amb capellans, possibilitat que també va estar subjecta a fluctuacions segons el moment històric. Un era fill d'uns propietaris d'un mas de les Gavarres i quasi no sap escriure, perquè amb la guerra el capellà dels Metges amb qui anava a aprendre va marxar i ja no hi va tornar a haver mai més capellà fix a la parròquia. L'altre, fill de masovers, va anar a aprendre de lletra amb el rector del poble: *ens ensenyava, però poca cosa. A llegir i escriure, i prou; hi va anar dos o tres anys (a partir dels dotze o tretze anys), encabat ja havíem de treballar.*

“Mestres de sequer”, que dèiem. Els mestres itinerants

Tres entrevistats que vivien en zones de muntanya (dos a les Gavarres i un en un veïnat d'Arbúcies) no van conèixer mai pròpiament una escola i van estudiar amb *mestres* itinerants, *d'aquests que passaven a pagès. “Mestres de sequer”, que dèiem. Passaven així, casa per casa i feien una hora, dues... Cap no tenia el títol de mestre,²⁴⁵ raó per la qual ens referim a ells com a “mestres”. En els tres casos es tractava de persones que, després del conflicte civil (algun era un ferit de guerra), s'havien refugiat en masos habitats per masovers i es mantenien fent de *mestres* improvisats dels nens i joves dels masos dels voltants, a canvi de l'allotjament i el que els pagaven els pares.²⁴⁶ D'algun corrien rumors sobre les seves idees polítiques o sobre si ajudava els maquis. De vegades, en lloc de desplaçar-se el *mestre* eren els nens els que es traslladaven sempre a la mateixa casa per rebre instrucció.*

245. Un havia començat la carrera abans de la guerra i no havia pogut acabar-la: *I va venir la guerra i va haver d'anar a la guerra i entremig, mentre ell era a la guerra van morir els seus pares i quan va tornar no va tenir cèntims per seguir la carrera, llavors es dedicava així a fer de mestre a pagès.*

246. Els pagesos dels masos on s'allotjaven els mestres pagaven menys que els altres pares a canvi de la manutenció. Alguns ajuntaments també contribuïren en una part del sou d'aquests mestres, com l'ajuntament d'Arbúcies ja des d'abans de la guerra i als anys quaranta. En moltes zones del massís del Montseny els *mestres de sequer* foren molt presents fins als anys cinquanta i encara a principis dels anys seixanta (Pujadas Ribalta, 1996 i 1999: 38-39; Roigé i Estrada, 2008: 269-271, Rovira, 2008:27). Joan Sau i Santaló també registrà la presència de mestres itinerants en la topografia mèdica que publicà sobre la comarca de Camprodon l'any 1928 (citat a Prats, 1996: 158).

Els nens més petits solien anar-hi al matí o bé matí i tarda, mentre que els més grans hi anaven al vespre per poder-ho combinar amb una dedicació més gran a la feina del mas.

Aquest sistema d'educació tampoc no era aliè al problema de l'absentisme i estava subjecte a la disponibilitat d'un *mestre*; però s'ha de reconèixer que, en qualsevol cas, aquests *mestres* van jugar un paper molt important en l'alfabetització de les zones aïllades i els seus alumnes no en guarden un mal record. Així recorda la seva formació, per exemple, la filla d'uns masovers de les Gavarres, que va néixer l'any 1933 i només va poder estudiar, a partir dels deu anys, amb mestres itinerants i encara de forma molt discontinua:

No n'he conegut d'estudi, amb mestre de carrera mai. [...] Ja vaig començar que ja tenia deu anys [...] amb un que estava allà dalt els Metges que era de Calonge, aquell feia de mestre, no n'era, però ensenyava una mica. Bueno, vàrem anar a temporades quan a casa no hi havia gaire feina, lo que podíem perquè havíem d'ajudar a casa. [Hi anàvem] primer al dematí. Després va venir allà casa una noia de Barcelona, una parenta de l'amo [...] per assumptos de salut i això, i aquella noia també ens en va ensenyar una miqueta, als vespres, perquè també hi anava algun altre. I després va venir un home que jo no sé per quins assumptos va venir per allà dalt aquelles muntanyes, que era de Sabadell, aquell home era casat, més aviat em penso que era per idees potser polítics, perquè era catalanista catalanista. [...] Emperò [hi anava] una setmana dos dies, l'altra setmana un i l'altra tres o quatre i així, no allò seguit seguit.

Anàvem a conferències. Les classes nocturnes

Vuit testimonis –entre ells dues dones– van assistir algun temps a classes nocturnes, que en el temps dels entrevistats també es coneixien com a *conferències*. En la majoria dels casos aquestes classes els van servir per ampliar estudis després de l'escola primària o elemental, però de vegades també per compensar uns estudis primaris deficients o simplement no realitzats.

Amb l'objectiu de combatre l'analfabetisme, i sovint també com una via per moralitzar les classes populars, al segle XIX ja havien existit escoles d'adults. Des de principis del segle XX, es promulgaren di-

ferents lleis i normatives per potenciar i regular la formació d'adults, incloses les dones, com una forma de lluitar contra l'analfabetisme i millorar la capacitació laboral dels treballadors. Es volgueren potenciar així, tot i que amb resultats molt modestos, les classes nocturnes per a adults impartides pels mateixos mestres que feien classe en horari diürn, ja fos com una obligació que anava incorporada al seu sou o bé, en temps de la II República, retribuint-les a part com un complement del mateix.²⁴⁷ També hi havia mestres de les escoles públiques que els vespres feien classes particulars a casa seva pel seu compte. A finals dels anys quaranta, per exemple, una entrevistada va anar un parell d'hiverns a estudi *amb el mestre de les escoles nacionals*. [...] *Eren mestres que treballaven a les escoles i després al vespre feien hores a casa seu... [...] No eren pas cada dia, dos dies la setmana, tres com a molt, i avui tenien tres o quatre [alumnes] i demà uns altres.*

Hi havia *mestres* itinerants que, a més de les classes diürnes, també en feien de nocturnes, segons l'edat i el grau d'ocupació laboral dels seus alumnes, i també en feien d'altres *mestres* particulars (un exmilitar, el comptable d'una fàbrica, etc.) com a forma de subsistència o com a complement del seu sou. Després de la guerra un testimoni va rebre classe els vespres per part d'un oficial refugiat, procedent de la marina de Palamós, que va hostatjar-se a la masoveria (després aquest home va anar a viure en una casa del poble i feia classe allà); i una entrevistada de Calonge va anar uns tres anys als vespres amb el comptable d'una fàbrica que ensenyava tenidoria de llibres a mitja dotzena de nois i noies:

Havia un senyor aquí que era amic nostre, que treballava en un despatx i als vespres anava amb una colla i ens ensenyava la teneduria, i sempre feiem lo mateix: "debe y haber" [...]. Ell dictava un asiento, havíem de saber on l'havíem de posar, hasta rèiem entre nosaltres, però mira mentres tant sortíem un rato. I algo apreníem.

247. González-Agàpito, Marquès, Mayordomo i Sureda, 2002: 367 i 501-502.

En realitzar-se a l'hivern i en horari nocturn, aquests estudis, destinats a les persones que ja haguessin superat l'edat d'escolarització obligatòria, permetien combinar la feina de pagès amb l'assistència a classe en unes edats en què els nois i les noies ja s'havien incorporat amb total dedicació al mateix tipus de feines que els adults. Un testimoni nascut el 1930, que a partir dels catorze anys ja va fer de pagès habitualment a casa seva, va fer estudis nocturns fins cap als divuit anys després de cursar l'escolarització obligatòria i explica com en aquestes classes dels vespres tenia companys que feien de mosso o es dedicaven a fer feines al bosc:

La temporada d'hivernada que anàvem de conferències amb els mestres [...] quan jo vaig tenir catorze anys casi bé ja aquesta gent que hi havia va dir: "Veniu els vespres". I la temporada d'hivernada, els vespres, ens en anàvem allà, eh!, i aquella gent feien estudi [...]. Jo tenia divuit anys, encara hi anava, al vespre. Hi anàvem, ja ho crec! Tots no, però n'hi anàvem una colla, eh! En fin, eren uns mestres que també, per ser mestres a pagès, eren molt bons [...]. De jove havia sigut militar, però era molt bon mestre, i viu [...]. Jo no perquè tenia feina a casa, però els altres que hi havia de l'edat se n'anaven al bosc a fer, això, com ne deien? feixines, aquestes coses, o per mossiquets en una casa de pagès.

El contingut de l'educació i la seva relació amb la feina de masover

Com és prou conegut, els sectors conservadors van veure des dels inicis de la conformació del nou estat liberal la utilitat de l'educació com un instrument moralitzador i inculcador als ciutadans de determinades virtuts cíviques i morals relacionades amb la identificació amb la pàtria o la nació i la religió catòlica. Per això tradicionalment, ja des del segle XIX, l'educació oficial de les classes populars (i també la privada en mans d'eclesiàstics i ordres religiosos) estava orientada a ensenyar només uns coneixements molt bàsics per a la vida pràctica, a més dels principis de la doctrina catòlica. En el cas de les nenes, aquests coneixements bàsics eren encara molt més

reduïts per la gran quantitat d'hores que dedicaven a l'aprenentatge de les labors manuals i d'alguns rudiments d'organització i higiene domèstica. Tot això amb el benentès que aquesta era la teoria, altra cosa és, lògicament, la capacitat real de l'estat liberal (a través de les migrades arques municipals i dels escassos recursos que la hisenda estatal dedicà a l'educació) de portar a la pràctica aquesta ambiciosa política. L'educació com a instrument transmissor de coneixement científic i de progrés social va ser reivindicada des dels sectors socials populars i per representants de la burgesia més progressista (socialistes, anarquistes, republicans, catalanistes...) a través d'escoles i d'altres institucions culturals –com els ateneus– i, des de finals del segle XIX, en van fer bandera els moviments de renovació pedagògica sorgits al marge de l'escola oficial que maldaven per tenir-hi alguna influència. Durant els governs progressistes de la II República, l'estat va assumir com a propi el model de l'escola pública i universal com a mecanisme de progrés social, així com la coeducació, que havia de trencar les barreres de l'ensenyament sexista que relegava la dona a un paper secundari tant dintre com fora de la llar, tot i que també amb les seves limitacions en la posada en pràctica d'aquest programa. No caldrà recordar, però, la brevetat de l'experiència republicana i com el règim franquista va maldar per esborrar-ne qualsevol rastre, retornant al model més ranci, tradicional, autoritari i conservador de l'escola com a eina moralitzadora i adoctrinadora.²⁴⁸

En aquest marc, adquireix ple sentit el testimoni d'un informant quan explica el tipus d'instrucció tan bàsica i elemental que havien rebut els seus pares i avis –[els pares] *tots dos vien nat a col·legi poc o molt [...] sabien llegir i les quatre regles*, i els avis i àvies sabien *les quatre regles justes, posar-se la firma i llegir una miqueta, que antes a pagès era tinguent les quatre regles ja era tenir molt*)–, o que una masovera digui: *Mira, com que a vegades te deien: [...] "mentre sàpigues escriure una carta i*

248. Sobre el model republicà i franquista d'escola vegeu Marquès, 1993; González-Agàpito, Marquès, Mayordomo i Sureda, 2002; Marquès, 2006; Portell i Marquès, 2006; Cámara Villar, 1984; Gracia i Ruiz Carnicer, 2001; Navarro, 1990.

llegir-la ja en tens prou". La informant no aclareix si el missatge anava dirigit a les dones o als homes, ni si el deien els pares o els mestres, però concorda, en tot cas, amb els objectius de l'educació popular promoguda pels governs conservadors o autoritaris. També s'explica que quan pare i mare sabien llegir i escriure, els entrevistats sovint hagin puntualitzat que la mare en sabia menys. No sabem si aquestes mares van anar menys temps a l'escola que els seus marits però, tal com ha remarcat Carmen Sarasúa, fins i tot encara que hi hagues- sin assistit el mateix temps, fóra lògic que les mares tinguessin un nivell d'instrucció inferior a causa del tipus d'educació clarament diferenciada i discriminatòria en els continguts que rebien les ne- nes.²⁴⁹ Igualment, la doctrina catòlica formava part del currículum de l'escola pública ja des del segle XIX, tal com explica un masover nascut el 1921: *escola pública, però ensenyaven religió, eh? Aquell temps és, doncs, bueno, feien classe també dintre de la religió, ja ho crec, ensenyaven la doctrina i dir el rosari i totes les lletanies que hi pogués haver*.

L'escola franquista va suposar clarament en el record dels entrevis- tats la imposició de la religió catòlica, junt amb els rituals feixistes del règim: *jo recordo que anava a col·legi, cantant el Cara al sol*. Pel que fa a la religió, la rigidesa amb què s'obligava al compliment del precepte de la missa, combinada amb el treball infantil o la distància del mas, va comportar que algun fill de masovers tingués problemes a l'escola:

A l'anar amb una escola religiosa m'obligaven els diumenges a anar a missa. A casa meu [...] ens dedicàvem a fer hortalisses i anar a vendre al mercat el dilluns, i el diumenge s'havia de collir tot lo del dilluns i jo no podia anar a missa [...] i el diumenge havíem d'anar al col·legi a formar per anar a missa i quan sortíem havíem de tornar al col·legi i ens donaven aquella llibreta, i el dilluns l'havies de portar firmada dels pares, si el dilluns no portaves la cartilla aquella és perquè no havies anat a missa. [...] El dilluns no podia arribar a l'escola perquè em castiga- ven sempre, perquè no havia anat a missa, i jo vaig dir a casa que o anaven ells a parlar amb l'escola o jo no em quedava més a d'allò, a casa a collir. I sempre em tocava el rebre, fins que el meu pare va anar allà i els hi va dir que, sentint-ho

249. Sarasúa, 2002: 598-604 i 608-609. Vegeu també Escolano, 2004:127-128.

molt, o jo no anava a missa o em trevien de l'escola i em portaven a la pública, i així va ser la manera de solucionar-ho, perquè sinó..., perquè jo no podia fer les dos coses, eh?, vull dir estem parlant dels anys cinquanta.

L'escola franquista va significar també la castellanització obligada: *al temps de la guerra [...] tenia llibres catalans i castellans. [...] [i després de la guerra] llavors castellà tot, ui en Franco!, en Franco! Qui l'ha pringat; si bé hi va haver diferències entre les escoles en la permissivitat d'utilitzar el català oral.*²⁵⁰ Tot i que la castellanització de l'escola, com a element unificador i nacionalitzador espanyol, ja va existir com a projecte des dels primers moments de la conformació del nou estat liberal, les altes xifres d'analfabetisme del país li van restar inicialment molta eficàcia real. Malgrat això, durant la segona meitat del segle XIX ja va ser evident el progrés de la castellanització en el registre escrit dels sectors populars per la via de la seva progressiva escolarització.²⁵¹ En aquest sentit, com han mostrat les entrevistes i és prou conegut perquè forma part de la nostra història recent, el fet que durant el franquisme el progressiu augment de la població escolaritzada es combinés amb la imposició del castellà com a llengua única a l'escola va produir com a resultat l'extensió de la castellanització del registre escrit d'un nombre molt més elevat de població del que mai fins llavors no s'havia conegut en la història del país. La conseqüència lògica d'això és que, si bé tots els masovers que hem entrevistat saben escriure, la majoria només saben fer-ho en castellà. L'argument *jo la llengua catalana la sé de llegir-la i d'escoltar-la; no l'he estudiada mai*, que fa servir un testimoni, és de fet extensible a la majoria dels entrevistats que van estudiar en temps de la dictadura. Per als nois, el

250. Una masovera, per exemple, explica com *llavors els estudis només els feien en castellà a les monges* [les monges del Cor de Maria de Cassà de la Selva, a la dècada dels quaranta], *bueno pertot, els llibres tots eren castellans*, però en canvi les deixaven parlar català a la classe i al pati.

251. Figueras i Puigvert, 1998: 27-45. Una mostra de la relació entre alfabetització i coneixement del castellà ens l'ofereix el testimoni d'una entrevistada d'origen aragonès que el 1952 es va casar amb un masover de Torroella de Montgrí: *no me tocó otro remei que aprenderlo* [el català], *perquè la meva sogra [analfabeta] no sabia castellà [...] jo ja me vaig espavilar a aprendre català.*

servei militar²⁵² va significar un altre moment per aprendre un idioma amb el qual alguns estaven molt poc familiaritzats, sobretot en zones de muntanya. També va facilitar la pràctica del castellà oral amb els primers emigrants andalusos el fet que alguns trobessin feina com a treballadors fixos o eventuais en les masoveries, així com alguns espais útils de trobada que també esdevenien importants espais de sociabilitat, com el mercat o, en el cas de les dones, el rentador públic.²⁵³ Amb el propietari tots parlaven en català, malgrat que algun amo que vivia a Barcelona parlés en castellà amb la seva família.²⁵⁴

En referència als continguts de l'ensenyament resulta pertinent preguntar-se sobre la relació entre allò après a l'escola (o en els àmbits d'educació no formal) i la feina de masover. Un entrevistat ha respost de forma ben clara i categòrica a aquesta qüestió: *En aquell temps els estudis de l'escola no t'ajudaven en res per fer de pagès*. Per la banda de la demanda, dels requisits que eren importants per accedir a una masoveria (fins i tot a *una bona* masoveria) és general la percepció dels informants en el sentit que els propietaris de masos no valoraven especialment que el masover sabés llegir i escriure:

No, no, no era pas important això. [...] Molts masovers no en sabien pas, ben gota. L'únic el pare... gent d'aquell temps no en sabien pas de lletra [...]. Però el que no en sabia, mira ho feia de memòria i també anaven fent, que hi havia moltes masoveries que no en sabien els masovers de lletra.

252. *Ens obligaven a parlar castellà, la mili [la va fer a Barcelona] havies de parlar sempre castellà perquè tots ho eren, i lo primer que et deien "Habla castellano" o "no hables como un perro". Eugen Weber va remarcar el paper del servei militar com a eina eficaç per a la difusió del coneixement del francès, malgrat les resistències amb què topà la voluntat d'imposar-lo (Weber, 1983).*

253. *Al riu. Clar és allà on jo vaig aprendre a parlar el castellà [...] les del poble pujaven totes cap aquí sota i aquí sota hi havia una bassa grossa i ens trobàvem allà de vegades érem set o vuit [...] i de set o vuit, cinc o sis eren andaluses i és clar, així vàrem començar... [...] quan nosaltres vàrem venir aquí [el 1959, a una masoveria de Monells] llavors arribaven els andalusos.*

254. *El propietari en català, però si venien la família entre ells castellà [...] però de tu a tu en català, eh? però allò que deies són catalans i per què parlen el castellà entre els fills, i pares i fills i així castellà?* La castellanització de la classe propietària per acostar-se al poder o com un signe de classe no és un fenomen nou del franquisme, vegeu l'ús del castellà pels hisendats gironins al segle XIX a Congost, 1990: 229-231.

Això concorda amb la realitat històrica, com ja hem vist, que en les generacions anteriors als entrevistats molts masovers eren analfabets. Que el masover sabés llegir i escriure podríem pensar que tenia avantatges de cares al propietari per tal d'assegurar que el masover pogués portar una comptabilitat escrita de l'explotació o pogués escriure-li cartes per informar-lo de les coses relatives al mas. No saber llegir i escriure, però, com apunta el testimoni que hem transcrit, no implicava necessàriament no saber portar els comptes²⁵⁵ (que podien portar-se de memòria, tot i que per força amb menys detall) o no poder acordar un contracte per escrit (un masover ens ha explicat que el seu pare va fer un contracte per escrit tot i ser analfabet, i en el passat disposem de molts contractes signats per tercers en nom de masovers que al·legaven no saber-ne). Per altra banda, el pas de la parceria a l'arrendament fix que es va viure al llarg del segle xx en la cessió dels masos devia fer molt menys important de cares al propietari que el masover portés els comptes de l'explotació, ja que el que havia de pagar per l'arrendament ja no depenia de la quantitat produïda al mas aquell any. Pel que fa a la correspondència, aquesta només seria realment important quan el propietari visqués lluny o visités el mas poc sovint, o quan no tingués un procurador que es preocupés del control dels masovers i de fer d'interlocutor amb ells. El fet que en la gran majoria dels casos no es complís cap d'aquestes circumstàncies, junt amb la tendència del pas de les parceries als arrendaments, explica que només dos entrevistats declarin haver escrit alguna vegada cartes al propietari i un l'administrador.

Malgrat que saber llegir i escriure no fos, per tant, imprescindible per portar una masoveria, un masover que tingués un nivell d'instrucció més alt que la mitjana podia ascendir, convertint-se en un masover-encarregat del propietari. Aquesta fou una de les fórmules que empraren a l'època contemporània els hisendats de les comar-

255. Una altra entrevistada explica que el seu avi no sabia signar, però sí comptar.

ques gironines per administrar els seus béns i consistia en delegar feines pròpies de l'administració del patrimoni a un dels masovers. Així, el pare d'un entrevistat, que era fill d'un pastor de Belcaire i era tan aplicat que havia arribat a fer d'ajudant del mestre del poble, de jove va ser encarregat d'un mas de l'Escala on es conreava arròs i, al cap d'un temps d'entrar de masover en un mas de Torroella de Montgrí, el propietari el va nomenar procurador del seu patrimoni, del qual, evidentment, va portar els comptes. Haver estat aplicat en els estudis li va servir, a aquest fill d'un pastor, per ascendir fins a una de les posicions més altes en la categoria de masover.

Però si saber llegir i escriure no era, en qualsevol cas, imprescindible per ser masover, els testimonis tampoc han indicat que fos important per entrar en una masoveria tenir una especial formació tècnica relacionada amb l'agricultura, la ramaderia o l'explotació forestal, fet que es correspon amb la pràcticament manca total de formació reglada relacionada amb aquestes qüestions entre els entrevistats. Cap d'ells no és perit ni enginyer agrícola i només un, simptomàticament un dels testimonis més joves, ha fet algun curs relacionat amb l'explotació agropecuària, concretament uns cursets a l'Extensió Agrària de Figueres quan tenia vint-i-sis anys, que reconeix que li van ser molt útils:

jo vaig fer uns cursets pels anys 67-68 a Extensió Agrària a Figueres [...] i anava molt bé, perquè sabies els abonos, quin tipus d'abonos gastaves. [...] I això em va anar molt bé, perquè de jovenet vaig fer aquests cursets que duraven deu-quinze dies, però ho vaig fer, i això són coses que et queden gravades, m'entens? I a l'hora de comprar un abono no és el mateix comprar uns 3-15 que un 12-24-12, els preus varien totalment, és clar si tu saps lo que maneges doncs no t'enganyen tant.

Els sindicats agrícoles o les cooperatives podien proporcionar també coneixements útils als seus afiliats i socis. Així, un testimoni explica com pertànyer a la Unió de Pagesos (s'hi va afiliar ja en els darrers anys del franquisme) i a la cooperativa local de la qual va ser un dels socis fundadors li va servir per obtenir alguns conei-

xements sobre adobs i llavors, a més d'assessorament legal. La desmobilització sindical del grup entrevistat és però quasi general i també molt pocs han format part d'alguna cooperativa. Pel que fa a les publicacions sobre temes agronòmics, pràcticament cap ha tingut mai cap llibre sobre aquestes qüestions, si bé una desena declaren haver llegit alguna vegada revistes o butlletins de tema agrari o ramader (tot i que no passen de cinc o sis els que n'han comprat o n'han rebut regularment a casa).²⁵⁶

En la generació següent, la dels fills dels entrevistats, sí que en trobem alguns que han cursat estudis reglats (tècnics o superiors) d'agricultura, però són molt pocs: només cinc entrevistats tenen un fill (tot nois) que sigui enginyer tècnic agrícola o enginyer agrònom,²⁵⁷ i un d'ells a més té una filla que ha estudiat enologia a Tarragona. No tots aquests, però, s'han acabat dedicant a fer de masover o de pagès. La pro-

Masover del mas La Capellana (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) sostenint un diari. La lectura de la premsa fou un hàbit poc freqüent entre els masovers i, fins i tot, mal vist. Autor desconegut. Data: dècada de 1930.

256. Alguns entrevistats declaren que miraven alguna revista o butlletí agrícola si els queia a les mans, però no hi estaven subscriptes. El calendari o l'agenda del pagès (algun diu que el fa servir per mirar les llunes) també arribaven a algunes cases. Com a mínim dos entrevistats llegeixen el *butlletí d'Unió de Pagesos*; a un en els darrers temps li arribava el butlletí de la Cambra Agrària a Celrà; un altre rebia propaganda de sulfats i altres productes per a l'agricultura que li enviaven de Madrid. Entre tots, destaca el cas d'un entrevistat que va ser membre actiu de la Unió de Pagesos i regidor de l'ajutament del seu poble (encarregat de l'àrea d'agricultura i camins rurals), a principis dels anys vuitanta: Això, sobre agricultura tot lo que em caia a les mans en revista o això mirava de llegir-les.

257. Un és enginyer agrònom, tres són enginyers tècnics agrícoles i un darrer va fer alguns estudis d'agrària sense especificar.

fessionalització els ha arribat ja massa tard als masovers, quan la major part tant dels pares com dels fills han deixat de creure en les possibilitats de futur del sector agrícola, i especialment de la masoveria. Per això algun d'aquests fills ja va fer els estudis agraris fins i tot en contra del consell dels seus pares. No és rar, per tant, que alguns d'aquests joves perits o enginyers agrícoles no facin de pagès, o ho facin només en les estones lliures per ajudar els pares, però no com la seva principal ocupació professional: dels sis fills amb formació agrària, només tres fan de pagès (tot i que només un és masover, els altres dos són ja pagesos propietaris); dels altres tres, un va acabar estudiant una carrera de lletres i és arxiver, un altre és docent a FP (de pràctiques d'agrària) i també treballa en una fundació del món rural, i l'enginyer agrònom va muntar un despatx dedicat a fer estudis d'impacte ambiental.

En tant que estem parlant d'un grup social dependent dels propietaris de masos pel que fa a l'accés a la terra, és pertinent també preguntar-se si va existir un estímul per part dels propietaris perquè els masovers es formessin. Tot i que no podem oblidar que el paternalisme agrari desenvolupat per alguns propietaris havia tingut com una de les seves manifestacions el suport econòmic per a la creació d'algunes escoles o per pagar els estudis a algun fill dels seus masovers que desputés,²⁵⁸ els entrevistats no han assenyalat que saber llegir i escriure o haver fet cursos relacionats amb l'agricultura fos quelcom important per accedir a una masoveria, mentre que en canvi alguns sí han explicat que per mantenir la masoveria encara van tenir en compte la seva conducta religiosa, festiva o política en saber-se observats pel propietari o algú que pogués informar-lo. La majoria dels testimonis no han portat comptes de l'explotació ni s'escrivien amb el propietari. No sembla, per tant, que per la banda de la demanda laboral hi hagués cap estímul especial per part dels propietaris perquè el masover es formés intel·lectualment, ni

258. Puigvert, 2005: 352.

tan sols tècnicament. L'actitud mostrada per alguns propietaris en algunes qüestions concretes, com ara el recel envers el fet que els seus masovers llegissin el diari, podria haver actuat, fins i tot, en un sentit contrari, és a dir, com a desincentivador de la formació intel·lectual dels masovers, tal com apunta un dels entrevistats més grans (nascut el 1919):

Abans passava que el masover el diari no el podies llegir a la porta, perquè si ho veia algun amo, allavors deia: "Aquest masover sempre està llegint el diari". Doncs no, no quedava bé. Perquè ha de treballar el masover. És per treballar el mas, no per llegir el diari. I encara que no el tinguéssim aquí [l'amo]. Home, ja passaven els altres amos. Sí! Carai, s'ho xerraven tot. [...] Bueno, o sigui que els masovers mateixos se'n cuidaven de no llegir el diari.

Si un masover oció llegir el diari era mal vist per alguns propietaris era perquè la imatge que aquests projectaven dels masovers –capaç de provocar fins i tot l'autocensura– era que es tractava d'un grup social de la classe treballadora destinat a treballar de forma intensiva. Aquesta també era la imatge que hem vist que alguns masovers adults projectaven sobre els nens culpabilitzant-los pel joc en lloc d'estar treballant (i produint), si bé, en aquest cas, la imatge era en bona part induïda per la necessitat econòmica. En el cas dels propietaris, però, és probable que darrere de l'estereotip s'hi amagués també la por a possibles *contaminacions* ideològiques dels masovers a través de la premsa.

No es necessitaven pas gaires estudis per ser de pagès.

La importància de l'educació informal

Davant l'evidència que allò après tant en els àmbits d'educació formal com no formal tenia poca relació amb la feina de masover, i que gairebé no existia cap formació reglada específicament relacionada amb les qüestions agronòmiques entre els entrevistats, és obligat plantejar-se la pregunta de com s'aprenia a fer de masover.

En aquest sentit, els entrevistats no han establert cap distinció entre la formació pròpiament com a masover de la formació genèrica com a pagès. Malgrat que ser masover implicava algunes particularitats afegides al fet de fer només de pagès (una determinada relació amb el propietari o amb el seu administrador, portar potser els comptes per mostrar-los al propietari un cop l'any, etc.), els entrevistats no han parlat sobre l'aprenentatge d'aquestes matèries, sinó només sobre el de les feines de pagès. Aquestes qüestions exclusives de la masoveria hem de pensar que els fills dels masovers les aprenien també per mimesi del que veien fer a casa, tal com passava amb les feines de pagès.

En qualsevol cas, tal com han mostrat les entrevistes, la formació del masover en les feines agrícoles i ramaderes del mas segueix una constant general que és la formació de tipus informal desenvolupada principalment en el si de l'explotació familiar, on és transmesa per relleu generacional dels adults als nens i als joves. Es tracta d'un procés formatiu en el qual el pare apareix com la principal figura de referència. En un primer moment, fins i tot, pot sobtar la reacció d'una bona colla d'entrevistats que han respost a la pregunta de qui els havia ensenyat la feina de pagès afirmant que això no era una cosa que s'ensenyés sinó que ja s'aprenia sola:

No, poc ho ensenyauen. Ja s'aprenia soles [riu]. [...] Anar-ho fent, poc que t'ho deien mai com s'aprenia. Ja ho apreníem sense ensenyar. Poc que s'ha d'ensenyar això, és ara que s'ha d'aprendre de tenir vaques.

En el mateix sentit, un testimoni afirma que en va aprendre *de lo que veïem, la costum*, i un altre *de rutina*. L'explicació d'aquesta manca de reconeixement respecte d'un procés d'ensenyança com a tal és ben senzilla i directament atribuïble a la forma com tenia lloc el procés d'aprenentatge en el si de l'explotació familiar: a través del treball infantil que s'iniciava pràcticament des que els nens començaven a tenir ús de raó (per això tenen la sensació d'haver-ho fet sempre, tot i que és obvi que un no neix sabent fer de pagès), tot

encomanant-los feines cada cop més importants segons la seva edat i capacitat de resistència física. D'aquesta forma, tal com ha posat de relleu José M. Borrás, el treball infantil en el món rural tenia ja des que s'iniciava dues funcions igual d'importants i complementàries: la d'ajudar al treball del grup domèstic per a la seva reproducció, i la d'aprenentatge.²⁵⁹ La feina de pagès, doncs, els entrevistats la van aprendre amb la pràctica,²⁶⁰ per la qual cosa és lògic que un testimoni l'hagi assimilat a la forma d'aprenentatge de qualsevol ofici: *sí, quan fas una feina, és com un aprenent, vas aprenent*. Dins d'aquest context, tanmateix, alguns testimonis sí han reconegut des del primer moment haver participat en un procés d'aprenentatge guiat pel pare:

A mi em va ensenyar tot lo que ell sabia, per cert, era un home que era bastant pagès, sabia tant que jo vaig aprendre el que vaig poder, perquè també té el seu temps, el seu aprendisatge el pagès, no és pas [...] t'ensenyen a cuidar el bestiar, treballar la terra i en fin...

Pel que fa al procés d'aprenentatge, un entrevistat, fill d'un hortolà, ha explicat com de jovenet els pares li deixaven tenir un petit hort que ell s'arreglava a la seva manera. El pare podia ensenyar igualment als fills alguna feina complementària de l'agricultura i la ramaderia, com per exemple determinades feines de bosc: a un testimoni de la comarca de La Selva el seu pare li va ensenyar a arrencar soques de bruc i a preparar-les per fer pipes, feina que es realitzava a l'hivern quan no hi havia gaire feina al camp. Per

259. Borrás, 2002: 513-515 i 525; i 2002b: 250. En aquests treballs Borrás remarca també *el desencuentro entre el aprendizaje informal [de les feines agràries], con un componente laboral esencial para la reproducción del grupo doméstico, y el aprendizaje formal, canalizado en la enseñanza primaria obligatoria*.

260. De manera similar al sistema descrit per C. Heywood per a la França del segle XIX: *Watching, listening, helping: these were the ways the young acquired the skill and the knowledge necessary for everyday living* (citat per Borrás, 2002: 525). Xavier Roigé i Ferran Estada (2008: 260-264) constaten el mateix sistema d'aprenentatge en el seu estudi sobre la zona del Montseny fet com el nostre a partir d'entrevistes amb persones que van viure en masos.

altra banda, malgrat que un entrevistat ha relacionat directament la formació que va rebre del pare amb el fet que era l'hereu, la majoria dels entrevistats han afirmat que el seu pare no establia diferències en la formació ni en el tracte diari entre el fill hereu i els fadrísters.

Si el pare faltava prematurament, la funció de formador l'assumia un altre membre de la família, com el germà gran, però si no hi havia cap parent proper, l'orfe s'havia d'espavilar sol. Un testimoni, tot i que va perdre el pare quan ja tenia dinou anys, assenyala que *em vaig haver d'espavilar vigilant i guaitant i copiant una mica de la gent*; a través d'un seu oncle que s'havia exiliat a França fugint de les quintes de la guerra de l'Àfrica, va conèixer el cultiu de la pomera i el va introduir al Baix Ter, l'any 1956, mercès al planter que aquell li va proporcionar.²⁶¹ També per causa de la divisió del treball familiar, algun altre membre del grup domèstic podia substituir el pare en la seva tasca d'ensenyant: *en a mi casi m'havia ensenyat més el padrí [l'avi patern] que no pas el pare; el pare llaurava sempre, sempre una cosa o una altra, tenia feina*.

Si bé el motiu principal per enviar un fill a fer de mosso a un altre mas no era que aprengué a fer de pagès, sinó alliberar temporalment l'explotació familiar de mà d'obra sobrera o encara poc productiva (que s'havia d'alimentar igualment), o que el noi pogués guanyar algun diner, aquest temps fent de mosso, que de vegades podia durar uns quants anys, també podia reportar-li una valuosa formació en les feines relacionades amb el camp i el bestiar (i el mateix passava quan les noies anaven a servir, pel que fa a les feines domèstiques i la tasca d'aprendre a portar una llar). Així, un entrevistat que afirma que *en a mi no em varen pas ensenyar ningú a fer de pagès*, sinó que *en vaig anar aprenguent jo*, considera que va aprendre a fer de pagès sobretot en l'etapa que va fer de mosso, dels setze als vint-i-un anys: *amb l'amo que tenia, que ja et dic que*

261. Sobre l'arrencada dels cultius frutícoles al Baix Ter, vegeu Verges, 1956.

*vaig anar molts anys per mosso jo, eh? Vaig aprendre perquè me'n vaig fotre un fart de llaurar. I viceversa, un entrevistat reconeix que li va ensenyar moltes coses un mosso que ja treballava a la masoveria quan ell hi va entrar de masover: *aquell era mosso quan jo vaig entrar allà, ell m'ensenyava com llauraven.**

Pel que fa a la formació de les nenes, sobretot les mares els ensenyaven des de petites a fer les feines de la casa (netejar, cuinar, cuidar els germans petits, etc.): *Coses de dintre ho vaig aprendre molt d'ella. De cuinar, que la meva mare havia anat molt a servir a rics i en sabia molt.* L'aprenentatge d'aquestes feines no servia només per ajudar a casa –cosa que alhora podia permetre a la mare fer altres feines al mas o anar a jornal–, sinó també per poder anar, potser en el futur, a servir en altres cases (on al seu torn, en podien aprendre encara més). Cal remarcar, no obstant, que en una masoveria tant les nenes com les mares no feien només les feines de la casa, sinó també moltes feines agrícoles i ramaderes, que les nenes aprenien de les mateixes mares i també del pare, especialment quan només hi havia filles.

Al marge que les labors formessin part important del currículum escolar femení, era habitual igualment que les filles aprenguessin a cosir de les seves mares i que, un cop conclusos els anys d'escolarització, també anessin a *costura* per aprendre de cosir, fora del mas, algunes tardes d'hivern (*que no hi havia gaire feina en el camp*), cosa que van fer com a mínim quatre de les entrevistades. Aquest tipus d'aprenentatge servia com una forma d'estalvi familiar (*com que érem cinc noies, quan es va fer gran la gran, la vàrem fer anar a cosir i ens fèiem tota la roba*), però també com una possible sortida professional –per treballar en una sastreria o fent de modistes– que podia servir com un complement de l'economia familiar o bé per estalviar per quan es casessin. Una entrevistada, filla de petits propietaris, havia anat a aprendre confecció a can Cayol de La Bisbal i, de soltera, es dedicava a fer pantalons, i una altra té una germana que va treballar en una sastreria. Es comprendrà, per tant, que la màquina de cosir fos un element especialment valorat en una casa de masovers, igual com per

a altres sectors socials, que passava de mares a filles i podia arribar a provocar fins i tot alguna disputa entre les dones de la casa:

...perquè no tenia màquina de cosir i ens va cutinar una truja i no ens va volguer els garrins, els petits, es van haver de criar amb biberón. I quan els varen vendre, com que no teníem màquina, vam comprar-me una màquina de cosir. O coi, llavors la cunyada li sabia greu que jo me l'emportés, què carai era meva. Jo havia criat els porcs vaja i me l'havien comprada per mi.

Pel que fa a la relació personal amb els seus progenitors-formadors, cal dir que tots els entrevistats tractaven de vós als pares, amb la sola excepció de quatre dels testimonis més joves que els tractaven de tu i dos més que tractaven de vós a la mare i de tu al pare (potser a causa d'aquesta relació laboral i d'aprenentatge més pròxima amb el pare). La majoria afirmen que el pare no era excessivament autoritari, si bé reconeixen que es tractava d'homes que sabien manar, que exercien una gran autoritat i que es feia sempre el que deien ells sense qüestionar-ho: *No ens se va picar mai! Però pensa que amb una mirada en teníem prou. Li tenia molt de respecte, molt de respecte, molt, moltíssim.* Imperava un model patriarcal de relació entre pares i fills ben diferent de l'actual en el qual els fills no podien ni somniar en discutir l'autoritat dels pares. En general, però, les mares són recordades com a figures menys autoritàries que els seus marits, si bé tampoc segons el model de relació d'avui dia. En el cas de les pubilles masoveres, l'autoritat dels homes estava molt més compartida amb les dones, perquè elles exercien de mestresses amb plena autoritat, especialment si els seus marits no tenien tanta formació de pagès com elles perquè de solters havien exercit altres oficis.

Conclusió

A tall de conclusió podem afirmar que a partir de les entrevistes s'observa una clara progressió en l'alfabetització i el nivell d'instrucció dels fills dels masovers al llarg del segle xx, des de la generació dels

pares –en les quals encara apareixen uns graus importants d’analfabetisme i perviuen les restes del patró discriminatori de la dona en l’assistència a l’escola–, passant per les dels testimonis –entre els quals ja no apareix cap analfabet, si bé la majoria es van haver de conformar, en el millor dels casos, amb acabar els estudis primaris o elementals però no uns estudis secundaris–, fins a la generació dels fills –entre els quals ja no es rar trobar-ne alguns que van acabar els estudis mitjos o, fins i tot, una carrera universitària. Molts dels entrevistats, però, no van cursar el cicle complet de l’escolarització obligatòria –i alguns de fet no van trepitjar mai una escola pròpiament dita–, sinó que tan sols van poder dedicar uns pocs anys a la seva instrucció i encara sovint de forma molt discontinua.

Entre els factors que van provocar aquestes mancances en el compliment del període d’obligatorietat escolar i la regularitat en l’assistència a estudi, algun va ser de tipus conjuntural i va afectar de forma general a tota la població, com la Guerra Civil. D’altres poden haver afectat també a altres grups rurals o treballadors, però haver tingut una incidència especial, o major, en els masovers. Aquest és el cas, per exemple, del treball infantil, ja que les masoveries funcionaven a partir de la força laboral del grup familiar domèstic en el qual el treball dels nens i nenes era una peça més i constituïa la norma i no pas l’excepció. En aquest context, ser el fill o la filla gran podia exigir un pes laboral encara major en el cas de les masoveries habitades per famílies nombroses o quan s’esdevenia la malaltia o la mort prematura d’un dels dos progenitors. El problema de la gran distància de l’escola afectava especialment les masoveries de muntanya o les més aïllades de la plana per l’obligació de la família masovera de residir al mas. Hem trobat molt pocs indicis de masovers dels quals puguem sospitar un desinterès per l’educació dels seus fills i, en canvi, diversos testimonis significatius en sentit contrari, especialment els quatre casos de famílies que als anys cinquanta i seixanta van decidir canviar de mas, entre d’altres raons, per millorar les oportunitats d’educació dels seus fills. Cal remarcar, però, la importància de la

combinació de múltiples factors com una realitat ben present que dificulta enormement la instrucció d'alguns fills de masovers.

Les entrevistes han posat igualment de manifest la importància, encara en la generació dels entrevistats, d'algunes formes d'educació no formal –com els capellans, els *mestres* itinerants o les classes nocturnes–, que van constituir les úniques oportunitats que van tenir alguns fills de masovers per assolir una mínima instrucció elemental i no ser analfabets (especialment els que vivien en masos aïllats a la muntanya), o per ampliar o compensar uns estudis primaris de vegades realitzats de forma parcial i deficient.

La poca relació i aplicació pràctica dels continguts apresos tant en els àmbits d'educació formal com no formal respecte la feina de masover expliquen que, tal com passava de manera general en els altres grups pagesos que treballaven efectivament la terra, les feines agrícoles, ramaderes o forestals s'haguessin d'aprendre de manera pràctica a través de l'educació informal, això és, tot realitzant-les en el si de l'explotació familiar on eren transmeses per relleu generacional dels membres adults als més joves. Aquest va ser el sistema principal amb el qual van aprendre les feines de pagès els entrevistats i encara alguns dels seus fills. Segons els testimonis, fou una forma d'aprenentatge que els va proporcionar els coneixements suficients per portar una explotació agrícola i, si bé algun expressa dubtes respecte que aquest sistema fos igualment efectiu avui dia (*en aquella època no es necessitaven pas gaires estudis per ser de pagès, és diferent d'ara*), algun altre encara el considera la millor de les maneres possibles per aprendre a fer de pagès.

7. Família, patrimoni i herència.

La família masovera i la seva dinàmica interna

Josep Colls

En abordar l'estudi de la masoveria cal tenir present que al darrere d'aquest sistema d'explotació de la terra sempre hi trobem una família pagesa que resideix en el mas i s'encarrega de conrear-la. El grau de coneixement que tenim sobre les característiques i particularitats d'aquestes famílies, però, és bastant reduït. Si ja en termes generals es pot considerar que els masovers, com a grup social, han rebut poca atenció, en l'àmbit concret de la família, la manca de treballs específics és clamorosa. Fins al moment, el seu estudi s'ha limitat a resseguir la trajectòria de certes nissagues masoveres que, tanmateix, no són suficients com per poder extreure'n una visió de conjunt.²⁶² Per altra banda, el coneixement que en tenim s'ha pogut veure distorsionat pel fet que sovint s'ha tendit a estudiar la família pagesa sense tenir en compte les possibles particularitats que aquesta podia presentar en el si dels diversos grups que conformen la societat rural. Tot plegat ha fet que a l'entorn de la família masovera hagin aparegut una sèrie d'estereotips –alguns clarament inspirats pel paralisme– que caldria contrastar amb dades empíriques més sòlides.

L'objectiu d'aquest capítol és, doncs, contribuir al coneixement de la família masovera a fi i efecte de comprendre millor qüestions fonamentals com són les formes d'explotació del mas i els mecanismes de reproducció social que es donaven en el si d'aquest grup pagès. En aquest sentit, el testimoni dels trenta-nou masovers entrevistats pot ser especialment útil en la mesura que pot aportar dades sobre un gran nombre d'aspectes i situacions relacionades amb la família i

262. Vegeu, per exemple, Figueras i Puigvert, 1998, Baca, 2004 o bé, de recent aparició, Rovira, 2008.

la seva trajectòria generacional que no han deixat rastre documental. Cal remarcar, també, que l'estudi de les nissagues dels nostres informants el farem des d'una òptica evolutiva, cosa que ens servirà per copsar les transformacions que han experimentat en el decurs dels darrers cinquanta anys, coincidint amb la decadència de la masoveria i de l'agricultura en el nostre país.

En primer lloc, intentarem caracteritzar la família masovera des del punt de vista de la mida i composició. La imatge de la família masovera tradicional és la d'un grup domèstic nombrós format per individus de tres o més generacions. Com veurem, però, aquest esquema contrasta parcialment amb les dades obtingudes pels pocs treballs que han intentat mesurar el volum de la llar pagesa. Caldrà, per tant, avaluar-ne la validesa i descriure la diversitat de situacions que podien arribar a donar-se en realitat.

A continuació, analitzarem el matrimoni masover. La majoria dels entrevistats l'han destacat com un dels esdeveniments més importants dins del cicle de vida familiar: el de l'hereu o la pubilla assegurava la continuïtat de la masoveria; el dels fadrísters marcava la seva sortida definitiva del mas i l'aparició de noves branques familiars. Sobre el matrimoni masover podem plantejar-nos diversos interrogants. Fins a quin punt ha existit una certa endogàmia dins d'aquest grup social? El matrimoni era fruit d'estratègies familiars basades en interessos econòmics i patrimonials, com succeïa entre la pagesia propietària o els hisendats? O, per contra, entre els masovers aquest tipus de pràctiques han tingut un pes molt menor?

En tercer lloc, tractarem dues qüestions molt relacionades entre si com són el patrimoni i el sistema hereditari. Històricament, els masovers han restat al marge de la propietat de la terra; tanmateix, en el decurs del segle xx, molts d'ells s'han convertit en propietaris de petites porcions de terra i, excepcionalment, de masos sencers. Intentarem explicar els motius que van fer possible aquest procés i, alhora, fixar-ne els límits. Igualment, analitzarem en quina mesura les pautes hereditàries generals de la pagesia propietària o dels hisen-

dats –basades en l’herència indivisa i la figura de l’hereu– s’han donat també entre els masovers i quina és la lògica que ho ha justificat.

Per últim, ens centrarem en la caracterització de la conflictivitat en el si de la família, valorant-ne la importància i descrivint-ne les causes. I és que, malgrat que el discurs pairalista sovint n’ha minimitzat l’existència, algunes de les entrevistes realitzades ens l’han presentat com un element més dels que conformaven la quotidianitat i la dinàmica de la vida familiar masovera.

Al voltant de la taula no hi cabien.

Estructura i composició de la família masovera

Una de les clàusules habituals en els contractes de masoveria establí l’obligació del pagès arrendatari a residir en el mas juntament amb la seva família.²⁶³ La pervivència secular d’aquesta norma evidència la importància que sempre ha tingut la unitat domèstica en l’explotació de la masoveria. La major part de la força de treball emprada en els masos –ja fossin arrendats o en explotació directa– era d’origen familiar, tendència que s’hauria incrementat encara més des de principis de segle xx a causa de l’augment dels salaris agrícoles i l’inici de la mecanització del camp.²⁶⁴ En conseqüència, doncs, la contractació de mà d’obra externa assalariada només era necessària quan les finques eren grans, o bé, en moments puntuals del cicle agrícola i/o familiar. És evident, però, que la capacitat de la família per portar a terme l’explotació del mas depenia, entre d’altres coses, de la seva estructura i del nombre d’individus que la integraven. És per això que en aquest primer apartat, el nostre objectiu serà aproximar-nos al model i a les dimensions de la unitat familiar masovera

263. L’evolució dels tractes de masoveria fins al segle XVIII és tractada àmpliament a Congost, Gifre, Saguer i Torres, 1999. Per a l’evolució d’aquests tractes en el decurs del segle xx vegeu, dins d’aquest mateix volum, el capítol 4.

264. Per una visió més detallada de la força de treball emprada en les masoveries en època contemporània vegeu, entre d’altres, els següents treballs: Colls i Saguer, 2004; Garrabou, Planas i Saguer, 2001: 182-195; Garrabou i Saguer, 1996; Garrabou, 2006; en aquest mateix volum vegeu també el capítol 8.

així com a l'evolució que haurien experimentat aquestes variables en el decurs de les tres últimes generacions.

En conjunt, les entrevistes realitzades posen de relleu que durant el segle xx les famílies masoveres s'haurien estructurat a partir de dos esquemes o models bàsics que, per altra banda, són els mateixos que trobaríem entre la pagesia propietària de mas.²⁶⁵ Per una banda, hi hauria el model de família extensa o troncal en què el grup domèstic està integrat per individus de, com a mínim, tres generacions diferents: l'hereu (o pubilla) amb el cònjuge, germans solters, pares i fills. Aquest model familiar és el que han descrit vint-i-sis dels enquestats, tots els quals comparteixen el fet d'haver estat hereus. Es tracta, a més, del mateix model de família que van conèixer de petits tots aquells entrevistats els pares dels quals també ostentaren aquesta condició. Puntualment, aquesta estructura podia presentar diverses variants més complexes que anirien, des de la presència, temporal o permanent, d'algun oncle, avi o oncle-avi de l'hereu fins a la d'algun nebot o cunyat.

Per altra banda, trobem un segon model força més simple –la família nuclear– compost per dues generacions que conviuen en el mas: el matrimoni masover i els seus fills solters sense presència de cap altre parent, llevat de casos molt excepcionals. Aquest és el model descrit per aquells onze entrevistats que no van ser hereus i que, en conseqüència, van veure's forçats a abandonar el nucli familiar en el moment de casar-se. La mostra realitzada ens ha permès observar, a més, que aquest model s'ha generalitzat entre els masovers gironins durant la segona meitat del segle xx arran de la decadència tant de la figura de l'hereu universal com de la masoveria.²⁶⁶ A partir dels anys

265. Així ens ho indiquen les dades procedents de censos i recomptes en els quals es detalla la identitat dels habitants de les diverses llars d'un municipi. Entre els més coneguts tenim el cens de masos de la província de Girona elaborat el 1946 per la Guàrdia Civil i dipositat a l'Arxiu Històric de Girona o bé –allà on s'han conservat– les llibretes de compliment pasqual.

266. L'extensió d'aquest model de família en detriment del tradicional no es detecta únicament entre els masovers sinó que també és ben visible en el si de la pagesia propietària. Per algunes reflexions i exemples sobre aquest fenomen vegeu Barrera, 1990: 365-77.

seixanta i setanta del segle passat van ser pocs els fills de masovers que, en casar-se, tot i seguir treballant en el mas, es van quedar a viure amb els pares. És per això que durant els últims anys un nombre important dels nostres entrevistats i els seus cònjuges, fins i tot alguns dels que han seguit dedicant-se a l'agricultura, han acabat vivint sols. Aquest seria el cas d'una masovera que actualment viu amb el seu marit en el mas malgrat tenir un fill a pocs centenars de metres: *vam comprar un camp aquí dalt i el petit s'hi ha fet una casa[...]. Jo sempre he dit igual: "m'agrada molt d'estar acompanyada", emprò com que he vist molts desenganys a la família de la part del meu pare dic: "Mira, si pot ser, tu aquí i jo aquí"*. Així doncs el model de família troncal només sembla haver perviscut de forma excepcional quan els pares han abandonat l'agricultura i no han disposat de casa pròpia, o bé, quan aquests han estat massa grans per viure sols i han requerit l'ajut d'algun dels fills.

El tipus d'estructura familiar és un element important a tenir en compte a l'hora d'abordar una altra característica bàsica de la llar masovera: el nombre d'individus que la integren. Aquesta qüestió –especialment la quantitat de braços útils per al treball agrari– ja s'ha destacat com un dels factors que els propietaris tenien en compte a l'hora de seleccionar nous masovers, en la mesura que condicionava la seva capacitat de treball. El que aquí interessa, però, és establir la mida de la família masovera i esbrinar com ha anat evolucionant en el decurs de l'últim segle.

Abans de parlar de xifres, però, cal deixar clar que el nombre d'integrants del nucli familiar podia variar molt en funció d'un seguit de factors. En primer lloc, el tipus d'estructura familiar: la família troncal acostumava a suposar, de mitjana, un nombre més alt d'individus residents en el mas que no pas la família nuclear. En segon lloc, cal considerar el tipus de mas. Les seves dimensions i, per tant, les necessitats de mà d'obra podien condicionar el volum de la família que hi residís com a arrendatària. Els masos grans de ben segur que estimulaven els masovers a conformar famílies nombroses que

permetessin cobrir al màxim les necessitats de treball amb mà d'obra familiar –sempre menys costosa– i a endarrerir tant com fos possible la seva sortida del mas. Per contra, en els masos petits l'excés de mà d'obra familiar disponible sovint portava a l'expulsió dels germans i fills de l'hereu encara solters, a fi i efecte d'alleguerir la càrrega econòmica de la família. En aquests casos, els caps de casa buscaven feina als seus fills o germans en altres masos, tot sovint com a mossos però també com a masovers. El mateix succeïa amb les filles o germanes que, des de ben joves, anaven a servir o cosir a masos i poblacions dels voltants. En aquest sentit podem destacar l'experiència d'una masovera que feu de mainadera per als propietaris del mas o el d'una altra que, durant una temporada, va anar a servir a casa d'uns pastissers.

En certes ocasions, la decisió de treballar fora del mas no responia tant a una necessitat d'alliberar mà d'obra familiar sobrant com a la voluntat de guanyar un sou i acumular estalvis per a un futur matrimoni. L'opció de quedar-se a casa no sempre ho permetia. En aquest sentit, no podem oblidar que molts masovers utilitzaven al màxim la mà d'obra familiar –sobretot la de fills i germans solters que no percebien cap remuneració– per tal d'estalviar-se els salaris de mossos i jornalers.²⁶⁷ Un testimoni garrotxí il·lustra bé aquest tipus de situacions quan explica que acabà marxant del mas perquè el seu germà gran no li donava mai diners tot i treballar-hi a temps complet: *Per això, vull dir-ho, no vull pas treballar més jo a casa. Quan vaig tenir setze anys vaig dir: “Jo me'n vaig per les meves” [...] I anar treballant i anar tenint mai, sempre...cap cèntim.*

La mida de la família masovera també podia experimentar variacions al llarg del seu cicle de vida. Amb el pas dels anys, hi havia períodes en què la família augmentava i d'altres en què disminuïa: *En principi que van anar a [nom del mas] hi havia els meus avis [...] i els meus pares i jo. Després varen morir els avis, varen quedar tres i després*

267. Aquesta podria haver estat una de les vies d'estalvi més importants amb què comptaven els masovers. Vegeu Figueras i Puigvert, 1988.

me vaig casar: llavons ja vam ser quatre. Després ja van sortir els meus fills, que ja vam ser sis. Els màxims solien donar-se quan en el mas coincidien l'hereu casat i els seus fills petits, els seus pares i alguns dels seus germans encara solters. Un exemple d'aquests moments el descriu una masovera en referir-se a la seva família quan ella era petita: ...al voltant de la taula no hi cabíem. Era una taula rodona: estaven les meves germanes –después ja van anar casant-se i marxant, una es va morir–, dugues àvies, una senyora parenta que va quedar viuda i la vam recollir, el mosso, el meu pare, la meva mare... Un altre testimoni també ens presenta una unitat familiar força nombrosa en el moment de casar-se: La mare de la mare sí que la vaig conèixer. Per això érem tanta colla, perquè entre ella i el pare i la mare ja fan tres, tres germans que fan sis, i hi via els germans que llavons encara hi via en Roberto, en Quimet i l'Antònio, que deuen fer nou. Per contra, en altres moments el cap de casa i el seu cònjuge vivien sols o només amb algun ascendent o descendent solter: Érem tres: el meu home, la meu sogra i jo, però emprés van néixer les dues, érem cinc, sí.

Per bé que la mostra amb què hem treballat no permet sistematitzar el nombre d'individus que formaven les famílies dels entrevistats al llarg del cicle familiar, la percepció global que se n'extreu és que eren famílies relativament àmplies.²⁶⁸ Cal matisar, però, que aquesta impressió no sembla coincidir del tot amb algunes quantificacions que s'han fet per a la comarca del Baix Empordà –probablement extensibles al conjunt de la regió de Girona– a partir de diversos recomptes de població. Una mostra de 254 famílies masoveres residents en masos del Baix Empordà l'any 1946 ens indica que en un 92,5 % dels casos estaven formades per més de dos individus.²⁶⁹ Igualment, a partir del cens agrari de 1960 i també per a la comarca del Baix Empordà, s'ha calculat que el nombre mitjà d'individus de les unitats familiars pageses que vivien en disseminats rondava els 4,3

268. Aquesta és la mateixa conclusió a què arriba un estudi recent centrat en els masos del Montseny (Estrada i Roigé, 2008: 186-87).

269. Garrabou, Planas i Saguer, 2001b: 207.

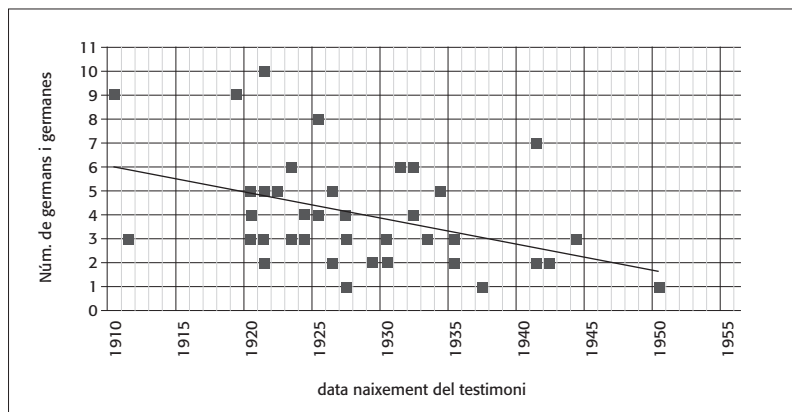
individus.²⁷⁰ Aquestes xifres referides al segle xx s'aproximen força a les obtingudes per a alguns municipis d'aquesta mateixa comarca a l'últim terç del segle XIX, moment en què el volum mitjà de les unitats familiars pageses era d'uns 3,9 individus.²⁷¹

Una dada il·lustrativa de la mida de les famílies dels testimonis és el nombre de germans que han tingut. Prenent les xifres aportades com a mínimes –a alguns dels entrevistats els ha costat recordar-los a tots– hem pogut calcular que, de mitjana, els entrevistats han estat gairebé quatre germans (3,9). Aquesta xifra inclou els entrevistats mateixos i els seus germans i germanastres, fins i tot els que van morir de petits. Si desglossem aquestes dades per cohorts, però, podem apreciar algunes diferències. Com es pot observar en el gràfic 7.1, els nascuts abans de la Guerra Civil –la majoria– van tenir un major nombre de germans (4,2 de mitjana). Entre ells, a més, trobem els casos de generacions més nombroses: un cas de 10 germans, dos de 9 i un de 8. En canvi, només hi trobem un dels tres casos de fills únics que hem documentat. Per contra, els sis entrevistats nascuts durant i després de la Guerra Civil ja van pertànyer a famílies menys nombroses (2,6 germans de mitjana). És igualment significatiu que dos dels fills únics que hem entrevistat formin part d'aquest segon grup.

270. Barrera, 1990: 83. En aquest treball es pot veure que en aquella mateixa data a la resta de la regió de Girona les xifres eren lleugerament més altes, amb un màxim a les comarques de la Selva i la Garrotxa on la mitjana era de 4,9 individus.

271. Saguer, 2005: 119. En base al cens de població de 1860 s'ha calculat que el tamany mitjà de les famílies gironines oscil·lava entre els 3,3 individus de mitjana en el partit judicial de Santa Coloma de Farners i els 4,3 del partit judicial d'Olot. Per aquestes últimes dades vegeu Mikelarena, 1992.

Gràfic 7.1 Nombre de germans en la generació dels testimonis

Probablement en la generació anterior, la dels pares dels testimonis, el nombre de germans era sensiblement superior. Prenent aquells pocs casos per als quals disposem d'informació –en alguns casos es tracta de valors mínims– en la taula 7.1 observem que els pares dels entrevistats tendiren a tenir més germans que fills.

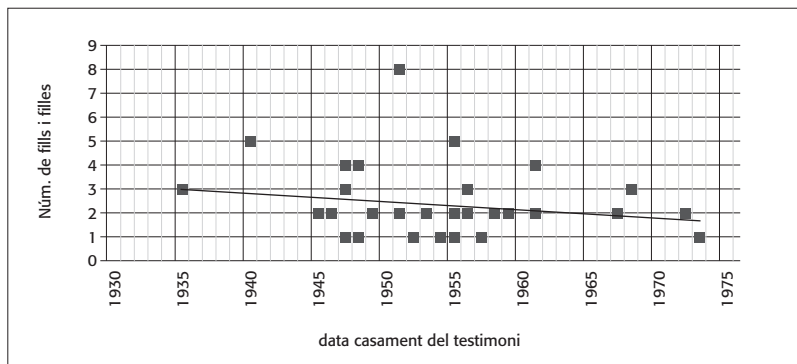
Taula 7.1 Comparació del nombre de germans en la generació del testimoni i en la generació del pare del testimoni

GENERACIÓ DEL TESTIMONI		GENERACIÓ DEL PARE
ANY NAIXEMENT DEL TESTIMONI	NÚM. GERMANS	NÚM. GERMANS
1920	5	5 o 6
1923	3	mínim 4
1927	1	3
1929	2	mínim 3
1930	3	7
1934	5	8
1937	1	mínim 4
1944	3	7

Nota: Només s'inclouen el casos dels quals es disposa d'informació suficient.

Si ens fixem en el nombre de fills que han tingut els nostres entrevistats (gràfic 7.2) observem una disminució important respecte a la seva generació; en concret, han tingut una mitjana de 2,4 fills. A més, la freqüència de pares amb fills únics –nou casos– o amb només 2 fills –quinze casos– és molt més alta que en la generació anterior. Per contra, els entrevistats amb més de 4 fills es redueixen a un que n’ha tingut 8 i a dos més que n’han tingut 5. D’altra banda, si ens fixem en la data de casament dels testimonis, no observem diferències gaire importants en el nombre de fills, per bé que podem constatar que, amb una sola excepció, els que han tingut més de 3 fills es van casar abans de 1960.

Gràfic 7.2 Nombre de fills dels testimonis

En definitiva, doncs, les dades exposades apunten a la hipòtesi que els masovers gironins –seguint l’evolució general de la població catalana²⁷² haurien reduït la seva fecunditat al llarg de les tres últimes generacions, especialment durant la segona meitat del segle xx. Això significa, per tant, que cada vegada han estat més estranys els casos de famílies amb més de 4 fills. Tot això, hauria conduït ne-

272. Per a l’evolució de la població catalana durant el segle xx vegeu Cabré, 1999. Aquesta reducció del nombre de fills en les darreres generacions també s’ha pogut observar per a d’altres grups socials vinculats al món rural com ara els hisendats en termes i cronologies molt similars. Vegeu Saguer, 2005: 64-71.

cessàriament a una reducció progressiva del nombre de membres de la llar masovera, que s'hauria manifestat sobretot en els darrers cinquanta anys.

Sigui com sigui, durant la infantesa i joventut dels nostres entrevistats, la seva família hauria estat encara força nombrosa, arribant a assolir en molts casos xifres d'entre sis i vuit individus i, en alguns casos, fins i tot més. Aquest seria el cas d'una masovera que recorda com, de petita, a casa seva eren *nou dones amb el pare*.

Al marge de la família estricta i alguns assalariats fixos el mas també podia allotjar de forma més o menys permanent a persones que haguessin estat acollides a causa de les dificultats personals per les quals passaven. Amb relació a aquesta pràctica les entrevistes ens han fornint una sèrie d'exemples prou nombrosos i variats com per poder fer una aproximació al perfil d'aquestes persones. Solia tractar-se de parents d'edat avançada i/o sense gaires recursos que, en trobar-se sols, eren acollits en el mas. Entre els acollits per les famílies dels testimonis hi havia oncles, sogres i altres parents vidus i sense fills que se'n poguessin fer càrrec. No era estrany tampoc que s'arribés a acollir a germans de l'hereu casats o vidus i amb fills petits o a parents de poca edat que eren afillats a causa de la malaltia o les dificultats econòmiques dels seus pares. Un parell d'exemples il·lustratius d'aquest últim tipus de situacions ens els proporcionen dues testimonis. La primera explica com la seva mare va acollir a dues nebodes perquè la seva cunyada estava malalta: *va tenir tifus i varen portar dugues nenes una de sis mesos i l'atra d'un any i mig a casa, i eren de casa*. La segona recorda una cas molt similar viscut a casa seva:

En [nom de la persona] era un fill d'una cosina del meu pare, o sigui, bueno, nebot del meu àvia i, és clar, eren quatre o cinc germans, vivien per qui Santa Pellaia amb una casa que bueno, al mig de bosc i molt lluny i no els he podia mantenir ni vestir [...]. I sé que la meva àvia va dir: En [nom de la persona] ja me'l quedaré jo, que vingui a casa". Diu: [...] " en [nom de la persona] que vingui a casa, ja me'n cuidaré jo d'en [nom de la persona]". I va venir a l'edat de set anys i va fer els estudis en a La Salle, els Hermanos que dèiem abans, i bueno sempre més fins que es va casar.

Dins d'aquest grup de persones *recollides* en el mas també hi havia individus que, sense ser parents de la família masovera, eren acollits temporalment o permanentment en un acte de caritat. La masovera anterior recorda que a casa seva en els anys quaranta hi va anar a viure una dona pobre: *el meu avi la va recollir i també anava al camp. [...]* *En tenia molts de fills però... una família força desgraciada.* Igualment, una altra família, durant la guerra va acollir un nen refugiat procedent de Madrid amb el qual van mantenir el contacte fins molts anys després. Tinguessin parentiu o no amb la família, totes aquestes persones passaven a formar part del nucli domèstic fent-ne augmentar el nombre de membres. I per bé que, en general, es tractés de nens o gent gran a qui calia mantenir, en contrapartida, també contribuïen en alguna mesura a les feines del mas.

Des del punt de vista cronològic, el costum d'acollir gent en el mas –força habitual en el passat– hauria entrat en retrocés en el decurs de la segona meitat del segle xx. De fet, la majoria dels entrevistats que n'han parlat van conviure amb gent acollida pels seus pares o avis, però ells, personalment, ja no han acollit a ningú. Sens dubte, a aquest fet hi han contribuït tant la implantació d'un sistema públic i universal de seguretat social com els canvis en el sistema de valors i normes que regeixen les relacions de parentiu.

En conclusió, doncs, es pot afirmar que en el decurs del segle xx, especialment a partir dels anys 60 i en paral·lel a la crisi de la masoveria, s'ha produït una autèntica transformació en l'estructura i la composició de la família masovera. Els canvis, però, no s'acaben aquí. Com veurem tot seguit, en les últimes dècades les pautes matrimonials i hereditàries del passat també s'han vist profundament alterades.

Quan te casaves formaves la teva família.

El matrimoni masover i la seva evolució

Un dels interrogants plantejats en relació al matrimoni és si entre els masovers va existir un cert grau d'endogàmia i fins a quin punt

aquesta s'hauria mantingut encara en el transcurs del segle xx. Per als segles xviii i xix, els pocs estudis que han abordat aquesta qüestió ens mostren una realitat ambivalent. Per una banda, s'ha documentat algun exemple de nissagues masoveres que havien emparentat en més d'una ocasió amb altres famílies de la mateixa condició.²⁷³ D'altra banda, alguns autors creuen que aquest fenomen no pot fer-se extensiu a tot el col·lectiu masover perquè, lluny de constituir un grup social amb característiques pròpies, té orígens comuns amb la petita pagesia, amb la qual acostuma a estar emparentat per via matrimonial. Això voldria dir, per tant, que els fills dels masovers tendien a casar-se indistintament amb persones nascudes en el si de famílies pageses, ja fossin o no propietàries de les terres que con-

Retrat de noces
dels masovers
del mas
Ponsjoan
(Calonge,
Baix Empordà).
Autor desconegut.
Data: 1956.

273. Bosch, 2005.

reaven.²⁷⁴ En aquesta mateixa línia, una petita recerca inèdita per al municipi empordanès de Borrassà a mitjans del segle XVIII conclou que la majoria de famílies masoveres del lloc tenien l'origen en fills segons de menestrals o de pagesos propietaris de l'entorn. Igualment, els casaments dels seus membres solters es feien tant amb fills de masovers com amb altres que no n'eren.²⁷⁵

Si ens fixem en l'origen social dels cònjuges dels testimonis veurem que tampoc no es pot parlar, en el segle XX, d'una tendència endogàmica clara. Dels trenta-dos casos per als quals disposem de suficients dades, catorze corresponen a entrevistats que es van casar amb fills de masovers, però en els divuit casos restants, el matrimoni es portà a terme amb persones d'altres orígens socials: deu eren fills de petits propietaris, sis de petits arrendataris de parcel·les de terra i dos de famílies que no es dedicaven a activitats agràries.

Al marge de l'existència o no d'una certa endogàmia social, però, sembla força clar que tradicionalment els fills dels masovers –sobretot aquells hereus o pubilles que pretenien continuar la masoveria– tendien a casar-se amb persones originàries del medi rural. Preferentment buscaven consorts que haguessin viscut o treballat en un mas i, per tant, que coneguessin de prop les feines i les condicions de vida que hi eren habituals. La possibilitat que un hereu masover es casés amb algú que no fos pagès podia ser vist com un inconvenient i una font probable de dificultats futures.²⁷⁶ És interessant destacar, a més, que una quarta part dels homes entrevistats van casar-se amb dones

274. Per al Bages dels segles XVIII i XIX, Llorenç Ferrer conclou que els masovers no constituïen un grup social diferenciat sinó que “*més aviat estem parlant d'una etapa dins del curs vital de la petita pagesia*” amb la qual els unirien orígens comuns i intenses relacions de parentiu. Vegeu Ferrer, 1987: 479.

275. Colls, 2000.

276. És probable que la gran quantitat de matrimonis entre pagesos també fos deguda a l'existència d'una sèrie de barreres culturals entre pagesos i no pagesos que eren difícils de superar. Una masovera recorda que quan era jove, els joves de la vila –una petita vila industrial selvatana– tenien un sentiment de superioritat respecte als pagesos dels voltants: *Els pagesos sempre érem els burros. Normalment els pagesos érem una mica més mal vistos, mal vistos. Mira, ells més abans xulejaven més. Primera que portaven algun centimot més, que els pagesos no en portàvem, i érem, no sé, pagesos. Sempre ens consideraven una mica menys al pagès.* Vegeu un altre exemple a Figueras i Puigvert, 1998: 91.

que de solteres havien anat a servir, activitat que també havia fet un terç de les entrevistades.

En el cas dels nostres informants –majoritàriament casats amb consorts d’origen pagès– probablement l’experiència de la parella en les activitats agràries fos un element important a l’hora de plantejar-se el matrimoni. Tant és així que, de no fer-ho es podien originar conflictes familiars. En aquest sentit, és interessant el testimoni d’una masovera, filla de jornalers d’un petit poble de l’Alt Empordà, que no s’havia dedicat mai a l’agricultura perquè, de molt jove, anà a servir a Barcelona, fet que, en el seu moment, va provocar suspicàcies en la família del futur marit:

Jo vaig anar a Barcelona, vaig estar molts anys a Barcelona, i llavors vaig venir. Vaig anar a casa meu amb els meus pares i vaig conèixer en aquest noi i ens vam casar i no via, no via estat mai a pagès. Mai no via estat, mai, a pagès. I els seus pares no me volien pas. [...] Deien: “Aquesta noia, aquesta noia no servirà per mas, no servirà pas perquè no ha fet res, no coneix res”.

Geogràficament, els cònjuges dels entrevistats provenien, en la seva majoria, de zones rurals pròximes. Per regla general, havien nascut o vivien en la mateixa població o en d’altres de veïnes. Tan sols uns pocs s’acabaren casant amb persones de poblacions o regions més allunyades. En aquests casos, es tractava de parents, de relacions establertes durant el servei militar o coneixences fetes en períodes d’estada fora del domicili habitual. *El vaig conèixer a Figueres, en una barberia que hi havia allà, que era dels meus tios... llavors ell s’anava a afaitar allà i ens vam conèixer en aquesta barberia...* Una altra dona explica com el seu germà gran, l’hereu, es casà amb una noia gallega que va conèixer durant el servei militar.

El casament entre parents –prou comú en el passat– sembla haver estat un costum en retrocés durant el segle xx. Tan sols tres entrevistats afirmen haver-se casat amb persones amb qui els unia algun lligam de parentiu. En general, solia tractar-se de parents llunyans. Un d’ells precisa *amb la meua dona som de família. És* [cognom de la

dona], *però, i jo sóc* [cognom del marit], *però ve d'una altra part*. Només hem recollit un cas de matrimoni entre parents propers, concretament una entrevistada casada amb un cosí germà. De forma similar, la pràctica dels casaments en segones núpcies també ha tendit a la desaparició. Cap dels nostres entrevistats s'ha quedat vidu de jove ni s'ha casat en més d'una ocasió. Per contra, en la generació dels seus pares hem detectat almenys quatre casaments en segones núpcies, motiu pel qual alguns entrevistats han tingut germanastres.²⁷⁷

Un altre aspecte a considerar és la qüestió –encara poc coneguda– de l'edat d'accés al primer matrimoni. Aquesta dada té implicacions interessants. En el cas de l'hereu, el casament suposava l'assumpció de majors responsabilitats en l'explotació del mas; per bé que això no vol dir que es convertís en el seu titular donat que, si el pare era jove, el relleu no es produïa fins més endavant. En el cas dels fadristerms que, de solters, s'havien quedat a casa treballant o havien fet de mossos i criades, el casament podia marcar el moment d'accés a una masoveria. En diverses ocasions s'ha apuntat que, probablement, no era fàcil accedir-hi sense estar casat ni sense tenir una edat mínima.²⁷⁸ L'edat del masover podia ser, per als propietaris que volien arrendar un mas, un factor clau. Només a una certa edat el masover podia tenir l'experiència, la família i, sobretot, el capital mínim per assumir l'explotació d'un mas.²⁷⁹ És per això que, sovint, els aspirants a masover no es casaven fins a una certa edat, just quan havien acumulat l'experiència i els capitals suficients per aconseguir l'arrendament d'una masoveria. En el cas de les dones,

277. En un d'aquests casos, el pare de l'entrevistat es casà amb una germana de la seva muller difunta, de manera que tots els seus fills han portat els mateixos cognoms tot i ser de mares diferents.

278. Disposem d'algunes dades en aquest sentit. Per exemple, el 1946 al Baix Empordà un 96% dels titulars de masoveria tenien més de 30 anys i un 50% més de 50. Vegeu Garrabou, Planas i Saguer, 2001: 207.

279. Per a inicis de segle xx s'han fet alguns intents per quantificar el valor mitjà del bestiar i les eines necessàries per poder accedir a una masoveria, arribant a la conclusió que, en alguns casos, aquest equivalia al jornal íntegre de tres o quatre anys de treball com a mosso (Garrabou, Planas i Saguer, 2001: 208)

l'edat del primer matrimoni marcava, sobretot, el moment en què començaven a tenir fills.

L'edat mitjana de casament de trenta-cinc dels masovers entrevistats es situa prop dels 26 anys (25,8). Tanmateix, si ho desglossem per sexes observem notables diferències. L'edat dels vint-i-quatre homes entrevistats augmenta fins gairebé 27 anys (26,8). Per contra, la de les onze dones entrevistades per a les quals disposem de dades disminueix, arribant amb prou feines als 24 anys (23,7). Per cohorts, entre els homes no s'aprecien gaires diferències: els nascuts després de 1925, es van casar una mica més grans (27,1 anys). Contràriament, entre les dones, les més joves tendiren a fer-ho una mica abans (22 anys).

Altres aspectes interessants a considerar en relació al matrimoni són la qüestió del festeig i la celebració del casament. En el món rural el matrimoni sovint es veia mediatitzat per la intervenció dels pares i/o altres familiars dels contraents amb l'objectiu d'assegurar la reproducció social de la següent generació. En el decurs del segle xx, però, les coses haurien començat a canviar; progressivament, el matrimoni hauria deixat de ser quelcom planejat i pactat prèviament per les famílies per convertir-se cada vegada més en una decisió lliure dels contraents. Això és, almenys, el que han dit la majoria d'entrevistats que asseguren haver pogut triar sense cap tipus d'imposició la persona amb qui van festejar i, posteriorment, casar-se. És probable, doncs, que, en aquest aspecte, els nostres entrevistats estiguessin menys subjectes que els seus pares o avis a la voluntat de la família. Aquesta menor intervenció familiar la podem percebre si ens fixem en la manera com van conèixer a les respectives parelles. Un nombre molt important d'entrevistats afirma haver-la conegut en una festa major, en el ball o en el cinema de localitats properes al lloc de residència habitual. Aquests espectacles constituïen, en el món rural de l'època, un dels pocs espais de sociabilitat a l'abast dels joves i, en conseqüència, el lloc idoni on trobar parella i començar a festejar. En altres casos, els cònjuges es coneixien pel fet de residir en la mateixa

localitat o per haver anat junts a escola; així i tot, també era a partir de la trobada en el ball o la festa major que sovint iniciaven el festeig. Només quan el casament es feia entre parents, aquest sembla haver estat fruit, encara, d'un acord familiar més que no pas de la voluntat dels consorts. En definitiva, doncs, la intervenció dels pares o altres familiars sembla haver estat cada vegada menor i, en qualsevol cas, circumscrita a consells sobre la idoneïtat dels cònjuges potencials.

En els pocs casos en què ha estat possible quantificar el temps de festeig anterior al casament, aquest s'allargà uns quants anys fins que la parella no assolí una certa edat i, sobretot, uns recursos mínims per formar una família. Un parell de testimonis festejaren durant vuit i deu anys, respectivament, amb les seves futures mullers. L'allargament del festeig devia ser especialment habitual en el cas dels fadrísters per les majors dificultats per assolir una situació econòmica que els permetés emancipar-se. De fet, les entrevistes ens han permès conèixer algun cas de matrimonis novells que, tot i no ser hereus, van viure temporalment amb els pares d'un dels dos, especialment en els anys de la postguerra. Aquest seria el cas, per exemple, del germà petit d'un testimoni que, estant casat i amb fills petits, va residir durant un temps al mas dels pares i del germà hereu.

Pel que fa a la celebració del casament hem constatat que la majoria dels entrevistats van organitzar-la seguint un patró molt habitual entre la pagesia de l'època que només començà a canviar a partir dels anys cinquanta i seixanta del segle passat. En tots els casos, fins i tot durant la Segona República, el casament fou religiós. Seguint la tradició, la missa nupcial es feia a l'església parroquial o en alguna ermita de la població on residia la família de la núvia. La celebració posterior solia consistir en un àpat on assistien els familiars més directes i alguns amics de la parella, sempre, però, en nombre limitat a causa de la migradesa del pressupost i al fet de celebrar-ho en el domicili dels pares de la dona. Una masovera descriu així el seu casament, l'any 1956: [La celebració] *la vam fer al mas, en família.*

Vam fer arròs, em penso que vam fer arròs i rostit. El meu pare va matar un vedell i es va quedar una part de la carn i tant feliç i content. I brunyols per postres. Un altre masover també remarca la senzillesa de l'àpat: Vàrem casa'm-se a Sant Cebrià mateix, vàrem fer la festa a Can [nom del lloc], a la sala. Amb la gent, amics,... no ho sé els que érem. No creguis, no, una vintena o trenta.

Després del casament, els nuvis acostumaven a marxar uns dies de viatge. Amb els anys, el destí va anar canviant. Entre els entrevistats més grans –casats durant els anys trenta i quaranta– els destins més habituals foren Barcelona i Montserrat, amb l'excepció d'algun que arribà fins a València. Tant habitual devia ser el costum de visitar la *Moreneta* que fins i tot donà lloc a una expressió popular: *No érem pas ben casats si no anàvem a Montserrat!* A partir dels anys cinquanta i primers seixanta els destins començaren a orientar-se més cap a Mallorca, tot i que Montserrat es mantingué encara que fos com a parada inicial o final.²⁸⁰ Posteriorment, cap a mitjan dels anys seixanta i principis dels setanta, s'anà imposant un viatge més llarg consistent en una volta àmplia per la geografia espanyola; és llavors quan apareixen Madrid o Sevilla en els itineraris. Aquestes dues ciutats foren, per exemple, punts de parada d'un dels últims entrevistats en casar-se –l'any 1969– que marxà de viatge de nuvis amb una furgoneta pròpia. En definitiva, entre els anys trenta i setanta es poden veure canvis notables en el model de viatge de nuvis dels masovers: progressivament, les parelles cada vegada marxaren més lluny i durant més dies, gràcies a una major disponibilitat de diners i a la millora general de les comunicacions.

Pel que fa a la durada del viatge, el més habitual era entre vuit i deu dies. L'excepció són els gairebé trenta dies d'una masovera que assegura que *en aquella època [1956] va ser molt*; o, a l'altre extrem, els

280. En els anys quaranta i cinquanta algun entrevistat va viatjar a destins menys freqüents (Navarres, Marsella ...). Això s'explica pel fet que en aquests casos els nuvis varen aprofitar el viatge de noces per anar a visitar a parents que vivien lluny i als quals no veien des de feia temps.

viatges d'un parell de dies de durada: *vaig arribar a anar a Barcelona, ben just, un dia, i a treballar l'endemà. Dos dies vàrem estar que no vàrem fer res.[...] És que sense calés era de mal masegar.* El treball al mas i la manca de diners impedièn viatges de major durada i a destins més llunyans. Tanmateix, per a molts dels entrevistats, sobretot per a les dones, el viatge de noces representava abandonar l'entorn quotidià i visitar llocs allunyats per primera vegada a la vida. Una masovera encara recorda l'estada que va fer amb el seu marit a Barcelona, ciutat on *no hi havia estat mai quan me vaig casar.* Alhora, el viatge proporcionava un seguit de noves experiències i anècdotes que encara es recorden vivament. Una altra testimoni explica amb detall el trajecte en vaixell fins a Mallorca l'any 1948:

Sí, vàrem anar a Mallorca, no avi? Anem a Mallorca, agafem el barco [...]. I allavons, eh avi, "quina mala mar", que deies... tanta mala mar, tanta mala mar. I allò rodó del barco, me'n recordo, l'aiga arribava a dalt, però com que jo no havia anat mai en barco...

Per tancar aquest apartat dedicat al matrimoni masover ens referirem al costum de signar capítols matrimonials. Tradicionalment, aquest document era l'instrument jurídic a través del qual es fixaven els pactes que haurien de regular l'administració dels béns dels cònjuges en el decurs de la seva vida en comú. Hi tenien una especial rellevància tots aquells aspectes tocants a la qüestió del dot, les llegendes i l'heretament de la futura descendència. Diversos estudis han permès demostrar que els capítols matrimonials, en tant que document unitari i amb les funcions anteriorment descrites, es van començar a fer a partir del segle XVII i que, al llarg dels segles XVIII i XIX es convertiren en una pràctica molt habitual a les nostres comarques en tots els estrats de la pagesia, independentment del seu nivell de riquesa i de la seva condició o no de propietària.²⁸¹

281. Vegeu Congost, 1990: 220-226; Puig Salellas, 1996: 96-98; Gifre, Matas i Soler, 2002: 78-79; Sagner, 2005: 74-80.

Tot just fa un segle, signar capítols matrimonials era força habitual entre la població rural –també entre els masovers– de la regió de Girona. Si fem cas de les paraules del notari Sagner i Olivet, a inicis del segle xx eren molt pocs els qui sense disposar de terra pròpia *visquent exclusivament sobre la terra en qualitat de masovers, al contraure matrimoni, ó al determinar celebrarlo, no convinguen i firmen la corresponent escriptura de Capítols Matrimonials.*²⁸² Al llarg del segle xx, però, aquest costum va tendir a desaparèixer. Això ja era perceptible durant els anys trenta i quaranta i fou especialment intens a partir dels anys seixanta i setanta.²⁸³ En les darreres dècades aquesta pràctica només s'ha mantingut en unes poques famílies que disposen d'un patrimoni important. La majoria dels masovers entrevistats asseguren no haver-ne signat. És més, alguns han donat mostres d'un desconeixement total sobre aquest instrument legal i fins i tot, en ésser interrogats sobre la qüestió, els han confós amb la partida de casament de la parròquia o del registre civil: *bueno allò del paper, d'allò del matrimonial, és clar, tot, el jutjat i a l'iglésia també. Clar, quan vaig quedar viuda [anar] a buscar el paper, i ben bé que me'ls varen donar. I tant, a l'Ajuntament. Vaig anar a l'Ajuntament.* Entre els entrevistats que afirmen no haver signat capítols matrimonials n'hi ha de totes les edats i condicions, la qual cosa ens permet confirmar que, des d'almenys la primera meitat del segle xx, aquest tipus de document ja hauria caigut en desús entre els masovers gironins. Als entrevistats també se'ls va preguntar si els seus pares i avis n'havien signat. En general, la resposta va ser negativa.

Els cinc testimonis que van signar capítols en casar-se constitueixen l'excepció a la norma.²⁸⁴ Es casaren, respectivament el 1940, el 1953, el 1956 i el 1961. El segon cas és el més interessant en la mesura que puntualitza que la decisió de fer capítols va venir donada

282. Sagner, 1907.

283. Per a constatacions diverses d'aquest fet vegeu: Roca, 1998: 17-42; Barrera, 1990: 89. Per als grans propietaris gironins vegeu Sagner, 2005: 74-80.

284. De fet dos dels testimonis estan casats entre ells, per això si ho comptem en nombre de capítols ho haurem de reduir a quatre casos.

pel consell d'un notari a fi i efecte d'evitar problemes d'herència: *Els capítols els vàrem fer llavors perquè el notari m'ho va dir, perquè jo hi era amic amb el notari, i d'això, va dir, diu: "Hi ha la germana i tot això; seria d'això que féssiu capítols, que acabat no surti..."*. Diu: *"A lo millor la germana no d'això, però com que és casada, a lo millor el seu home li diu: Ah no la pubilla ets tu i s'ha acabat"*. Llavors vàrem fer capítols amb conforme ella es quedava la casa i a l'atre va renunciar conforme ja ho deixava. Pel que fa a la procedència, un dels signants de capítols matrimonials prové de la Garrotxa, dos de la Selva interior i dos més del Gironès. Es tracta, precisament, d'una geografia que coincideix amb les zones de la regió de Girona on –tot i la forta davallada general en el nombre d'actes escripturades– el costum de fer capítols matrimonials va minvar més lentament o tardanament.²⁸⁵

Generalment desconeixem els motius pels quals molts entrevistats no van fer capítols matrimonials. Uns pocs ho han justificat argumentant que no disposaven de béns: *poc que teníem re*, s'afirma en una ocasió; *perquè no hi havia res ni molt menos*, exposa un altre testimoni. Aquest raonament és especialment interessant en veu dels entrevistats perquè indica dues coses. En primer lloc, que alguns masovers percebien que els capítols matrimonials –almenys a l'època en què es van casar– només tenien utilitat quan es posseïa un patrimoni, tot i que la realitat sembla desmentir-ho en la mesura que ni tots els masovers que van fer capítols eren hereus i disposaven de propietats,²⁸⁶ ni tots els que disposaven de propietats en van signar.²⁸⁷ En segon lloc, i de forma indirecta, identifica als masovers com a col·lectiu sense propietats. Una visió, aquesta, que lliga amb la imatge que es té d'aquest grup social però que contrasta amb les

285. Vegeu Barrera, 1990: 139-43.

286. Dels cinc entrevistats que asseguren haver signat capítols matrimonials en casar-se tres no varen ser hereus ni disposaven de propietats en casar-se, mentre que els dos restants varen ser-ho i varen heretar algunes propietats dels seus pares.

287. Sabem que entre els grans propietaris agraris gironins el costum de signar capítols matrimonials també va decaure molt en el decurs del segle xx. Vegeu Saguier, 2005: 78-80.

entrevistes realitzades. Aquesta contradicció i, en general, el tema del patrimoni dels masovers són, precisament, les qüestions que tractarem a continuació.

El pare va ser masover i amo. El patrimoni dels masovers

Tradicionalment, la condició de masover ha portat implícita la idea de manca de patrimoni immoble. En consonància, els béns del masover, quan n'hi havia, es reduïrien a diners, bestiar, eines i tots aquells objectes (parament de la llar, mobles, roba...) que s'haurien anat acumulant amb el pas del temps; en suma, un patrimoni material generalment escàs i fàcilment traslladable cada vegada que la família canviava de mas.²⁸⁸ Aquesta imatge sobre la situació patrimonial dels masovers ha fet que, freqüentment, se'ls hagi classificat com a pagesos sense terra assimilant-los, així, a altres col·lectius agraris com els mossos, els jornalers o els petits arrendataris de parcel·les. És probable que el perfil d'una part important –fins i tot majoritària– dels masovers s'hagi ajustat històricament als paràmetres esmentats. Tanmateix, en aquest aspecte, la realitat és més complexa, especialment durant el segle xx, quan van produir-se un seguit de canvis que obliguen a repensar aquesta imatge del masover com a pagès sense terra.

Algunes recerques realitzades en els darrers anys han permès recopilar notícies sobre l'existència de masovers que, alhora, eren propietaris de cases i terres. Els estudis en qüestió no han entrat a quantificar el pes relatiu d'aquests últims dins del col·lectiu masover; malgrat això, aporten dades suficients per concloure que, almenys per als segles xix i xx i sobretot en zones de plana, la seva presència no hauria estat un fenomen del tot estrany.²⁸⁹ En la gran majoria dels casos, però, es tractaria de petits propietaris amb patrimonis insuficients –tant en superfície com en rendibilitat– per sostenir eco-

288. Una imatge d'aquesta migradesa material ens l'ofereix el quadre *Recança* de Marian Vayreda (1876). Sobre aquest quadre, vegeu Terradas, 1987: 397.

289. Vegeu, per exemple, Saguer, 2005: 274-275; Congost, Jover i Biagioli, 2003: 112-119; Saguer, 2005: 204; i Garrabou, Planas i Saguer, 2001: 219-21.

nòmicament una família. Les dades disponibles assenyalen també que, amb el temps i gràcies a un important esforç econòmic, certs masovers aconseguien ampliar els seus petits patrimonis. D'aquesta manera, alguns acabaren per abandonar la masoveria i s'establiren com a pagesos propietaris i independents. Aquest seria el cas, per exemple, tant del pare com de la vídua de Narcís Ciurana, masover fadrister de Maçanet de la Selva.²⁹⁰ Un altre cas d'èxit –més i quan el mas adquirit tenia una extensió important, d'unes 50 hectàrees– és el de la família Llovet de Castelló d'Empúries que, a inicis dels anys cinquanta, aconseguí comprar el cortical on havien estat residint com a masovers des de finals del segle XIX.²⁹¹

Taula 7.2 Els masovers i la propietat de terres

GENERACIÓ	NÚM. DE CASOS DOCUMENTATS	NÚM. MASOVERS AMB PROPIETATS	%
Avis	41	5	12 %
Pares	35	15	43 %
Testimonis	37	22	60 %

No hem tingut en compte les compres de pisos i cases sense sòl agrícola que van fer molts dels entrevistats sobretot cap al final de la seva vida. Hem comptabilitzat conjuntament els matrimonis per no duplicar els casos. Igualment, només hem tingut en compte els pares i avis que van ser masovers, descartant els altres. Malgrat que la memòria dels entrevistats pot haver fallat en algun moment pel que fa a llurs avis, penso que, en termes generals, això no invalida la tendència que mostra la taula.

L'enquesta oral que hem portat a terme, a més de confirmar el que la documentació històrica ja deixa entreveure, ens ha permès

290. Figueras i Puigvert, 1998: 11-13. El seu pare, amb l'hereu, el 1912 varen comprar un mas a Maçanet de la Selva. La vídua ho aconseguí el 1925 comprant el petit mas on s'havien estat com a masovers durant més de vint anys.

291. Entrevista a Vicenç Llovet Roqué, pagès propietari de Castelló d'Empúries, realitzada el novembre-desembre de 2001 per Josep Colls i Sebastià Villalón.

afinar més la cronologia del fenomen. L'acumulació de terres per part de masovers sembla ser un procés històricament recent i que va intensificar-se sobretot durant el segle xx. Analitzant-ho des d'una perspectiva generacional (taula 7.2) s'observa una clara progressió en la proporció de masovers amb propietats entre la generació dels avis i la dels testimonis. L'augment de terres va tenir un sentit acumulatiu i intergeneracional probablement afavorit pel sistema d'herència. Respecte d'això, convé aclarir que cap testimoni no va heretar propietats de progenitors que no haguessin estat també masovers.

Del conjunt d'entrevistats, quinze han assegurat haver disposat de terra en propietat mentre eren masovers. D'aquests, nou disposaven, només, d'una o diverses parcel·les que, en total, sumaven unes poques vessanes: un testimoni posseïa un camp de sis vessanes, un altre un camp i una vinya, un tercer una peça de terra de quatre vessanes on, posteriorment, va acabar construint un petit mas... L'excepció seria una masovera baixempordanesa amb deu hectàrees en propietat, una extensió superior a la masoveria que menava. Els sis casos restants tenien un mas en propietat. Aparentment, eren explotacions petites i de poc valor, com ara cases de poble amb algunes vessanes de terra o masos de muntanya amb poca superfície de conreu. Un testimoni, per exemple, comprà un petit mas que constava de vuit vessanes de terra i una casa força vella al qual, posteriorment, hi afegí un altre camp de deu vessanes. L'avi d'una masovera comprà una casa amb tres vessanes de terra a la qual, més tard, li foren agregades dues peces més de nou i set vessanes respectivament. Cal afegir, encara, que alguns dels masovers de la mostra també han estat propietaris d'una casa –o d'un solar edificable– dins el casc urbà d'una població propera. En alguns casos, la seva possessió se sumava a la d'algunes terres de conreu; per a la resta, la casa o solar constituïen l'únic immoble posseït.

La localització geogràfica de les terres posseïdes no sembla haver coincidit sempre amb el lloc de residència.²⁹² En general, quan han

292. Saguer, 2005: 275.

estat peces soltes comprades pel mateix entrevistat, aquestes s'han situat prop de la masoveria o, com a mínim, dins el mateix municipi. Això ha fet que molt sovint s'hagin treballat directament i de forma simultània a les terres del mas arrendat. En canvi, quan el patrimoni ha pervingut per via matrimonial o hereditària, o bé quan ha consistit en un mas, ha estat més habitual que es localitzés fora del lloc de residència del testimoni. En aquests casos, l'explotació acostumava a portar-se a terme de forma indirecta a través d'un arrendatari o d'un masover. Com s'ha indicat en un capítol anterior, això constitueix un clar indicador de la complexitat social que s'amaga darrere del terme *masover* i dels desnivells d'estatus i riquesa a l'interior d'aquest grup social.

Al marge que la seva explotació fos directa o indirecta, per a la família masovera el fet de disposar d'una certa quantitat de terra pròpia representava una font d'ingressos suplementària. D'aquesta manera no depenia únicament del treball a la masoveria, la qual cosa millorava les condicions de reproducció econòmica: *Del mas sol no s'haguera pogut viure, impossible!* A més, aquestes terres donaven major seguretat econòmica davant l'eventualitat de ser desnonat. En aquest sentit, caldria preguntar-nos si la notable presència de masovers amb propietats entre els que encara ho són o entre els que han abandonat l'activitat més recentment no és indicatiu –en un context de caiguda paulatina de la renda agrària– d'una major capacitat de resistència davant de les conjuntures econòmiques adverses. El perfil de la majoria d'entrevistats que continuen fent de pagesos així sembla indicar-ho.

En resum, dels trenta-nou entrevistats, pràcticament la meitat han disposat d'alguna propietat mentre han estat masovers. Però, a més, en alguns casos, la compra de terra –sobretot de masos sencers– ha estat vinculada a l'abandonament de la masoveria i la conversió en pagesos propietaris. Aquest seria el cas, d'un masover que, a inicis dels anys setanta, comprà el maset –disposava tan sols de disset vesanes– on havia viscut tota la vida com a masover. O també el cas

d'una masovera que, després de diverses generacions d'anar bastint un petit patrimoni, acabà comprant el mas on s'estava. Cal, però, que situem la qüestió de l'accés dels masovers a la propietat de la terra en els seus justos termes. Els exemples anteriors són més aviat l'excepció. En la major part de casos, la fi de la condició de masovers no s'ha degut a la possibilitat d'accedir a la propietat d'un mas sinó a l'abandonament definitiu de l'activitat agrària. La manca de relleu generacional, per una banda, i la caiguda de la renda agrària, per l'altra, n'han estat els motius principals. Davant d'aquesta situació, la majoria d'entrevistats han optat per abandonar el mas on vivien i per invertir els estalvis i les indemnitzacions en adquirir un pis o una casa i, en algun cas, algun tros de terreny o d'hort. Ha estat així com molts d'ells han esdevingut propietaris de l'habitatge on resideixen, per bé que aquest ja acostumi a situar-se dins d'un nucli urbà.

El debat sobre l'accés dels masovers a la propietat de la terra ve de lluny i ha involucrat a un seguit d'autors que, des d'una perspectiva més o menys amarada de tòpics pairalistes, han intentat situar-lo i interpretar-lo. Josep Pla qualificà l'accés a la propietat de la terra per part de molts masovers com una *autèntica i positiva revolució social* en el camp català. Una revolució que, segons afirmava, s'hauria fet a través de la compra de la terra per part dels pagesos i que, per tant, hauria tingut com a escenari privilegiat *les taules dels despatxos dels senyors notaris*.²⁹³ En general, aquesta literatura –que arrenca de finals del segle XIX– ha remarcat la facilitat amb què molts masovers haurien pogut accedir a la propietat dels masos on vivien aprofitant els avantatges que els oferia el contracte de masoveria, les èpoques de bonança econòmica i les dificultats –o, en ocasions, la gestió descurada– de molts grans propietaris. Per Camps i Arboix, el fenomen tenia l'arrel en les necessitats pecuniàries de moltes famílies propietàries, que haurien proporcionat ocasions als masovers per esdevenir propietaris.²⁹⁴ I l'hisendat Negre

293. Pla, 1968: 76-77.

294. Camps i Arboix, 1968: 75-76.

i Pastell remarcava que la masoveria era una fórmula que oferia a les famílies masoveres una notable capacitat d'acumulació de capital.²⁹⁵ En una línia similar, Pere Gusi afirmava que els masovers *per regla general a certa edat, poden acabar els seus dies tenint una bona vellesa, convertint-se molts d'ells en propietaris més o menys modestos.*²⁹⁶ Josep Pla atribuïa les compres dels masovers i pagesos durant els anys quaranta a l'enriquiment propiciat per la seva participació en el mercat negre, extrem evidentment que tots els entrevistats han negat rotundament. A això Pla hi afegia encara dos factors més: per una banda, el desplaçament de la classe propietària cap al món urbà, que vinculava a un desinterès creixent pel patrimoni agrari; de l'altra, l'elevat endeutament de molts propietaris, que els obligà a vendre a preus baixos algunes de les seves finques.²⁹⁷

No és ara el moment de discutir i contrastar aquestes tesis, sobre les quals, d'altra banda, encara cal molt treball d'investigació. Sí que té interès, per contra, analitzar més detalladament com es produí l'accés a la propietat entre els masovers entrevistats. Cal dir, d'entrada, que no sempre ha estat fàcil obtenir la data exacta en què foren comprades les terres, una informació crucial per a una correcta interpretació. Tanmateix, les dades disponibles han estat suficients per poder establir una periodització bàsica del procés. Si ho limitem als nou casos de compra d'un mas o maset, quatre foren adquirits abans de la Guerra Civil pels pares o avis dels testimonis. Tres casos més ho foren en els anys quaranta i cinquanta mentre que, en els dos restants, la compra es produí més tardanament, a finals dels anys seixanta i el 1986, respectivament. A grans trets, aquesta cronologia coincideix amb l'observada en la taula 7.2. L'única novetat és que durant els anys seixanta, setanta i vuitanta del segle xx, coincidint ja amb una caiguda molt clara de la renda agrària, alguns masovers van optar per invertir en la compra de terra.

295. Negre i Pastell, 1921: 163.

296. Gusi, 1912.

297. Pla, 1968: 76 i 100-01.

Al marge de la cronologia, les entrevistes han permès aprofundir en les motivacions i els mecanismes a través dels quals algunes famílies masoveres han pogut anar-se dotant al llarg del temps d'un cert patrimoni. En aquest sentit, exposarem la trajectòria patrimonial de tres informants que es troben entre els qui han acumulat un major patrimoni.

La primera, exmasovera baixempordanesa, i que en el moment de fer-se càrrec de l'explotació ja disposava de més de quaranta vessanes en propietat, va esdevenir propietària del mas on la família vivia des de finals del segle XIX. El procés de compra de terra l'inicià el besavi, qui adquirí un bosc *per no haver d'anar a mendicar la llenya d'altres, per tenir llenya per pastar perquè per pastar necessitaven molta llenya...* L'avi i el pare també compraren algunes peces de terra al voltant del mas. Però fou ella, amb el seu marit, qui l'any 1986 comprà el mas després de diversos intents frustrats per la negativa dels propietaris a vendre. En general, les compres s'han fet a través de l'estalvi i, només una compra posterior a l'esmentada va fer-los recórrer a un crèdit: *Casi tots han sigut dels nostres estalvis. Però per aquesta d'aquí [un tros de terra comprat pel fill] va haver de fer crèdit. Encara l'estan pagant.*

La segona trajectòria correspon a una masovera del Gironès que va heretar dos petits masos i que, en el decurs de la seva vida ha aconseguit mantenir-los però sense ampliacions perquè a partir dels anys cinquanta tots els esforços econòmics de la família van anar dirigits a la compra de maquinària. L'origen d'aquestes propietats cal buscar-lo en època del seu avi: el 1918 comprà una casa amb dinou vessanes de terra i posteriorment, el 1932 i el 1933, comprà dos camps de sis i quatre vessanes de terra respectivament. Després de la guerra, el pare seguí comprant terra: el 1941 comprà un camp de quatre vessanes i el 1949 una casa amb dues hectàrees on també es posà un masover. Finalment, el 1952 redimí un cens emfitèutic que pesava sobre un dels camps esmentats. La finalitat de la compra de terra, segons afirma l'entrevistada, era tenir un lloc on anar en cas que el propietari els acomiadés. Aquestes compres van ser pagades amb

estalvis i també amb préstecs concedits per algun familiar o, fins i tot, pel mateix propietari del mas on vivien: *El pare sé que va pagar aquesta casa fent..., els hi van deixar els diners l'amo [nom del propietari] i el seu sogre, el meu avi, i després els hi va tornar quan els va tenir, els hi anava tornant, bueno ... I bueno, em sembla que va ser cent mil pessetes a cada un i els anava tornant quan tenia, bueno, els hi va tornar aixís.* Malgrat valorar l'esforç fet en el passat per crear aquest patrimoni, l'entrevistada es mostra escèptica sobre la possibilitat que permetés assolir el mateix nivell de vida que amb una masoveria gran: *abans dèiem: "Val més ésser un propietari petit que un masover gros", però va venir el moment que deien: "Val més ésser un masover gros no pas un propietari que sigui propietari petit". Perquè el masover gros, és clar, sempre amb lo que tot ha anat com ha anat, és clar, sempre tenia molt més de tot i molt més... encara que hagués de pagar direm l'arrendament cada any.*

El tercer cas correspon a un dels testimonis més joves. El seu avi, ja abans de la guerra comprà un petit mas on hi posà un masover. Durant la postguerra, gràcies als beneficis generats per un negoci de sementals, el seu pare va ampliar el patrimoni fins al punt que, quan ell se'n feu càrrec, ja disposava d'una cinquantena de vessanes de terra pròpia. En els últims anys l'entrevistat ha seguit comprant terra; entre 1985 i 1988 aprofità les dificultats d'un gran propietari veí per adquirir cinc hectàrees més: *vaig comprar uns camps, alguns perquè els veia ben situats i em semblava que un altre dia tindrien més valor, i els altres perquè jo tenia intenció de fer unes granges si el meu fill hagués volgut fer de pagès, però com no va fer de pagès aquests camps s'han quedat allà on són i es continuen treballant.* Per aquest masover, la terra sempre és un valor i no es penedeix d'haver-ne comprat tot i ser conscient de que fer de pagès cada vegada és menys rendible econòmicament: *La terra, considero que sempre són diners, [...] però m'agrada tenir terres. I ojalà hagués comprada més i hagués fet uns crèdits, cosa que no he sapigut fer mai.*

Les paraules d'aquest darrer testimoni són, a més, una mostra del respecte i el desig que els masovers –hagin esdevingut propietaris o

no– han tingut i tenen encara envers la propietat. La idea que aquesta és un valor positiu i un avantatge és quelcom que traspua en diverses entrevistes i pot servir per explicar l'enorme esforç econòmic que s'amaga al darrere de les compres realitzades. Aquest interès per la propietat ja ha estat destacat en moltes ocasions per diversos autors. Josep Pla l'arribà a presentar gairebé com un tret identitari del pagès català;²⁹⁸ per la seva banda, en les seves memòries, Claudi Ametlla qualifica als pagesos gironins –especialment els masovers i jornalers de l'Empordà– com a *àvids de possessió, delerosos de terra*.²⁹⁹ Fins i tot alguns anarquistes partidaris de la col·lectivització –i, per tant, gens sospitosos de tendències pairalistes– com Pere Segarra, *Anteo*, parlaven durant la Guerra Civil del *apego loco, irreflexivo del campesino por la posesión de la tierra, de su tierra*.³⁰⁰ Aquest sentit de la propietat no només explica el desig d'esdevenir propietari que detectem en molts masovers; també ha contribuït a generar un enorme respecte per la figura del propietari i els seus drets sobre la terra.

Amb poques excepcions, els masovers entrevistats tenen clar que hauria estat millor ser propietaris que no pas masovers i que, en tot cas, si no van esdevenir-ho, va ser perquè no van disposar dels diners suficients ni es van donar les circumstàncies oportunes. Un testimoni, que sempre es va mantenir com a masover, assegura: *Sí, sí home, m'hagués estimat més ser propietari que d'això*. Quan se'ls ha preguntat per què no ho van ser afirmen que els principals motius foren l'elevat cost que hauria tingut l'operació i la negativa dels propietaris a vendre el mas: *Abans, això... aquí valia molts calers, ara, per comprar això, no es podia pas pagar. Abans sí que es comprava alguna propietat, però ara no i mira, aquesta gent sempre l'han tingut, no se l'han venut mai el mas*.

Pels entrevistats, la condició de propietari presenta avantatges obvis respecte a la de masover. Primerament, la propietat dóna

298. Pla, 1968: 376-379.

299. Ametlla, 1979:162-163.

300. Citat per Cárdbaba, 2002: 249.

al pagès una major seguretat i estabilitat. En cas que el propietari volgués donar-los el comiat, disposar de terra pròpia oferia la possibilitat de continuar dedicant-se a l'agricultura. Segonament, diversos entrevistats sostenen que el pagès propietari pot viure amb una major comoditat i disposar d'una casa millor condicionada: *Bueno, masovera tampoc m'agrada gaire perquè clar no podies fer les coses que tu volies, com a obres a la casa*. La idea que els propietaris no inverteixen en el manteniment i millora dels masos –emfasitzada per Pla a inicis dels anys cinquanta³⁰¹ ha aparegut en diverses ocasions al llarg de les entrevistes. És força comuna la consideració que els propietaris gastaven el mínim en el manteniment dels masos i que, en el moment del comiat, no acostumaven a pagar les millores que hi haguessin fet els masovers: *les millores que has de fer en una granja, l'amo no hi vol saber re. [...] Només ben bé si et cavia un cairat, o aixís, això sí que t'ho feien*. Quan es tractava de gastar-hi diners i introduir millores i comoditats els propietaris generalment se'n desentenien. En aquestes circumstàncies, alguns masovers feien les millores per compte propi, però l'actitud majoritària consistia en no fer obres: *El meu marit, com que era paleta, sempre remenava i la meva mare cridava perquè deia: "Que som a casa dels altres!"*. En canvi, el fet de ser el titular del mas on es viu permetia invertir sense por: *Es clar, un propietari sí que ho podrà fer perquè tot queda a casa seva*.

Cal afegir que diversos entrevistats coincideixen en la idea que la condició de propietari permetia al pagès gaudir d'una major llibertat i, probablement també, d'una major autosuficiència: *No has de dir gràcies a ningú, t'ho fas de la manera que vols*. A més, l'accés a la propietat suposaria, per a alguns masovers, una mostra pública de prosperitat; o el que és el mateix, un signe d'ascens social. Ho expressa molt clarament un testimoni que es mostra molt orgullós d'haver passat de masover a propietari: *lo que no estaria content és que de propietari*

301. Pla, 1968: 36.

hagués passat a masover. I és que, com explica un altre dels masovers entrevistats en referir-se als pagesos propietaris, aquells semblaven més grossos, més importants que nosaltres, però suposo que ells estaven més contents amb lo que tenien. Era seu i nosaltres no teníem res. Treballaven con volien i amb poca cosa, ben poca cosa visquien, i nosaltres havíem de menester molt més, per pagar i lo demás.

Fins aquí hem intentat descriure els béns de què disposaren alguns masovers i les raons i els mecanismes que van fer possible accedir-hi. A continuació ens fixarem en com aquest patrimoni va anar passant de pares a fills. En el passat, els masovers feren ús de les regles hereditàries vigents en el camp català. En el decurs de la segona meitat del segle xx, però, les enormes transformacions socials i econòmiques que s'han donat en el món rural les han alterat i modificat totalment; tant és així que, institucions i pràctiques que, com la de l'hereu, fa tot just un segle gaudien d'una fortíssima implantació, avui es poden donar gairebé per extingides.

L'hereu havia de continuar la masoveria. Les pautes de transmissió hereditària i l'hereu masover

Un dels aspectes menys coneguts de la família masovera són els mecanismes que, tradicionalment, han regulat l'heretament i la transmissió patrimonial. Hom podria suposar que la manca de béns immobles comportava un sistema d'herència diferent al de la pagesia propietària. Les entrevistes que hem portat a terme, però, ens mostren que, fins a la segona meitat del segle xx, els masovers gironins van seguir un model de transmissió hereditària idèntic al que coneixem per als propietaris i que es fonamentava en dos elements bàsics: el nomenament d'un hereu que acabava disposant de la major part dels béns dels progenitors i succeïa al pare com a titular de la masoveria; i la definició d'uns drets en concepte de llegítima per a la resta de germans, els fadrísters, que, en casar-se, es veien en l'obligació d'abandonar el mas.

Aquest sistema hereditari, progressivament adoptat per la pagesia catalana d'ençà de l'edat mitjana³⁰² i consolidat definitivament a partir de les Corts de Montsó de 1585,³⁰³ és un dels factors que es troba en el sorgiment i la consolidació d'una rica classe propietària d'origen pagès –els hisendats– i del manteniment d'una nombrosa pagesia propietària independent al nostre país.³⁰⁴ Tanmateix, això no significa que la resta de grups que històricament han conformat la societat rural catalana no l'hagin adoptat com a propi. Els masovers i fins i tot els jornalers també acostumaven a nomenar un hereu i a pagar la llegítima. Només cal fixar-se en la documentació notarial anterior al segle xx per comprovar-ho.

És probable que l'adopció d'un sistema d'herència no igualitari per part dels masovers respongués, com en el cas dels propietaris, a la necessitat de no dividir el patrimoni –compost sobretot per capital monetari, eines i bestiar– i a una lògica d'acumulació intergeneracional: *Goita amb el rascle, l'arada, el carro i el cavall una generació era de l'avi, del pare i del fill tot això i nar conservant, i el que tenia més cap tirava més endavant*. Sens dubte, això era important per a la família si es volia continuar al capdavant d'aquells masos que requerien una certa infraestructura i capital, o bé si s'aspirava a entrar en un mas millor o, fins i tot, comprar-lo.

És probable, igualment, que el nomenament d'hereus masovers interessés a alguns propietaris rendistes. Així sembla indicar-ho, per exemple, el *Discurso* de la Junta de Comerç de Barcelona 1780:

Los dueños propietarios que arriendan en la campaña sus casas y posesiones también observan con sus masoveros y arrendatarios un método piadoso y ventajoso a

302. Vegeu To, 1997.

303. En aquestes Corts s'establí una llegítima reduïda que resultaria de dividir el valor d'una quarta part del patrimoni dels pares entre tots els fills. Les tres quartes parts restants serien de lliure disposició dels pares; en aquest cas, el costum farà que es deixin a un dels fills que és nomenat hereu universal.

304. Cal puntualitzar que el paper atorgat al sistema de l'hereu en la consolidació i creixement dels patrimonis agraris era un dels grans mites sobre els que es fonamentava el pairalisme que, a més, l'elevà a la categoria de garant de l'ordre social i moral en el camp català. Per a una visió més detallada d'aquesta qüestió vegeu Congost, 1990: 267-300.

*la agricultura, porque viven justamente persuadidos a que en esto mismo hallan su seguridad y mayor beneficio, sabiendo que de arrendatarios pobres y arruinados no pueden esperar suceso bueno en sus intereses ni en la conservación de sus fundos en buen estado; de que se sigue que no hay alivio que no les faciliten para enriquecerlos y que el manejo de las haciendas pase de padres a hijos y a nietos ...*³⁰⁵

En una línia similar també s'expressava l'hisendat empordanès Narcís Fages de Romà a mitjan segle XIX:

*Si la herencia que deja al morir el labrador colono, y que consiste única y exclusivamente en sus ganados y aperos, debe repartirse entre sus hijos todos, quedando únicamente el primogénito, á quien desea él mejorar, el quinto de dicha herencia y la doble legítima, con la obligación empero de atender á los funerales del testador, al sustento de la anciana madre que quedará en la casa [...] la condición del primogénito será mucho mas desgraciada que la de sus demas hermanos que se hallan ya establecidos.*³⁰⁶

La pràctica d'instituir un hereu s'ha mantingut encara ben viva entre els masovers durant bona part del segle XX i mentre hi ha hagut continuïtat al capdavant de les explotacions. De fet, tots els entrevistats sense excepció provenen de famílies en què la transmissió patrimonial d'unes generacions a les altres sempre s'havia regit per aquest costum: *Sí, sempre hi havia hagut hereu*, afirma una masovera. *Llavors, sí, això, les cases anaven d'hereu a hereu que deien*, ratifica una altra dona. Tots coincideixen en què la seva generació encara ha conegut la figura de l'hereu i l'ha viscut amb tota normalitat:³⁰⁷ *L'hereu va existir igual. M'entens? Perquè les meves germanes, quan se varen casar, el meu pare li van donar-hi uns cèntims o lo que sigui, i después lo atre m'ho vaig quedar jo...*

A Catalunya, tradicionalment, la designació de l'hereu entre tots els fills del matrimoni es feia seguint un criteri prefixat i d'origen

305. Junta de Comerç de Barcelona, 1780: 53.

306. Fages de Romà, 1852: 20-21.

307. La impressió extreta de les entrevistes concorda amb les dades sobre els masovers de la Plana de Vic obtingudes per Barrera, 1990: 70.

Els masovers del mas d'en Buach (Pont de Molins), amb una tartana.
 Autor: Josep Comas Astor.
 Data: 1936.

secular que només s'alterava en situacions excepcionals: l'hereu era el fill mascle de major edat. En cas que aquest morís sense fills, demostrés incapacitat, fos desheretat o hi renunciés voluntàriament, el nomenament es feia seguint un estricte ordre de primogenitura que, a més, prioritzava el dret dels mascles per sobre les germanes. El costum també preveia que, quan els pares no tinguessin fills mascles, l'hereva fos la filla de major edat que, a partir d'aleshores, es convertia en pubilla. Si ens fixem en la trajectòria d'aquells informants que han estat hereus i/o pubilles, veiem que en la majoria dels casos (vint-i-quatre) ho van ser per raó de primogenitura. Un d'ells afirma que gairebé es va veure *obligat a ser hereu perquè era el gran*; i un fardistern, al seu torn, assumeix que *lo natural és que es quedés el gran i no el petit*. Només uns pocs (dos) es van convertir en hereus després que els seus germans grans hi renunciessin o morissin solters.

El costum i la tradició feien que, des de la infantesa, el fill a qui correspondria el paper d'hereu fos considerat com a tal tant pels

pares com per la resta de germans. Una masovera explica que, ja des de ben petita, havia sentit a dir als de casa que ella era la pubilla: *Sí, és la pubilla, és la pubilla, bueno, és la pubilla i ja està*. Per la seva banda, un fadristern relata que des de molt jove ell ja sabia que a casa seva l'hereu seria el seu germà: *Jo era l'únic que podia triar, perquè havia de marxar de casa, ja ho sabia*.

Malgrat la valoració negativa que se'n pugui fer des del present, en el passat l'existència de l'hereu era acceptada amb naturalitat, tant pel mateix interessat com per la resta de germans. Això és el que sembla desprendre's, per exemple, de les paraules d'un masover empordanès a qui, des de petit, també se li havia fet saber que era l'hereu: *el gran, més aviat semblava que volien que et quedessis la casa, m'entens? I l'atre, doncs o anaven a treballar a fora o un estudiava si podia, i coses d'aquestes. I a mi, doncs, em vaig quedar a casa perquè també m'agradava lo de pagès*. Podríem concloure, doncs, que, en general, dins de la família l'existència de l'hereu s'assumia i no era qüestionada: *no se'n va ni parlar*. En aquest sentit és important destacar que, aparentment, la major part de conflictes familiars per qüestions hereditàries tenien a veure més amb l'import de la llegítima assignada a la resta de germans –sovint considerada insuficient– que no pas amb un qüestionament general del sistema d'herència.

De tota manera, les normes que prefixaven quin dels fills hauria de ser l'hereu o la pubilla podien veure's alterades si aquell que estava predestinat a ser-ho moria o hi renunciava o, fins i tot, en cas que els pares preferissin nomenar a algun altre fill. Això és precisament el que va succeir a casa d'alguns entrevistats. Un d'ells explica que es convertí en hereu després que *el germà gran, que haguera hereditat, va morir a la guerra*. Per la seva banda, el germà gran d'un altre testimoni hi renuncià perquè es casà amb una pubilla i se'n va anar a viure a casa d'ella. El mateix que va fer el germà gran d'un tercer: *no ho va volguer ser mai, ja van nomenar hereu en Pepitu, el segon, perquè ell ja ho va renunciar de petit, que ell fent de paleta no volia pas treballar la terra*. El cas més excepcional, però, és el del marit d'una entrevistada, que es

convertí en hereu quan el seu germà gran, casat i amb fills, i després d'alguns anys d'exercir com a hereu, decidí renunciar-hi a causa de desavinences amb els pares.

El nomenament formal de l'hereu o la pubilla es podia portar a terme de diverses maneres. Antigament era freqüent que es produís en el moment del casament o quan es signaven els capítols matrimonials. En el segle xx la fórmula més habitual va ser a través del testament dels pares. Excepcionalment, l'heretament també podia haver-se fet en els capítols matrimonials dels pares, com en el cas del fill d'una testimoni. En qualsevol cas, independentment de la fórmula, l'heretament no tenia efecte fins que els pares morien. En ocasions, aquest fet podia provocar que un hereu no arribés a ser mai titular de l'explotació. Aquest hauria estat el cas de l'avi d'una masovera, que morí abans que el seu mateix pare (besavi de la testimoni), amb la qual cosa la masoveria passà directament d'avi a néta: *Ella va ser la masovera, la meu mare, perquè encara hi havia l'avi. I després l'avi tenia dues filles, que ja eren casades fora de la casa, que eren germanes del meu avi, i el besavi va nomenar hereuera a la meua mare perquè era la que es quedava en el mas.*

Un aspecte relacionat amb la qüestió de l'elecció de l'hereu té a veure amb el paper que, en aquesta tria, hi tenia el propietari del mas. En general, els entrevistats han afirmat que el propietari no hi intervenia. Tanmateix, és probable que en determinats casos el masover tingués en compte la seva opinió a l'hora de decidir quin dels seus fills convenia nomenar hereu. D'aquesta manera podia tenir la garantia que la família seguiria en el mas i no seria desnonada en el moment en què es fes el relleu: *si no hagués estat content, no, sí, llavors podia dir: "No, no, no ens interessa". No? és clar. "Jo no el vui de masover". Llavors hagués hagut de marxar, si home, és clar, eren els amos ells.*

El fet de ser hereu comportava una sèrie de responsabilitats, obligacions i servituds envers els membres de la família i l'explotació familiar; alhora, també suposava certs avantatges d'ordre material i moral. Vegem-ho amb més detall. En primer lloc, l'obligació bàsica

de l'hereu era fer-se càrrec dels pares i de la resta d'oncles i germans que, essent solters, vivien al mas: *Jo, vaig ser jo qui em vaig cuidar del pare i la mare fins que varen morir. Ja havíem cuidat els avis, tots plegats, perquè varen morir aquí tots dos.* Això implicava que els nous matrimonis establissin residència amb els pares de l'hereu o la pubilla: *Ara no es fa això, però abans, vivien amb els avis els joves. Bueno l'hereu amb la dona i els fills estaven tots a la casa.* Això donava lloc a un model de família troncal que implicava la convivència de tres o més generacions sota un mateix sostre. Només molt excepcionalment –n'hem trobat un cas–, quan el mas era molt petit, podia succeir que els pares marxessin i cedissin la masoveria a l'hereu i la seva parella.

La responsabilitat de l'hereu envers la família, generalment, anava més enllà de la convivència i sosteniment dels pares i comprenia tots els seus components, fins i tot aquells que vivien fora del mas. En certa manera, l'hereu tenia el deure moral d'ajudar els seus germans i d'acollir-los temporalment en cas de necessitat. En aquest sentit, una masovera casada amb un hereu explica que durant anys va tenir cura d'una de les seves cunyades que passava per certes dificultats:

Quan ha estao malalta, jo le tenia que cuidar, la meva cunyada de [nom del poble] la tenia que cuidar, el meu cunyat de [nom del poble] el tenia que cuidar, els seus fills de [nom del poble] els he hagut que cuidar a tots. Tots en la clínica, jo, de dia i de nit allà. [...] L'havies d'ajudar, pobreta, també. Que ella també te venen a ajudar aquí. Hasta le vam donar un tros de camp allà dalt perquè se fes arròs. I venia a plantar-se l'arròs. Bueno no, li plantàvem nosatros.

Aquesta obligació també explica que alguns entrevistats o els seus pares acollissin durant un cert temps a oncles, germans casats i/o alguns nebots o, per exemple, els ajudessin econòmicament a engegar negocis. Al germà d'un masover, el pare *li va ajudar a comprar la carnisseria perquè feia de carnisser.* En cas de mort prematura del pare, l'hereu, convertit sobtadament en cap de casa, havia d'exercir com a tal i preocupar-se dels germans petits. Això és justament el que respon un testimoni quan se li demana qui li ensenyà a fer de pagès

en absència del seu pare: *No el meu pare, no, el meu germà, l'hereu. Això mateix, va fer de pare.*

Igualment, l'hereu masover tenia l'obligació –si no ho havien resolt els pares– de pagar la llegítima als germans. Entre els masovers, aquesta gairebé sempre consistia en una suma de diners que acostumava a pagar-se quan els fadristerns es casaven o bé després de la mort dels pares. En general, els entrevistats han parlat de llegítimes de poc valor: *Sí que la pagauen. Lo que tenien, si en tenien! Si no en tenien, no. Poc que n'hi havia de llegítima el que no tenia re.* En cas de dificultats econòmiques el seu pagament es podia endarrerir durant anys o fins i tot podia no materialitzar-se mai. I és que, de vegades, el que corresponia era tant poc que els fadristerns decidien renunciar-hi en benefici de l'hereu: *Va dir que no, que no ho via pa de menester i per lo que tocava llavons aquell temps que ja m'ho podia quedar. I no li hem dat mai re.*

En algunes famílies, les llegítimes podien ser més o menys quantioses en funció del temps que s'havia treballat a casa. A la germana d'una testimoni no se li van donar diners perquè *ella treballava fora de casa i no li havien demanat mai ni cinc.* I a una altra germana no n'hi pagaren amb l'argument que es trobava en una situació econòmica millor a la dels seus germans. A més de la llegítima en diners, algunes noies també podien rebre un aixovar: *li van pagar, bueno, mobles, li varen donar llençols, lo que es feia abans, tovalloles, roba, i després els mobles de l'habitació.*

En compensació per totes aquestes càrregues i obligacions, l'hereu era el qui rellevava al pare al capdavant de la masoveria i qui n'heretava la titularitat. El relleu, però, no es produïa immediatament després del casament sinó que, habitualment, transcorrien uns anys. Tot i que progressivament el pare anava cedint responsabilitats a l'hereu, aquest no passava a ser el titular de l'explotació fins que aquell ja no se'n podia fer càrrec i, sovint, fins que no moria: *tant com hi ha el vell, pues tu ets la masovera però no ets. Pués en ell li passava igual, encara les decisions eren el seu pare.* En conseqüència, no era estrany

que l'hereu o la pubilla tingués fills grans abans d'assumir plenament les funcions de cap de casa i la titularitat de la masoveria: *masovera en nom meu en vaig de ser deu anys escassos, de quan va morir la meva mare a quan vam comprar el mas*. Aquest fet implicava que l'hereu restava sota l'autoritat del pare que, mentre podia, era qui organitzava les tasques, prenia les decisions i ostentava la titularitat, encara que progressivament anés transferint responsabilitats al fill o al gendre: *Jo tant com el meu pare va ser viu vaig respectar amb ell, què no vol pas dir que no em deixés fer moltes vegades*. Aquest tipus de situacions, però, no sempre eren acceptades pels joves i podien acabar desembocant en conflictes importants.

En el cas de les pubilles les entrevistes mostren que aquestes no assumien pròpiament la titularitat de la masoveria. El més habitual era que, un cop el pare cedia aquesta responsabilitat, la compartissin amb el marit o bé que fos aquest últim el qui l'assumís en solitari. La tradició establia una clara preferència favorable als homes per dirigir l'explotació. Però també es detecten algunes excepcions: *Perquè en el testament ella [la mare] me donava tota l'herència a mi, [...] me feia heredera universal i vàrem considerar que [el contracte d'arrendament] havia d'anar a nom meu*. És probable, d'altra banda, que els propietaris del mas també pressionessin en aquest sentit; la majoria d'ells preferia tractar amb homes: *al morir-se el meu sogre va quedar la iaia mestressa, però como la iaia no sabia ni llegir ni escriure ni res el van tenir que fer, passar-ho a en Josep l'arrendament*, explica una masovera. Però, en aquests casos, la pubilla acostumava a mantenir una notable autoritat dins del nucli familiar i participava activament en la presa de decisions, especialment, en tot allò relacionat amb l'administració del patrimoni i la casa així com en l'educació dels fills.³⁰⁸

308. Respecte al paper de la pubilla casada dins del grup domèstic vegeu Barre-
 ra, 1990: 311-321. Sobre el fet que la pubilla rebia un tracte diferent i exercia uns
 rols diferents als de la resta de dones del grup familiar vegeu Estrada i Roigé, 2008:
 296-300.

La meua mare era molt bona pagesa, molt trempada, molt, molt. Li agradava molt el camp [...] però no ho feia amb autoritat, no, però acceptàvem les seues decisions perquè era molt trempada i en el meu pare a vegades l'orientava, clar ell venia de carnisser no venia de pagès, i moltes vegades tenia sort d'ella. Però això no és autoritat, això és qui sap més que s'hi posi, no?

A més d'heretar la masoveria, l'hereu es quedava amb la major part del patrimoni dels pares, que acostumava a ser de poca importància pel que fa a béns immobles. Això és el que ha portat a un dels nostres entrevistats a considerar-se irònicament *hereu de la casa cremada*. En absència de patrimoni immoble, l'herència del masover consistia bàsicament en els estalvis i en el que certa documentació del segle XIX anomenava *el buch* del mas i que estaria format per *todos los muebles, efectos, aperos de labranza, semovientes de toda especie, pajas, heno y demás cosas existentes en la casa manso*³⁰⁹. El valor d'aquests elements era variable en funció de la quantitat i la qualitat però el fet de disposar-ne era una garantia per poder continuar l'explotació del mas: *Li deixaven, si tenien un carro i un matxo o un cavall, li deixaven a l'hereu, el pare li deixava el carro i cavall. Ja et deixaven la casa arreglada en a l'hereu diguéssim.*

Alguns entrevistats pensen que, en el decurs del segle XX, els privilegis que comportava la condició d'hereu cada vegada han compensat menys les càrregues i obligacions. Si bé en el món rural tradicional era clar que era millor ser hereu que fadristern, des dels anys seixanta del segle passat aquesta visió ha canviat. El fet de ser hereu obligà a seguir fent de masover en un moment en què la renda agrària començava a disminuir i creixien les possibilitats de treballar en altres activitats sota unes condicions laborals molt millors. Diversos entrevistats, malgrat defensar el paper de l'hereu i les virtuts del sistema d'herència, tenen la sensació que a la seva generació cada vegada els ha pagat menys la pena de ser-ho:

309. Arxiu Comarcal del Baix Empordà, Fons Salamó, capsa 21, carpeta dos. Document datat el 6 d'octubre de 1887.

Ojalà hagués hagut d'anar a treballar a fora com va anar el meu germà i hagués fet una altra feina en ves de fer de pagès aquells anys, perquè..., no ho sé, el meu germà, fent lo que va fer, econòmicament està molt més ben situat que jo.

Al costat d'aquesta visió també hi ha, però, la d'aquells que, malgrat les dificultats, estan satisfets d'haver-se pogut quedar al mas i haver fet de pagès: *m'hi vaig quedar i no me'n penedeixo.*

Pel que fa a la figura de l'hereu, les opinions dels entrevistats són contraposades per bé que la majoria –inclosos alguns dels qui ho han estat– la consideren injusta: *Hauria de ser a parts iguals. Que tant és l'hereu com l'atre.* Tot i haver estat hereu, un testimoni reconeix que no era una pràctica justa: *Home, pels altres germans, és clar que no, que no està bé. Només queda tot de l'hereu, i si no hi ha diners no es paga res.* En canvi, hi ha qui defensa la institució mostrant-se crític només davant d'alguns excessos:

La paraula és lletja perquè s'ha fet tant d'abús entre els hereus! Ara bé, jo trobot que la família que tingui dos o tres fills, el fill que es fa càrrec del pares jo crec que li perteneix algo més que pas els altres que es casen i es guanyen la vida pel seu compte.

Les pautes d'heretament que hem descrit i que els nostres entrevistats encara van conèixer ben vives han pràcticament desaparegut. Es dona la circumstància que la majoria dels entrevistats han estat els qui definitivament han abandonat la feina de pagès, sense relleu generacional. La figura de l'hereu masover ha desaparegut en paral·lel a la desaparició dels mateixos masovers: *Era una cosa que hi havia allavors. Que ara ja ni estan d'hereus ni pubilles.* Aquells entrevistats que han abandonat l'agricultura han optat per un sistema d'herència igualitari: *Tant és en [nom del fill] com la [nom de la filla], tots són els mateixos, eh!, els mateixos drets.* I és que la figura de l'hereu ha deixat de tenir sentit en famílies que ja no viuen en masos, no es dediquen a l'agricultura ni es mouen en una lògica patrimonialista en què l'objectiu és la conservació de la casa. Només aquells pocs entrevistats que segueixen essent masovers i que tenen perspectives de con-

tinuïtat en la masoveria han optat per reproduir algunes de les pautes tradicionals a l'hora de transmetre el patrimoni i la titularitat de la masoveria a la següent generació. Però, fins i tot en aquests casos, les rigideses i les normes estrictes que regien en el passat han tendit a fer-se més flexibles. Ara els hereus ja no són, per norma, els germans grans sinó aquells que volen quedar-se en el mas fent de pagès; com tampoc està clar que l'hereu, un cop casat, visqui juntament amb els pares o que els pares no cedeixin la direcció de l'explotació i la titularitat del contracte fins que moren. Una mostra d'aquests canvis la trobem en el cas d'un masover empordanès amb un fill –el gran– que ha continuat fent de pagès i que, arran del matrimoni d'aquest, va decidir posar la masoveria a nom d'una societat formada per ell, la seva dona, el fill i la jove, perquè *treballàvem junts i perquè tothom sabés perquè treballava [...]. I aixís passava que ell també era responsable de tot*. Posteriorment, l'any 1995, el testimoni i la seva dona es jubilaren. A partir d'aquell moment renunciaren a formar part de la companyia en qüestió, cedint la titularitat plena de la masoveria al fill i a la jove. Sens dubte, es tracta d'un bon exemple per il·lustrar que els nostres entrevistats han estat els últims hereus masovers.³¹⁰

A casa dels avis havia vist moltes baralles.
La conflictivitat dins el nucli familiar

Per completar aquest capítol dedicat a la família masovera, ens fixarem en les relacions personals que s'establien entre els diversos membres i, més concretament, en els problemes i conflictes que els podien enfrontar. L'estudi d'aquesta conflictivitat ens ajudarà a entendre millor determinats aspectes de la dinàmica familiar i posarà al descobert algunes de les contradiccions i disfuncions del sistema social –basat en la família troncal i l'herència indivisa– que ha regit tradicionalment en el món rural català.

310. La desaparició de la figura de l'hereu –almenys en el seu sentit tradicional– també s'ha donat entre els propietaris. Vegeu Sagué, 2005 : 90-96 i 459-466.

Abans d'entrar en matèria, però, cal advertir el lector de les dificultats d'analitzar aquest tema a través de les informacions i el material de què disposem. Si bé és cert que l'enquesta oral ens permet accedir a un tipus de dades que la documentació escrita difícilment ens podria proporcionar, també ho és que no sempre aquesta informació és prou abundant, precisa i fiable. Tot i que als entrevistats se'ls ha demanat que expliquessin les seves experiències respecte a possibles conflictes familiars, són pocs els que ho han fet de forma explícita. Majoritàriament han respost que, en el seu cas, les relacions havien estat bones o molt bones i que no recordaven cap episodi de tensió important. Respostes del tipus *tot molt bé*, o *tots molt units*, han estat habituals i dibuixen –almenys en aparença– una vida familiar tranquil·la i harmoniosa. Només uns pocs recorden obertament un clima i unes relacions familiars difícils:

La mare, més aviat no ho era massa pacífica, més aviat no sé si és que estava cansada de tanta mainada i sempre només remenar merda [riu] que no ho era, no era pacífica, ens fumia cada...

D'altra banda, aquells informants que han admès haver viscut o protagonitzat algun tipus d'enfrontament familiar s'han mostrat força reservats a l'hora de parlar-ne, responent de forma incompleta o ambigua, especialment pel que fa als motius que l'haurien originat. Tot plegat ens obliga, doncs, a ser molt curiosos i cauts a l'hora d'abordar-la i extreure'n conclusions.

Un primer tipus de conflictes observables deriven de l'aplicació del sistema d'herència tradicional.³¹¹ En aquests casos, l'origen del conflicte no era tant el rebuig al mateix sistema hereditari –que la força del costum feia acceptable–³¹² sinó les quantitats assignades en concepte de llegítima. En ocasions, aquestes eren considerades insuficients, la qual cosa podia donar lloc a reclamacions. Una ma-

311. Per una descripció detallada d'aquests conflictes, vegeu Barrera, 1990: 53-63.

312. Barrera, 1990: 53-54.

sovera recorda que tant la seva tia com una de les seves germanes van protagonitzar sengles conflictes per aquest motiu. La primera va demanar el pagament dels seus drets d'herència en dues ocasions:

Aquesta quan se va casar va volguer, li semblava que li tocava, i li van donar. Después quan se va venir l'hora que es va morir la meua àvia, es mor la meua àvia i, és clar, després varen quedar els altres que ho havien de cobrar. I ella també hi volia tenir part, después que ja li havien donat. Hi va haver-hi una mica de conflicte perquè clar, ella demanava lo que ja tenia i els altres també protestaven.

La segona, malgrat acceptar la quantitat que se li havia ofert, posteriorment la va considerar injusta:

la meua germana va dir, sí, que no li semblava que no li havien donat prou, però no ho sé això. El meu pare va anar al notari [...] i el notari, mira, ja va fer el recompte, i s'hi varen avenir, varen firmar; però és ara més tard que ho han dit.

Existien dos possibles motius que justificuessin aquestes reclamacions: per una banda, hi havia qui demanava una llegítima més quantiosa perquè considerava que no se li reconeixia suficientment el treball fet en el mas. De fet, potser avançant-se a possibles reclamacions, algunes famílies tenien en compte aquest fet a l'hora de fixar les llegítimes. D'altra banda, hi havia qui reclamava una quantitat de diners més alta en considerar que el càlcul a partir del qual s'havia fixat la llegítima no era correcte.³¹³

Es fa difícil dir com solien acabar aquests casos; en l'exemple anterior no es va pagar res més. És probable, però, que en alguns casos les reclamacions obliguessin a fer un nou càlcul de la llegítima o, com a mínim, a una renegociació de la mateixa, sovint amb la intervenció d'algun notari o advocat. Això feia que aquest tipus de conflictes

313. Teòricament, la llegítima era la quantitat resultant de calcular el valor d'una quarta part del patrimoni dels pares i dividir-la a parts iguals entre tots els fills, inclòs l'hereu o la pubilla. Tanmateix, el costum era que els pares fixessin una quantitat que sovint no es corresponia amb la que hauria pertocat aplicant estrictament la llei però que, tanmateix, acostumava a ser acceptada pels fadrísters.

poguessin allargar-se durant anys si qui havia de cobrar es negava a acceptar la suma que se li oferia. En casos extrems, la disputa podia acabar en mans de la justícia.

Una altra font habitual de conflictes derivava del fet que molts fills treballaven en el mas patern fins que es casaven, fet que permetia estalviar mà d'obra externa. Normalment, aquest treball a l'explotació familiar no era remunerat i, si ho era, el salari era notablement inferior al vigent en el mercat. Aquesta circumstància propiciava el sorgiment de conflictes entre el cap de casa i els fadrísters, conscients aquests últims que per establir-se necessitaven acumular un mínim capital. En relació a aquest tipus de conflictes comptem amb l'eloqüent testimoni de Narcís Ciurana, masover fadríster de Maçanet de la Selva. En el seu llibre de comptes i memòries –iniciat el 1886 quan tot just tenia quinze anys– es lamentava una i altra vegada del grau d'explotació al qual estaven sotmesos, tant ell com la resta dels seus germans, per part del pare qui, a més, pràcticament no els donava res a canvi: *tenía los hijos que trabajaban como los asnos y sin darles nunca garrofa*.³¹⁴ El germà gran, l'hereu, també patia aquestes penúries però, tanmateix, segons creia l'autor de les memòries, *debía pensar que vendría un día que ya lo encontraría todo: lo que habia estalviado él y lo que habíamos estalviado nosotros*.³¹⁵ Igualment criticava que, en ocasions, el pare l'obligués a treballar per altres pagesos sense donar-li res del salari que li pagaven: *Y esto es muy triste al trabajar tanto y no cobrar ni un solo séntimo: yo hacer el trabajo y mi padre cobrarlo*.³¹⁶ Davant de la incapacitat manifesta per acumular uns estalvis, Narcís Ciurana es preguntava com haurien de fer-ho els fadrísters de la casa per, algun dia, plantar-se pel seu compte: *Porque ¿cómo nos habíamos de arreglar nosotros? Sin tener ningún cuarto, habiendo trabajado siempre en el lado de mi padre esclavo [...] yo y mis hermanos*.³¹⁷ Casos similars als d'aquest

314. Figueras i Puigvert, 1998: 73.

315. Figueras i Puigvert, 1998: 102.

316. Figueras i Puigvert, 1998: 78.

317. Figueras i Puigvert, 1998: 102.

fadrístern selvatà del segle XIX també els hem pogut trobar entre els nostres entrevistats per bé que aquests, a diferència del primer, van acabar marxant de casa i anant a jornal. Un d'aquests testimonis es cansà de treballar en el mas i que el pare i l'hereu se li quedessin els diners que, esporàdicament, guanyava fent jornals: *Hasta tenir cèntims, eh? "Si, ja tinc sis pessetes que aquí, que allà". "Porta'l", ja no els veies més. Amb tot just setze anys i després d'una forta discussió amb l'hereu, decidí marxar de casa i anar a jornal, convençut que, d'aquesta manera, podria estalviar i disposar dels seus propis diners: Per això, vull dir-ho, no vull pas treballar més jo a casa. Quan vaig tenir setze anys vaig dir: "Jo me'n vaig per les meves". "Què et penses que et voldrà ningú? Un vago com tu". Dic: "Ho provarem".[...] Vaig anar a treballar aquí a [nom del mas] i vaig fer...vaig fer-hi un duro cada dia. Vuit-centes pessetes hi vaig fer-hi! En la mateixa línia trobem el testimoni d'un altre fadrístern que recorda haver treballat durant anys a la masoveria dels seus pares sense cobrar, de manera que l'únic beneficiari del seu treball era l'hereu: *perquè al fi i al cap jo allà treballava per l'hereu. Cansat d'aquesta situació, també va optar per marxar de casa tant aviat com va poder tot i les reticències mostrades per la família.**

La convivència en el mas de diverses generacions també podia originar conflictes. Moltes d'aquestes disputes o malentesos tenien l'origen en la incompatibilitat de caràcters entre els pares de l'hereu o la pubilla i la jove o el gendre sobrevinguts. Tanmateix, hi havia altres factors afegits que podien afavorir l'aparició de situacions conflictives: en primer lloc, el costum que el pare de l'hereu mantingués el paper de cap de casa i no cedís la direcció de l'explotació al seu fill; en segon lloc, les discrepàncies que podien sorgir entre l'hereu i el seu pare sobre com calia portar l'explotació; per últim, el fet que els vells no veiessin amb bons ulls a la jove o al gendre. En aquests casos, les relacions dins del mas es tensaven i s'enraria la convivència; com explica una masovera, en circumstàncies similars qualsevol petit incident podia ser motiu suficient per fer aflorar les diferències entre uns i altres: *Jo a casa dels avis via vist, bueno!, moltes baralles i*

moltes discussions, per tontades! Un exemple d'aquestes situacions el recorda una altra masovera a qui, poc després de casada, la seva sogra recriminà molt durament l'haver-se gastat tres-centes pessetes en una camisa per al seu marit:

Vaig fer tres centes pessetes. Me'n recordo d'aquells diners! Bueno, llavons amb aquelles tres-centes pessetes [...] vaig compra-li una camisa! Aquella camisa va portar misteri. Li comprot aquella camisa, era molt maca... La meva tia em va dir: "compra-li una camisa al teu home, que li fa falta una camisa". [...] I li compro aquella camisa i quan vinc en aquí: VALGUE'M DÉU quins crits de la seu mare i ell perquè em vaig gastar les tres-centes pessetes en una camisa. D'aquelles tres-centes pessetes havíem de donar la meitat a la mestressa. [...] Allavons ja va començar a embolicar-se la truita. [...] Per una camisa, per tres centes pessetes... quin escàndol! quin escàndol! Ja no treballes tan a gust com vies de treballar, però mira van passar els dies, van passar els dies, la camisa i les tres-centes pessetes... Aquella camisa va durar no sé quants anys, perquè era bona. Pues bueno, però mira, va passar aixís.

Aquestes situacions podien derivar en la separació del grup familiar, davant la incapacitat de vells i joves per seguir vivint junts. Vegem-ne alguns exemples. Un primer cas seria el d'una masovera que, després de conuiuure un temps amb els seus pares, aquests *varen marxar, es varen vendre les vaques que hi havia i varen anar de masovers [...] amb una altra caseta petita* perquè que, amb els anys, la relació amb el pare s'havia fet més difícil. Per la seva banda, un testimoni empordanès recorda que, quan era petit, els avis paterns van marxar del mas a causa de la difícil entesa entre joves i vells. Un últim cas molt semblant fou el de l'àvia paterna d'un masover que acabà essent acollida pel seu nét després d'haver conviscut, primer, amb el seu fill *–havien estat molts anys junts amb el meu pare en pau descansi, amb el seu fill, i llavons no es varen entendre–* i, posteriorment, amb una filla amb qui, tanmateix, també s'enemistà fins al punt que aquesta *la feia dormir en una cort de vaques.*

En altres casos –menys freqüents– eren els joves els qui acabaven marxant del mas. El marit d'una testimoni es convertí en hereu des-

prés que el seu germà gran, que estava casat i vivia amb els pares en el mas, decidí marxar-ne fruit de desavinences amb aquells:

Quan jo va[ig] conèixer el meu marit, aquí n'havia el seu germà, que era el hereu d'aquí, m'entens? Però durante ya no digo no se cuanto van haver, entre la família, que si tu, que si yo, que si aquí, que si allà,... llavons el meu sogre mos va buscar un altre puesto per nar a viure perquè aquí... no. Ens va buscar una casa a [nom del municipi], però al dir que... per nosaltres anar a [nom del municipi] el meu cunyat se va estimar millor anar ell allà.

Per últim, ens referirem als conflictes familiars derivats del parentiu entre masovers i propietaris. L'enquesta realitzada ens n'ha proporcionat alguns exemples interessants, per bé que, en aquests casos, és difícil desllindar els motius del conflicte amb claredat: en ocasions, ens trobem amb enfrontaments sorgits arran de la gestió de la masoveria que acaben enterbolint les relacions familiars; en d'altres, en canvi, les tensions tenen l'origen en problemes personals entre parents que acaben perjudicant la relació contractual existent entre ells. Un d'aquests conflictes enfrontà un testimoni amb el seu germà gran. Les relacions entre ambdós no eren massa bones des que el primer decidí marxar de casa. Amb el temps, però, aquestes relacions no farien més que complicar-se i empitjorar després que el primer es convertís en masover del segon. Al llarg de l'entrevista, el testimoni esmenta algunes de les moltes topades que va tenir amb el seu germà per motius ben diversos: pel salari que donava a les dones que anaven a fer jornals al mas, perquè el germà-propietari no volia fer-li un contracte per escrit, perquè quan aquest es va vendre un mas no li va oferir primer a ell, perquè no va voler comprar-li un motor de reg, etcètera. El moment culminant en aquesta escalada d'enfrontaments es produí, però, quan l'entrevistat no acceptà els tractes que volia imposar-li el germà i decidí abandonar la masoveria, tal com s'ha exposat en el capítol cinquè.

Conclusió

En aquest capítol hem tractat diversos aspectes relatius a la família masovera i al seu cicle de vida en el decurs de les quatre últimes generacions. La impressió general que n'hem extret apunta cap al fet que les enormes transformacions socioeconòmiques –la crisi de la pagesia i, específicament, de la masoveria– i el profund canvi cultural que s'han donat en el món rural català durant la segona meitat del segle xx han contribuït a transformar aquelles característiques que, tradicionalment, l'havien identificat.

En el passat el grup domèstic sovint s'estructurava –tot i que no exclusivament– en base al model de família troncal i estava integrat per una quantitat notable d'individus, a causa de l'elevat nombre de fills per generació i a la freqüent presència de parents solters i/o vidus que vivien en el mas. Igualment, el matrimoni –tot i alguns avenços significatius respecte el costum de segles anteriors– no era completament lliure; els pares i altres parents adults mantenien encara una certa tutela sobre el casament dels fills alhora que es prioritzava la unió amb persones que coneguessin de prop l'activitat agrària. Pel que fa al sistema hereditari, predominava l'herència indivisa del patrimoni i, conseqüentment, el costum de nomenar un hereu –normalment el fill mascle primogènit– que havia de continuar en la masoveria i fer-se càrrec dels pares i els germans solters que visquessin al mas.

En els últims cinquanta anys, però, aquesta imatge s'ha vist progressivament substituïda per una altra de ben diferent. Avui, les poques famílies masoveres que encara es mantenen tendeixen a assemblar-se poc a les que, de joves, els testimonis van conèixer. De forma progressiva, s'ha anat imposant un model de família nuclear que en el passat ja existia però que no era majoritari. Així mateix, la mida mitjana del grup domèstic s'ha anat reduint gràcies, sobretot, al descens de la fecunditat. Per la seva banda, els fills dels nostres entrevistats ja s'han casat sense que la professió o l'origen del cònjuge

hagin estat impediment. Finalment, el sistema d'herència també ha perdut moltes de les rigideses i les normes que l'havien caracteritzat tradicionalment, fins al punt que, en molts casos, ha estat substituït per fórmules més igualitàries que ja no preveuen la designació d'un hereu universal.

Per altra banda, al llarg d'aquestes planes també hem exposat els canvis que s'han donat en altres àmbits com ara el del patrimoni familiar. Concretament, hem pogut veure que durant el segle xx s'han donat les condicions –en general més relacionades amb la crisi de la gran propietat que no pas amb una millora important del nivell de renda dels masovers– que han permès que algunes famílies masoveres accedissin a la propietat de la terra i, d'aquesta manera, es dotessin d'un patrimoni, generalment modest. La seva explotació els ha permès complementar l'ingrés procedent de la masoveria; en uns pocs casos, a més, aquest procés ha significat la conversió del masover en un pagès propietari per bé que això no ha pogut evitar que alguns d'aquests també hagin acabat abandonant l'agricultura.

En definitiva, la família masovera i la seva dinàmica interna s'han vist profundament transformades en el decurs de les últimes dècades. Els nostres informants i la seva generació han estat testimonis directes –i molts d'ells també protagonistes– d'aquests canvis que, cronològicament, s'han produït en paral·lel a la desaparició de moltes masoveries.

8. L'organització del treball

Sebastià Villalón

L'objectiu d'aquest capítol és analitzar com es transformà, al llarg del segle xx, l'organització del treball en les masoveries. La ruptura més important es produí al voltant dels anys seixanta, però en alguns aspectes els antecedents els hem de buscar en períodes anteriors. Entre els factors que van intervenir per propiciar el canvi en l'organització interna de les masoveries destaquen especialment les innovacions tecnològiques i l'encariment de la mà d'obra assalariada. Al llarg del capítol veurem, des de l'òptica que ofereixen els testimonis, com aquests dos factors van afectar l'organització del treball masover familiar i extrafamiliar.

Alguns autors han destacat la importància de les fonts orals per analitzar aspectes ocults del treball agrari.³¹⁸ L'economia informal o no mercantil generada per les unitats familiars pageses moltes vegades ha estat oblidada a causa de les carències de les fonts escrites. És per aquesta raó que volem posar especial èmfasi en dos àmbits on l'opacitat és més accentuada: el treball femení i el treball infantil. Més endavant s'aborda el treball masculí i es relaciona especialment amb les transformacions generades per les innovacions tecnològiques, de les quals en va ser el principal protagonista. Una vegada tractat el treball familiar, el capítol finalitza analitzant la contractació de treballadors assalariats amb l'objectiu de remarcar els principals canvis que es van produir en aquest terreny i el nou panorama obert arran de l'encariment dels salaris agrícoles i l'augment de la productivitat del treball agrari.

La majoria dels testimonis van viure i van començar a treballar abans que es donessin molts dels canvis que van capgirar l'organit-

318. Sarasúa, 2000: 84-85.

zació del treball en les masoveries. El 1950, per posar una fita aproximativa, trenta-tres dels trenta-nou testimonis ja havien complert els 14 anys i s'havien incorporat plenament al món laboral. La nostra pretensió, tanmateix, no és reconstruir el règim laboral anterior a la mecanització, o, en tot cas, només fer-ho en la mesura que serveixi per remarcar la importància de les transformacions posteriors. Tots els masovers, independentment de la cohort a què corresponguin, recorden vivament el punt d'inflexió que va significar la difusió de la moderna maquinària agrícola en l'organització del treball. Com veurem, hi ha un element clar que simbolitza aquest canvi: l'arribada del tractor.

Ara no caven res. El nou paper de la dona masovera

L'existència d'una marcada distribució de funcions per sexe ha estat, històricament, un tret característic del treball agrícola. Aquesta distribució solia estructurar-se en dos pols oposats, vinculats a cada gènere, amb una sèrie d'espais laborals intermedis on la intervenció d'ambdós sexes era freqüent.³¹⁹ El pol femení estava bàsicament relacionat amb les tasques domèstiques i els espais més immediats –el bestiar de corral i l'hort–; a l'altre costat, el pol masculí es vinculava especialment a les activitats forestals i a certes pràctiques agràries culturalment vedades a les dones, com ara llaurar. Entremig es poden trobar espais laborals on coincidien ambdós gèneres, malgrat que les activitats que hi realitzaven no eren exactament les mateixes.

Aquesta distribució sexual de les feines amaga una subordinació de la dona respecte l'home en correspondència amb els patrons culturals de l'època. Per bé que el treball femení era un pilar fonamental de les economies familiars masoveres, la seva feina tenia una valoració social inferior, que s'atribuïa a una pretesa simplicitat o subsidiarietat de les tasques que duïen a terme. Des de la perspectiva

319. Una visió recent sobre aquesta temàtica, relacionada amb els masos de muntanya del Montseny, a Estrada i Roigé, 2008: 167-175.

actual, algunes masoveres són conscients d'aquesta infravaloració i ho qüestionen de forma explícita. Una d'elles, es queixava així de l'actitud del seu marit

Però vostè sap lo que és treballar aixís? És molt dur, eh! No són pas bromes, no... I encara és un home que només ho fet tot ell. Sap, no té ajuda, aunque tu l'has ajudat,... No, no, no, ell, tot ell. No, és cert que té un caràcter molt especial.

Tanmateix els rols de gènere estaven completament assumits i interioritzats pels entrevistats, tant pels homes com per les mateixes dones. Una masovera de l'Albera, després d'explicar que les dones s'havien d'encarregar de la volateria del mas, respon taxativament quan se li pregunta qui llaurava els camps: [havien] *llaurat a casa meu el meu pare i el meu germà, jo no. [...]* *No he pas fet mai això. Ho feien ells. Això, [és] feina d'homes.*

La relació de tasques assignades a les dones va variar substancialment des de mitjan segle xx per les alteracions introduïdes per la mecanització. Una feina que, fins els anys de la *revolució verda*, havia absorbit una part important del treball femení –i també infantil– eren les operacions de cavar i birbar, efectuades sobre els sembrats per tal de facilitar el creixement dels conreus i eliminar les plantes competidores. *Cavar i coses aixís ja era més asunto de les dones*, assegura un masover; i una dona recorda amb major intensitat el que suposaven aquestes feines: *Verge puríssima! ens fèiem uns farts d'anar a cavar*. Les fonts del segle xix indiquen que el cost de birbar i cavar les terres sembrades de cereals oscil·lava entre 9 i 40 jornals anuals per hectàrea, amb un valor promig de 20 jornals, tots realitzats per dones i nens. En el període al qual es refereixen els testimonis, la importància d'aquesta activitat ja havia experimentat un retrocés en relació al segle xix, especialment en zones com l'Empordà, on la substitució del sistema biennal clàssic –un any guaret blanc, l'altre cereal– per un de triennal, que afegia el blat de moro, o per rotacions més complexes que incorporaven la userda o l'espercet i, probablement, una millor selecció de les llavors, havia reduït sensiblement els requeriments

de les operacions de control dels sembrats.³²⁰ Amb la difusió dels herbicides les operacions de birbar i cavar van reduir-se fins pràcticament desaparèixer –*ara no caven res*–, fet que va contribuir a reduir la presència de la dona als camps i va potenciar la reorientació del seu treball cap a la ramaderia i el cultiu de l’horta.³²¹

Associat a la progressió de la mecanització al camp, altres tasques protagonitzades per les dones també van reduir-se considerablement. Per exemple, totes les que estaven relacionades amb la logística del treball: les feines de cuinar i portar el menjar a les colles de treballadors, com els segadors o batadors.

*I venia aquí i la meva sogra ja tenia l’esmorzar fet per portar-lo al camp als homes.
Jo los hi anava a portar l’esmorzar, als homes, a tots.*

La mecanització, però, no només va suprimir moltes tasques realitzades per les dones, també va propiciar l’aparició de nous espais laborals per a elles, donant un nou caràcter a feines que tradicionalment havien realitzat. Per exemple, les segadores mecàniques, que durant el primer terç del segle xx es van estendre força per l’Empordà, incorporaven mà d’obra femenina i infantil per lligar les garbes que les segadores mecàniques –que encara no havien incorporat mecanismes lligadors– anaven deixant esteses en els camps. Abans de l’aparició de les segadores mecàniques, quan la sega la realitzaven colles de jornalers amb falç o volant, la tasca de lligar solien realitzar-la homes –per bé que també puguem trobar-hi dones–; el primer estadi de mecanització de la sega va permetre substituir els segadors a jornal per mà d’obra familiar, augmentant sensiblement el pes del treball femení.³²²

En alguns casos, la mecanització no va comportar alteracions importants en les tasques realitzades. La difusió de les primeres mà-

320. Saguer, 1999b.

321. Garrabou i Saguer, 1999.

322. Sobre aquestes màquines, podeu consultar Saguer, 2005b: 92 i Pujol, 1998.

quines de batre, la presència de les quals era ja força important a la província de Girona en la dècada de 1920 segons els primers censos de maquinària,³²³ també va mantenir les funcions assignades a la mà d'obra femenina. A més de preparar el menjar per als treballadors, quan es batia amb animals les dones també participaven en el transport de les garbes a l'era. La mecanització de la batuda, en aquest cas, no va significar un desplaçament del treball femení

Els havies d'apilonar en allà perquè quan venia la màquina ho havies de tenir a punt i també havies de treure'l-se del camp i porta'l-se a casa. Doncs aquests dies punta també hi viem d'anar-hi, dones i...

Es plausible, d'altra banda, que la difusió dels tractors, a partir de la segona meitat de la dècada del 1950, i la tendència alcista dels salaris agrícoles propiciessin la reclusió de les explotacions cap a la mà d'obra familiar –reduint el nombre de jornals assalariats contractats– i això redundés en una major importància del treball femení en els treballs al camp i, molt especialment, durant la recol·lecció. La cita que reproduïm a continuació no només il·lustra aquest extrem sinó també com, en paral·lel, les masoveres van assumir feines que exigien molta força física i que, per això mateix, tradicionalment havien estat associades als homes:

Si tu volies un treballador l'haviem de pagar nosatros i per això tu te vas desfer tant a treballar perquè tu podies guanya-te aquell jornal, no l'havies de donar en el treballador, no haguéssim guanyat, per fer una mica de cèntims. Perquè llavons, si havies de menester una màquina, poguer comprar la màquina... És que és veritat, no?. És per això que dic jo que si hagués sigut ara, fer de pagès, com fan ara, pos si estàs bé. Llavons con vies d'anar al camp a carregar les garbes, a portar garbes, i portar aquestes bales de menjar que jo no les podia aixecar i ell me'ls agafava amb un ganxo amb el remolc me'ls agafava i les carregava a dalt del remolc i jo els hi havia d'anar acostant i porta'ls-hi. Però si jo tenia treballs a aixecar una bala, perquè no tens tanta força com té un home per aixecar coses. Jo

323. Martínez Ruiz, 2000: 93.

a vegades deia: “Ui, aquestes bales que pesen! No, no puc portar aquesta bala, fa un pes, fa un pes!”. I me deia: “Esforça-t’hi, esforça-t’hi”... “Però si m’esforço” i no ha parat. Au, carregaves el remolc, no sé quantes bales n’hi posava allà dintre d’aquell remolc, i llavons anàvem a estacar ben estacades perquè quan venia el tractor no caiguessin, i allavons quan érem a baix, au, allavons descarrega les bales. Emplenaves el paller, un paller allà dintre, que t’ofegaves allà dintre,... Però tot això ho feies a gust, no sé com dir-t’ho, perquè no teníem altra cosa i te desfeies a treballar i quan ja havies descarregat aquell remolc, apa, torna cap al camp i torna a carregar un atre, arribaves aquí i tornaves a descarrega’l, i ale. Això, això tot l’istiu, cada istiu, cada istiu, cada istiu, cada istiu, lo mateix i que és veritat.

En general, la conducció dels tractors s’assignava als homes, per bé que algunes masoveres afirmen haver-ne portat amb major o menor freqüència. El fet de no disposar de carnet no sembla haver estat un impediment per posar-se al volant:

El tractor sí que el via conduït pel camp. Aquella època, la meua època, no se atrevien gaire les dones. El tractor sí que el via conduït en el camp sense carnet.

Per regla general, però, no ho feien a l’hora de llaurar o sembrar –*Jo, llaurar mai*, diu una entrevistada–, sinó en els períodes de recol·lecció, quan hi havia més feina al camp. Més d’una masovera exposa que el conduïa a l’hora de carregar les bales de palla o d’userda al remolc.

Fèiem la feina de la casa quan me deia el meu marit: “Nem, que nem a recollir les bales al camp”. “Pos va, cap al camp”. La petita [la filla] cargava les bales a aquella pala i les tirava aixís en l’aire, i en [nom el marit] cargava el remolc i jo portava el tractor.

Un testimoni justifica la conducció del tractor per part de la seva dona per raons de duresa de la feina de càrrega, alhora que adverteix que en altres circumstàncies la seva esposa no l’havia portat mai:

...el tractor, perquè es clar, si per exemple jo havia de carregar de gènero o aixís, ella perquè no ho tingúes tan pesat li feia agafar el tractor a dintre el camp. Jo

feia la feina forta, diguem, i ella anava tirant. Però, bueno, això res, perquè per carretera no el va portar mai.

Tanmateix, a mesura que la potència i la funcionalitat de la maquinària va augmentar la productivitat del treball –fins a permetre que un sol actiu cultivés grans extensions de terra–, la presència femenina dalt d'un tractor va recular i l'home va guanyar exclusivitat en aquesta parcel·la del treball a pagès. Per bé que el poder de la màquina ha restat protagonisme a la força física, contràriament al que podríem pensar si consideréssim aquest element com a decisiu en la distribució sexual del treball agrari, el paper de l'home en les tasques agràries ha continuat essent predominant i s'ha reforçat a mesura que ha augmentat la potència mecànica.

També és cert, a jutjar pel relat de moltes masoveres entrevistades, que el seu paper no ha quedat reclòs a l'esfera domèstica i que moltes d'elles es consideren plenament *pageses* en un sentit ocupacional. Vàries han estat –o encara estan– al capdavant de l'explotació. Una d'elles, vídua en el moment de l'entrevista, es mantenia en actiu i treballava les terres de la masoveria amb l'ajut de dos fills vinculats professionalment a l'agricultura. Una altra, també vídua, menava una explotació amb un miler de vaques per a la qual tenia contractats alguns assalariats. No ens ha d'estranyar que, quan se'ls ha demanat per la seva professió, hagin vindicat la seva categoria de *pageses*, com exposa amb certa comicitat una altra masovera, ja jubilada:

...les dones a casa sempre hem treballat a pagès. No és la mujer del hogar. Això que, a vegades quan anava a fer alguna declaració que deien: "Quin ofici?" i jo deia: "Pagesa". "Bueno, sus labores". "NO, posi agricultora", perquè jo he sigut pagesa.

En termes generals, però, dels relats també es desprèn que el treball femení a peu de camp va anar perdent pes a favor, sobretot, de la cura del bestiar domèstic i del conreu de l'hort. Es tracta d'uns

àmbits que, dins els masos, ja estaven associats a la dona amb anterioritat al cicle de transformacions tecnològiques, i que eren vistos, pràcticament, com una extensió més del treball domèstic. Això ja ens en cuidàvem nosatros, les dones, afirma una testimoni quan se li demana qui tenia cura de l'hort i del corral. Això no treu però, que els homes hi intervinguessin puntualment en la realització de feines que requerien major força física, com ara fangar. *De l'hort ja se'n cuidava elles; fangar i coses aixís, sí, el meu pare o jo*, explica un masover del Gironès.

Val a dir, d'altra banda, que en alguns masos, durant el segle xx, els productes d'horta i del corral van assolir una importància que no havien tingut anteriorment, vinculada al desenvolupament dels mercats locals de venda directa. És molt significatiu que la majoria d'entrevistades declarin que en alguns moments de la seva vida havien *fet mercat* –havien anat a vendre els seus productes en els mercats setmanals d'alguns pobles i viles propers–. Moltes d'elles, a més, n'han estat assídues fins fa relativament poc temps. Es tracta d'un fenomen estretament lligat a les millores en la xarxa de comunicacions i en els mitjans de transport, que van facilitar l'accés a aquests punts de comercialització especialment a partir dels anys seixanta, però també a una demanda urbana en augment. En les àrees properes al litoral de la Costa Brava, la demanda generada pel turisme, també a partir dels mateixos anys, va potenciar encara més les oportunitats de comercialització directa dels productes del mas. Uns masovers del Baix Ter en la dècada del 1970 van ampliar la superfície de conreu destinada a l'horta per abastir, gairebé en exclusiva, un càmping que va instal·lar-se al costat del mas. Deixant a part els casos de major especialització cap a la producció hortofrutícola, la venda de productes de l'hort i del corral va convertir-se en una pràctica generalitzada per a moltes masoveres. Generalment es tractava de volums –i d'ingressos– més aviat modestos, però sovint permetien a la mestressa realitzar les compres setmanals i, fins i tot, adquirir altres complements per a la casa i la família.

Si, anar a mercat. Per exemple posem-hi la meva àvia. Ella pagava tots els gastos de la casa, que no havia d'anar a la butxaca de l'home, que deia ella, i encara li sobraven cèntims. I els que va avançar de cèntims dels ous i els pollastres i conills! I ens vestia a tots, ens pagava el colegit que, és clar, no valia gaire, però en el seu temps també valia, i ens vestia, i menjar i beure, tot a casa i.... Tot anava del corral, del galliner.

La ramaderia ha estat una altra ocupació important de les masoveres entrevistades, coherent amb el procés de desenvolupament pecuari experimentat a nivell provincial des de principis del segle xx, en el qual la masoveria també va estar-hi immersa. En aquest procés, el paper de la dona en la cura del bestiar boví i, sobretot, porcí ha estat decisiu.³²⁴ Generalment elles eren les encarregades d'alimentar-lo.

...al menos setze en tenia de berres, jo, i tenia molta feina per donar menjar. Portava quatre galledes a les mans, güita, una penjada aquí i l'altra aquí a la mà. Quatre galledes.

Una de les poques masoveres que disposava d'una criada per ajudar-la, li encomanava fer una perolada tres cops per setmana per alimentar els porcs. La feina generada per l'engreix de porcs no era gens menyspreable, tenint en compte la quantitat de caps que hi podia haver en alguns masos.

Pels porcs se'ls hi feia perolada, també tres cops a la setmana almenys. Una perola, un llamp de perola penjada allà al foc. Allà hi posaven, bueno, remolatxa, hi posaven col, hi posaven al temps dels naps, naps, segons el temps lo que hi havia i es via d'anar a preparar això. Llavons fer la perolada que ho feien a la tarda, i a la tarda... ja tota la tarda una dona en allà, anar fent foc, després anar pitjant a la perola i anar-hi afegint perquè, és clar, com més en podies fer millor, i anar-hi afegint, verdura i anar fent. I bueno, això és el menjar dels porcs. Als porcs després els hi donaven això cuit i després farinada d'ordi i blat de moro. Sí, això si ho feiem les dones.

324. De cuidar les vaques se n'ocupaven els homes i a vegades també les dones. Però els porcs eren feina quasi exclusiva de les dones, menys a l'hora de vendre: això era cosa de l'home. (Reyner, 1988 : 71).

La mateixa masovera, quan vivia en el mas patern, especialitzat en la producció bovina, explica que en relació a aquest bestiar les dones del mas s'encarregaven d'alimentar, netejar i fer altres tasques, però no pas de munyir –per bé que no produïen llet per vendre–, que era una tasca realitzada pel pare:

Sí, i arreglar els vedells, i donar menjar a les vaques. Munyir de soltera no ho feiem. Només munyíem com ara aquella vaca que tenia un vedell que no s'acabava la llet, però molt molt això ho feia el meu pare. Però nosatres, treure els fems de la quadra perquè, és clar, els havíem de treure i tira 'l-se a daltabaix de la finestra i anar fent. Això es feia cada dia, de matí i vespre; després fer jaç perquè es via de fer cada dia.

Les feines relacionades amb el bestiar tampoc van estar exemptes de canvis. Una masovera que en l'actualitat encara té una explotació bovina important, ens permet observar com els canvis tecnològics, a més d'augmentar la productivitat del treball, també han canviat la forma de treballar en l'explotació ramadera:

Si hi havia més feina allavons amb poques vaques que ara amb tantes, perquè ara agafes el tractor i passes i allavons en coves i nar fer naps l'hivern que que... glaçats i bueno i nar fent, saps? I treure els fems en carretilla! perquè les vaques estaven a dintre, lligades [...]. Però vull dir que, ara goita, agafes un tractor i allò i llavons en carretilla tu, mira quina diferència.

Probablement l'àmbit on el treball femení va experimentar menys canvis, o ho va fer amb més retard, va ser el domèstic. Les característiques i l'assignació de les feines dins la llar va canviar poc fins l'arribada de la llum elèctrica, l'aigua corrent i els electrodomèstics, i això va produir-se amb molt retard, en consonància amb la lentitud de l'electrificació rural i de les millores en la confortabilitat de les masoveries. Encara en el moment de l'entrevista hi havia alguna masovera que rentava la roba a mà. Tot i això, no podem dir que tot hagués continuat igual fins aleshores. Algunes pràctiques domèstiques, com pastar el pa, que en el passat havien ocupat moltes hores

diàries a les dones, van ser abandonades molt aviat. Només en dues entrevistes es parla de la realització d'aquesta feina, i en ambdós casos es fa referència a la generació dels pares. Feia temps, doncs, que la panificació domèstica havia estat substituïda per la compra de pa a la fleca del poble o a un flequer ambulat, en part com a resultat de la millora de la mobilitat a què ens referíem anteriorment.

Normalment els meus pares només anaven a Tarroella, al poble, o a vila, el dia de mercat. Aquell dia ho feien tot, inclús el pa, ells portaven el pa de mija setmana el dilluns i emprés un panader passava per tots els masos el dijous a portar el pa que els hi tenies encarregat cada setmana el mateix.

M'esperaven per nar a enegar les vaques.

La darrera generació de nens treballadors

El treball infantil havia estat una peça clau en l'organització de la família masovera. Els testimonis entrevistats deixen molt clar que la seva generació, a diferència dels seus fills, encara va estar marcada fortament pel treball infantil. Com s'ha explicat anteriorment, l'activitat dels nens en la masoveria va ser moltes vegades motiu d'absència escolar o bé d'abandonament prematur de l'escola diürna. Segons José M. Borrás, aquest fenomen estaria vinculat a la importància que representava el treball infantil per a la pagesia.³²⁵ El treball dels nens jugava un paper important en la reproducció econòmica de l'explotació –en casos extrems, de defunció del pare, un paper imprescindible–, alhora que constituïa, en alguna mesura, una forma d'aprenentatge informal per a ells. A través del treball, als nens se'ls iniciava en l'execució de certes tasques agràries, mentre que a les nenes se les introduïa en el treball domèstic, per bé que també podien realitzar tasques subsidiàries de caràcter agropecuari. El fet que el treball domèstic no requerís d'una especial força física per dur-lo a terme, a diferència d'una part significativa del treball assignat als

325. Borrás, 2000: 174-192; i Borrás, 2002b: 517-520.

homes, que exigia un major desenvolupament corporal, propiciava, juntament amb altres factors ja exposats, que l'absentisme escolar de les noies fos més precoç.

En els testimonis no s'aprecien significatives diferències entre sexes pel que fa l'edat de plena incorporació al treball, però sí n'hi ha entre les cohorts. Els nascuts entre 1922 i 1932, als quals els va afectar especialment la Guerra Civil, sembla que van incorporar-se plenament al món laboral abans que els nascuts abans i després d'aquesta forquilla d'anys. Tanmateix, pel que fa no tant a la plena incorporació sinó a la iniciació al treball, en la pràctica totalitat de casos, independentment de la cohort, els testimonis indiquen haver començat molt abans dels 12-14 anys. L'edat exacta no es pot determinar amb precisió perquè les respostes són força difuses; però quan no ho són –en quatre casos– s'apunta al voltant dels set anys. Moltes vegades els testimonis justifiquen la poca exactitud de la resposta explicant que sempre van fer petites feines a casa i que per aquesta raó no recorden amb precisió quan es va produir un salt qualitatiu.

Sí, jo crec que sempre. Des del moment que vam començar a trascarar per allà ja, ja va ser començar, començar a fer cosetes. I de cosetes, de començar petites i cada dia més grosses.

D'altra banda, el treball infantil gairebé sempre es desenvolupava al mas patern, tot i que, com alguns autors han assenyalat, la possibilitat que els fills treballessin fora de casa, de mosso o de minyona, podia representar un estalvi important per a la unitat familiar pagesa, sobretot per a les famílies nombroses.³²⁶ En aquest aspecte pot haver incidit que la majoria dels testimonis fossin hereus ja que les poques notícies recollides fan referència a germans fadrísters d'aquests.

Quines eren les feines que realitzaven els nens al mas patern? Els primers anys, sobretot, feines de poca responsabilitat i en molts casos de suport als adults. De nou cal fer una distinció entre sexes.

326. Borrás, 2002: 180.

En el cas de les nenes el que predominava eren les tasques de la llar, socialment associades a la condició femenina, però també algunes feines auxiliars en el camp:

Sí, mira escombrar, i la casa, i fer els llits i ja està. I anar a collir olives si convenia o anar a lligar garbes. És lo que fèiem allavons, o a cavar blat de moro.

Les nenes, per tant, no circumscriuien el seu treball a l'àmbit domèstic, sinó que també realitzaven tasques auxiliars en l'agricultura, tot i que algunes de les que tradicionalment havien ocupat una part important del treball infantil, com birbar i cavar, havien experimentat un clar retrocés. El treball infantil femení era encara important en feines de recol·lecció intensives que requerien molta mà d'obra, com la recol·lecció de les olives –activitat que generava molt absentisme escolar–,³²⁷ o el transport de garbes en la sega i la batuda . Allà on la batuda encara no estava mecanitzada i es duia a terme amb animals, també s'utilitzava mà d'obra infantil:

Moltes vegades ho fèiem amb la mare, Déu l'hagi perdonada, i nosaltres tres. Que si jo en tenia deu, l'atre en tenia vuit i l'atre en tenia sis. Nàvem a buscar les garbes al dematí abans del pare marxar a treballar, o al vespre, llavors els a posàvem a l'era i amb les vaques anar donant voltes allà sobre.

Durant la recol·lecció els nens realitzaven feines semblants a les nenes. Abans dels deu anys no era pas habitual que realitzessin operacions més importants, com segar, tal com afirma aquest testimoni: *Això con ja érem grans, eh!, con ja... els últims anys, perquè a deu anys no anaves pas a segar.* Hi havia un aprenentatge progressiu que els anava apropant poc a poc a les feines assignades als homes adults i que culminava quan el nen físicament ja podia llaurar les terres, moment que, segons Josep M. Borrás, se situaria al voltant dels dotze anys.³²⁸

327. Josep Maria Borrás diu que en la recollida de les olives podrien haver utilitzat més les noies que els nois. Una feina que podria ser remunerada amb un petit jornal (Borrás, 2000 : 186).

328. Borrás, 2000.

Tres nens
conduïxen
les vaques al
prat de sobre
el mas Viladecàs
(Sant Feliu
de Pallerols,
Garrotxa).
Autor desconegut.
Data: 1958.

El testimoni que acabem de citar explica que, quan va deixar l'escola, als catorze anys, el pare li va assignar la feina de llaurar com una responsabilitat associada a la seva nova condició laboral.

Mira, de petit, clar, quan... et fan anar al camp a cavar i això, ara allò. Lo que em va agradar molt con vaig plegar d'anar a estudiar que... va ser poder agafar el parell, el parell d'animals, i anar a llaurar. Això ja ho vaig...acabar d'anar a estudi ja ho vaig deseguit perquè el meu pare ja em va dir: "Pssit, tu, la feina de llaurar ja serà teva".

D'altra banda, l'augment del volum de treball generat pels horts i la cura del bestiar domèstic durant el nostre període d'estudi també va afectar el treball infantil. Sobretot en feines com les de pasturar i guardar el bestiar. Era una feina que indiferentment la podien realitzar nens o nenes. El relat següent és el d'una masovera que recorda la rutina quotidiana en el mas patern quan era petita:

...mira, ens aixecàvem, esmorzàvem i si era temps d'oques i ànecs, anàvem a engegar les oques i si no era temps a vegades cosíem, a vegades jugàvem per allà i després al migdia havíem d'anar a abeurar les vaques i les eugues i a la tarda, també esperar al vespre per a vegades engegar les vaques i així.

Tot sovint els testimonis expliquen com abeuraven els animals, els portaven a pasturar o recollien aliments per a ells –agllans, castanyes,...–. A banda del bestiar boví, els nens també podien tenir cura de l'aviram, els porcs i els conills. Més rarament els testimonis expliquen haver dedicat temps a l'hort de casa i, en aquest cas, les feines que hi realitzaven es limitaven a birbar o collir les hortalisses: *Con jo era petita poder no ajudava gaire en l'hort, potser hi anava a buscar una coseta o així.*

Per últim, cal remarcar que aquesta va ser la darrera generació de masovers marcada pel treball infantil. L'experiència dels fills dels entrevistats ja ha estat molt diferent. Segons els mateixos testimonis, la participació laboral dels seus fills no ha tingut ni les mateixes característiques ni la mateixa intensitat que quan ells eren petits. Un canvi que ha anat aparellat a la pràctica desaparició de l'absentisme escolar.

El temps dels tractors. L'impacte de la mecanització moderna sobre el treball masover

Fins a la dècada de 1960, el principal input de l'agricultura va continuar essent el treball i no fou fins aleshores que començà a recular en favor de la maquinària agrícola i, expressat en un concepte més genèric, del capital. La difusió generalitzada del tractor va comportar una ràpida i radical transformació en les formes d'organitzar el treball agrari, amb repercussions en múltiples àmbits de la vida rural. Certament, la motorització de l'agricultura no era un fenomen estrictament nou; havia tingut els seus precedents abans dels anys 60. Les màquines de batre, que van ser una fita important en aquest procés, van difondre's ràpidament en les primeres dècades del se-

gle xx i, a mitjan del mateix segle, la província de Girona era una de les que presentava un coeficient més elevat de màquines de batre per unitat de cereal produïda.

Tot i això, l'element veritablement decisiu fou el tractor, la difusió del qual va ser més tardana. Malgrat que els primers daten de principi del segle xx, no comencen a generalitzar-se fins a la dècada del 1960, una vegada se superen diferents problemes de caràcter tècnic, polític i econòmic. El tret de sortida al procés es va donar l'any 1952, a partir d'un decret del Ministeri d'Indústria que pretenia estimular la producció nacional de tractors, cosa que s'aconseguí a jutjar per l'evolució de l'oferta de tractors, que en pocs anys va doblar-se. Posteriorment, a partir del 1962 la importació, que havia estat molt discreta fins aquell moment, va créixer gràcies a la liberalització de l'economia, tot i que la creixent demanda va continuar essent satisfeta predominantment per la producció nacional.³²⁹ Una demanda induïda en part pels alts costos laborals esdevinguts a l'agricultura arran del transvasament d'actius agraris cap a altres sectors de l'economia en els anys del *desarrollismo*.

Aquesta cronologia sumària de la tractorització coincideix amb l'experiència dels testimonis. Dels disset casos amb alguna notícia entorn de la data de compra del primer tractor, onze van fer-ho en la dècada de 1960. Tan sols dos l'havien comprat abans d'aquests anys, i quatre ho van fer posteriorment. En la dècada de 1950 la producció interior de tractors era encara molt limitada i inferior a la demanda existent i les dificultats per adquirir maquinària agrícola eren molt grans, ja que la maquinària d'importació –que podria haver suplert les carències de la producció interior– requeria d'una llicència especial que atorgava l'Administració i que solia concedir-se com a tracte de favor per reforçar les relacions clientelars del règim:³³⁰ *No, nosaltres no, aquell temps encara no hi havia pas tractors. A l'any 55, saps qui tenia tractors? Els excombatents*. Els pocs testimonis que van adquirir un tractor abans del 1962 van comprar-lo de producció nacional –marca

329. Martínez Ruiz, 2000.

330. Nadal, 1989: 171-172.

Ebro– i només entre els qui l'adquiriren posteriorment comencen a aparèixer marques estrangeres –Ford o Massey Fergusson–.

La tractorització va implicar, per als masovers que ho van viure, una modificació substancial de les seves pautes de comportament econòmic ja que, a partir d'aquell moment, va caldre destinar cada vegada més recursos a la compra de béns de producció. Una masovera explica que l'any 1961 van adquirir el primer tractor –*vam ser dels primers de comprar*, diu– i que això els va comportar canvis encadenats en les seves inversions

Es treuen les eugues, començar de comprar maquinària... És clar, compres un tractor, el tractor no farà pas la feina tot sol, ha de tenir els seus complements. I bueno i després ja tot via d'anar... tot s'havia d'invertir per maquinària.

A partir dels anys 60 els estalvis de la família d'aquesta masovera, van canviar d'orientació: si fins aleshores s'havien destinat a ampliar el patrimoni mitjançant la compra de terres, a partir d'aquell moment es van destinar sobretot a l'adquisició de maquinària.

Cal destacar que quatre testimonis mai no han comprat un tractor, una opció que podia ser molt raonable quan la masoveria tenia poca terra per treballar i es podia caure fàcilment en una situació de sobrecapitalització. Això no implicava quedar-se en un estadi anterior a la mecanització ja que, com expliquen els testimonis mateixos, la manca de tractor propi es va suplir amb la contractació de pagesos que sí tenien maquinària o, més recentment, d'empreses de serveis agraris. *Aquests que tenien tractor, aquests pagesos m'ho llauraven...*, comenta un masover del Gironès. L'altra cara del fenomen van ser aquells masovers que, havent adquirit un tractor que difícilment podien amortitzar amb la terra que tenien, es van convertir en tractoristes assalariats que treballaven per als veïns. Alguns, per fer front al deute generat amb la compra del tractor i aprofitant les capacitats de la nova maquinària, van optar per allargar la jornada laboral treballant de nit al camp. Aquest és el cas de dos masovers que van adquirir el tractor a mitges, formant una societat:

La masovera del mas Ribes (Cabanes, Alt Empordà) conduint el segon tractor que van comprar.

Autor:

Ramon Pujolàs.

Data:

dècada de 1970.

si convenia treballàvem de nits i de dies. Durant molts anys, quan hi ha cues de feina, la nit sempre. Fèiem la feina de casa amb el tractor de nits i de dies anàvem a treballar. Ells eren pare i fill per rellevar-se o sigui que ells... En acabat el noi va anar a treballar fora ell també, però érem dos per rellevant-se al tractor i si convenia aquell noi també treballava a hores. El tractor havia treballat vint-i-tres i vint-i-quatre hores al dia les èpoques de feina.

I és que comprar un tractor no era pas una empresa fàcil per als masovers, fins i tot en les masoveries més grans i amb més recursos econòmics. La majoria dels testimonis coincideixen en què l'adquisició de maquinària agrícola durant els anys 60 es va fer, per regla general, al marge de qualsevol ajut econòmic. Els propietaris, a excepció d'alguns casos puntuals, no van donar suport al masover en aquest sentit: *Sempre la vaig ver de pagar jo. [...] No m'han pas dat mai ni cinc en maquinària, ni tampoc li he demanat mai re, ni n'hem parlat mai,* diu un entrevistat. Una altra masovera ens explica que al propietari ni li van plantejar aquesta qüestió, perquè, segons ella, *no ho hau-*

ria volgut fer tampoc segurament. Probablement el comportament dels propietaris en relació a aquest punt està estretament lligat amb el fet que en els tractes de masoveria el propietari no assumia el cost del treball, que anava a càrrec del masover i la seva família. Les despeses derivades de la mecanització del treball, seguint aquesta lògica, havien de ser assumides pel masover de la mateixa manera que abans havia assumit el pagament dels mossos i dels jornalers.

En els anys seixanta, l'accés a préstecs concedits per entitats financeres per a l'adquisició d'un tractor també plantejava notables dificultats per als masovers. A un d'ells, per poder comprar el primer tractor, d'un valor aproximat de 80.000 pessetes, el banc li va exigir una garantia hipotecària que, en no disposar de patrimoni propi, no podia oferir. Aleshores va demanar ajuda a un germà, que va posar com a garantia les quinze hectàrees de terra que posseïa, i que era el mínim que el banc acceptava per atorgar el préstec, segons ell mateix explica. Un altre dels pocs testimonis que, en els anys seixanta, va demanar un préstec a una entitat financera per adquirir el primer tractor, ens explica a continuació les condicions de pagament i les garanties sota les quals va ésser concedit.

El vaig pagar amb un crèdit agrícola d'aquell temps. El tractor valia... 162.000 pessetes va costar. A casa en teníem setanta-cinc, i vàrem entregar les setanta-cinc i el resta vaig fer un crèdit a la Caixa de Pensions de Figueres, a la Plaça de la Palmera, a un tres per cent. I aquest tres per cent el podies tornar en tres anys. Llavors necessitava dos avaladors, que un era el meu pare i l'altre persona era [nom de l'avalador], que em varen avalar en a mi per poder comprar aquest tractor.

Les condicions i garanties per adquirir un crèdit hipotecari representaven, doncs, un seriós escull per a molts masovers a l'hora d'aconseguir un préstec, perquè, molts d'ells, no posseïen prou terres o béns per formar un aval sòlid. En conseqüència, si no van ser ni els propietaris ni les entitats financeres els que van finançar la compra, com es van adquirir els primers tractors? Alguns masovers,

els més ben posicionats econòmicament, van pagar moltes de les compres en efectiu, gràcies als seus estalvis. Altres, la majoria, van pagar-lo a terminis, endeutant-se amb l'establiment comercial que els havia venut el vehicle. Els venedors eren els qui coneixien de primera mà la solvència dels parcers –millor que no pas els bancs o caixes– i, en aquest sentit, qui podia valorar millor els riscos que comportava vendre'ls màquines, a vegades basant-se només en la paraula donada pel pagès. Alguns d'aquests comercials procedien de famílies que havien fabricat carros o havien estat ferrers, unes professions clau per al desenvolupament d'aquest paper, i van prosperar econòmicament a mesura que el fenomen de la mecanització va prendre volada.³³¹

Les conseqüències de la tractorització pel que fa a l'organització del treball dins les masoveries van ser notables. A partir d'aquell moment les regles –implícites o explícites– que restringien l'activitat fora de la masoveria, especialment la del cap de família, van quedar totalment obsoletes i van perdre la seva raó de ser. L'agricultura industrial va comportar uns excedents laborals i va expandir la capacitat de treball dels masovers més enllà de la masoveria. El mas, que durant segles –amb excepció dels més petits– havia estat una explotació capaç de sostenir una família, va tornar-se insuficient i va obrir la porta a la pluriactivitat de molts masovers, la qual al seu torn va veure's estimulada per les condicions de finançament de la maquinària agrícola que s'estava comprant. La pluriactivitat no era pas un fenomen nou entre la pagesia, però entre els masovers titu-

331. Coneixem el cas d'un d'aquests comerciants que va seguir precisament aquesta trajectòria de carterer a venedor de maquinària agrícola i que amb el temps va esdevenir un dels més importants distribuïdors de la província de Girona, amb el seu propi taller de maquinària agrícola a Figueres. Sabem off the record que utilitzava aquests mecanismes informals de finançament a l'hora de vendre tractors, remolcs, arades i altres eines. El seu fill, ja en els anys setanta i vuitanta, representant de la John Deere a Girona, utilitzà la financera de la importadora de tractors nord-americana per facilitar l'adquisició de maquinària agrícola a molts agricultors, no només de la província de Girona, sinó de tota Espanya. A l'hora d'explicar com es va poder adquirir el nou parc de tractors i totes les altres eines agrícoles que van caracteritzar aquest període, cal tenir en compte el paper d'aquests nous actors.

lars, a excepció dels masos forestals, no havia estat gens freqüent. És a partir dels anys seixanta, coincidint també amb una diversificació de les ofertes de treball a la zona, que alguns masovers van ampliar les seves ocupacions. Alguns es van mantenir com a agricultors a temps complet, però van ampliar les extensions arrendades o van complementar-ho amb el treball a jornal –com a tractoristes, per exemple–, però altres van alternar-ho amb activitats en altres sectors, treballant en fàbriques o en negocis propis. Tot plegat va canviar substancialment la naturalesa que fins a la dècada del 1960 havia tingut la masoveria.

La motorització de l'agricultura, d'altra banda, també va millorar substancialment les condicions de treball dels masovers. Molts parlen del salt cap endavant que va significar, pel que fa a la comoditat i l'esforç físic, el fet de treballar amb tractors, i com aquest nou confort va millorar encara més a mesura que van comprar nous tractors, cada cop més potents i confortables.

Nosotros quan vàrem comprar un tractor gros, John Deere, els altres pagesos deien que estàvem bojos, perquè a l'any 72 aquest tractor, el tractor sol, va valer més de tres millions. [...] Amb aquest tractor tenies subsoladors, que treballaves el terreno més bé, tenies ratobats, en ves de portar tres arades en portaves quatre,... treballaves molt còmode. Era un tractor amb aire acondicionat i en canvi els altres tractors que, en teníem dos més, doncs, [...] paties més perquè eren tractors petits. Era un Ebro i un Ford 5000. Però és clar quan pujaves en una màquina aixís disfrutaves treballant, entens?

Finalment, cal puntualitzar que la mecanització no es va estendre de la mateixa manera en totes les masoveries, ni tampoc a tots els cultius. Les finques que tenien un caràcter marcadament forestal no van participar, o bé ho varen fer més tard i més lleugerament, en aquest procés. Els conreus hortofrutícoles a hores d'ara encara continuen essent difícilment mecanitzables. Aquest fet sumat a l'especialització ramadera que havien experimentat moltes masoveries, va fer que molts entrevistats optessin per produccions cerealícoles i

farratgeres que sí permetien alts nivells de mecanització en les seves operacions.³³²

La mà d'obra extrafamiliar

Una de les característiques que identifiquen la masoveria és la utilització del grup familiar com a força de treball. Com diu un dels testimonis, *entre tots ho feiem tot, era una explotació familiar*. Això no implica, tanmateix, que els masovers no utilitzessin treball assalariat. En funció de la mida i les característiques de l'explotació agrària també podien recórrer al mercat laboral per tal de solucionar els dèficits de mà d'obra que d'una manera permanent o estacional es generaven. Altres factors com els cicles de vida, els processos acumulatius o les vicissituds dels membres que integraven la família també afectaven la disponibilitat de força de treball i condicionaven la relació que establia la família masovera amb el mercat de treball agrícola, ja fos com a demandant o com oferent de mà d'obra.

Tot i que la tendència ja venia de més enrere,³³³ la contractació de treballadors assalariats en les masoveries va entrar en franca regressió a partir dels anys 50, paral·lelament a la mecanització de l'agricultura i l'alça dels salaris. Malgrat que les dades quantitatives extretes de les entrevistes s'han de prendre amb certa precaució, abans dels anys 50 més de la meitat de les masoveries (un 57%) tenia un mosso –i rarament més d'un–, i aproximadament un 80% dels testimonis recorda que a la masoveria paterna s'havien contractat ocasionalment jornalers agrícoles. En la dècada de 1950 ja només hem pogut documentar 14 masoveries que mantenien algun mosso, però és a partir de 1960 quan el nombre es redueix dràsticament a tan sols dos casos. Pel que fa als treballadors eventuais només quatre entrevistats reconeixen haver-ne contractat alguna vegada posteriorment

332. Sobre els límits de la mecanització en alguns cultius podeu consultar Naredo, 1996: 115-161.

333. Colls i Saguer, 2004: 818.

a aquesta data. La tendència sembla clara, i encaixa, d'altra banda, amb les dades estadístiques que hi ha al respecte. La generació de masovers que hem entrevistat, doncs, va veure com dues tipologies de treballadors rurals, els mossos i els jornalers, van desaparèixer pràcticament del món rural.

Mossos

Una de les principals diferències entre els mossos i els jornalers era la seva estabilitat: *El mosso d'una casa estava fixo*, diu un testimoni en comparar-los. Però qui eren els mossos? Quin perfil solien tenir aquests treballadors? Pel que expliquen els masovers, els mossos podien ser nens: *nois joves, jovenets, pobrets de nou o deu anys*, diu el mateix masover a qui fem referència fa un instant, o bé gent jove –com un testimoni que, entre els 15 o 16 anys i els 24, fins que es va casar, va treballar com a mosso en un mas del mateix propietari de la masoveria dels seus pares–. La vinculació de la categoria de mosso amb la solteria ens la confirma una altra masovera quan explica que a casa seva el mosso *s'hi va estar fins que es va casar*. Tanmateix, malgrat que la condició de mosso estava associada per regla general a l'etapa juvenil del cicle de vida de les persones, no era estrany trobar mossos de major edat, especialment entre les franges de població més gran, fet que en algunes ocasions –no sempre– pot relacionar-se amb pràctiques d'acolliment, les quals, en els anys quaranta, podien haver-se reactivat arrel de les conseqüències del conflicte bèl·lic i de la repressió franquista. Un masover baixempordanès explica, per exemple, que a la masoveria dels pares, després de tenir un mosso que era una *criatura* i altre *de jove, valent*, van contractar un mosso *vell* de Tortellà.

Òbviament les feines que desenvolupaven aquests treballadors permanents diferien en funció de l'edat. El primer mosso a qui ens hem referit, de 9 o 10 anys, el tenien *per anar a engegar oques, anar a engegar ànecs...*, unes feines equivalents a les que realitzaven els nens de la seva edat en els masos. En canvi, els joves tenien una càrrega laboral considerable:

Començàvem al dematí, ben aviat, amb l'amo [...]. Ens aixecàvem al dematí, cagundenada faltaven tres hores per ser clar, per donar menjar al bestiar, fermàvem quatre vaques allà defora, que quan se venia allà les onze enganxàvem i anàvem a llaurar amb parells, un parell cada un de vaques. I llavons me portaven un parell d'eugues a mi i llaurava fins a la una, allavons a les dotze, a les dotze es nava a dinar. A les dotze a dinar. I llavons havent dinat, a l'estiu principalment, a fer migdiada, mitja hora ben justa i prou, eh!, i tornar a enganxar les eugues fins a les cinc de la tarda. A les cinc me portaven un altre parell de vaques, perquè les vaques són més caluroses, i fins que no hi veien. I era un mai parar.

Aquest cas és especialment interessant perquè ens confirma la idea que l'etapa de mosso podia servir d'aprenentatge per als masovers, doncs en aquest mas el testimoni va aprendre a llaurar. D'altra banda, com acabem de veure, la disponibilitat del mosso era total –*hores tantes com vulguis*–, i podia arribar a fer *de tot*, també tasques domèstiques, *lo que convingués*, com diu una masovera. En determinades circumstàncies el mosso podia tenir atribuïdes funcions de capatàs per organitzar i supervisar el treball dels qui anaven a jornal. Així succeïa en el cas d'un home gran que feia de mosso per una vídua amb fills menors d'edat:

Ell sabia molt bé de què anava. Quan la meu mare tenia jornalers, per dir algo, llogats, doncs ell era qui havia de dir: "Doncs, guaita, es fa això, es fa allò o es fa allò altre..."

Un altre tret característic del mosso era que part de la retribució rebuda consistia en la seva manutenció i allotjament. Menjaven i dormien a la mateixa casa que el masover i la seva família, fins al punt que alguns masos tenien un *quarto del mosso*, que, segons un testimoni, era *un quarto fosc que no hi havia res*, tot i que les condicions d'habitabilitat no eren gaire millors pel que fa a la resta del mas: *sí, era pitjor, tots eren pitjors*. En referència a la manutenció, una masovera que explica que a taula, quan dinaven, la seva mare primer servia al seu pare i després al mosso –*ell [el pare] tenia el mosso al costat*. [...] *La meua mare servia els plats primer al meu pare i després al mosso*– i que si no hi havia *gaire res el tall era més gros era per ell [el mosso]*, *no per*

nosaltres. Ell i el meu pare eren els que treballaven, deia la meva mare, deixant molt clar quina posició ocupava el mosso en la jerarquia domèstica. Però a banda de fer-li la vida, com hem pogut observar, també percebia una remuneració en metàl·lic, la soldada, que variava en funció de l'època de l'any, augmentant a l'estiu coincidint amb el moment de més feina al camp.

...aquest home que teníem fixo, quan jo era petitet, que es deia Siset, aquest home cobrava tres-centes pessetes al mes. Tres-centes pessetes a l'hivern. Anava amb dos tractes l'any. I a l'estiu que hi havia més feina eren quatre-centes, que eren vuitanta duros, aquell temps que se'n deien, seixanta duros i vuitanta duros. Seixanta duros a l'hivern, la vida i el dormir, i vuitanta a l'estiu amb la vida i el dormir.

L'àmbit de procedència d'aquesta força de treball permanent era generalment de caràcter local. Un masover de Roses explica que els mossos contractats anaven i venien cada dia de casa al mas, fet que ens obliga a matisar l'esquema que hem proposat anteriorment, basat en l'allotjament del mosso a casa del masover. Un altre masover de Torroella de Montgrí comenta, en el mateix sentit, que els mossos solien ser gent de prop: *Un era de Gualta, és a dir, d'una distància inferior a 5 km.* Tot i que també hi ha algun cas en què la mà d'obra era de fora d'aquest àmbit geogràfic més pròxim. Per exemple, una masovera, també de Torroella de Montgrí, exposa que els mossos de la casa eren de la província de Jaén, fet que s'explica pel fenomen migratori que es va desencadenar durant la postguerra.³³⁴ Que la

334. Avui la procedència dels treballadors fixos assalariats ha evolucionat al compàs dels nous temps i la globalització. Una masovera que actualment té una important explotació ramadera explicava que fa més de quatre anys que té uns treballadors assalariats d'origen africà que viuen a Salt. Malgrat ser fixos, les condicions i els tractes són diferents als que podem observar en relació als mossos:

Els que munyen, comencen a les cinc del dematí i cap allà a les nou/quarts de deu només munyen, i llavons a les nou quarts de deu estan de munyir i netejar tot allò, la sala aquella, allavons ja pleguen. Només munyen, aquests. I la tarda, això al dematí no, i a la tarda comencen les quatre i fins cap allà quarts de nou que tampoc estan. [...] I els altres comencen les set i pleguen la una i comencen les quatre i pleguen com els altres també. Sí és clar perquè si uns comencen les set i els altres comencen les cinc, fan les mateixes hores.

procedència dels mossos no sortís d'un marc local, d'altra banda, encaixa amb els mecanismes informals de contractació de mà d'obra que utilitzaven els masovers. Un dels entrevistats diu que el mosso ja *sabia a on te l'havia d'anar a buscar*, un altre explica que donava veus al mercat, un tercer va conèixer el mosso a través de la família, un altre a través del propietari, etc. El mercat de mossos funciona bàsicament a través del boca/orella i les xarxes de coneixença personals, un tret que, per altre costat, compartia amb el mercat dels masovers. Aquesta informalitat també s'estenia a la forma de contractar el treballador, ja que el més freqüent era que els tractes fossin de tipus oral: *De paraula! Res d'escrit*.

La relació entre masovers i mossos, òbviament, no estava exempta de conflictes. Un masover, que va ser denunciat pel seu mosso a través del sindicat agrari –no queda gaire clara la raó del conflicte–, després d'haver treballat amb ell durant set o vuit anys, ens explica que el va fer fora dient-li: *aquí l'amo sóc jo i has de fer lo que dic jo*. Aquesta conflictivitat, a mesura que va desenvolupar-se la legislació laboral i es va ampliar la regulació i protecció a les categories de treballadors amb relacions poc formalitzades, com ara els mossos, va generar un nou escenari que els masovers –com a patrons– no sembla que acabessin d'encaixar gaire bé. Els masovers, des dels anys quaranta, van assumir obligacions com ara el pagament d'una assegurança sanitària. Algun testimoni ens ha fet explícit que tenien el mosso assegurat i que això havia cobert la seva hospitalització en cas d'accident. Un altre relata un episodi més conflictiu de baixa laboral:

El dia que vàrem batre, va passar, va voler travessar ell les vaques allà a sota del tubo...per anar cap a l'hort. Aquella, la negra, cau la vaca i li ensopega la cama a sota. Ell també va patinar. I ja el teníem assegurat. Se'n va fer [mal] aquí a la cama. Li diu: "Trenta dies de baixa". Au, s'estava a casa tot el dia i cap a trenta dies, eh, toca a dalt, marxa de casa i se'n va a dalt. Vaig dir: "Escolta, tu, Joan, això poc que ho pots pas fer". Ja hi estava curat, que el varen donar l'alta. Vaig dir: "Poc que ho fas bé això -dic-. Ara, tu, goita, tots aquests trenta dies t'he tingut aquí". "Oh! -diu- és en el reglament". Doncs, jo amb el reglament no hi estic

d'acord. Vaig dir: "O baixés o a dalt. Si vols estar allà". Jo, m'hi vaig empipar una mica. Carai, en tot aquest temps, al pic de l'estiu, s'estava allà al balcó, assegut. Un mes per pelar les patates.

A partir dels anys 60 la figura del mosso pràcticament desapareix dels masos. Un masover explica per què va deixar de contractar-ne: *Primer, perquè havíem de pagar molt més; segon, que era una mica de mal trobar; i segon, i tercer, que ens ho vam engiponar com varem poguer i vam dir que sols a casa ja hi estàvem bé. I ens tocava treballar més, però a base de jornalers també. L'encariment de la mà d'obra, la dificultat per trobar-ne i la substitució del treballadors fixos per treballadors eventuals són les raons al·legades, a les quals tan sols hauríem d'afegir la introducció de maquinària agrícola que va permetre prescindir en bona mesura de la força de treball aportada fins aleshores pels mossos.*

Treballadors assalariats temporals

El treball agrícola es caracteritzava per una forta demanda de treball en determinats mesos de l'any, especialment durant la sega, el batre o la verema. Quan això succeïa el treball de masovers i mossos era normalment insuficient i s'havia de reforçar contractant treballadors temporals o bé amb mecanismes d'ajut mutu entre pagesos veïns o familiars.

Una diferència bàsica entre els mossos i els jornalers estava en la temporalitat de la contractació i en el lloc de residència: *El mosso d'una casa estava fixo [...], el jornalier era aquella persona que et venia al dematí i al vespre se n'anava cap a casa seva a dormir.* La durada de la contractació, en el cas dels jornalers, podia ser de dies o hores, però també de setmanes i, fins i tot, mesos.³³⁵ La remuneració d'aquests treballadors, a diferència dels mossos, es basava fonamentalment en un salari monetari i, de vegades, algun àpat al mas. Una masovera

335. Disposem d'algun cas de temporers, malgrat que el testimoni els qualifica de mossos, que s'estaven quatre o cinc mesos a l'any, especialment a l'estiu, fins l'any següent, que eren reincorporats.

relata que tenia dos jornalers contractats, que dinaven al mas, però acabada la jornada laboral se'n tornaven a casa a sopar.

La procedència d'aquests treballadors generalment també era de caràcter local. En aquest sentit, el mercat laboral de mossos i jornalers tenia punts en comú. Molts treballadors temporals eren petits pagesos o altres masovers o fills de masovers de la zona, que contemplaven la possibilitat d'anar a jornal com una manera de completar els seus ingressos econòmics. Tanmateix, els testimonis també ens han parlat de jornalers de procedències més llunyanes. Deixant de banda les colles de treballadors (veremadors, segadors, peladors de suro,...) que feien recorreguts estacionals i podien abraçar territoris molt amplis, hi ha un cert nombre de notícies sobre treballadors forans, especialment durant la postguerra. Una masovera que actualment viu a l'Alt Empordà, recorda que havien llogat un home extremeny en els anys 60 per realitzar feines secundàries al camp. Un altre entrevistat afirma haver tingut jornalers andalusos durant la postguerra; eren *gent que passava a demanar feina*, fenomen relacionat amb l'onada emigratòria que es donà en les zones més paupèrrimes d'Espanya. Aquest mateix masover comenta que aquests homes no sabien llaurar, i que la feina més qualificada l'havien de deixar en mans de *gent d'aquí*.

La figura del treballador agrícola eventual sembla que va subsistir més en el temps que no pas la del mosso; fins i tot hi va haver una certa substitució d'una per l'altra a partir del moment en què la mecanització va permetre prescindir dels treballadors fixos. Un masover empordanès, en plena etapa de mecanització, explica que encara contractava algun *noi* quan hi havia més feina al camp: *a mi m'ajudava doncs la meva dona el temps de cosetxar, d'aixecar bales... allavons tenia un noi que de vegades em venia a dies a jornal, [...] però no venia sempre... venia tres dies a la setmana, o de vegades estava un mes que no venia*. També contractava algun jornalер més durant la collita, però a mesura que les màquines van anar evolucionant, explica que ja s'ho va poder *manegar* tot sol.

La mecanització va comportar, paradoxalment, un augment de la contractació d'assalariats en algunes tasques concretes, particularment la batuda. Les màquines de batre requerien una colla d'homes que les feien anar i les desplaçaven d'un lloc a l'altre. Aquests treballadors, a diferència d'altres, estaven contractats pels propietaris de les màquines de batre i els seus serveis anaven inclosos en el lloguer d'aquestes.

Per batre sí, la llogàvem, bueno ja venien uns homes dels amos de la màquina i batiem ells. Batiem ells i feien nar la màquina, però vies de pagar-la llavons. No te la deixaven, ja venien uns homes que naven amb la màquina i la feien nar però llavons tu vies de pagar aquella màquina.

Val a dir però, que la dificultat per desplaçar les màquines de batre va comportar que, en primer lloc, s'arribés als masos més grans i ben comunicats i, més tard, a masos muntanyencs:

Sí, però no volien venir per allà dalt perquè... Això de La Mota, aquells mals camins que hi havia, i llavons a la llarga sí, llavons ja varen venir. Batíem vuit i nou hores a casa. Tot un dia.

Mentre la sega va ser manual, va caldre també mà d'obra extra per realitzar aquesta operació. Els treballadors especialitzats, els segadors, tenien trets comuns amb les colles que hem vist ara fa un moment, sobretot pel que fa a l'organització. Tot i que alguns masos contractaven jornalers locals per fer la sega, el més habitual era pagar una colla de segadors. La seva procedència podia ser bastant llunyana: *Volanders, eren nois de muntanya que anauen a bosc però a l'estiu aprofitaven per anar a segar, i els dèiem: "una colla de volanders"*. Aquestes colles es desplaçaven pel territori aprofitant les diferències en el calendari de maduració dels cereals en funció de l'altitud. Tenien un cap de colla que s'avançava per emparaular la sega d'altres masos mentre estaven treballant en un altre mas. Igual que als mossos, als segadors també se'ls feia la vida:

...venien a can [nom del mas] vuit o deu, una colla, bueno i es quedauen a dormir aquí i tot si plovia. Perquè, és clar, allavons a can [nom del mas] ja tenia anomenada que els hi cuinaven molt bé, perquè com que allavons la mare anàuem a dur el ranxo, i en aquell temps es feien molts àpats: es feia brenar, dinar, esmorzar, fer beguda, la beguda de les 6, segons tabé però per sopar ja no teníem gana. És clar, però allavons passava algun propietari. Una vegada va passar un, diu: "Com és que mengeu tant?". Diu: "Ah, ho fa la feina". Perquè el volander era aquell home que feia, segaua aixís a jeperut i moltes vegades ja baixauen l'escala ben coixos perquè no s'aguantauen.

Un punt i a part mereixen els treballadors assalariats que treballaven a bosc. Les informacions que tenim al respecte procedeixen de masos amb un component forestal important, els masovers dels quals duïen a terme tasques de supervisió, manteniment o explotació del bosc del propietari. De fet, però, no eren aquests masovers sinó els propietaris del bosc els qui contractaven els treballadors. Més aviat, en aquests casos, el que feien els masovers era alternar el seu paper amb el de jornalier forestal. Moltes masoveries de muntanya no eren, des de la perspectiva del propietari, més que reservoris de mà d'obra per a l'explotació del bosc, i la renda que en percebien, quan n'hi havia, podia ser irrellevant. La presència d'un masover a la finca donava al propietari una major capacitat de control i supervisió sobre les colles que explotaven els recursos forestals. Algun testimoni havia fet les funcions de capatàs de la colla de treballadors de bosc: *Jo me'n cuidava i a vegades érem cinc o sis. Sí, el que me'n cuidava i pagava,* explica un testimoni de l'Albera el qual, d'altra banda, pagava els treballadors en espècie, en carbó vegetal.

Les masoveries servien també com a espai d'acollida per a aquests treballadors forestals. Generalment el dinar se'l feien els mateixos jornalers, però podien dormir al mas o al paller

A vegades quan venien a llevar [...] es quedaven a dormir allà al paller de [nom del mas]. Sí, la relació bona. Ells mira, al de matí s'aixecaven portaven el seu d'allò [...]. Això mateix, això ja s'espavilaven, ja s'ho portaven. Sí, llavons no-saltries no havíem pas de fer. Després n'hi havia un que de matí i tarda estava acostumat a prendre llet i cafè, venia a prendre llet i cafè a casa nostra.

A partir de mitjan segle xx, aquests treballadors de bosc van anar desapareixent, malgrat que les dificultats per mecanitzar moltes tasques forestals limitessin el procés de substitució de mà d'obra per maquinària. Tal com hem explicat anteriorment, es va donar una contracció en l'oferta local de mà d'obra que es traduí en un cert procés de substitució de la mà d'obra autòctona per treballadors estrangers. Hi al·ludeixen alguns testimonis: *...llavons van començar a venir les empreses, els treballadors van plegar i ara què hi ha, quatre colombians i quatre negres perquè ja no en troben.* Tanmateix en la davallada dels treballadors de bosc el més determinant fou la caiguda dels preus i dels ingressos forestals, cosa que propicià el pas a un estadi d'abandonament important del bosc.³³⁶ Tot i que, en l'àmbit gironí, la demanda generada per algunes indústries papereres fins als anys vuitanta i la demanda més oscil·lant de la indústria tapera va mantenir durant algunes dècades més una certa demanda de treball forestal. D'altra banda, el procés de substitució energètica que simbolitza la bombona de butà va comportar una forta reducció de les necessitats de treball forestal, la qual cosa es va sumar al conjunt d'alteracions que estava experimentant el sector agrari en aquell moment.

Quan vaig tornar de la mili l'any cinquanta-vuit, que li vaig dir-li que allà a l'Àfrica estaven cuinant amb una cosa que en deien butà i [el propietari] es va posar les mans al cap diu: "Déu vulgui que no vingui mai aquí perquè estem a la ruïna"; i no es va equivocar, no.

Una absència significativa: el servei domèstic

El fet de disposar de servei domèstic podia ser un signe de classe, una distinció pròpia dels hisendats. Però cal no oblidar que els masovers, en el passat, també havien contractat criades per treballar en les masoveries, per bé que en el segle xx aquesta pràctica sembla que havia decaïgut notablement.³³⁷ No ens ha d'estranyar, doncs, que gai-

336. Vegeu Gordi, 2009.

337. Pel 1946, Saguer i Colls (2001) encara enregistren 256 minyones o criades residents en masoveries.

rebé no apareguin en els relats dels testimonis. Entre les trenta-nou entrevistes realitzades, tan sols hem trobat dos casos en què els masovers havien disposat de servei domèstic: la família d'una masovera que, en els anys quaranta, va tenir diverses dones que ajudaven a la casa –algunes compartien les feines domèstiques i agràries, alguna altra, segons afirma la testimoni, *no feia feina, no feia re-*, i una família de masovers que tenien una dona jove que feia més aviat de dida. El primer cas corresponia a un mas gran i amb recursos, que a jutjar pel que diu la testimoni, va *recollir* diverses dones amb dificultats; mentre que el segon sembla respondre més a la lògica de les necessitats del cicle familiar i, sobretot, d'atendre els nens petits.

Paral·lelament, algunes masoveres, de joves, abans de casar-se, havien anat a treballar de criades. Aquest seria el cas d'una masovera que, fins que es va casar als 19 anys, havia treballat a casa dels propietaris del mas dels seus pares. Una altra entrevistada explica que la demografia familiar podia tenir-hi molt a veure amb la decisió d'anar a servir fora del mas patern: *les meves cunyades com que eren més colla aquelles sí que hi varen anar-hi, sí, casibé totes*. La capacitat del mas patern per oferir feina i mantenir les filles joves a la casa era també crucial en el perfil de les dones que van treballar com a criades en altres masos o en cases benestants de vila i de ciutat.

Conclusió

La masoveria era un règim d'explotació agrària que utilitzava fonamentalment mà d'obra familiar. Tot i així, el paper desenvolupat pels seus membres dins l'explotació variava i depenia de factors com el sexe, l'edat o l'ordre successori. La família masovera també participava, com a oferent o com a demandant, del mercat de treballadors assalariats, de forma puntual o permanent, en funció de la mida i composició de la família, les característiques del mas, etc. Aquesta organització del treball va experimentar, sobretot a partir dels anys 60, una profunda transformació amb l'arribada del tractor –amb tots

els seus complements– i l'encariment dels salaris. A partir d'aleshores es constaten una sèrie de canvis, tant a nivell intern –pràctica desaparició del treball infantil i reculada important del treball femení al camp–, com a nivell de relacions amb el mercat de treballadors assalariats –reducció accentuada del nombre de mossos i jornalers–. Uns canvis que es van donar paral·lelament a la crisi que vivia el règim de masoveria com a fórmula per explotar el territori agrícola de les comarques gironines.

9. Viure en una masoveria

Jordi Bohigas i Lluís Serrano

Viure en una masoveria és viure a pagès d'una manera particular. És una especificitat de la vida pagesa. A simple vista podria semblar que moltes de les característiques de la vida quotidiana dels masovers no els distingeixen massa dels altres pagesos. I en certa manera és així, ja que ells es consideren, per sobre de tot, pagesos. Però el fet de no ser propietaris de les terres que conreen i de les cases on viuen comporta alguns trets diferencials que afecten les seves condicions i nivell de vida, de la mateixa manera que ho comporta residir en espais d'hàbitat dispers i sovint aïllat. La condició de no-propietari inhibeix la realització d'inversions en la finca a costa de la seva habitabilitat, des de les reparacions al teulat i els finestrals fins a la instal·lació dels serveis bàsics de la societat del benestar com l'electricitat, el telèfon i l'aigua corrent. Els masovers viuen *a la casa dels altres*. D'altra banda, la condició de no-resident dels propietaris fa que aquests també tinguin pocs estímuls per millorar les condicions d'habitabilitat dels masos i tot sovint només acceptin d'invertir en reformes en moments de canvi de masover. Les condicions d'habitabilitat i confort de les masoveries sovint han estat inferiors als habitatges d'altres grups pagesos.

Alguns indicadors com l'esperança de vida assenyalen que fins a mitjan segle xx les condicions de vida al món rural podien avantatjar, en algun sentit, a les del món urbà, almenys per als col·lectius de treballadors.³³⁸ Ara bé, aquesta situació va tendir a invertir-se durant la primera meitat del segle xx, quan l'esperança de vida urbana va començar a créixer, primer, més ràpid i, després, per sobre de la

338. Dopico i Reher, 1998; Sanz i Ramiro, 2002.

rural. La guerra i la postguerra, probablement, van aturar momentàniament el procés. Tot i la duresa de la vida pagesa, durant els anys quaranta la realitat econòmica de la postguerra donà als masovers una posició d'avantatge respecte altres col·lectius treballadors. Tanmateix, a partir de mitjan segle xx l'evolució general del món rural ja va situar-se de forma sostinguda per sota del món urbà tant en molts aspectes bàsics com l'accés a tot tipus de serveis: electrificació, xarxes de transport i comunicació, serveis socials,... Aquest diferencial avui es coneix com a *penalització rural*.

La presa de consciència d'aquesta situació de desigualtat social i material, juntament amb l'obertura d'oportunitats lligades al desenvolupament urbà i econòmic a partir dels anys cinquanta va propiciar respostes de fuga, tant dels masovers com d'altres grups rurals. Els greuges en les condicions de vida del camp es van expressar a través de l'emigració de les generacions més joves cap a la ciutat. En alguna mesura, això va repercutir favorablement en els qui es quedaven als masos ja que, a partir de la dècada de 1960, van començar a produir-se canvis significatius en les condicions de vida dins la masoveria: va ampliar-se el nombre de masies amb instal·lacions d'aigua dins les cases, la xarxa elèctrica va anar-se estenent en els disseminats i, amb ella, la introducció dels primers electrodomèstics com la nevera o el televisor, es van crear espais nous com la cambra de bany, que implicaren canvis culturals profunds i potenciaren nous hàbits d'higiene corporal,... La disponibilitat d'electricitat i aigua en cases i masos propers van créixer les demandes de millora dels masovers i van fer que molts propietaris hi haguessin de respondre si no volien veure abandonat el seu mas.

L'objectiu d'aquest capítol és descriure, a partir de les entrevistes realitzades, les condicions de vida dels masovers. Tractarem qüestions com la percepció del nivell de vida, la mobilitat de curt radi, l'oci i les condicions d'habitabilitat dels habitatges. Partim de la consideració que les condicions de vida dels masovers i la seva percepció han estat condicionades per la dialèctica i les relacions socials i econòmi-

ques amb els propietaris, però també per les adaptacions culturals d'aquells i una certa assumpció de les diferències socials existents. Com a rerefons una qüestió específica: fins a quint punt, a més de la penalització rural no ha existit també una *penalització masovera*?

Feines a viure. La percepció sobre el nivell de riquesa i benestar material

El sentit i la consciència sobre les condicions de vida ha canviat molt al llarg del segle xx. La percepció que avui tenen els testimonis sobre les condicions en què vivien fa cinquanta o seixanta anys, ha estat redefinida per la seva experiència social i cultural posterior. *Era la nostra forma de vida, i com que no havies conegut res més, doncs, estaves bé.* El seu discurs s'ha anat redefinint i, a voltes, construïnt a posteriori

...tothom estava així, ja no hi paties pas. Ara hi patiries, que veus tantes comoditats; però llavors com que la majoria de les cases era així, poc que hi patíem.

Cal anar en compte, doncs, amb la valoració retrospectiva de les condicions de vida al mas per no caure en anacronismes. La percepció que avui tenen els testimonis sobre les condicions de vida de mitjan segle xix no és gaire falaguera, per bé que alguns reconeixen que la seva perspectiva ha canviat: *Les condicions eren molt poca cosa, però nosaltres hi estàvem tant a gust que ens semblava el cel.* A certa distància dels fets viscuts, i a la llum de les condicions actuals, els últims masovers poden comparar i valorar: *...en aquells moments visquíem molt bé; ara, actualment, havent provat el nivell de vida que tenim ara, vull dir era molt precari...*

El masover era, abans que tot un treballador i la seva qualitat de vida estava molt lligada a les condicions del treball. Molts entenen que la masoveria comportava un sistema de treball explotador: *I et naves complicant la vida tu mateix, et naves explotant tu mateix.* Alguns, però, no van percebre la seva situació fins que van treballar a la fàbrica i es van adonar que *lo del pagès no donava.*

En els records de la seva infantesa i joventut, generalment anteriors a la dècada de 1960, apareix amb recurrència la misèria. *Llavons era una misèria la vida, era una misèria*. Una masovera recordant els avis diu: *sí que eren masovers, però la misèria se'ls menjava pobres*. I un altre testimoni, en referència a la immediata postguerra: *No teníem calés, amb prou feina per menjar*.

No és normal, tanmateix, que patissin gana i les dietes solien diversificar-se depenent de les collites o celebracions tradicionals com la matança del porc i es complementaven amb les peces cobrades per l'activitat cinegètica. Ara bé, en no pocs casos el nivell de vida es trobava al llindar de la supervivència. Molts d'ells, més que sentir-se masovers, es sentien *pobres*. Parlant dels seus antecessors, un masover diu que per totes bandes eren *de famílies pobres*. El seu referent identitari va més enllà que la condició de masovers: eren pobres.

Durant la postguerra tampoc no sembla que patissin fam: *misèria de almenys de cèntims sí, però de menjar no, perquè de menjar ens havíem atipat sempre*. La feina estava assegurada i també el sosteniment. El mas era una garantia i no es podia subestimar: *en aquell moment era un petit element de vida però era un element de vida. M'entens? Amb les experiències de la guerra, entens, que hi havia hagut de l'any quaranta, tot lo que anava que era diguéssim remenava la terra i menjava*. Aquesta percepció és general: *Acabat la guerra va estar molts anys que... visquia més bé el que treballava [al camp] que pas el que tenia d'anar a jornal*. En aquestes condicions, treballar al camp era una garantia també gràcies a la pluriactivitat. En comparació amb la fàbrica, en relació a aquells anys, tenen la percepció d'un avantatge relatiu:

Mira llavons era amb un temps que sincerament tots les guanyàvem negres. Perquè els que naven en una fàbrica també hi guanyaven molt poqueta cosa, i no sé, el que estava a pagès, o més o menys, sempre hem tingut alguna cosa per menjar, que en canvi els altres que no tenien completament re, canvia molt l'assunto.

La manca d'instal·lacions que equipareessin les condicions d'higiene i de confortabilitat del mas amb les de ciutat no van ser percebudes

com a greuge comparatiu fins a temps molt recents. L'expressió *com que ja estàvem acostumats* és recurrent per justificar la manera com durant molt temps es percebia la pròpia situació. Qüestions que avui semblen bàsiques, com el subministrament elèctric o l'aigua potable, havien estat clarament secundàries a l'hora de fer certes valoracions. Com va canviar, doncs, la manera de percebre-ho? Aquí s'hi van conjugar múltiples factors. D'entrada el canvi generacional:

...quan se varen començar a casar les noies ja mai més varen volguer venir a dormir a [nom del mas] perquè a casa seu hi tenien calefacció, a [nom del mas] tenien fred, la roba pesava massa...

L'aïllament físic i el caràcter limitat dels desplaçaments condicionava també la consciència i la percepció dels masovers. La ruptura d'aquesta situació –gràcies a la revolució dels transports, la democratització de l'automòbil, la difusió del televisor i el contacte amb estiuejants procedents de ciutat– va afavorir un canvi de perspectiva i va aportar nous referents comparatius.

La nostàlgia pel passat no és una característica del masover. El gran avenç en les condicions de vida els ha permès apreciar la precarietat, l'explotació laboral i les dures condicions de vida al mas en què es trobaven. Al final la valoració dels canvis és positiva i es percep un progrés més que notable: *Mira hi ha coses que potser han empitjorat, emperò hem guanyat molt, de lo que em sembla a mi, de quan jo era petita amb ara.*

Les condicions d'habitabilitat de les masoveries

D'aquelles habitacions almenos en faríem dues de cada una.

L'espai d'habitació

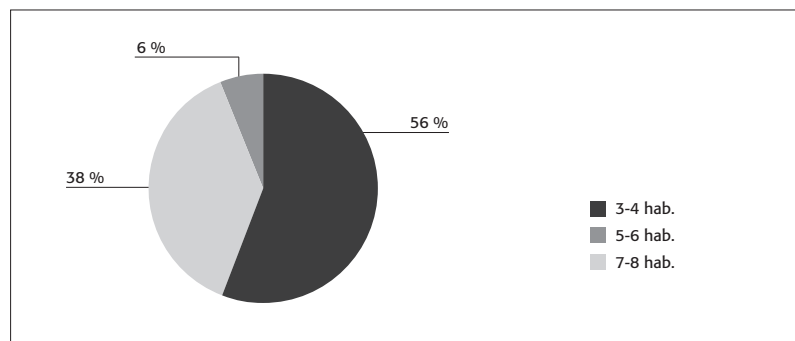
La casa ha estat, per al masover, l'espai físic on ha desenvolupat bona part de la vida quotidiana i també de les activitats laborals; l'ús que n'ha fet ha anat molt més enllà de la seva concepció com a dormitori. L'edifici en sí és un espai mixt de residència i de produc-

ció, i a banda de ser la part més visible del mas, també expressa amb nitidesa el pes del treball en la vida del masover. A més de la família i els treballadors, la casa ha estat històricament compartida amb el bestiar, s'ha utilitzat com a magatzem (per a les eines, els grans, els carruatges,...) i també per realitzar moltes tasques de processament dels cultius i els aliments, des de l'engrunament del blat de moro a l'elaboració del pa.

No hi ha, però, un prototipus de masoveria. Tot i que algunes són de construcció relativament recent, moltes responen a les tipologies habituals de la masia i, de fet, poden procedir d'antics masos habitats per propietaris que a partir d'un determinat moment van deixar de residir-hi. Les masies grans de les planes acostumaven a ser edificis de tres cossos amb planta baixa –on hi havia una cuina-menjador i diversos espais per a ús agrícola i ramader–, un primer pis amb la sala i els dormitoris laterals, i un segon pis ocupat per les golfes o graner. La residència d'un masover de la plana empordanesa fins als anys cinquanta podia ser descrita així:

Hi havia com a totes les cases de pagès pràcticament una entrada molt gran amb una porta que pràcticament, bueno hi entràvem o que hi podia entrar el carro, no l'hi posàvem però hi podia entrar el carro. Hi havia una porta que s'entrava a la cuina i lo demés eren portes de quadres de bestiar perquè antigament sí que con jo encara no era nascut sí que hi havia hagut vaques, abans de la guerra i això sí que n'hi havia hagudes, en temps d'en [nom del propietari], de propietari en [nom del propietari]. I a l'altre costat de la porta de la cuina hi havia allà on teníem els cavalls que sí, que jo encara ho he aconseguit de veure-hi el cavall aquest. Allavors a dintre la cuina hi havia l'escala, que es pujava a dalt. Et trobaves a sobre de la mateixa entrada i hi havia una sala gran, que era com l'entrada de baix, i d'allà hi sortien les cinc portes que eren quatre habitacions i un graner. Vull dir, una habitació a sobre la cuina, l'altra habitació a sobre una quadra,.. vull dir quatre. Les habitacions aproximadament, excepte una, feien uns setze metres quadrats cada una, aproximadament. L'atra no, l'atra era més petita. N'hi havia una altra que era més petita no sé si en feia deu o no sé els que feia; i el graner no sé els que feia, vull dir, era bastant gran.

Gràfic 9.1 Habitacions per masoveria

Font: Mostra a partir de setze cases.

En general les masoveries tenien dues plantes, amb corts per al bestiar a la part inferior i les habitacions al primer pis. Les habitacions solien ser espaioses. Cal tenir present, però, que existia una diversitat important, amb masoveries petites i altres de grans. Més de la meitat dels entrevistats han viscut en cases que només tenien de tres a quatre habitacions, mentre que les masoveries més grans n'arribaven a tenir set o vuit. En determinats moments del cicle familiar podien conviure-hi fins a tres generacions d'una família extensa, a més d'algun assalariat fix.

L'ús dels espais de la masoveria no ha estat immutable, sinó que s'ha adaptat a les necessitats de cada moment. En altre temps havien conviscut persones i animals de tir dins del mateix recinte, però en la generació dels nostres testimonis els animals tendiren a ser traslladats a estables exteriors. Amb l'espai alliberat, els masos esdevingueren més grans.

Una situació peculiar es donava quan els amos es reservaven una part de la casa com a residència temporal. En un mas de les Gavarres l'espai estava bastant mal repartit. Els masovers feien ús del soterrani i el pis de dalt, amb una escala de cargol que els comunicava, mentre que la part del mig era de l'amo. Més tard els *amos* els van fer una habitació nova, per l'àvia, prenent una part del menjador.

En altres casos l'habitatge dels amos estava físicament separat, es tractés d'un mateix edifici o de dos edificis diferents. Quan la masoveria estava integrada dins l'espai de la casa pairal dels propietaris, tant si aquests hi tenien residència contínua com estacional, les condicions d'habitabilitat solien ser sensiblement millors, ja que el masover es beneficiava d'algunes comoditats –com l'electricitat– que els propietaris tenien per a ells. En altres aspectes, però, el fet de compartir la casa amb els propietaris no suposava cap millora. Un mas empordanès on vivien amos i masovers –els quals, a més, eren parents molt propers–, disposava de comuna per als primers, però no per als segons.

En l'experiència dels testimonis analitzats, la voluntat de millorar les condicions d'habitatge i d'accedir a determinats serveis va motivar una certa mobilitat dels masovers. Molts masos de muntanya van ser abandonats aviat perquè, entre altres factors, les condicions de vida eren molt precàries, sense llum elèctrica, aigua corrent, ni una carretera que s'hi acostés. *No s'hi podia arribar a viure*, explica una masovera sobre una masia de les Gavarres. En molts casos, calia sumar-hi una pauta de poc manteniment que els havia anat degradant gradualment, com el mas al qual es refereix la testimoni següent, que va ser abandonat als anys cinquanta:

Una vegada, quan estàvem allà, molt petits, a [nom del lloc], eren cases d'aquelles de fusta, saps? I aquí hi ha un tros que és a terra, allà un altre tros que s'enfonsa,... Bueno, per nar a dormir, teníem una por, perquè pensàvem: "Un rato baixaran els llits a baix". Bueno, i una vegada hi havien uns cavalls i a sobre hi via un llit, hi via un tros de fusta i és clar com que hi vien degoters i tot, no arreglaven res, saps, abans, gaire els amos, i ja estava molt podrit de tant caure aigua, no? I, això, i la meu mare: "No passeu per aquí perquè algun rato caurem a baix als cavalls". I un dia hi va caure ella, tu. Va caure daltabaix. Estava amb estat d'un germà, no sé, dels petits. Caure al mig dels cavalls. I no va passar re perquè no havia de passar, bueno, una cosa desastrosa.

La mobilitat dels masovers va contribuir en alguna mesura, a partir dels anys cinquanta, a millorar l'estat i les infraestructures dels masos perquè, en un context d'escassetat creixent de masovers, els pro-

pietaris estaven interessats en fer el seu mas prou atractiu perquè no quedés buit. També és cert, tanmateix, que sovint el masover havia de renunciar a algunes millores per obtenir-ne d'altres. Uns masovers del Gironès que van canviar de mas el 1959 van abandonar una finca allunyada i de muntanya però que tenia algunes comoditats pel fet de formar part de la pairalia dels amos, i van anar a un mas al peu de les Gavarres, molt proper a una vila industrial, on tenien fàcil accés al metge, al veterinari i a l'escola, per bé que els teulats de la casa estaven més aixafats, no hi havia ni comuna, ni lavabo, ni dutxa, i el subministrament elèctric era dolent.

Quan va venir la llum. Les noves formes d'energia

Entre les noves formes d'energia que s'han estès durant el segle XXI, probablement cap no ha tingut el nivell d'incidència, almenys pel que fa a l'habitatge, de l'electricitat. Tot i que ja feia dècades que les primeres ciutats europees disposaven de xarxa pública, a Espanya i, en concret, al camp català, tardaria encara força temps a arribar. De fet, la major part dels masovers entrevistats han crescut sense conèixer l'electricitat. Pocs masos la tenien assegurada abans de la dècada de 1950, i molts no la van tenir mai mentre van estar ocupats per masovers. Cinquanta anys separen els primers que donen constància de gaudir-ne (1926), dels últims en instal·lar-la (1975). L'any d'arribada del corrent elèctric és sempre un any clau en les seves vides: *A partir de l'any que es va morir en Franco. Va venir la llum. A llavors ho dèiem. Va ser una casualitat.*

Per molts (més de la meitat dels testimonis que ho recorden) fins ben entrats els anys seixanta la forma més habitual d'il·luminació encara era la llum natural i, en la seva absència, els llums de carbur, petroli o oli, el foc i les espelmes:

Els deures els he feiem amb un llum de carburo o llum d'oli o llum de petroli d'aquells que anaven amb ble aquell temps. El llum d'oli que també anava amb un ble, eh! Això és l'única llum que teníem perquè en el mas no hi havia ni aiga corrent. Ni havia llum, ni res de tot això.

El llum de carbur o petromax va ser utilitzat fins ben entrats els anys cinquanta, quan començà a ser substituït pels llums de gas. El primer aparell de gas –*un llum d'anar a caçar cargols*– que es cargolava al damunt d'una ampolla, va ser molt ben rebut, i va ser la forma d'il·luminació més estesa fins als anys seixanta.

Quan va sortir el primer llum de gas, amb la camiseta i amb la bombona de gas, nosatros semblava que érem al cel, allà dintre a la nit. Allò que quedava una habitació ben clara, semblava que érem al cel, vull dir. I bueno, acostumats, és clar, acostumats amb l'altre classe de llum que hi havia abans...

Els anys seixanta també van representar el declivi de la llenya i del carbó vegetal com a combustibles. Fins llavors, el mitjà més habitual per escalfar la casa havia estat la llenya o les feixines, fetes sovint amb les deixes del bosc de l'amo. L'aigua s'escalfava en un perol sobre el foc i, per cuinar, també s'utilitzaven uns fogons que anaven amb caliu de la llar o amb carbó. El gas butà va suposar un canvi d'hàbits que va capgirar uns usos ancestrals al voltant de les cuines de llenya. En els nuclis rurals, però, el foc de llenya va perviure durant més temps per calefacció, ja sigui només l'espai de la cuina o bé amb un sistema integrat distribuït per radiadors.

És a partir de la dècada dels seixanta, doncs, quan molts masovers van veure arribar les línies elèctriques. La introducció del corrent elèctric fou una innovació important. Molt pocs en tenien quan eren nens. Entre les excepcions, un masover del Pla de l'Estany va viure amb llum des dels quatre anys perquè el propietari, que tenia la casa pairal al costat, *es va pagar la línia ell des de la central perquè li portessin la llum*. En una altra pairalia del Montseny se la produïen ells amb una turbina a 220v ja a principis dels quaranta i arribava també a les masoveries annexes. Un darrer mas, des de 1948 produïa electricitat amb la turbina d'un molí i la subministrava a tot el poble d'Albanyà a una potència de 125v. D'aquesta innovació se'n derivaren molts altres canvis en la forma de viure. Fou en aquest moment quan es començaren a adquirir els primers electrodomèstics i productes de

consum associats: la planxa i la nevera elèctriques, la rentadora –a partir dels anys setanta–, el televisor, el motor elèctric per derivar l'aigua cap a la casa,...

No tots esperaren a l'arribada del subministrament elèctric per adquirir els primers electrodomèstics. A partir dels anys cinquanta ja s'havia fet habitual, com a mitjà de comunicació social, la ràdio o transistor per bé que uns pocs en tenien abans de la guerra. Quan el corrent elèctric encara no estava assegurat es feia funcionar amb piles, bateries o un petit motor. Més tardanament es van generalitzar la televisió i la nevera. Una tercera part dels testimonis van comprar un televisor durant els anys seixanta i la resta ho féu posteriorment. El telèfon va ser l'última de les grans innovacions que va arribar a les masoveries. No es va generalitzar fins als anys vuitanta, amb l'impuls donat per la Generalitat de Catalunya, i en la meitat dels casos analitzats van haver d'esperar fins ben entrats els noranta.

L'electricitat també es va utilitzar per finalitats de tipus productiu. En un context d'especialització ramadera i de desenvolupament de la indústria lletera, la connexió a una xarxa elèctrica suposava la possibilitat de mecanitzar algunes tasques i de millorar les condicions de producció de la llet. La munyidora mecànica és present en molts relats testimonials, al costat de la nevera i el motor elèctric per bombejar aigua. A partir dels seixanta, doncs, el subministrament elèctric per a les masies esdevingué un factor essencial en el mercat de masoveries. Entre els nous requisits que els masovers exigien figurava, en primera instància, l'electricitat. Però si la manca de connexió elèctrica podia ser motiu per no entrar en una masoveria, la dificultat d'obtenció d'aigua va ser una causa d'abandonament, com es veurà tot seguit.

Com els gats. L'aigua i les pràctiques higièniques

La disponibilitat d'aigua per a usos domèstics ha estat, fins a èpoques recents, una preocupació important i un problema quotidià del

Dona del mas
La Capellana
(Torroella de
Montgrí,
Baix Empordà)
traient aigua
d'un pou.
Autor desconegut.
Data
desconeguda.

*era el més pesat que hi via perquè havíem d'anar a buscar l'aigua... inclús hasta per beure! Anàvem a l'Horta d'en Reixach, un càntir cada un. Jo hi havia anat més de deu vegades. Un càntir a cada costat i apa!, amunt va. Aquesta dificultat s'agreujava encara més en alguns masos de muntanya. Tant si era per a la higiene personal, per a la cuina o per rentar la roba –a les basses dels rius, en viviers o safareigs–, tot representava un esforç considerable: *La marededéu allavons estava molt malament això de l'assunto de l'aiga. Perquè havíem d'anar a rentar al riu.**

No sempre les masoveries disposaven d'infraestructures suficients (pous, mines, canalitzacions,...) per obtenir i canalitzar l'aigua cap al mas i cap a l'interior de la casa. Només els millors masos –i sobretot aquells on encara hi habitaven els amos– tenien instal·lacions que feien arribar l'aigua fins a l'interior de la casa des d'una mina o deu pròxima. En la infantesa i joventut de molts testimonis, s'utilitzaven galledes per extreure-la de pou per a consum propi i del bestiar. Però no sempre es disposava de cisternes, fonts, mines, o pous propers,

pagès, sobretot en èpoques d'estiatge. L'aigua és un bé preuat, tant per necessitats fisiològiques derivades de l'alimentació humana i animal com per altres pràctiques culturals com el rentat de roba o la higiene personal. L'accés a aquest bé ha influït recíprocament en aquestes pràctiques, al mateix temps que les formes culturals han anat evolucionant cap a taxes de consum més elevades.

El transport de l'aigua fins a la casa ha estat secularment una tasca enutjosa per als habitants dels masos: *l'assumpte de l'aigua*

els quals, a més, sovint s'assecaven durant el període estival. Llavors l'aigua s'havia d'anar a buscar amb un carro i un animal –usant galledes, cossis o bocois– a la riera més pròxima, que es podia trobar a certa distància mas.

Per portar l'aigua a dins la casa calien inversions importants que, en principi, el masover no estava en condicions de fer. Tanmateix, al llarg del segle xx i, sobretot, a partir dels anys cinquanta l'aparició de materials barats com les mànegues de goma va permetre d'afrontar unilateralment la realització d'instal·lacions rudimentàries per disposar més fàcilment d'aigua:

Però no teníem pas ni aigua ni res. Després, mira, ens ho van anar fent això, amb les mangueres a lo primer... això aquests tubos, vam portar l'aigua en aquí.

Una altra masovera que va instal·lar l'aigua a la casa l'any 1972 explica una pauta similar:

I allavons vam comprar quatre o cinc-cents metres de goma, vàrem fer fer un dipòsit [...] i ho vam recollir l'aiga allà. I allavons allà hi vam fer un abeurador pel bestiar i allavons vam posar una instal·lació i vam tenir l'aiga a la casa mateix.

Les pràctiques higièniques depenien de la disponibilitat d'aigua. Fins que aquests canvis no arribaren, doncs, les pràctiques de neteja corporal eren prou escadusseres:

Oh! banyàs, allavons, i rentàs, al millor hi havia pas dutxa. A rentar un xic la cara com els gats.

El bany no era un hàbit estès entre els testimonis, per bé que sembla haver-se produït un cert canvi durant el primer terç del segle xx favorable a la higiene. L'àvia d'un masover li deia a aquest, mentre es dutxava amb galledes: *Això que fas et matarà! Un altre dia ja ho veuràs, no et tindràs dret.* En la generació dels testimonis, les pràctiques higièniques de neteja s'havien estès més, malgrat les dificultats. Per rentar-se utilitzaven qualsevol habitació o una quadra amb recipients

especials i de diferents mides segons les necessitats específiques. A l'estiu les condicions meteorològiques afavorien i exigien una pràctica higiènica més freqüent, a causa de la calor, i s'aprofitaven els rius, safareigs i basses. En canvi, a l'hivern implicava més molèsties, i la pràctica era més intermitent. Se solia utilitzar, quan s'esqueia, una ollada d'aigua calenta abocada dins un cossi de zinc, un gibrell o una palangana gran de plàstic: *...amb una galleda i la mainada els posava amb un cossi ben despullats i au allà a rentar.* També s'utilitzaven espais com la cort de les vaques a l'hivern perquè s'estava més calent.

La cambra de bany va estar absent durant gran part de la vida dels entrevistats. Els primers vàters i dutxes són de principis dels seixanta, però de fet no es construïren fins que arribà la canalització de les aigües del poble i, per això, no va ser fins a moments relativament recents que les masoveries van començar a disposar-ne. Fins ben entrats els anys cinquanta era molt habitual *d'anar al camp* per evacuar. *Mira, l'assunto del lavabo havies d'anar allà on podies i sanseacabó! Sí, això és lo que passava. Les cases de pagès té això, sí.* La comuna tampoc no ha estat un element secular del mas. Es va introduir en les masoveries sobretot a partir de la dècada de 1950, tot i que alguns masovers entrevistats en disposaven ja abans de la Guerra Civil. Els que la tenien de primera hora, molt sovint utilitzaven espais situats a l'exterior de l'habitatge, al costat o dins de les corts de vaques o d'altres animals, en petites cambres. No sempre, però, era utilitzat habitualment per tots els residents: *Hi havia la comuna del terrat, que l'avi sempre hi anava. Hi trevíem el suc i, tot anava aixís.* En un mas empordanès, quan els nous masovers hi arribaren, el 1948, la trobaren inutilitzable: *havíem d'anar, aixecant-se i anar a fora, imagini's com estàvem.* La comuna, que en ocasions desguassava directament a les corts tenia, entre altres funcions, aprofitar les deposicions per abonar l'hort:

Hi havia la comuna i allà l'havíem de treure, amb una semal. [...] Això cap a l'hort quan plantàvem les cols, eh, ja ho crec! Enxiscar, se'n deia

D'obres no se'n feien pas gaires. Les reformes a la casa

Les noves exigències d'habitabilitat de les masies van traduir-se, en alguns casos, en reformes dels edificis per tal de crear nous espais –la cambra de bany– i d'adaptar-los a les noves necessitats de consum. Els usos dels espais de la masia no són immutables i, de fet, al llarg de la vida dels testimonis varen anar modificant-se significativament. Les reformes, que afectaven en algun cas l'estructura de l'edifici, requerien tant del suport econòmic del propietari com del seu permís. Això ho convertia en un àmbit de tensió entre el propietari i el masover. Generalment, les reformes portades a terme pel propietari no anaven més enllà del manteniment mínim de l'edifici. En un mas empordanès habitat per la mateixa família des de finals del segle XIX, els masovers tenien la sensació que no s'havien fet reformes al mas des que es va construir, al segle XVII. Molts havien perdut consciència d'haver fet mai obres, almenys fins als anys seixanta: *D'obres no se'n feien pas gaires en aquell temps... Lo just, lo més just i prou, algun teulat i prou. Un masover, per exemple, recordava haver sentit que s'havien fet reformes importants en època dels seus avis després de demanar-ho insistentment al propietari:*

...el menjador també el vàrem fer quan hi havia la meva àvia, els meus avis, doncs, que portaven el rem. No n'hi havia de menjador a aquella casa i vàrem fer el menjador i ja li demanàvem a l'amo.... [...] I bueno, i demana-li, i demana-li, li tornàvem demanar un altre moment: "I bueno, el menjador, que estaria molt bé en allà". [...] I un dia [l'amo] hi va anar-hi allà amb la tartana, no sé, bueno, va venir a casa i jo sempre hi he vist de menjador. Això era abans de néixer jo segurament. Amb la tartana allà i quan marxava diu: "Bueno, doncs així, diu, feu el menjador". Però saps, quan ja pujava a la tartana, que no es via pas aclarir res, diu: Bueno, doncs, feu el menjador i enrajoleu-lo". I va quedar... era petit, però era un menjador que estava bé.

Ja abans de la guerra, i durant la República, alguns propietaris havien fet reformes que milloraven les condicions d'habitabilitat de les seves masoveries, decisió que s'ha relacionat amb els principis d'un

cert catolicisme social.³³⁹ La família d'un testimoni, per exemple, va disposar d'aigua potable dins la casa mercès a la inversió realitzada el 1931-32 pel propietari –el major contribuent provincial per rústica– per instal·lar-hi canonades i una cambra de bany. En la majoria de les situacions, però, qualsevol millora exigia àrdues negociacions amb el propietari i sovint el masover acabava assumint una part significativa del cost de l'obra. En algun cas el masover confiava que, havent-lo d'indemnitzar per les obres fetes, l'amo li acabaria venent la casa. Les respostes davant la demanda de fer obres podien variar: des del propietari que en pagava una part, al que no pagava res ni tampoc deixava fer, passant pel propietari que donava permís al masover però no hi contribuïa. Aquesta última posició sembla que va ser la predominant en l'experiència dels testimonis i, a vegades, va anar acompanyada del manteniment d'una renda baixa, en compensació.

Jo considerava que el plan simbòlic que pagàvem era una misèria i per això vull dir jo vaig fer millores a la casa pagant-te-me-les jo, com arreglar la cuina, fer-me el quarto de bany al final ben fet a dalt, tota la instal·lació aquesta del llum. Perquè, vull dir, si és que s'ha de dir, pagàvem 36.000 pessetes l'any. Això a l'any 80, per dir algo. 36.000 pessetes per una casa enorme com era, vull dir, jo considero que llavors era un regal.

Els anys seixanta i sobretot setanta van ser una època de reformes intenses, la més important de les quals fou la instal·lació de l'electricitat. A més de reformes a les cuines i construcció de cambres de bany, diversos masovers expliquen que es va fer una nova pavimentació a les sales i habitacions, ja fos amb ciment pòrtland o amb rajoles i mosaics. Altres van fer coberts per guardar la palla. En la majoria de casos, però, les obres tenien un caràcter efímer i circumstancial, per la provisionalitat del masover i a la resolució de la negociació amb l'amo:

339. Vegeu el cas de Pelayo Negre estudiat per Saguer, 2007: 299-302.

Mira, les desavantatges és això que dic, que no pots fer mai les coses com tu vos. Si en aquí hi hauries de fer-hi, bueno, lo que t'estava dient, un quarto de bany, que no ens el va fer mai, i el meu home quan se va casar al cap de poc temps ja va fer una dutxa allà amb un racó i una cortina i un calentador per l'hivern. A l'istiu ja no en necessitaves perquè teníem el dipòsit que ens anava... l'aigua que ens anava amb un dipòsit i l'istiu ja sortia calenta. Doncs i no estava d'històries de fer obres, eh!, va fer una quadra de porcs.

Una altra masovera també remarca aquest caràcter provisional de les obres realitzades pel seu marit, que era paleta, en una casa que no era –i aquest és un argument central– de la seva propietat:

El meu marit va ser el que va posar la llum, i bé o malament va posar l'aigua a la cuina. Sempre havíem de córrer amb la galleda en el pou. I això ho va fer molt rudimentari, però ho va fer-ho. Vam tenir una dutxa i va moure una mica, però és clar, tampoc va fer un quarto de bany ni una cosa ben feta perquè llavors eren uns diners que feies en casa dels altres

La gradual davallada de la renda percebuda pels propietaris agraris va limitar la disponibilitat d'aquests per realitzar inversions que semblaven difícilment recuperables, fins al punt que molts van preferir que el mas es desocupés i posar en venda les cases abans que gastar recursos en millorar la confortabilitat dels habitatges. Un testimoni ens confirma el clima de decadència general creat per la resistència dels amos a fer reformes:

Els propietaris cada dia han nat més malament pels masovers. Tothom s'ha espavilat com ha pogut per posar-se amb allò, i els masovers qui havia antes, tots estaven malament. No... el propietari va volguer viure hasta que va poguer, no va fer obres a les cases, les cases se cavien, no hi via vàters, i no hi via bones comoditats i, sincerament, la persona al dia d'avui ets d'anar millorant si pot ser.

La instal·lació elèctrica és una d'aquelles obres que va portar a més disputes. Un testimoni afirma que al propietari, tot i ser *molt bona persona*, no li va semblar necessari posar l'electricitat, i va ser la seva dona qui prengué la iniciativa d'intervenir davant la mestressa per

dir-li que *no podia ser que a l'època que estàvem nosaltres estiguéssim sense electricitat*. L'amo d'una altra finca va prometre als masovers, abans que aquests hi entressin, el 1961, que els posaria l'electricitat, però van haver d'esperar anys per veure acomplerta la promesa i encara després d'amenaçar amb la seva marxa. Una altre, davant la negativa de l'amo a pagar-ho, va acordar com a solució que si el masover es feia càrrec de les obres tenia dret a rebre una indemnització en cas de desnonament. Encara avui, davant l'estat d'enrunament de part del teulat de la casa on viu, una masovera exclama: *Sembla ser que no volen gastar un duro per fer reformes!* En el seu cas, les possibilitats de reconversió urbanística del mas han generat un conflicte amb els amos, que els voldrien desnonar sense que els costés massa, fet que repercuteix clarament en el manteniment de la casa.

Seguretat social

Amb anterioritat al segle xx, en el món rural existien diverses fórmules de protecció davant la malaltia i l'envelliment. A més de les institucions caritatives procedents de l'Antic Règim –moltes de les quals van quedar dissoltes o es van veure afectades per la legislació liberal–, en el segle xix es desenvoluparen diferents mutualitats de previsió, moltes d'elles d'àmbit estrictament local i sota l'advocació d'un sant o santa, que tenien per objecte sufragar l'atenció mèdica dels associats, proporcionar un subsidi per incapacitat transitòria i assegurar una pensió de jubilació. Segons Martínez Quintanilla, el 1865 la província de Girona tenia quaranta-vuit entitats d'aquests tipus.³⁴⁰

L'administració estatal no va començar a intervenir en aquest àmbit fins a dates molt tardanes. El 1900, amb el *Seguro de Accidentes de Trabajo*, es va crear la primera assegurança social obrera, i el 1903 l'*Instituto de Reformas Sociales*, que va ser el precedent de l'*Instituto Na-*

340. Martínez Quintanilla, 1865: 103.

cional de Previsión, de 1908, primera institucionalització de la previsió social a Espanya.³⁴¹ La II República, que en la Constitució de 1931 (art. 46) assumia l'obligació regular la protecció social, va començar un procés de desenvolupament legislatiu que va ser interromput per la Guerra Civil. Per això la veritable expansió de les assegurances socials obligatòries va prendre volada posteriorment, en el període comprés entre 1938 i 1963. Entre les mesures destacables d'aquest moment cal esmentar el règim de subsidis familiars (1938), l'assegurança per la vellesa (1939), l'assegurança per malaltia (1942), el règim d'assegurances socials agropecuàries (1943), l'assegurança obligatòria de vellesa i invalidesa (SOVI) (1947), el *Seguro Nacional de Desempleo* (1961) i les *Mutualidades Nacionales de Trabajadores Autónomos* (1962).³⁴²

La diversitat d'assegurances obligatòries, però, oferia un ventall insuficient de prestacions i provocava considerables discriminacions entre treballadors. Per racionalitzar-ne la cobertura i la gestió, el 1963 va publicar-se la *Ley de Bases de la Seguridad Social*, amb l'objectiu d'implantar un model unitari i integrat de protecció social, amb una base financera de gestió pública. Aquesta *Ley de Bases de la Seguridad Social*, reformada en successives ocasions, juntament amb el Reial decret llei 36/1978 i la Llei 26/1985 van ser els instruments legislatius que establiren un tractament diferenciat per a la població agrària. Tenien en compte tant els riscos socials i les contingències derivades de les condicions de treball específiques, com la dualitat entre fix i eventual i la distinció entre treballadors per compte propi i per compte d'altre.

En les entrevistes realitzades els masovers parlen de les prestacions socials i les assegurances molt superficialment, com si es tractés d'una qüestió secundària. Algun testimoni precisa que abans de la guerra no pagaven res i que no va ser fins després que van començar a cotitzar. En el seu relat les primeres cotitzacions apareixen a finals dels

341. Montero Garcia, 1988: 17.

342. Montero Garcia, 1988: 64.

quaranta i principis dels cinquanta, coincidint amb la implantació de l'assegurança obligatòria de vellesa i invalidesa (SOVI). *Sí, quan arribaves a ara no sé si eren setze o divuit anys, havies de pagar la Seguretat Social. Sí, jo hi he pagat tota la vida.*

Dels trenta-nou entrevistats només dotze, parlen d'algun tipus d'assegurança social, mèdica o assistencial. D'aquests, una majoria, el 67%, cotitzaven a la Seguretat Social i només alguns d'ells, un 17%, no hi cotitzaven, però pagaven algun tipus d'assegurança privada: *llavors jo tenia un seguro de clínica i per metges i tot això, i avall. [...] El vaig tenir fins ara quan me vaig jubilar, quan em vaig jubilar el vaig deixar.* Per bé que el conjunt de la família treballés en la masoveria, l'obligació de cotitzar era interpretada de forma diferent segons el sexe i el paper dins la família. Una masovera explica que el seu home havia cotitzat des de jove, a partir de 1950-55, però que ella no ho havia fet mai:

De cara a la jubilació, bueno el meu marit pagava una cosa, sí, ja de molt jove. Jo no, no havia pagat mai; que ja hi havia dones que pagaven, diem-ho aixís, però jo no, no, mira, no havia pagat mai. Però el meu home sí, ui, va ser com una obligació...

Algunes dones no van cotitzar a la seguretat social fins que el marit va morir. Una masovera va començar a pagar quan ja tenia cinquanta anys, els últims quinze de la seva vida legalment activa, per assegurar-se una pensió de jubilació de caràcter contributiu. Una altra masovera explica que només havia tingut una assegurança mèdica privada –que encara manté– fins que el 1998, ja vídua, va donar-se d'alta perquè va posar-se l'explotació a nom seu:

La Seguretat Social des dels quaranta-vuit anys, perquè abans pagava, o encara ho estic pagant, un seguro privat. Però llavors, quan va morir el meu home, doncs, vaig haver de donar-me d'alta a la Seguretat Social per portar l'empresa.

Diversos entrevistats es refereixen a l'existència d'un encarregat a cada municipi per al cobrament de les cotitzacions públiques. En

algunes localitats aquesta tasca es feia a través del sindicat vertical, la *Hermandad de Labradores y Ganaderos*. I va ser en qualitat de president d'una secció local d'aquesta entitat que un testimoni va veure's implicat en aquestes tasques:

Em volien fer ser d'ajuntament. No vaig voler ser mai. Allavons varen dir que havia de ser president del sindicat, perquè portava molta terra; vaig pensar que poder sí, i m'hi vaig ficar, i millor que no m'hi hagués ficat, perquè hi ha persones en aquest món molt, molt difícils, perquè vegades em venia una persona diguent de que confirmessis que ell estava al corrent de pago de la Seguretat Social, i no hi estava, i és clar, i amb això vaig renyir amb dugues persones, perquè no vaig voler firmar que estaven al corrent de pago, perquè no era veritat, perquè si una persona no està al corrent de pago de la Seguretat Social, tu que ets president d'aquella entitat, no pots firmar, i ja està.

Paral·lelament, molts masovers, un 42% aproximadament, tenien una mútua mèdica o un metge aconductat. La conducta era una fórmula consuetudinària de concert amb un metge concret o un apotecari per a la prestació dels seus serveis professionals mitjançant una retribució mensual o anual: *la conducta, deu pessetes cada mes pagàvem [...] Ara va pel seguro, però abans no, havies de pagar en la conducta en el metge, sí.*

La cobertura sanitària d'uns pocs testimonis també cobria serveis privats. Les clíniques més esmentades són la Clínica Girona i Clínica Bofill, ambdues de la ciutat de Girona. Curiosament aquests centres assistencials estan encara avui situats molt a prop de la plaça del Lleó, el principal espai de mercat durant les dècades de 1940 i 1950. Fou a partir dels anys seixanta quan aquest tipus d'assistència i assegurança mèdica va prendre volada. El naixement dels fills podia ser un bon moment:

El meu sogre va dir, diu: "Goita tu no tindràs pas a...", quan via de tenir en Jordi, "tu no el tindràs pas a casa", diu, "perquè experiència de la meva dona que se va morir amb tots dos... que es va morir amb el tenir els fills", diu: "tu aniràs a Girona, a la clínica". Llavons ja ens vàrem puntar, ens vàrem puntar i tots els nens han nascut la clínica, tots quatre.

La mobilitat de curt radi: bicicletes, motocicletes i automòbils

Els habitants dels masos, necessitaven fer un seguit de desplaçaments, més o menys periòdics, tant per satisfer les necessitats familiars com les de l'explotació: comercialitzar productes diversos, complir amb els preceptes religiosos, mantenir la xarxa de relacions socials, ... També els nens per anar a escola, en moltes ocasions, havien de realitzar desplaçaments considerables. Alguns masovers vivien en situacions de veritable aïllament, fins al punt que passaven setmanes senceres sense veure ningú de fora de l'àmbit familiar i veïnal. No calia que es tractés de masos de muntanya. Un testimoni de la plana del Baix Ter ho explica recordant la seva infantesa:

...passaves setmanes enteres que, a part d'un pagès que passés per allà amb el carro, poc que veies a ningú més. Nosatros érem criats al mig del camp i al mig de les bèsties i pràcticament i prou. Al mig dels animals que nosatros cuidàvem i el camp.

La mobilitat i l'accés a les xarxes de transport és un element central en les condicions de vida del món contemporani. Durant una bona part del segle xx –almenys la primera meitat– el mitjà de transport més habitual en el món rural fou el carro o la tartana amb tracció animal, sigui de burra, matxo, euga o cavall. Els transports públics –l'autobús de línia o el ferrocarril– només estaven a l'abast d'una part de la població rural, aquella que residia prop de la xarxa de carreteres principals i de les estacions ferroviàries. Per una part important de la ruralia gironina el transport públic era poc assequible i s'utilitzava de manera molt ocasional, de tal manera que els mitjans de transport tradicionals van ser els predominants fins als anys cinquanta.

Els masovers entrevistats, tanmateix, han estat testimonis actius de la revolució en el transport privat que va accelerar-se a partir dels anys seixanta, quan es van començar a generalitzar i democratitzar els vehicles a motor. Si bé dins la comunitat pagesa, especialment entre els propietaris, els primers vehicles motoritzats es van adquirir

abans de la guerra, la majoria dels masovers van arribar-hi posteriorment, després de recórrer tot un *cursus honorum*: de la tartana a la bicicleta, després a la motocicleta –en molts de casos un ciclomotor– i finalment l'automòbil.

Els mitjans de transport habituals per fer desplaçaments a mitja distància fins als anys seixanta encara eren de tracció animal: *no teníem cotxe, teníem tartana*. Fins a mitjan cinquanta, la bicicleta tampoc va estar a l'abast de tothom. En molts casos es compraven de segona mà i amb esforços econòmics considerables. Tres entrevistats, essent encara adolescents, es compraren la bicicleta durant la República o inicis de la postguerra. Un testimoni explica que *abans, tenir bicicleta també era una cosa grossa*, i assegura que *costa menys ara tenir cotxe que llavors tenir bicicleta*.

L'adquisició de la primera bicicleta, però sobretot la irrupció de les primeres motocicletes i ciclomotors, suposaren un autèntic alliberament per al masover. Gràcies a la moto, un testimoni explica que va començar a treballar les terres de la que seria la seva nova masoveria

La bicicleta va tenir gran importància per millorar la mobilitat de molts masovers. El primer de l'esquerra és el masover de can Reixach (Sant Gregori, Gironès).
Autor:
Valentí Fargnoli.
Data: 1929.

abans de desplaçar-s'hi a viure. La moto també va ser un mitjà per ampliar el coneixement sobre masoveries vacants i, per als joves, la possibilitat d'ampliar el radi de les activitats d'oci i lleure, des de les festes majors i aplecs fins al turisme a curta distància o les anades a la platja. La moto esdevingué aviat un element imprescindible per al festeig, així com per accedir al mercat.

Els anys seixanta foren el moment d'adquisició dels primers turismes per part dels masovers. Van ser una eina de treball tant com de transport de persones. Molts masovers van tenir com a primer automòbil un Citroën, la *tartana dels pagesos*, que els servia, entre altres, per portar xurmers o porcs, per anar a cacera amb els gossos, o per anar a mercat a vendre fruita, verdura, conills i ous. De set entrevistats que recorden la data d'adquisició, la mitjana se situa a 1966, dins un rang que va de 1960 a 1975. Un dels fets més valorats de tenir cotxe és que permetia desplaçar-se al metge si hi havia una eventualitat que ho requerís. El cotxe, però, a diferència del transport a dues rodes, exigia uns camins en millors condicions. Per això l'expansió del transport motoritzat discriminà aquelles masoveries que no gaudien d'un fàcil accés.

A més del Citroën, entre els automòbils més utilitzats trobem els models de la fàbrica de la SEAT –el 850, el 1500 i el 600– i els Renault –amb l'R-6, l'R-4 o 4L i l'R-12. Un dels testimonis de major edat també recorda que conduïa un Hispano-Suïssa. Entre les motocicletes hi havia *vespes*, *lambrettes*, *guzzis* i *peugeotos* i *mobylettes* entre els ciclomotors.

Cal destacar, també, que la majoria de masovers s'incorporaren tard al món del motor. Alguns d'ells es van treure el carnet de conduir a una edat relativament avançada, entre els trenta i els seixanta anys. Formen part d'una generació que va viure els canvis en el transport en primera persona. Algunes masoveres també van treure's el permís de conduir –sempre amb un mòbil concret: ajudar a l'explotació, tenir cura de familiars malalts, fer mercat,...– però a diferència dels homes, un nombre elevat no va arribar-ho a fer:

Quan jo em veia amb cor de treure el carnet, no em veia amb cor de poder comprar un cotxe, dient la pura veritat, perquè hem anat visquent... No hem passat mai gana, diem [riu], emperò no ens en ha sobrat. Llavors ja varen venir la mainada, els vells, ja la gran ja es va treure carnet, perquè aquesta sí, així que va tenir l'edat, ja vàrem mirar de que es tragués carnet, després ja en va treure el noi, ja varen tenir ells cotxe i...

La revolució en el transport, paral·lela a la de la maquinària agrícola, va suposar per al masover una forma de sortir de l'aïllament en què es trobava i un mitjà d'emancipació que el situava en millors condicions davant del propietari. A més, doncs, d'augmentar el flux de desplaçaments dins el món rural, l'accés a aquest bé de consum portava implícit pel masover també un cert estatus o assoliment d'un cert nivell social i benestar econòmic.

Oci i lleure

El temps d'oci era gairebé inexistent per als masovers. L'aïllament, la feina als camps i la cura dels animals, els convertia en uns treballadors molt centrats i limitats en el seu i pel seu mode de vida. Els masovers podien ocupar completament el seu temps amb les feines relacionades amb l'explotació i l'habitatge. Aquestes activitats eren les que originaven la major part de pautes culturals que estructuraven la comunitat rural i el veïnatge.³⁴³ Com no hi havia segmentació física entre hàbitat i lloc laboral, tampoc n'hi havia en el temps. En la vida del masover no hi havia horaris laborals. La feina s'introduïa dins el mas i la família de manera que no se sabia on començava i acabava. Dit d'altra manera el lleure es presentava indèstriablement unit al treball, era l'altra cara de la moneda.

Les estones d'oci i lleure s'associaven a les festes i els aplecs, que complien una funció molt important a l'hora de definir les relacions entre masos, reforçar la cohesió i conformar una identitat local o

343. Sancho, 1997: 186.

comarcal. Aquesta es construïa en els espais de sociabilitat generats en fires, mercats, cafès, botigues, festes, aplecs, funcions religioses, balls, teatres i més endavant el cinema i el futbol. D'aquesta manera les comunitats rurals conformaven una certa àrea cultural amb la possibilitat de conservar un complex sistema de ritus d'adhesió que ajudaven a mantenir la comunitat, independentment dels conflictes. Aquesta qüestió, la identitat cultural dels nuclis rurals no va poder ignorar els canvis socioeconòmics i de globalització començats als anys seixanta. Després d'una certa pèrdua de població de les àrees rurals, inclosos els masos, a partir dels anys vuitanta es produí un cert redescobriment dels espais rurals que implicaven noves pautes de creació d'identificacions amb el medi i els pobladors. L'entrada a la Unió Europea, així com els processos de mundialització del mercat, l'extensió de les comunicacions i noves pautes alimentàries van donar lloc a processos sincrètics amb elements d'aculturació urbana que van trencar els límits rurals tradicionals.³⁴⁴

Les activitats d'oci en la vida del masover es focalitzaven més intensament durant la joventut i en l'època prematrimonial. El ball era tot sovint un lloc de festeig, coneixença i relació social que trencava amb la quotidianitat i que permetia, sobretot als joves, certes llicències socials i sexuals. Les festes solien ser un lloc on s'establien contactes de persones de totes edats i plataforma i escenari pels futurs matrimonis que, en aquest *mercat*, podien trobar-se o iniciar relacions a través del ball, afavorint l'intercanvi i evitant l'endogàmia. Sobre els balls un testimoni afirma que abans dels anys quaranta hi havia balls a cada veïnat, però que a partir d'aquesta època *ja no n'hi havia de balls de pagès*.

D'altra banda, el ball tenia una sèrie de codis de conducta i unes regles acceptades i consensuades per la comunitat, com la divisió de gèneres, la petició de ball pel noi a la noia i tot un complex llenguatge simbòlic com la repetició de balls per anunciar les parelles fetes.³⁴⁵

344. Sancho, 1997: 187-188.

345. Roigé i Estrada, 2008: 280-281.

Les festes i aplecs on acudien els testimonis, celebracions moltes d'elles lligades als calendaris agrícoles, solien coincidir amb una certa constel·lació de llocs relativament propers i amb els quals mantenien vincles socials, molts d'ells familiars. La festa implicava, en certes ocasions, dinars familiars i trobades amb la parentela. A les festes hi solien anar a les tardes i alguns havien de tornar aviat, cap a les sis de la tarda, per munyir les vaques o conduir els bestiar. Gairebé tots hi participaven com a espectadors, per bé que alguns testimonis havien col·laborat en l'organització de les festes.

Els dies de festa o el diumenge, dia de descans per excel·lència, eren aprofitats per realitzar activitats que trenquessin la monotonia de les feines del camp i que permetien la socialització i intercanvis de tot tipus. S'anava a missa, a fer el vermut o a cacera:

Sí, a vegades, s'hi anava al dematí. Llavors tenia bicicleta; llavors baixava a l'ofici que el feien a les onze. Ja tenia temps d'anar a matar un parell de tudons. Llavors n'hi havia molts i no havies d'anar gaire lluny i, llavors, la tarda, a vegades havent dinat, hi tornava un rato.

També, s'invertia el temps de lleure en excursions de curt recorregut. Uns masovers de l'Estartit, per exemple, solien fer berenades a la platja els diumenges d'estiu:

El diumenge a la tarda agafàvem el carro i el cavall i ens anàvem a mar a banyant-se i portàvem un brenar de pa amb tomata, pernil i bueno, brenàvem a la platja. Era la nostra festa. [...] El diumenge a la tarda, això a l'estiu, quan feia bon temps.

L'àrea de desplaçament es circumscriu, bàsicament, als pobles propers, però amb l'expansió de l'automòbil van intensificar-se els moviments a mitja distància per fer excursions o petites sortides dominicals. En canvi, els viatges a major distància van ser poc freqüents. Per molts masovers i masoveres el primer viatge fou el de nuvis. I en alguns casos és l'únic que han fet. Els destins preferents dels nostres testimonis no van ser ni exòtics ni gaire llunyans: Barcelona,

Montserrat,... En algun cas no es va anar més enllà de Girona: *Fins a Girona perquè allavons les misses no arribaven*. Posteriorment, a molts, la porta dels viatges va obrir-se amb la jubilació, etapa en la qual diversos testimonis han fet algunes sortides a l'estranger i també a diversos llocs de la península, moltes vegades sota el paraigües de l'IMSERSO, un servei de la Seguretat Social. Només en algun cas excepcional hem detectat viatges intercontinentals.

Entre les afeccions dels entrevistats trobem una variada gamma de sensibilitats, gustos i preferències: contemplar paisatges, mirar la televisió, escoltar la ràdio, anar en bicicleta, el futbol,... fins la cacera i diverses activitats de recol·lecció de productes silvestres. La lectura o el teatre, per contra, són molt excepcionals, per bé que una testimoni afirmi: *sóc feliç llegint o anant a veure teatre*. L'afecció amb més adeptes és sens dubte la cacera amb gairebé un 40% dels homes entrevistats. La pesca és una activitat que està representada en un grau molt menor. Les activitats recol·lectores, com *caçar* espàrrecs, caragols o bolets, estan molt ben representades i en molts de casos són la primera afecció que anomenen.

La cacera era molt més que un simple passatemps; també actuava com a espai de socialització i cohesió amb l'entorn social. Les peces cobrades eren bàsicament conills, llebres i perdius. Cal fer, però, un especial esment a la cacera del senglar, activitat de caça major que porta un prestigi complementari per tractar-se d'un animal que és objecte d'un cert culte per les seves característiques i per les energies i el treball en grup que calen invertir en la seva captura i mort.

Pel que fa als hàbits de lectura, són pocs els que actualment llegeixen llibres o fins i tot el diari de forma regular. Un 43% afirma que no llegeix habitualment, i només algun explica que li agrada molt llegir i també escriure. Aquesta falta d'hàbit pot explicar-se per una deficient escolarització, i per no haver estat, durant la infància, un objectiu cultural en l'àmbit familiar. En molts casos el relat sobre aquesta qüestió es refereix només a les etapes més recents, posteriors a la jubilació o a l'abandonament de la masoveria. La majoria dels

entrevistats afirmen que no tenien llibres al mas o en tenien molt pocs i, en general, no han heretat llibres dels seus avantpassats. Per a alguns testimonis, els llibres exigeixen massa paciència i esforç: *jo hi veig massa paper*. Entre els casos que criden l'atenció, destaca un testimoni que, malgrat haver tingut una formació escolar limitada, va llegir *El Quixot* sencer amb llum d'oli. Generalment no tenen ni han tingut un gran nombre de llibres: *n'hi ha alguns d'escampats per aquí, però no n'hi ha pas gaires*, afirma un masover; *dos o tres em penso que n'hi ha*, exposa un altre. El valor més alt que hem recollit és de *trenta o trenta-cinc* títols. Entre les lectures n'hi ha de diverses temàtiques tot i que predominen les qüestions locals i, en alguns casos, obres d'escriptors catalans.

En tenia un que va d'aquest, d'allò, d'aquests, de lo que passaven, que anys endarrera passaven per aquí, d'aquests de la Bíblia que en diuen, que és de religió i en vaig comprar un. I encara el tinc per allà però no el miro mai. Una vegada en va passar un altre que en volia un vaig dir ja en tinc d'aquest. Amb un ja en faig de sobres.

És més freqüent, en canvi, la lectura de diaris, revistes i butlletins. Entre les publicacions consultades pels entrevistats trobem un ampli ventall de diaris i revistes, gairebé sempre d'àmbit provincial i local: *El Punt*, *Diari de Girona*, la revista de la Cambra Agrària, *El Senyal* del Bisbat de Girona, el *Calendari del pagès*, *La Terra* d'Unió de Pagesos, la revista *Gavarres*, *Horizontes*, *Catalunya agrària*, el full parroquial i revistes del cor com *Lecturas* o *Hola*. La lectura de la premsa diària mentre vivien al mas, tanmateix, topava amb moltes dificultats, tant perquè la distribució dels diaris no arribava a l'hàbitat dispers –*Al mas no en tenien de diari, no arribava cap diari*–, com per motius econòmics –*no tothom podia pagar un diari cada dia*, comenta una entrevistada que explica que, per això, els seus pares el pagaven a mitges amb un veí–, per la llargada de la jornada laboral –*poc que tenia temps jo de llegir*–, o pel fet de ser una pràctica mal vista per alguns propietaris. Alguns, tanmateix, aconseguien superar aquestes barreres i fer-se

amb el diari, encara que no fos cada dia. Quatre persones ens han explicat que a casa seva el compraven el dia que anaven al mercat o baixaven al poble: *El meu pare el comprava el dimecres i el diumenge, el dia de mercat i el diumenge, els dies que sortia al poble*. I dues famílies més llegien assíduament el diari perquè els pares utilitzaven com a correu els fills quan anaven a escola:

El meu pare estava subscript, comprava, tenia La Vanguardia, tenia L'Opinió, tenia La Publicitat, i La Humanitat. Ell estava amb aquests tres diaris. I jo, quan venia a estudi a aquí Figueres, cada dia anava a can Masdevall, o a can Canet, a comprar segons quin diari, i li portava. Entre el meu pare i el meu oncle, i després hi va haver-hi el seu cunyat també ho repassava [...] ho repassaven el diari tots, tota la família.

Conclusió

La percepció sobre les condicions de vida en les masoveries i sobre la seva evolució durant la segona meitat del segle xx està fortament condicionada per la situació actual. Els testimonis mateixos reconeixen que, en els anys quaranta o cinquanta, no tenien la mateixa consciència de precarietat que exposen en les entrevistes. Va ser a partir d'aquell moment i, en bona mesura, gràcies a una creixent ruptura de l'aïllament que havia caracteritzat la vida en molts masos –fruit al seu torn de la millora en les comunicacions i els sistemes de transport–, quan va començar a fer-se evident l'existència d'una penalització rural, que en el cas dels masovers, es veia agreujada per la poca disposició dels propietaris a realitzar determinades inversions que milloressin la confortabilitat dels habitatges. Particularment importants van ser l'arribada de l'electricitat i la canalització de l'aigua fins a l'interior de les masies, dos aspectes que van comportar ruptures netes en les condicions de vida, però que van avançar segurament amb massa lentitud i, a voltes, amb tensió entre amos i masovers. La vida en els masos ha estat, segons el relat dels testimonis, una vida dura, de molt treball i escassos moments per l'oci i el lleure –tret de

les pràctiques de cacera, pels homes, i els cicles festius tradicionals–, tanmateix el desenvolupament d'un sistema d'assegurances socials els ha permès gaudir finalment d'una etapa de jubilació, majoritàriament ja lluny de les masoveries que havien menat.

10. El masover fora del mas

El mas ha estat l'àmbit on els masovers han desenvolupat la seva vida laboral i social. El caràcter aïllat de molts masos, així com la potencial mobilitat dels seus residents –que podien canviar de mas en diverses ocasions al llarg de la seva vida– ha condicionat les relacions que aquests han establert amb altres àmbits socials. En aquest capítol analitzarem la participació i les relacions dels masovers amb instàncies externes a la masoveria, generalment ubicades en l'entorn més immediat. La primera part del capítol examina la religiositat dels masovers especialment des de la perspectiva de la vinculació d'aquests amb les institucions religioses, particularment la parròquia, i de la seva participació en diversos àmbits de sociabilitat teixits al voltant de les pràctiques religioses. La segona part del capítol aborda altres formes, diguem-ne laiques, de participació en la vida social, des de les pràctiques informals de relació veïnal fins a la vinculació al món associatiu, passant per la seva relació amb l'acció política en els diversos règims polítics que han travessat la història més recent del país.

Jo anar a missa i prou per haver complert.

L'Església i la religió en els masovers

Joaquim M. Puigvert i Xavier Solà

En el terreny religiós apareix una diferència considerable entre masovers i propietaris. L'estret lligam que mostraven els propietaris envers l'Església –a través de fills fadrísters capellans, participant econòmicament de les despeses del temple, essent membres de les obrieres o consells parroquials, portant els fills a escoles religioses,

disposant de capelles privades o resant diàriament el rosari–, no existia, ni de bon tros, entre els masovers.³⁴⁶ Masovers i amos portaven, en aquests assumptes, una vida en paral·lel, que a penes coincidia en l'espai i en el temps. Els amos ben poc s'immiscien en els afers religiosos (privats i públics) dels seus masovers, sinó en aspectes més meridians, i només s'insistia en *ser un bon cristià*, en *portar-te bé amb la gent*, i en anar a missa. En aquest sentit, val la pena indicar l'existència d'una inveterada tradició promoguda durant els segles XVI-XVIII per part de l'Església, d'insistir en la responsabilitat dels amos i els propietaris en vetllar pel compliment dels deures religiosos dels seus criats, treballadors i masovers. El resultat d'aquest procés seria que el mas esdevindria un eficaç instrument d'enquadrament religiós de la població; a través seu, l'Església podia arribar a uns grups socials difícils de ser enquadrats per la seva considerable mobilitat geogràfica. Hi ha testimonis de la interiorització d'aquest rol per part de la classe propietària, com palesen les memòries d'un pagès prioratí a les darreries del segle XVIII, en les quals es diu que el propietari ha de saber si el seu masover és *bon cristià y que no sie renegat de dir males paraules que en aqueixos la desgràcia sempre los va al detràs*, a més de recomanar que després de sopar, el masover faci passar el rosari a la família.

Existia una clara consciència entre els masovers d'aquesta diferenciació decididament volguda per part dels propietaris. Sabien perfectament els límits d'uns i altres: el pagament del salpàs era d'una dotzena d'ous –*per als rics*– i de mitja per als masovers, la segregació dins l'església parroquial es donava amb uns bancs o cadires de propietat, amb el pagament de la butlla durant la Quaresma –que els permetia menjar carn–, o en l'absència/presència en determinades festes i aplecs de caire més popular o vulgar.

Per sorpresa dels entrevistadors es manifesta en els masovers una religió *superficial*, deguda a inèrcies i continuïtats de les generacions precedents, lluny d'un profund sentiment espiritual, sinó és en casos

346. Saguer, 2005: 334-355.

excepcionals. On es demostra aquesta tendència és la pràctica, en l'assistència (regular) a la missa i en la recepció dels sagraments. Així doncs, es continua el que s'ha ensenyat a casa, i alhora el que s'ha imposat socialment, i en cap cas no hi ha un qüestionament de la religió oficial o de l'Església. Els avantpassats, avis i pares són vistos com a *molt religiosos*; una rebia el sobrenom de *la missaire* i un altre se'l coneixia com en [nom] *parenostres*. N'hi ha multitud d'exemples i quasi tots van en la mateixa direcció: un masover diu que *quan era petit em feien anar a missa, perquè havies d'anar a missa, però no crec ni descreec. Vull dir que no sóc d'aquells ni contra Déu ni contra...*, i un altre afegeix que seguia la religió catòlica per costum: *Jo no sé què és tenir devoció, poc que sé què és jo. Jo iré a missa i faré lo que... quan uns s'agenollin jo m'agenollaré...* i més endavant indica: *jo anar a missa i prou, per haver complert!* Encara un tercer diu que a casa seva eren catòlics, apòstòlics i romans *perquè l'altra gent et veiés, per dir alguna cosa, per costum*. En aquestes actituds no hi hem de veure un component anticlerical –ni de bon tros–, ni agnòstic ni incrèdul, sinó tan solament una consuetud, rutina o hàbit. En un cas excepcional, la participació en el conflicte bèl·lic espanyol va modificar la seva actitud: *ja li van treure a la guerra totes les religions que ja no crevia en re!*³⁴⁷

Durant el franquisme, era possible compaginar una ideologia política d'esquerres –els que eren anomenats, despectivament, *rojos* o *rojillos*– amb la religió catòlica? Es podia fer a través del compliment mínim i públic, sense anar més enllà: assistir a missa o a la doctrina cristiana i prou.

Religiositat i sociabilitat: oficis, festes i aplecs

La missa i la sortida de l'església es podien convertir –encara avui persisteix per a la generació de més de seixanta anys– en moments i espais de trobada i de transmissió d'informació a esca-

347. Puigvert, 1990: I, 223-230. Juncosa, 1982: 302-304. Vegi's també, sobre l'enquadrament religiós a la Romanya durant la Contrareforma el treball de Casali, 1985.

Aplec de Santa Caterina, a Torroella de Montgrí (Baix Empordà).
 Autor desconegut.
 Data: 1931.

la local –incloses les xafarderies–, encara que reduïts, transitoris i fugaços. L'assistència a missa potser era el menys important si s'inclou dins un reguitzell d'activitats i encàrrecs que realitzava el masover o masovera quan anava a la vila. Una masovera diu que tot i la baixa assistència a l'església, anar a missa a una parròquia on havia viscut, li reportava retrobar-se amb les amistats de tota la vida: *bueno, saps coses i després goita fas una mica de tertúlia i cap a casa*. Mentre que els homes feien *la roda*, una rotllana on poder conversar, i tothom hi deia la seva.

Tot i que només surten esmentats alguns dels aplecs o festes a capelles, ermites i santuaris, durant aquest període van continuar essent –i potser encara prenent més embranzida i força–, llocs fonamentals de sociabilitat per als masovers. Els aplecs i les festes petites i majors esdevenien un punt culminant per als masovers, suplint l'aïllament del seu hàbitat i transcendent l'aspecte purament devocional: es feien amistats amb gent de la vila i d'altres parròquies, s'empa-

raulaven negocis, s'afavorien els tractes matrimonials, augmentaven les deixes i es compraven records de la capella.³⁴⁸

Tot i que els temes entorn els aplecs o romeries de l'època contemporània es repeteixen i s'assemblen als del segle XVIII –assistència massiva que podia conduir cap a la disbauxa sexual, precedències de les processons, vetlles nocturnes, balls de tipus laic, etc.–, no són objecte de les mateixes reprovacions que els bisbes il·lustrats. La missa es convertia en un petit element d'una sèrie d'esdeveniments festius, de caire més laic que religiós: els romiatges i els pelegrinatges –que poc a poc van desapareixent–, les prèdiques i els sermons, els dinars i els àpats, els balls i els jocs. Entorn la dècada de 1960, després del Concili Vaticà II, es posen de nou en judici, i la *religiositat popular* es torna a debatre.³⁴⁹

Tots els masovers tenen un record molt viu d'aquests actes, especialment dels elements més lúdics i festius. Surten esmentats els aplecs de la font del mas Vila a Riudellots, Sant Maurici a Caldes, Sant Vicenç i el Remei de Cassà, la Salut a Sant Feliu de Pallerols, Sant Miquel Sesvinyes a Serinyà, Santa Llúcia a la Jonquera, Requesens, Santa Anna a l'Estartit, Santa Quitèria a Sant Miquel de Campmajor, Santa Afra a Ginestar, alguns d'abast local i d'altres de tipus interparroquial o extradiocesà.³⁵⁰ A la capella del Remei –erigida el 1692–, del veïnat de Sangosta, a Cassà de la Selva, durant l'aplec comarcal de l'octubre, existia l'hàbit entre els feligresos de portar-hi un ciri;³⁵¹ al matí, la gent gran anava a missa, i a la tarda, la gent jove al ball. A Sant Roc de Vilablareix –fundada el 1433, la primera a la diòcesi de Girona dedicada a aquest sant– s'hi anava des d'Aiguaviva a peu cap al tard –tradicció que s'ha desplaçat a la nit–, després de la doctrina i la prèdica de la Quaresma, i s'hi cantaven els goigs. A la capella de Santa Caterina de Torroella de Montgrí –fundada el 1396

348. Puigvert, 2001: 46-47.

349. Marquès, 2000: 20-23.

350. Solà, 2003.

351. Constans, 1954: 157-158.

per uns ermitans–, s’hi van casar una parella de masovers perquè els seus avis n’havien estat ermitans durant 27 anys, i allí hi van fer la celebració i el convit.

Al marge dels aplecs i les festes, les efemèrides i les celebracions religioses extraordinàries són ben presents. Per un costat, destaquen els sermons encesos dels predicadors itinerants –claretians, jesuïtes o procedents de la Casa Missió– llogats per a l’ocasió: *a vegades venien predicadors i ens afanyàvem a fer la feina, per exemple, i anàvem a escolta’l-se*. També molts se’n recorden que va passar una imatge de la Verge de Fàtima entre 1950-51.³⁵²

La parròquia i el mas: masovers, capellans, el salpàs

Les relacions entre els masovers i els capellans –o religiosos– de la parròquia poden seguir tres vies, a saber: una d’indiferència –poc freqüent–, una de respecte i cordialitat –amb independència de l’assistència a missa o la participació directa o indirecta en confraries o qüestions parroquials– i una altra d’odi i menyspreu. En la majoria de casos, el capellà era vist com un *company* o veí més del poble, tot i anar vestit amb la sotana, i ser tractat amb consideració. A Crespià, el capellà compartia els fredorosos vespres d’hivern a la vora del foc de les masoveries, menjant torrades i compartint beguda. D’altres recorden a un capellà modernitzat adoptant nous mitjans de transport, i els seus desplaçaments per la parròquia, amb una moto Guzzi o un Dyane. Algun capellà mostrava un petit interès per l’agricultura, per disposar d’un hort propi, cosa que l’aproximava a l’univers laboral dels masovers, intercanviant suggeriments i demanant consells.

El capellà de la parròquia podia –i encara ho fa– despertar diferents sentiments, relacionats o no amb la seva condició eclesiàstica. Existeixen bons i mals records, en funció del seu caràcter –*una gran persona*, diu un masover– i del seu rol dins la població. Durant la postguerra i en tot el llarg franquisme, el capellà, junt al metge i

352. Marquès, 2007: 218.

l'alcalde, prengué, en la majoria de pobles, un paper de control i domini desmesurat, extralimitant-se, sovint, en les seves funcions religioses. Per exemple, en els pobles el capellà ho preguntava tot i ho volia saber tot, *per això no puc veure els capellans* –exclamava un masover–, i un altre, en el mateix sentit, diu que *capellans i guàrdia civil no en voldria pas cap!* A Calonge, un capellà –estranyament– no *anava gaire bé amb els rics i el van fotre fora!*

El salpàs contemporani, durant la Setmana Santa, prenia el mateix significat i forma que a l'època moderna, i és ben present en la memòria dels masovers: la benedicció amb aigua i sal les portes o finestres de les cases i la donació de mitja dotzena d'ous (les masoveries) o una dotzena (els propietaris).³⁵³ Una tradició que s'anava esllanguint en la mesura que s'anava difuminant el significat de la parròquia, de la seva pertinença, dels seus límits i de la coneixença de la geografia parroquial i dels seus habitants. En els anys vuitanta, recorda una masovera de Campllong, ja s'havia d'avisar al capellà perquè vingué, i aquest costum esdevingué voluntari: *per tradició més que tot [...] abans això era beneir la casa, de pestes, de malalties, del bestiar, de tothom, però quan construïren la casa nova, se li va tornar a demanar que vingui a fer el salpàs.*

La participació dels masovers dins l'entramat organitzatiu de la parròquia perd consistència respecte als segles precedents. A l'època moderna, pabordies, confraries i obrieres agrupaven, implicaven i enquadraven la població laica, directament amb càrrecs executius anuals o bianuals. Per a l'època contemporània, els nostres masovers poc o gens s'impliquen en noves associacions, i la participació és més aviat passiva o indirecta, a les misses o processons. Cap d'ells esmenta que pertany a Acció Catòlica: tots coincideixen en ressaltar que només feien que treballar i treballar. Així doncs, són comptats els casos: uns masovers recorden que el seu padrí havia sigut paborde de sant Isidre –decididament, en el segle xx, el patró dels pagesos–,

353. Puigvert, 2001: 31-34.

i l'altre de sant Antoni, que feia una acapta pels masos de la par-ròquia, carregant el sac a l'esquena, i la gent que podia donava un plat de blat, un picotí o uns quilos, que després portaven al capellà, per al consum propi o per a l'església, per ciris; mentre que un altre pertanyia a la Germandat de Llauradors. També es podia col·laborar de petits, fent d'escolà i ja de grans o jubilats, en el cor, de campaner, arreglant l'església o tenint cura del cementiri, sempre de manera incondicional, o a través de l'escoltisme.

Primer és l'obligació que la devoció. La religiositat pública: compaginar el treball amb les misses

Als masovers els resultava molt difícil compaginar les misses i la feina, però ho tenien claríssim. Hem recollit alguns testimonis orals –pocs– que es refereixen a l'existència, en els contractes escrits de masoveria, d'una clàusula que estipulava els deures religiosos del masover. Val la pena aportar l'exemple d'un propietari de Vilobí d'Onyar, que el 1927, en un contracte que va fer imprimir per arrendar peces de terra i finques a menestrals i masovers, feia constar una clàusula on quedava *prohibido al arrendatario el trabajar en los días festivos y de blasfemar*.³⁵⁴ Caldria diferenciar, però, entre els contractes escrits i els contractes orals, de tipus informal. En els primers, tal com hem vist, podien quedar estipulades les obligacions d'anar a missa o d'altres, mentre que en els orals, ningú o pocs se'n recorden d'aquesta mena de clàusules, tot i haver-hi pressions i coaccions d'altre tipus i excepcionals. Els masovers veien que els amos assistien, puntualment, a missa, però no necessàriament ho prenien com un exemple a imitar. Segurament l'existència d'una *família religiosa* extensa, amb oncles capellans i monges, i en els anys de fervor del nacionalcatolicisme, decantava l'obligació d'anar a missa per part dels masovers. Així ho manifesta un testimoni: *un quan volia canviar de masoveria lo primer que preguntava [el propietari] en el capellà si [el candidat] nava*

354. Puigvert, 1990: III, 37-38.

a missa; i un altre testimoni deia que *tothom estava d'acord* [en que el propietari obligués a anar a missa] *i era natural*. La crisi del postconcili afectà la pràctica religiosa, i l'assistència a missa, o més aviat la falta d'assistència, es desenvolupà fins a límits insospitats, al costat de les confessions, o les desafeccions a les organitzacions catòliques o l'abandonament de molts sacerdots.³⁵⁵

Tal com deixava clar una masovera, taxativament, *primer és l'obligació que la devoció!*, i encara afegia: *si treballes menges, si no treballes no menges*; i una altra deia, *poc que teníem temps*. Un altre masover alegava que *hem nat sempre a missa quan hem pogut però no hem deixat mai la feina per nar a missa també, i jo no hauria pas deixat el tractor o els animals allà al camp per nar a dir el rosari*. En tot cas, s'entrelluca una diferència entre els homes i les dones; una masovera es recorda que mentre el seu pare *no tenia pas temps d'anar a missa... poder era una mica creient, però no era practicant*, la seva mare hi anava molt sovint.

Les dues misses dominicals, la primera, a l'alba o a primera hora del matí, i la segona, la solemne, precisament tenien aquesta funció, assegurar l'assistència dels pagesos dels masos. Ja ho trobàvem en els manaments episcopals dels segles xvii i xviii, per exemple, a Sant Esteve de Bas (1700) o Cadaqués (1722), amb les misses matinals celebrades a la punta de l'alba, mentre que les majors eren a les nou, les deu o les onze, segons l'estiu o l'hivern.³⁵⁶ Llavors el problema s'agreujava perquè s'aprofitava la missa per ensenyar la doctrina cristiana, aspecte que s'havia abandonat en el segle xx. Molts masovers se'n recorden que s'havien d'aixecar molt aviat per poder assistir puntualment a l'església, encendre el llum de *carburo* per il·luminar el camí, fer uns quilòmetres d'anada i tornada *i només per anar a missa*. Segons la benvolença del propietari, els podia portar i tornar amb el seu cotxe a la vila.

Persistia un vell problema, el treball en els dies festius, quelcom evidentment prohibit en els manaments de la Llei de Déu (*Santificaràs*

355. Marquès, 2007: 230-231.

356. Solà, 2005: 843.

les festes) i ratificat en el Concili de Trento i pels bisbes reformistes. Per exemple, a Sant Privat de Bas (1680), el bisbe es queixava de *la poca observança que en la present Iglésia de las festas manadas per la santa Mare Iglésia, per això de esta hora en avant, en dia de Diumenge o festa de precepte* –els habitants– *no treballen ni exercitan feynas prohibidas, sinó és en cas de necessitat e coneguda del rector de la present iglésia.*³⁵⁷ Però l'Església establia la possibilitat de treballar durant les festivitats si s'oià missa, fos a l'hora que fos. Sens dubte els bisbes i els rectors intentaven adaptar l'horari de les misses al calendari agrícola. L'estiu es convertia en l'època de l'any amb l'església menys concorreguda, coincidint amb la sega; així ho deia el bisbe Taverner (1725): *los que així treballan o fan treballar a las festas, pecan mortalment. Exceptam, emperò, de açò, lo temps de las segas y altres de semblant necessitat.*³⁵⁸

Amb el franquisme, i amb l'esplendor de la religió catòlica, es revifen les llistes de compliment pasqual, que en algunes poblacions poden convertir-se en autèntiques *l·listes negres*. Alguns casos extrems –així ho veiem– els han explicat alguns masovers, quan la Guàrdia Civil –braç dret d'alguns capellans cacics–, irrompia violentament en el mas:

resulta que un diumenge es presenten no sé si era un sargento o què, a cavall amb un atre guàrdia civil, i... dice: "Usted, qué hace hoy en vez de ir a misa, trabajar?". "No, estoy por aquí". Dice: "Usted és un rojo", aixís mateix. "Usted tendria que ir a misa". Va callar, no va dir res, els altres van marxar i així va quedar.

Un altre comenta que *jo ho he viscut, passar la Guàrdia Civil, treballar un diumenge a la tarda, per una urgència que hi havia del mas, i fer-te plegar!*

A diferència dels propietaris que tenien un banc de propietat, amb el seu nom gravat i que a moltes parròquies es recuperà després de la crema de la Guerra Civil, quasi cap masover en disposava: *sí, home!*, expressa un, mentre que un altre diu que:

357. ADG, P-106, St Privat de Bas, 1680, f. 110v.

358. Murlà, 1983: 193-194.

Acabada la guerra ens vàrem comprar un banc. [...] Li deies al capellà que et volies comprar un banc i ell se'n cuidava de fe'l fer per tots iguals, m'entens, i li posava el nom al darrere, propietat de fulano de tal.

Una masovera, creu que amos i masovers havien de seure separats, però molts dels amos els permetien seure en aquests bancs, sempre que no estiguessin ocupats per ells. A les esglésies que no hi havia el nom, venia estipulat pel costum seure en un determinat lloc, si bé que a moltes d'elles els homes es posaven a un costat i les dones a un altre.

Resàvem el rosari mentre triàvem fesols.

La religiositat domèstica

Paradoxalment, cap de les llars dels masovers entrevistats disposava de Verges del Roser a la sala principal, i sembla que només estaven instal·lades a la part senyorial del mas dels amos. En algunes ocasions esmenten alguna escultura, més o menys moderna, posada dins una vitrina, per exemple la del Remei, una Verge dels Dolors, altres imatges –escultures procedents dels tallers de sants d'Olot, com el *Sant Crist* o el *Sagrat Cor*– i nombroses estampes, pintures i dibuixos –els més populars eren del *Sant Sopar*, adaptacions més o menys aconseguides del famós fresc de Leonardo a Santa Maria delle Grazie, Milà–, repartits per les habitacions de la casa, encara avui presents a moltes llars, però sense gaire valor artístic, només devocional.³⁵⁹

Així doncs, el rés del rosari no es feia a la sala principal, ni al voltant de la imatge, ni en un acte més o menys solemne i protocol·lari, sinó que tenia lloc, molt sovint, a la cuina, davant la llar de foc, escalfant-se, mentre es feien altres activitats o feines, per exemple, triar fesols o espellonar blat de moro, en un moment de relaxament, descans i tranquil·litat, potser de distracció. Queda, també, que aquesta activitat es feia quasi exclusivament a l'hivern, quan s'havien acabat les feines del camp, després d'haver conduït el bestiar, quan

359. VV.AA., 1991: 22-23.

s'havia fet fosc –entre les 5 i les 6 de la tarda–, feia fred a fora, just després de sopar.

Els més vells de la casa, els avis, majoritàriament l'àvia –amb un predomini de les dones–, s'encarregaven de passar i resar el parenostre, les deu avemaries i un glòria per cada un dels quinze misteris, i la resta de la família estava allí al voltant, els adults més atents i la mainada més dispersa o jugant. La generació més gran havia ensenyat aquest costum als seus descendents, el qual, en algunes ocasions, encara perviu. Per altra banda i en direcció contrària, el rosari va morir per avorriment o cansament. Un masover, molt gràficament, expressava així la seva protesta:

Emprenya molt que hakis treballat vuit hores a casa, vuit a la fàbrica, arribaves aquí i llavors: "Per lo senyal de la Santa Creu...". I va dir, diu: "Al cel ens trobarem tots". I ja està, allavors vàrem plegar.

La majoria dels amos no obligaven als masovers a resar el rosari, ni entraven en cap moment a comprovar-ho, ni es deia conjuntament, o sigui, la família dels amos –això sí, amb les criades i els mossos– i la dels masovers per separat. En aquest sentit, *tothom feia la seva vida*.

La presència pública dels masovers: Sociabilitat i política

Narcís de Puig

La presència pública dels masovers i la seva relació amb altres persones i grups socials s'ha vist històricament afectada pel grau d'aïllament de la masoveria. La ubicació del mas és un element a tenir en compte a l'hora d'analitzar les seves relacions socials. I en aquest punt la realitat és diversa: alguns masos estaven considerablement aïllats mentre que altres es trobaven ubicats en les immediacions i, en alguns casos, a l'interior d'una localitat més o menys important. Hom pot trobar una gradació àmplia de situacions pel que fa al grau d'aïllament en què vivien els masovers. En el cas de masos ubicats

dins o a la vora d'una localitat, la seva relació amb els veïns i la participació en actes o celebracions comunitàries podia diferenciar-se ben poc de la resta de la població. Sovint, però, l'entorn immediat dels masovers no era aquest, sinó que estava format per altres masos, que eren habitats pels seus propietaris o, més freqüentment, per altres masovers.

Els veïns eren com de família.

La relació amb els veïns i la població local.

Els testimonis, quan se'ls pregunta per la relació amb els veïns, solen respondre de manera unànime que aquesta fou bona, o fins i tot excel·lent. Un respon: *Sempre perfecte*, i ho raona: *era molt lògic, perquè necessitàvem bastant uns amb els altres*. Afirmació que subscriu un altre masover quan diu que tots es relacionaven *perquè ens havíem de menester l'un de l'altre*. La intensitat de la relació depenia, segons es desprèn, de la proximitat: *amb els que ens havíem relacionat més era amb el mas [nom del mas], que era molt més a la vora*. El conflicte, en canvi, gairebé mai no apareix en el relat. Són pocs que fan explícites les situacions de tensió amb altres veïns. Algun afirma: *hi havia de tot*; i un altre reconeix que n'hi *havia que feien la punyeta*. L'existència de recursos compartits podia potenciar l'aparició de desavinences, com ara en el cas de l'aigua de rec, com exposa el següent masover

Tenien el vici que no respectaven mai turnos de regar, perquè es vien de respectar, però ells con regaven... Jo regava el mas, arribaven ells, em tapaven i amb l'aigua que jo havia de regar en el mas, regaven ells.

Però, en general, es rebutja explicitar els conflictes. Un testimoni, recordant que amb uns veïns mai no va haver-hi bona relació, il·lustra molt bé aquesta negativa a parlar-ne:

Amb un veí, no. Sempre va haver-hi guerra. Sí, sempre. Ja venia dels avis. [...] I era un home que, mira, no ho sé, no ho sé. Val més no parlar-ne quan no es pot parlar bé, val més no parlar-ne.

Molts fan referència de forma recurrent a pràctiques d'ajut mutu i d'intercanvi de jornals que, en determinats moments, es podien donar. El veïnatge possibilitava una relació basada en la reciprocitat i en l'intercanvi de mà d'obra. Els testimonis són nombrosos: dels trenta-nou entrevistats, vint-i-dos reconeixen que s'ajudaven amb els veïns de forma puntual. Els divuit testimonis que no donen una resposta satisfactòria és perquè no se'ls ha preguntat o bé perquè el que diuen no aporta cap dada en aquest sentit: es limiten a constatar que tenien bones relacions amb els veïns. En algun cas, potser excepcional, el testimoni va una mica més enllà i, en la seva exposició, posa de relleu l'existència d'un certs llaços d'amistat amb els veïns. Un masover que vivia en un veïnat del Montseny remarca que *allà els veïns eren com de família*, i la seva germana, que també va participar en la sessió d'entrevista, aclareix:

Un dia no t'aixecaves perquè tenies mal de cap, al cap d'un quart ja tenies els veïns. "Què, què et passa? Vols que et faci això? Vols que et faci això? Vols que et faci allò?". Et portaven això, et portaven allò... i aquí si et morts al cap de quinze dies quan sentin pudor [...]. Jo encara cada setmana hi pujo i amb les veïnes anem a donar un volt i parlem i no sé... Això encara ho trobo a faltar jo. L'ambient d'allà el trobo a faltar.

Aquesta solidaritat entre veïns que aflora en els relats vinculava els pagesos que tenien un nivell de renda similar, ja fossin propietaris o masovers, perquè tal i com diu una testimoni *lo que era a base de treballador, encara que fossin amos de la casa, eren iguals que els que eren masovers, els tractàvem igual*.

El bescanvi de jornals es produïa en relació a diverses feines agrícoles, especialment en aquelles que generaven puntes en la demanda de mà d'obra. Vint-i-un testimonis recorden que els veïns s'ajudaven durant el segar i el batre, però també en altres feines com fer el vi o llaurar. Un testimoni, fent un exercici de memòria, reconstrueix el que hauria pogut ser la conversa sobre aquests intercanvis: *si vols et llauraré el terreny, però en acabat em véns a ajudar a carregar un remolc de*

bales. Segar i el batre sovint anaven associats a l'ajuda entre veïns, tot i que la forma com es materialitzava diferia segons cada cas. Molts masovers contractaven una colla de segadors que s'encarregava de la feina als camps, en canvi els calia ajut dels veïns quan s'havien de tragar les garbes o quan s'havia de batre. El pas de batre amb animals a la màquina de batre, d'altra banda, va introduir canvis substancials però no va implicar una reducció de la col·laboració veïnal. De fet, si hem de fer cas a un testimoni, la batuda a màquina sembla que va incrementar-la. Una masovera explica que, mentre van batre amb animals, *cadascú s'ho feia*, però que quan van passar a batre a màquina calia mobilitzar un nombre significatiu de veïns:

Tenies la màquina avui aquí, tenies aquests veïns o tenies els altres, i demà toca aquest veí, doncs demà tu cap allà, perquè s'ajudaven aixís i sempre havien de ser tretze o catorze homes.

Un altre testimoni, en canvi, exposa que l'ajuda entre veïns només es donava en situacions extraordinàries, no pas en les feines habituals del mas, i sempre que no anés en detriment de qui ajudava: *Sí que ens havien vingut a ajudar, però veïns, amb feina, no*. I aclareix:

Ara si hi via, via a vegades de vedellar una vaca difícil, que hi via un part d'una vaca difícil, a buscar el veí perquè t'ajudi, m'entens? Això sí que es feia moltes vegades.

Una altra dimensió de la relació entre veïns passava per la realització de funcions de caràcter assistencial que tradicionalment havien estat assumides per cada família, en absència d'una estructura pública que se'n pogués fer càrrec. Els veïns les podien assumir quan es donaven les circumstàncies que impedièren que la família les realitzés. El cas més paradigmàtic es refereix a l'ajut als malalts. Set testimonis expliquen episodis d'ajuda mútua vinculats a malalties. Alguns manifesten haver ajudat fent tasques de suplència en aquelles feines que quedaven pendents al mas: un explica haver realitzat feines agrícoles que calia fer sense més dilació i una dona va ajudar en les feines

domèstiques. Però en cinc casos es va col·laborar directament en la cura dels malalts. Un masover, per exemple, va anar durant un temps a donar injeccions a una veïna:

...perquè nosaltres només havíem fet que favors, perquè, òstia!, aquella la dona tan de fart d'anar-hi! [...]. I jo anar-hi a donar indiccions amb ella a la nit, quan plegàvem cagomdeuna, a les deu d'allà i llavors a peu, llavors s'anava a peu, cap a [nom del mas].

Un altre anava a casa uns veïns a vetllar un home vell i malalt: *jo també hi vaig anar a vetllar alguna vegada un tiet que hi havia a [nom del mas] que no s'havia casat mai i va morir aquell dia que jo... l'estava vetllant.* I, en unes circumstàncies inverses, un testimoni recorda que uns veïns anaven a vetllar la seva mare quan estava malalta: *Molt bona gent, inclús la mare quan estava tan malalta aquell noi venia a vetllar-la.*

A part dels malalts també hi havia altres circumstàncies familiars en què l'ajut dels veïns esdevenia fonamental, com ara els desequilibris cíclics en la composició familiar. Una masovera explica que havia ajudat molt una veïna que *com tenia la canalla petits, hi via arribat a anar jo a ajudar-la! Allavons ho havia de menester.* En aquest cas, la testimoni es mostra dolguda perquè la beneficiària, malgrat tot l'ajut rebut, no li ho va agrair com esperava: *no ens ha mirat mai la cara, això és lo que em fa més ràbia.*

En determinades circumstàncies extraordinàries, per bé que es podien perllongar en el temps, també funcionava aquesta solidaritat veïnal. Un testimoni explica que durant la guerra se'ls van morir totes les vaques i els masovers d'un mas veí els donaven la llet de franc

Una gent admirable. [...] A nosatros se'ns van morir les vaques, també. Sí, totes les vaques. En teníem cinc o sis vaques, totes també es varen morir amb la guerra. I tot el temps aquell, cada dia els meus germans anaven a buscar la llet, de franc!

Un altre explica un episodi d'ajut en circumstàncies de sequera que també es va perllongar en el temps.

Vaig estar deu mesos seguits traginant l'aiga per les vaques [...]. I vaig trobar [nom de la persona] em va veure que anava a buscar aiga, poder feia dos dies que hi nava, i em va venir per aquest camí que ara passa la carretera, que puja aquí va a [nom del mas], i em diu: "On vas?". Dic: "A buscar aiga". "Vine a casa, i vine a casa, i vine a casa". I deu mesos seguits, fins que va ploure, que varen passar.

Un cas a part fóra el que fa referència a la reparació i manteniment de camins. La majoria dels entrevistats afirmen que les feines de manteniment, ja sigui de recs, de camins o marges els corresponia fer-ho a ells com a part de la feina pròpia del masover. En moltes ocasions, això ho resolia cadascú pel seu compte: *lo nostre i avall, i cadascú s'arreglava lo seu*. No obstant, diversos masovers del terme de Torroella de Montgrí, expliquen que s'ajudaven en aquest punt, potser perquè el camí era d'accés comú als seus masos.

...sí, camins s'arreglaven dintre lo que s'arreglaven, que s'arreglaven molt poc, però si que s'arreglaven comunitàriament entre veïns Pues m'enrecordo principalment a la pujada aquesta que era una de les coses que es feia molt malbé, pues de tragar-hi carros de sorra, o venir a fer les cunetes, allò amb el xapo. Sí, això sí que recordo.

Tot i que cap dels testimonis no ho deixa clar sembla que es tractava de camins veïnals, el manteniment dels quals era una obligació legal dels veïns. En canvi, les vies que es dirigien des del camí veïnal fins al mas, anaven a càrrec de cadascú. Segons explica un masover, es feia una crida per citar els veïns en una data determinada per treballar en la reparació d'un camí. No tothom, però, hi participava amb les mateixes ganes:

Això era molt problemàtic. Això era... molt gros era això. Ui, ui! Arreglar camins es feien, es passava pels masos a convidar la gent per anar a arreglar camins ... dels que te'n cuidaves. A convida'l-se. Venia el que volia. L'hora eren les vuit de començar i a les onze encara n'arribava algun. I a les dotze. I a les tres de la tarda ja n'hi havia que marxaven.

Durant la segona meitat del segle xx aquestes xarxes de relació van canviar substancialment. Un testimoni afirma que el costum *d'ajudar-se entre cases* va anar-se perdent. La progressiva mecanització de les feines agrícoles va augmentar la capacitat de treball dels masovers i va convertir en innecessaris els intercanvis de jornals que fins aleshores s'havien donat entre els veïns, per bé que va obrir les portes a noves formes de col·laboració. Dos masovers, veïns del mateix poble, van comprar, juntament amb el cosí d'un d'ells, un tractor que els servia per les seves explotacions i també per treballar les terres d'altra gent. Ben aviat sorgiren diferències que van provocar el trencament amb el cosí. Ells dos, però, continuaren associats. Anaven a mitges en quant a inversions i beneficis. Van comprar més maquinària i conjuntament van arrendar terres d'un gran propietari de la zona durant força anys, fins que aquest es va vendre paulatinament el patrimoni i van arribar a un acord per deixar les terres.

No ens hi hem ficat mai.

Tradicció, ideologia i participació política

És difícil parlar d'una tradició política en les famílies dels masovers entrevistats. L'aparent indiferència que mostren quan se'ls pregunta per aquest tema sembla més aviat una excusa per no pronunciar-se sobre qüestions que tradicionalment s'han mantingut en la més estricta privacitat. Els pocs testimonis que en parlen fan més referència a la trajectòria política i ideològica d'algun parent concret que no pas a una tradició ideològica familiar. En qualsevol cas, aparentment, el ventall d'opcions polítiques és moderadament obert, exceptuant les opcions més radicals. Un testimoni recorda que el seu germà havia estat alcalde *de dretes* abans d'instaurar-se la II República:

Quan va venir la Primera [sic] República, jo me'n recordo que era petit, nada menos que l'hereu era l'alcalde llavons allà al poble, i van entrar els republicans i van llogar una orquesta i van fotre'l fora amb ell perquè era, diríem, de dretes. Eren, llavons, del rei.

Una altra masovera evoca l'avi matern, que havia participat en política durant la República i estava vinculat a Esquerra Republicana:

El meu avi diu que sí, que era una mica... republicà devia ser aquella època, sí és clar, d'Esquerra Republicana. Que la meva mare deia [que] quan venien eleccions li feia anar a passar per aquests masos; però no un fanatisme ni res, eh!

I un tercer explica que el seu pare, a més de tenir una certa tendència política –era catalanista i prou–, va ser alcalde durant la guerra:

...va ser arcalde, ell, des de cap el 36 que va començar la guerra, fins que es va acabar. Bueno, fins que es va... dos mesos abans d'acabar-se.

En general, els antecessors dels testimonis no van ocupar càrrecs públics ni tan sols en l'esfera local. A més dels que acabem d'esmentar només hem recollit un altre cas, ja durant el franquisme, però el testimoni que ho explica –fill seu– posa l'accent en el caràcter forçat del seu paper. Aquest masover va ser tinent d'alcalde pressionat pel propietari, que d'entrada volia fer-lo alcalde: *D'alcalde no en va voler ser, perquè el senyor [nom del propietari] li volia fer ser*. Posteriorment va ser nomenat jutge de pau sense haver-ne donat el consentiment. Finalment, després de *ser jutge molt de temps*, segons el relat del fill, va acabar defugint qualsevol altre protagonisme públic: *El pare va dir: "Mai més! Encara que m'ho diguessin, no vull ser res!". Mai més va ser res*. Situar als llocs de poder a persones de confiança era una manera que tenien els propietaris d'intervenir indirectament en el desenvolupament de la política dels municipis on tenien les finques, i per tant, interessos.

La majoria dels entrevistats es mostren reticents a l'hora de parlar de la seva tendència política: *Jo no, no, hi entenc ben bé res i el meu home encara menos que jo. No no, no, ui no!* Aparentment no els agrada parlar de política, i en alguns casos es mostren decebut per l'actuació dels polítics. Tot i així, alguns testimonis sí que manifesten sense reserves la seva adscripció a la dreta o a l'esquerra, i encara n'hi ha

que diuen el nom del partit al que voten. De trenta-nou entrevistats n'hi ha set que es defineixen d'esquerres, o que en algun moment de la seva vida han donat suport a un partit d'aquesta tendència. Cinc es manifesten inequívocament de dretes, i quatre de centre. La gran majoria, però, no es defineix. Vint-i-tres no donen una resposta concreta, o simplement diuen que *...no érem polítics*. Es mostren molt cauts a l'hora d'expressar-se en aquest sentit.

L'actitud més generalitzada dels masovers davant la política ha estat caracteritzada per la no intervenció, la no participació i la privacitat de les opinions. Aquest posicionament reflecteix la inèrcia d'una actitud que anys enrere tenia la finalitat d'evitar problemes bàsicament amb els propietaris, però també amb les autoritats.

Nosatres amb això no ens hi hem ficat mai! No ens ha agradat mai de parlar-ne, i vull dir això sempre ens ho hem guardat per nosatres, o sigui que ja t'ho he dit abans que hem sigut gent d'estar a casa [...] i hem hagut d'acceptar, o hem acceptat les coses de la manera que han anat.

L'excepció la constitueix un masover que va participar activament en la política municipal des de la Transició. Ha estat regidor en dues ocasions: *primera legislatura i els dos últims anys, perquè vaig substituir amb un company*. Durant molts anys ha figurat en alguna llista electoral: *des de llavors fins ara he anat, menos un any que no, menos una, he anat sempre a les llistes*. Encara en la darrera convocatòria electoral municipal, després d'haver fet l'entrevista, es va tornar a presentar en la candidatura local presentada per una formació política.

La Guerra Civil (1936-1939)

La Guerra Civil va ser una experiència traumàtica que va situar els masovers enmig de les tensions polítiques. Alguns episodis d'anticlericalisme van tenir un gran impacte sobre el grup dels masovers, els quals s'havien mantingut fins aleshores majoritàriament enquadrats dins les files del catolicisme en els paràmetres que s'han exposat anteriorment. Molts testimonis relaten amb vivesa episodis

de persecució d'eclesiàstics o de saqueig d'esglésies. Un entrevistat recorda que el comitè d'Orriols va anar a buscar un capellà que s'havia amagat a casa d'uns parents. Un altre exposa que, quan van cremar l'església del poble, els milicians van obligar els masovers a recollir les imatges religioses: *I quan varen treure el sants, a casa hi varen haver d'anar, és clar. Quatre masovers i pocs més, amb el carro.* Algun masover, tanmateix, sembla que també va participar amb els grups que protagonitzaven aquestes accions, per bé que sigui difícil saber si fou de forma voluntària o forçada: *allavorens eren moments que aquells que correguien aixís també es veu que de seguida eren capaços de cardar-te un tiro. Vull dir que era una mica complicat.* L'oncle d'un masover va ser represaliat després de la guerra perquè es va veure involucrat en un episodi de crema de figures religioses en una ermita propera. Així ho recorda el seu nebot:

Els del Comitè que hi havia el van interceptar. Li van dir que havia d'anar amb ells. Diu: "Òstia, no!", diu, "collons tot el dematí de treballar", diu, "me'n vaig a dinar a l'hora que és. Voleu que d'allò?". Diu: "has de venir amb nosaltres, i per força". I llavorens se'n van nar, em penso, en aquí una ermita que hi ha. [...] I per collons els va haver de seguir. Segons ell, ell no hi va participar a treure sants, ni a cremar. Diu: "per què collons he...?", diu, "òstia allà amb una casa que és aquí a [nom de la casa] que hi havia una ermita, diu per què collons jo..., en allà, a més a més què m'importava aquells sants?"

La persecució, però, no es va limitar als eclesiàstics. Els propietaris van ser un altre dels col·lectius perseguits.³⁶⁰ Molts van optar per exiliar-se i altres es van veure obligats a passar, sinó tota, gran part de la guerra amagats *perquè els volien matar a tots*. En aquest cas, s'amagaven com podien, habitualment per la zona: *Me'n recordo que van anar a matar a n'en [nom d'un propietari]. Inclús si el buscaven allà al voltant de Santa Margarita, com aquell que busca el senglar, per aquelles carreteres veiam si... pensaven que era amagat per allà.* Els testimonis

360. Vegeu Saguer, 2005: 381-399.

Carnet de la Unió de Rabassaires del masover del mas Falgueras (Cassà de la Selva).
 Autor:
 Mònica Bosch.
 Data:
 17/07/2006.

també expliquen que alguns propietaris no varen ser perseguits, tot i que els comitès els exigien periòdicament diners:

El comitè de [nom del poble] de tant en tant venien a buscar calés allà amb l'amo. [...] I a vegades el portaven – "És que no en tinc a casa" –, el portaven a Banyoles al banc.

Els masovers no es varen sentir perseguits com a col·lectiu, però sí els que s'havien significat per motius polítics, ideològics o religiosos. Malgrat tot, mai no adquirí el grau de violència que caracteritzà la que afectava eclesiàstics i propietaris. Sovint es concretava en la demanda de diners o de béns de consum: *Volem tres cents duros pel Comitè. I els havies de donar.* El nombre d'afectats és poc significatiu en relació al total dels entrevistats. Només n'hem documentat cinc casos. Algun recorda escridassades, pròpies del clima d'intolerància del moment: *la mainada quan va venir la guerra ens cridaven: "Feixistes! Feixistes!", ens deien, "us pelarem a tots!"*. El pare d'uns masovers selvatans va estar sis

mesos empresonat fent treballs forçats pel fet d'haver estat membre del sometent de la seva població.

I els feien treballar al bosc, els tenien tancats, i va estar no sé pas dos o tres mesos que va anar descalç. Se li van fer malbé les espadenyes i no se li va poguer donar pas re, mai roba. Sis mesos portant la mateixa roba de quan va marxar de casa

Excepcionalment hem trobat un masover que va participar activament en la política local durant la guerra. Si hem de fer cas a les paraules del seu fill, ho féu per evitar mals majors. La seva posició seria la d'un republicà convençut que intentà canalitzar la situació, primer amb la constitució d'un comitè local, i després formant part d'un ajuntament que l'escollí com alcalde. El relat oral del fill explica que en un primer moment es constituí una junta formada per cinc o sis persones del poble, que impedí amb èxit la crema de l'església –es van cremar uns bancs i un sant Antoni per acontentar els grups més radicalitzats– i va iniciar un procés de repartiment de terres. Va tenir problemes amb CNT-FAI i va ser empresonat sota l'acusació d'haver-se apropiat dels ornaments litúrgics que, segons el testimoni, intentava protegir. Finalment les gestions fetes davant les autoritats de Barcelona van servir per alliberar-lo. Va passar els darrers mesos de la guerra mobilitzat, treballant en una fàbrica de subministres bèl·lics.

Els esdeveniments que es van produir arran de l'alçament militar van marcar les relacions dels masovers amb els propietaris. Ja abans de la guerra hi havia hagut tensions generades per les iniciatives legislatives de caràcter reformista impulsades pels òrgans de govern republicans, però allò més important fou el decret aprovat per la Generalitat el 1937, en plena guerra, anul·lant els contractes agraris i prohibint de forma expressa que els masovers paguessin la renda.³⁶¹ Molts masovers van acollir-s'hi, malgrat que altres, si hem de fer cas dels nostres testimonis, van continuar pagant. El fet que una part dels

361. Saguer, 2005: 229, notes 143 i 144.

amos hagués optat per l'exili o per combatre amb els sublevats va afegir un element de complexitat. Dotze dels trenta-nou entrevistats van continuar mantenint alguns vincles amb el propietari. Set diuen que mentre els amos estaven amagats els hi duïen menjar o els ajudaven d'alguna manera. Sis més, un dels quals també forma part dels anteriors, afirmen que els van continuar pagant la renda. I altres sis expliciten clarament que no van pagar-la. La resta no hi fa referència o no queda prou clau. Els que van mantenir algun tipus de relació amb els propietaris coincideixen en que havien de tenir molta cura per no ser descoberts. Una errada podia tenir conseqüències fatals.

Nosaltres li vàrem portar menjar a Barcelona, primer. Però, a l'últim, el pare va agafar por. Sí, perquè et troben allà i: "Veiam, aquest on va amb aquests pol·lastres?". O: "On va amb aquestes garrafes?". [...] Fins l'últim que va dir: "No vingueu pas, perquè encara poder passaria lo que no ha de passar". [...] Diu: "Val més que no vingueu, diu, no ens morirem pa de gana. A lo millor us troben i us foten quatre tiros". Perquè allavores no s'hi pensaven pa gaire.

En dos casos, van ser els mateixos propietaris els que no volgueren cobrar, adduint que la llei els impedia fer-ho.

El meu pare, cada any, cada any, quan tornava a venir Nadal, que tenia que pagar amb calés, va anar amb l'amo i diu: "Ep, vull pagar", i no li va cobrar mai. [...] Li va dir: "Que la llei era aquesta, jo no et puc cobrar".

Un dels propietaris que no volgué cobrar la renda durant la guerra, quan aquest el masover li oferia, sembla que actuà en contra de la bona fe d'aquest. Segons el testimoni, que utilitza un argument anacrònic, l'amo no va voler cobrar perquè si ho hagués fet amb la victòria franquista ho hauria perdut tot ja que *la moneda roja llavons es va morir tota [i] no va valgué res*, però a la fi de la guerra va reclamar tots els endarreriments d'aquells anys. Aleshores van decidir abandonar el mas.

D'altra banda, cal dir que, en general, els masovers van veure's poc afectats pel procés col·lectivitzador impulsat des de la CNT. Els masos que superaven una extensió que podia oscil·lar entre les vint

i les quaranta vessanes, o amb un propietari ideològicament no afí podien ser col·lectivitzats.³⁶² A Torroella de Montgrí, es van ocupar quatre masos i fins a cent setanta-cinc hectàrees de terra. Només tres dels entrevistats expliciten que la col·lectivització afectà les terres dels seus masos. Dos d'ells són, precisament, de Torroella de Montgrí i una de Calonge. Al pare d'un testimoni se l'obligà a cedir part de les terres i eines als col·lectivitzadors,

A la guerra hi va haver allò repartició de terres. En tenia cinquanta el pare i varen dir: "N'ets de deixar vint, n'ets de deixar vint i has de deixar una arada, un rascle, no sé què més". I, bueno, allavons varen venir i ho varen repartir.

A parer d'aquest testimoni, els col·lectivistes, malgrat ser d'origen i extracció rural, no saberen treure el rendiment adequat a les terres i molts camps quedaren ermats: *va ser la glòria pels que hi varen entrar allà dins. Ara, el 39 tot era gram.* També explica que hi havia casos en què els masovers foren expulsats del mas i substituïts per nouvinguts afins a les noves autoritats.

Els masovers que es veieren afectats per les col·lectivitzacions hi estigueren en contra, doncs aquestes es feien a costa de part, i en algun cas de totes, les terres que treballaven. Es presentaren denúncies per col·lectivització forçosa a diverses poblacions. A Torroella de Montgrí foren alguns masovers qui denunciaren *a l'alcaldia la incautació forçosa dels seus masos per jornalers als pocs dies de la sublevació militar.*³⁶³ De fet, en les col·lectivitzacions a penes hi van participar ni petits propietaris ni masovers. Segons Cárdbaba, es tractava bàsicament *d'homes joves mancats de terra, jornalers i petits arrendataris.*³⁶⁴

L'altre aspecte de la guerra que tocà de ple als masovers fou la mobilització militar. Cal dir que pocs testimonis tenien edat per combatre i alguns encara no havien nascut, de manera que majoritàriament parlen de l'experiència de pares, germans i oncles. D'altra banda,

362. Cárdbaba, 2003: 128, 129, 132, 136 i 139.

363. Cárdbaba, 2003: 257 i 258.

364. Cárdbaba, 2003: 139.

dins una mateixa família podien donar-se experiències diferents: un germà o un oncle podien anar al front, mentre el testimoni o el pare s'amagaven per evitar anar-hi. La ubicació, al marge de la ideologia de cadascú, solia ser la causa que determinava el bàndol en què es combatia. En aquest sentit les lleves forçoses portaren a la majoria a combatre en el bàndol republicà, tot i que alguns –excepcionalment– van optar per combatre amb l'exèrcit sublevat, com un testimoni que feia de mosso quan, el 1938, es passà al bàndol franquista.

La majoria de testimonis –o parents propers– que es van amagar durant la guerra, no ho feren per raó d'una persecució, ja fos per causes polítiques, religioses o les dues simultàniament. Normalment s'amagaren amb la intenció d'evitar d'anar al front. Ocultar-se al bosc era l'opció més freqüent. El pare d'un testimoni *amb la guerra no es va cuidar de re, ni d'esquerres ni de dretes, no va volguer sortir mai per re. Va venir la guerra, es va amagar a bosc. En acabat va tornar a sortir.*

Durant la retirada republicana les ocultacions al bosc es van incrementar, bé per la temença de ser represaliats en l'últim moment pels republicans, aleshores perdedors, però sobretot per no haver d'anar al front. *Si guessin guanyat els rojos, que diem, aquesta gent vien d'anar a França perquè varen fúger del puesto.* Els habitants dels masos solien ajudar-los, de la mateixa manera que també van socórrer moltes persones de la retirada republicana. Un dels efectes de la retirada republicana va ser el pas d'una multitud de refugiats que va marxar a l'exili. Deixaven enrere tota una vida, i es trobaven de cara amb la incertesa del seu futur, com pocs anys enrere, a l'inici de la guerra que ara perdien, s'havien trobat molts dels que ara tornaven. Molts entrevistats en van ser testimonis directes, i encara recorden com els havien d'ajudar: *vaig esquinçar un parell d'espardenyas anant a buscar aigua a la font perquè ells bevessin, demanaven aigua.*

El franquisme (1939-1975)

El període franquista ocupa bona part de la vida de la majoria dels testimonis. La tònica general durant aquest anys fou de submissió

i adaptació poc crítica a una situació que els permetia viure sempre i quan no es sobrepassessin uns límits molt clars. La repressió del règim i el relatiu progrés econòmic experimentat per la majoria dels entrevistats són factors explicatius que cal tenir en compte.

La victòria del bàndol franquista va suposar l'anul·lació de les col·lectivitzacions i la reparació de les actuacions realitzades en contra dels drets dels propietaris rurals. Els propietaris que havien sobreviscut van tornar amb la intenció de recuperar els seus drets i els seus patrimonis. En molts casos es van limitar a cobrar les rendes que havien deixat de percebre durant la guerra i a mantenir els mateixos masovers sense canviar els tractes. Els testimonis que ho reconeixen són set. Un entrevistat explica que les relacions amb el propietari *van continuar igual. Durant la guerra no vàrem pagar perquè se va anar a amagar [...]. Quan va tornar li va haver de pagar els endarrerits de tot.*

Podríem pensar que els que continuaren com a masovers foren els que no actuaren contra els interessos dels propietaris en el període de la República o durant la guerra, però no sempre fou així.³⁶⁵ Els casos de desnonament després de la guerra referits pels masovers sempre afecten a tercers. Curiosament cap d'ells ho fou. Fins i tot els que tenien diferències amb el propietari es mantingueren en la mateixa masoveria, o en una d'un altre propietari.

La repressió franquista va ser contundent amb els vençuts. Cinc testimonis narren les experiències que patiren. Només en un cas el protagonista és el mateix entrevistat, la resta es tracta de familiars. En la majoria dels casos la repressió es va concretar en l'ingrés en camps de concentració o en presons, per bé que un familiar va morir afusellat.

Un masover explica el que va ocórrer al seu pare i les conseqüències per la família. El van condemnar a dotze anys perquè durant la guerra havia estat sindicat, però l'acusació més greu era la d'haver participat en la crema d'una església.

365. Saguer, 2005: 229 i 230.

El pare, que era de... d'això, es cuidava del sindicat, ell hi va estar uns anys a la presó, d'això, per un collons de carnet de la CNT [...] [També] l'havien culpat de que havia set a cremar l'església de [nom de l'església], i era el seu germà.

Finalment van poder demostrar la falsedat d'aquesta acusació i el van excarcerar, però ja havia passat set anys empresonat, amb tots els inconvenients i dificultats que això representava per a la seva família, que es va haver de separar i rebre l'ajut dels parents per tirar endavant. El mateix entrevistat, però, considera que en determinats casos la contundència del franquisme era, sinó apropiada, almenys justificada.

Llavores van agafar aquest tal [nom de persona], que era un nostre parent, el varen agafar que era un..., aquell si era un criminal de..., matava la gent a deu peles. " No els vols anar a matar?, deu pessetes". Cobrava deu peles. Que el varen afusellar.

La fi de la guerra va donar lloc a una situació caracteritzada per la carestia i la manca de recursos que, alhora, va obrir oportunitats de negoci. La pràctica de l'estraperlo o venda de productes, normalment de primera necessitat, fora dels circuits legals a un preu més alt a conseqüència de la gran demanda i l'escassa oferta, fou una de les opcions per trampejar la situació amb més o menys èxit. Alguns masovers reconeixen haver comerciat en aquest mercat negre:

Sí que vàrem vendre coses d'estraperlo, sobretot gra, que ens el venien a buscar a la nit amb carros. [...] Un cop entraven [a] Tordera, sempre anaven a la banda d'allà; un cop vien sortit de la província es veu que ja estaven salvats, i per això venien de nits.

La valoració global d'aquesta llarga etapa és d'acceptació del que és irremeiable. La majoria no es pronuncia; uns pocs, que es declaren d'esquerres, no en poden fer una valoració positiva. Tanmateix, en general no és molt negativa. Els exemples, que en són una colla, mostren un cert conformisme i una adaptació a les circumstàncies.

Un testimoni que potser és el que expressa el sentiment majoritari diu:

Víem de seguir lo que hi havia. Oh!, malament rai si no haguéssim seguit, eh! Hem passat els anys que hi ha hagut en Franco; bé o malament els hem hagut de passar perquè no hi havia re més i no sabíem re més, i ja està, i prou. [...] Jo crec totes les èpoques han de passar i cadascú ha de viure la seva època i s'ha d'acceptar lo que hi ha, i s'ha acabat, entens? Jo diré mai que en Franco era dolent, ni que aquests són dolents, ni que l'atre era bo ni dolent, no opino mai jo, saps? S'ha de viure. S'ha de viure l'època que és i has de respectar lo que hi ha i s'ha acabat.

Altres testimonis fan una valoració més positiva del franquisme: *per mi era molt bon home. Sempre jo penso: "Si tornés en Franco, poder no passaria lo que passa",* diu una masovera. Però, coherentment amb la seva adaptabilitat i indiferència política, la majoria –a dia d'avui– no manifesten una adhesió profunda al règim, per bé que n'enyorin alguns aspectes, especialment els relacionats amb l'ordre social. *A mi no m'agradava pas gaire,* afirma una masovera, *ara potser, ara també, hi ha massa llibertat en segons què. Abans no, abans això no hi era, si una cosa no es podia fer, no es feia.* Amb majors dosis d'escepticisme una altra masovera apunta, en forma de dita de l'època, una de les paradoxes del període franquista: *deien que: "En Franco ha fet avorrir el pollastre als pobres i ha fet treballar als rics", però ningú el podia veure, què ho fa això?*

Jo era molt solitari. Els masovers i l'associacionisme

La darrera qüestió que ens plantejarem sobre la dimensió pública de la vida dels masovers es refereix a la seva vinculació amb diverses tipologies associatives. La informació que donen els masovers sobre aquest tema és minsa, però no per això deixa de tenir el seu interès. Amb independència de l'associacionisme de caràcter religiós, que sense cap mena de dubte ha estat, històricament, el que més masovers ha mobilitzat, el tret que destaca és el seu distanciament de tota modalitat associativa. La majoria dels testimonis no ha participat mai

en cap mena d'associació ni com a soci passiu. Certament que, es donen alguns casos de masovers que han estat o encara estan vinculats personalment a una entitat associativa, però es tracta de veritables excepcions. Possiblement el que més destaca és l'escassa vinculació a cooperatives, sindicats i altres formes d'associacionisme agrari.

Associacionisme agrari

El règim franquista va eliminar la tradició sindical agrària que, des de finals del segle XIX, havia anat emergint arreu de Catalunya i que, a la regió de Girona, va tenir una vinculació molt estreta amb el catolicisme social. La nova legislació abolí tots els sindicats, sense fer distinció entre els que tenien un caràcter més conservador, com els catòlics, favorables als interessos dels propietaris, i els de classe, que tant s'havien significat en la reivindicació dels interessos dels seus afiliats contra les estructures tradicionals que controlaven l'excedent agrari. Es van suprimir tots els sindicats existents i foren substituïts per un nou model de sindicat vertical que havia d'agrupar propietaris, masovers, arrendataris i treballadors. Les *Hermandades de Labradores y Ganaderos* instauraren un sindicalisme que es perllongaria més enllà de la fi del franquisme.³⁶⁶ Inicialment l'adscripció no era obligatòria, però les *hermandades* eren oficines administratives que permetien gestionar l'accés a determinats serveis i el seu funcionament marginava qui no en formava part.³⁶⁷ Molts masovers sembla que hi estaven donats d'alta –*Sí, home, de fet, els que érem pagesos havíem de ser-ho*–, tot i que pocs ho recorden clarament. Un testimoni exposa que el seu pare havia pertangut a la *hermandad* local, però el seu record es limita al fet que havia de pagar una quota per a la pensió de jubilació: *Lo que pagava per la velletat, per tenir el retiro que ja hi havia el sindicat aquí.*

Els darrers anys del franquisme van veure néixer el que pròpiament són sindicats pagesos. Primerament, Unió de Pagesos, un

366. Gavalvà i Llimona, 2003: 151 i 156-161.

367. Gavalvà i Llimona, 2003: 155 i 157.

sindicat que inicialment vinculava la lluita per la democràcia a les reivindicacions de la pagesia, i, posteriorment, altres sindicats que aparegueren durant la Transició i que a finals dels anys noranta s'uniren sota el nom de Joves Agricultors i Ramaders de Catalunya. Ambdós representen les principals tendències del sindicalisme agrari actual, essent el primer el sindicat majoritari.³⁶⁸ Gairebé cap dels entrevistats no ha pertangut mai a un sindicat. En aquest sentit es correspondrien a la tipologia marcada per Llimona.³⁶⁹ Segons aquest dirigent sindical, l'afiliació de la pagesia de la Catalunya humida, repartida pel territori en masoveries, era molt menor que la de les comarques de la Catalunya seca, més acostumada a participar en cooperatives i en la comercialització de la seva producció, o que a la dels pagesos propietaris que no havien de patir per la tinença de la terra. L'individualisme que comportava l'aïllament i l'escassa participació en el procés comercialitzador, per una banda, i la no propietat de la terra del mas, per l'altra, poden explicar l'atonía sindical de la majoria dels masovers entrevistats.

Tot i que alguns testimonis manifesten una opinió positiva cap als sindicats agrícoles actuals *—et donaven, bueno, un cop de mà i hasta, güita, si necessitaves que t'assessoressin alguna cosa—*, només un parell manifesten haver estat vinculats a Unió de Pagesos. En un cas es tracta d'una masovera que no va estar personalment afiliada, sinó el seu marit i després el fill. Aquesta testimoni, però, manifesta un sentiment de decepció generalitzat envers el sindicat, perquè no els ha donat suport en un conflicte davant l'administració.

No sé lo que han fet perquè jo no hi veig gaire re. No ho sé. Però jo veig que no solucionen re, perquè amb tots aquests problemes que tenim... [...] Sí que han fet, però no, no els veig d'empenta.

368. Vegeu Benelbas, García i Tudela, 1999, i les planes web www.uniopagesos.es i www.jarc.es.

369. Gavalrà i Llimona, 2003: 163-165. Llimona fa referència al procés d'afiliació a U.P., tenint en compte la procedència geogràfica.

L'altre testimoni vinculat a Unió de Pagesos pot ser considerat plenament com a militant sindical. Hi va participar de forma activa i va col·laborar en actes de propaganda des dels darrers anys del franquisme, quan encara era un sindicat clandestí:

Jo era un soci que cotitzava i desinteressadament. Anava a fer mítings i... Viatges en via fet molts, però tot desinteressadament. A Vilafranca tabé hi viém anat unes quantes vegades, en representació dels d'aquí però, diguéssim a la reunió que hi havia aquí a [nom del poble], doncs, jo hi solia anar, un parell hi solíem anar [...] en representació, en nom, però sense càrrecs.

Té un bon record de la seva participació en el sindicat. Recorda amb especial èmfasi el boicot a les eleccions de les cambres agràries, que representaven un vestigi de l'estructura agrària franquista que impedia l'exercici ple de la llibertat sindical. Un altre element a destacar és que el mateix testimoni va participar –i contribuir activament– en la fundació d'una cooperativa agrària al seu poble, una entitat que tenia com a finalitat la distribució comercial de la producció dels socis i la intermediació en les compres d'aquests. Amb el gra que aportaven els socis elaboraven pinso per vendre. Fins i tot havien obert una botiga al poble on comercialitzaven una gran varietat de productes: des de gra a electrodomèstics. Finalment, però, problemes de mala gestió van provocar la seva fallida.

Associacionisme cultural i esportiu

De manera encara més acusada que en el cas dels sindicats i cooperatives, la participació dels masovers en altres dimensions de l'associacionisme ha estat mínima. Cal suposar que les raons d'aquest poc interès en alguns casos poden ser degudes a l'aïllament, a una jornada laboral llarga i sense horaris fixos i a un baix nivell de formació cultural. Tots aquests factors han estat determinants a l'hora de condicionar les possibles inquietuds culturals que puguin haver tingut els entrevistats. Només dos dels entrevistats han participat en alguna associació cultural i tres en alguna d'esportiva. Una testimoni

és membre actiu d'una associació cultural local. *Es fan moltes conferències, és lo que participo més, vaig a sentir-la [...]; després sóc del jurat el dia de Sant Jordi que fem, tots els col·legis fan poesies...* En un altre cas l'entrevistat mostra la seva afecció a la música, en alguns moments fins i tot com a intèrpret. És, des de fa anys, soci de Foment de la Sardana, associació dedicada a la promoció i difusió d'aquesta dansa. El mateix testimoni havia estat membre d'una coral parroquial formada per habitants del seu poble. Per les notícies que dona probablement fou fundada a finals del segle XIX. En el seu origen hi tingué molt a veure un fadrister solter de la família dels propietaris del seu mas. Posteriorment la iniciativa correspongué als rectors i vicaris de la parròquia, que la dirigiren fins la seva desaparició.

Tampoc molts masovers han estat vinculats a associacions esportives. De fet, són pocs els que efectivament han practicat algun esport de forma regular en algun moment de la seva vida, amb excepció de la cacera i, en menor mesura, la pesca. El futbol és l'únic esport d'equip que es menciona. Un dels entrevistats recorda que havia jugat a futbol en la seva joventut. La seva implicació anava més enllà de la pràctica esportiva i recorda que participà, amb altra gent del poble, en la construcció del primitiu camp de futbol. En els altres casos, però, la participació va limitar-se a la pràctica de l'esport o a estar associat a alguna entitat esportiva. Un testimoni recorda que havia jugat *amb els infantils, quan tenia catorze o quinze anys*; mentre que un altre explica, tot i que amb poca precisió, que *havia set soci del [...] esportiu de [nom del poble], sí. No me'n recordo els anys que hi vaig ser.*

Ser soci d'una entitat esportiva no implica necessàriament la pràctica d'un esport, sinó que sovint no mostra més que una afecció amb certa implicació. Un masover que mai ha jugat a futbol és soci d'una entitat esportiva local i manté el costum de veure en directe els partits: *vaig a futbol, jo*. La majoria però, es limiten a seguir amb interès relatiu i de forma esporàdica, com a simples espectadors, en directe o a través dels mitjans de comunicació, els diversos esdeveniments esportius.

Conclusió

Al llarg d'aquest darrer capítol hem revisat diverses dimensions de la vida dels masovers més enllà del mas que els identifica. L'àmbit religiós ha estat, tradicionalment, amb el que els masovers han establert vinculacions més importants, per bé que la religiositat manifestada pels testimonis tingui un caràcter certament superficial i que s'observi una relaxació important en el compliment de moltes pràctiques religioses. Per a molts, la religiositat encara ha estat important com a credencial davant dels propietaris i les celebracions i festivitats religioses –en particular les misses dominicals i els aplecs– han continuat essent un espai privilegiat de sociabilitat i de relació amb els veïns. Per contra, la participació dels masovers en l'entramat parroquial o en associacions catòliques ha perdut consistència en relació a èpoques anteriors i la seva vinculació a l'Església ha tingut un caràcter bàsicament passiu.

Les relacions establertes amb els veïns també han anat evolucionant a mesura que les condicions de vida i de treball s'han modificat. El relatiu aïllament en què molts havien viscut i que havia reforçat les pràctiques d'ajuda mútua i d'intercanvi de jornals entre veïns en els moments de major demanda de mà d'obra del cicle agrícola ha donat pas a un escenari en què aquestes pràctiques han decaïgut perquè els nous mitjans de comunicació i transport, la mecanització del treball i els sistemes públics de seguretat social les ha fet innecessàries.

La projecció política i cívica dels masovers, en canvi, a penes s'ha modificat respecte moments anteriors en què viure com a masover implicava un notable grau d'aïllament. En relació a la política la tònica general és d'indiferència i d'adaptació poc crítica a la situació que ha tocat viure, i els diversos camps de l'associacionisme han estat poc freqüentats pels entrevistats. Ni l'associacionisme agrari, ni les associacions culturals, esportives o similars han atret la participació dels masovers. Els darrers temps de la masoveria, han estat també els temps d'uns masovers cada vegada menys articulats i amb menys capital social.

11. Epíleg. Un món sense masovers

Mònica Bosch i Enric Saguer

Aquest llibre ha estat escrit des de la història. Els seus autors som historiadors i les preguntes que ens hem formulat sorgeixen de l'experiència d'examinar el passat des dels arxius i també, potser sobretot, de l'interès per aquelles dimensions de l'acció humana que els arxius no permeten aclarir. Als historiadors se'ns ha acusat, sovint, de donar excessiu valor als orígens dels fenòmens socials, com si conèixer els orígens permetés penetrar en la seva essència. François Simiand, sociòleg de matriu durkheimiana que apostava per la transformació de la història en una ciència dels fenòmens socials, fa més d'un segle, el 1903, exigia als historiadors que abandonessin el que ell anomenava l'ídol cronològic, l'hàbit de perdre's en la recerca dels orígens. Sortosament, aquesta obsessió adàmica ha estat superada per bona part de la historiografia i, avui, el que interessa als historiadors no és la raresa d'anticuari, la troballa del cas únic, del cas primer, sinó la seva conversió en fenomen social i, per tant, la seva difusió i normalització. En aquest llibre, però, hem donat un pas més. Ens hem fixat en el final, en el procés d'extinció d'una institució social que havia tingut un paper central en l'organització del món rural català quan l'agricultura encara era un sector bàsic per a l'economia del país però que, en la primera dècada del tercer mil·lenni, ha esdevingut poc més que una antiguitat residual. Avui conserva poc més que el nom i serveix per definir uns objectius i unes regles diferents que en el passat. No tenim cap interès per trobar el darrer masover, com tampoc considerem imprescindible trobar la primera masoveria. Allò realment rellevant, i en el que hem volgut posar l'accent, és l'evolució que va experimentar en la darrera centúria, fins arribar pràcticament a l'actualitat. És en la mesura que la història contri-

bueix a fer comprensible la trajectòria que ens ha portat al present que pot esdevenir un instrument d'utilitat social. Esperem, en algun sentit, haver acomplert aquest objectiu.

El que hem escoltat i el que, després d'escoltar, hem pogut inferir està marcat pel temps en què han viscut els nostres testimonis. Cal entendre-ho bé per no descontextualitzar allò que és producte exclusiu d'una època determinada, bàsicament la segona meitat del segle xx, caracteritzada per l'abandonament massiu de les masoveries. Els nostres testimonis han estat, per establir un paral·lelisme amb la monografia que vam dedicar als propietaris agraris, els últims masovers. De fet, quan vam entrevistar-los, només tres encara eren masovers. I el que és més important, només cinc han tingut successió generacional en la masoveria.

Per què els testimonis entrevistats van deixar de fer de masovers? Les raons que els incitaren a abandonar la masoveria foren múltiples: l'aïllament, el creixent diferencial amb l'evolució general del nivell de vida de la població, la duresa del treball al mas, la incertesa inherent al treball agrícola i ramader, la caiguda de l'ingrés agrari –especialment intensa en les darreres dècades del segle xx–, la insuficiència de l'explotació per mantenir una família i, finalment, la manca de continuïtat generacional. Una entrevistada, que va deixar la masoveria l'any 1977, quan al seu marit li van oferir una feina a La Bisbal, resumeix moltes d'aquestes raons:

Érem una mica grans i es via de començar a comprar... No sé, tot va ser diferent. Primer segàvem amb una segadora el blat [...]. Després va venir la cossetxadora o no sé com se'n diu. Bueno, era molt pràctic, però con havies contat i contat no quedava gaire res. [...] I vam trobar feina a La Bisbal, la meva filla ja treballava a La Bisbal [...] Llavons els mateixos de la ceràmica que treballava ella [...] li varen dir en el meu home a veure què li semblava si volia anar a treballar en allà, i ja n'estàvem una mica cansats de pagès. [...] La filla també no sabíem pas si es quedaria en el mas, ni si marxaria ni res, vam dir: "vells i sense vehicle". El meu marit no va treure mai carnet [...]. Ja ens agradava en allà, lo que passa que, és clar [...], veies que en aquí en a la ciutat o el poble [...] semblava que es

vivia més bé. Al cap de la setmana es cobrava, o al cap del mes, o lo que fos [...]. Perquè a pagès, molt de mals de caps, i llavons més [...] Si per cas necessitaves el metge tenia de venir i tenies de paga'l o deixar que el tinguessis aconduït, que hi havia persona que pagava cada mes per el metge diem-ho aixís, entens? I si tenies bèsties, doncs se't morien bèsties o agafaven alguna enfermetat, doncs tot allò ho perdies. Havies posat molt i, no ho sé, ens semblava que guanyant una cosa fixa i aixís que podé haguéssim viscut més bé.

Un nombre important de testimonis –dotze casos– es va mantenir en la masoveria fins la jubilació. En el moment de l'entrevista, de fet, molts ja estaven jubilats. Però molts altres, més de la meitat, van abandonar abans, per motius diversos. Alguns perquè van tenir l'oportunitat de dedicar-se a altres feines o de convertir-se en pagesos propietaris, altres perquè van haver de marxar del mas i ja no van buscar-ne un altre.

Taula 11.1 Cronologia i motiu de l'abandonament dels masovers

	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	1990-99	2000-06	Total
Jubilació	–	–	–	–	–	–	3	8	1	12
Dedicar-se a una activitat no agrària	–	–	1	–	2	2	–	–	–	5
Han de marxar per venda del mas	–	–	–	1	1	1	1	1	–	5
Compren la masoveria	–	–	–	–	–	1	1	–	–	2
Compren un mas i hi van a viure	–	–	1	–	–	–	1	–	–	2
El propietari es vol portar les terres directament	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1
Reconversió de la masoveria a una altra activitat	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1
No entesa amb el propietari	–	–	–	1	1	–	–	–	–	2
Altres	–	–	1	–	–	–	2	–	1	4

La possibilitat de dedicar-se a professions alternatives, facilitada en alguns casos per la proximitat a un nucli urbà, ha estat un dels motius d'abandonament voluntari. Molts expliquen que no van tenir aquesta oportunitat d'elecció quan van accedir, per primera vegada, a la titularitat d'una masoveria; sinó que es presentà posteriorment. D'altra banda, el treball en una fàbrica, en un comerç o en l'adminis-

tració pública, no sempre va comportar l'abandonament de la masoveria. Molts van simultanejar-ho durant molt temps. Els motius de l'atracció cap a activitats no agràries van ser diversos: un salari més alt i/o regular, un treball físicament menys dur, una major cobertura social, una major proximitat a determinats serveis,...

En les primeres dècades del segle xx, en algunes zones rurals, la construcció era una de les poques alternatives laborals que podia tenir el fill d'un masover. Amb el temps, però, les sortides professionals es van anar diversificant i generalitzant, especialment amb l'arrencada industrial dels anys seixanta. A partir de llavors no va ser rar que alguns exmasovers o fills de masovers treballessin en fàbriques o serveis, sovint relacionats, d'alguna manera, amb el món agrari i ramader del qual procedien: indústries agroalimentàries (llet, suc, farina, la Nestlé), empreses de transformació de productes forestals o de materials de construcció (bòbiles), botigues de comestibles, com a jardiners en càmtings o en camps de golf, etc. Alguns van entrar a treballar en fàbriques amb les quals ja havien tingut tractes anteriorment, quan encara feien de pagesos, com a subministradors de productes. En general, la tendència a deixar de fer de pagès per dedicar-se a activitats industrials o de serveis va començar pels fadrísters, que habitualment ja havien de buscar-se la vida fora de la masoveria paterna. Un testimoni ha explicat, per exemple, que ja abans de la guerra els fills segons o tercers dels pagesos i masovers dels pobles dels voltants de Figueres era habitual que anessin a treballar en una fàbrica o en algun altre establiment d'aquesta ciutat. A Arbúcies, també en les primeres dècades del segle, les empreses de carrosseries van atraure molts fadrísters de pagès:³⁷⁰

Saps quan va ser que començà a donar molt abaix lo de pagès? Quan es varen començar de muntar carrosseries [...]. El jovent ja no es quedava a la casa a treballar.

370. Vegeu Bover, 1988. També a la part baixa del Montseny, moltes noies de pagès varen trobar una alternativa al servei domèstic amb la instal·lació de tallers, fàbriques i vivers (Roigé i Estrada, 2008: 314-315).

L'hereu sí, encara s'hi quedava, però els fradisterns ja se'n naven amb un taller i llavors quan es casaven es col·locaven ja ells. Ja tenien cèntims per col·locar-se. I abans treballaven sempre a la casa [i] ningú els hi donava re.

A partir dels anys seixanta, la mecanització del camp, en reduir dràsticament la demanda de treball, hauria augmentat la tendència dels masovers fadristerms a abandonar l'activitat agrària. Els hereus, en canvi, haurien tardat més a fer-ho, ja que la tradició –i la pressió familiar en alguns casos– va determinar que molts no es plantegessin cap altra opció que no fos seguir amb la masoveria dels pares, camí que ja els venia assignat des de petits. Algun hereu fins i tot considera que hi va perdre respecte el seu germà, que va poder dedicar-se a una altra activitat: *Ojalà hagués hagut d'anar a treballar a fora com va anar el meu germà i hagués fet una altra feina en ves de fer de pagès aquells anys, perquè... no ho sé... el meu germà fent lo que va fer econòmicament està molt més ben situat que jo.* El fet que, quan buscàvem testimonis, trobéssim proporcionalment molts hereus pot ser també una confirmació d'aquesta hipòtesi, que alhora posa novament de relleu el paper de la institució de l'hereu masover com a sistema de fixació de mà d'obra al mas.

Hem de considerar, a més, que tampoc no era fàcil per a un hereu que ja tenia engegada l'explotació canviar d'ocupació encara que més endavant li'n sortís l'oportunitat. Malgrat això, tampoc no manca el cas d'algun hereu que sí va fer-ho: la pubilla d'una masoveria forestal de les Gavarres va deixar el mas el 1977 quan al seu marit li van oferir de treballar de focater en una bòbila, amb habitatge inclòs i gratuït. En general, els hereus de masoveries petites o poc productives, especialment les situades en llocs aïllats, haurien tingut tendència a deixar de fer de pagès abans que els hereus de les grans masoveries o aquells que tenien millors tractes. El cas de la família d'un entrevistat resulta molt significatiu al respecte. Descendent de petits masovers per totes bandes, va ser el quart dels sis fills que van tenir uns masovers forestals del Gironès. El germà gran es va fer paleta –feia de manobre des dels catorze anys– i va marxar jove

del mas. Aleshores, *van nomenar hereu en [nom d'un altre germà], el segon, perquè ell ja ho va renunciar de petit, que fent de paleta no volia pas treballar la terra*. La masoveria paterna la van continuar els germans segon i tercer, ambdós solters, per bé que un d'ells també feia feines al bosc. El testimoni es va fer peó caminer de la Diputació i va buscar petites masoveries on viure. El cinquè germà va anar a fer de mecànic a Girona i el sisè de confiter a Salt.

Un altre motiu per abandonar la masoveria fou la compra d'un mas. N'hem trobat quatre testimonis. Com s'ha vist, al llarg del segle xx hi va haver un progressiu augment del percentatge de masovers propietaris de terrenys agrícoles. La visió pairalista exagerà la dimensió d'aquest procés, especialment pel que fa a la possibilitat dels masovers de comprar un mas, i ocultà els enormes costos d'autoexplotació familiar que en molts casos estaven darrere d'aquestes adquisicions. Només nou testimonis –o llurs pares i avis– van poder comprar un mas i, en general, es va tractar de finques de dimensions reduïdes. Les formes d'acumulació de capital que van permetre adquirir-les, a més, van estar sovint basades en l'autoexplotació del treball familiar –un testimoni fins i tot assegura que el seu pare va perdre la salut en treballar massa per tornar els diners manllevats per comprar el mas–, les indemnitzacions que alguns van rebre per deixar el mas –però que mai no els possibilitava comprar una finca equivalent– o els estalvis fets amb el bestiar per compte propi.³⁷¹ Cal considerar, a més, que no era fàcil per a un masover demanar un préstec –*te n'havies d'anar a buscar avaladors si no en tenies, no et podies*

371. El pare d'un testimoni empordanès, gràcies a una parada de sementals que va posar en la postguerra, quan hi havia molta falta de bestiar, va poder deixar la masoveria a principis dels anys cinquanta i comprar dotze hectàrees de terra, on es va construir una casa. El testimoni, posteriorment, va arrendar a mitgeria una gran finca i va continuar comprant més terres; amb unes setanta-sis vessanes, és un dels entrevistats que posseeix més terra pròpia. Un altre cas és el d'una entrevistada que s'ha dedicat sempre a la ramaderia bovina i encara viu en una masoveria on, en el moment de l'entrevista, tenia un miler de vaques pròpies. Mercès als estalvis aconseguits amb el bestiar, a mitjan dels anys setanta va comprar algun tros de bosc i diversos camps, algun d'ells al mateix propietari del qual eren masovers.

hipotecar si no tenies propietat–, i que els masovers, fins i tot els de les masoveries històriques que tenien dret a comprar el mas per sota del preu de mercat,³⁷² s’han vist afectats i han hagut de competir, en els darrers anys, amb el que determinats grups socials urbans estaven disposats a pagar per una segona residència. Tot plegat coincideix amb l’opinió d’un testimoni que considera la compra d’un mas per part d’un masover com quelcom excepcional i només a l’abast de masovers *privilegiats: devia de ser d’aquells masovers que tenien uns bons tractes que era millor que ser amo. I cases una mica bones.*

Mites i dificultats a part, l’evidència és que només quatre entrevistats van deixar de ser masovers de forma definitiva per la compra d’un mas: dos per l’adquisició de la finca on feien de masovers i dos quan van decidir viure en masos que havien comprat anteriorment. Els dos primers van ser ells mateixos els qui van proposar al propietari que els vengués la masoveria, més per una qüestió sentimental i simbòlica que no pas econòmica, ja que es tractava del lloc on havien nascut. Un d’ells, en contra de l’opinió dels seus fills, que ja eren grans i es dedicaven a d’altres feines, va aconseguir que el seu cosí, propietari del mas, li vengués en molt bones condicions la casa i set vessanes –el mas en tenia setze– l’any 1973 i assegura que mai no va plantejar-se comprar un mas que no fos aquell perquè *jo vaig néixer aquí*. Quan l’any 1986 l’altra entrevistada va aconseguir que finalment la propietària li vengués el mas –d’unes setze vessanes– on la seva família hi portava quatre generacions i més d’un segle, la llei d’arrendaments de 1980 ja li atorgava aquest dret com a titular d’una masoveria històrica. Malgrat que ella assegura

372. La llei d’arrendaments rústics històrics de febrer de 1992 va prorrogar fins al 1997 el termini durant el qual els arrendataris tindrien dret a comprar la finca. Aquesta llei, partint del principi que en el actual valor de las fincas arrendadas han contribuido, de forma notable, el arrendatario y sus ascendientes mediante su cultivo a lo largo de varias generaciones, va establir el dret dels arrendataris històrics a comprar la finca per un valor equivalent a la mitjana aritmètica de la seva valoració cadastral i el seu valor en venda. La demanda urbana de segones residències, en provocar la puja d’aquest darrer valor, és evident que incideix en el preu final que ha de pagar el masover.

que no va utilitzar-lo per obligar la propietària a vendre, reconeix que el van fer constar en l'escriptura de venda a efectes fiscals. L'existència de la llei és probable que *convencés* la propietària que havia arribat l'hora de cedir.

Pel que fa als dos testimonis que van deixar de ser masovers per anar a viure en altres masos comprats anteriorment, es tracta, en un cas, de la filla d'un masover que va comprar un mas el 1932, però que no va poder desallotjar-ne el masover i anar-hi a viure fins després de la guerra, amb intervenció del marit de la propietària per qui feien de masovers, que llavors era jutge. L'altre cas correspon a un dels testimonis que va prosperar més al llarg de la seva vida, tot i que sense aconseguir depassar la categoria de petit pagès. Hereu de masovers no propietaris, als dinou anys es va fer càrrec d'una família nombrosa per la mort prematura del pare. Quan l'any 1954 va canviar de masoveria per entrar en un mas de cent vessanes, de les quals trenta-cinc eren de regadiu, es va haver d'endeutar per comprar eines i bestiar. L'any 1968 va comprar un maset de vuit vessanes a La Bisbal perquè el va considerar bé de preu –tot i que el va haver de pagar amb diners manllevats– i, posteriorment, hi va afegir deu vessanes més. En contra del seu parer, va deixar la masoveria l'any 1982, quan el seu fill, en tornar del servei militar, li va dir que no volia seguir vivint a la masoveria i li va demanar que arreglés el maset per anar-hi a viure. El testimoni explica la seva progressió en la vida com una combinació de treball dur i estalvi; de fet ha convertit aquest últim en la seva missiva: *Perquè aquí en aquest món només se té lo que s'estalvia. No et pensis que, que jo no tindria aquest mas. Podia haver disfrutat.*

Tot i que a partir de la llei d'arrendaments rústics de 1935 es va concedir als arrendataris i masovers el dret de retracte o de preferència en la compra en cas que el propietari volgués vendre's la finca, no sembla pas, segons les entrevistes, que gaires masovers s'acollissin a aquest dret. Malgrat que els masovers no estaven obligats a marxar en cas de venda del mas, llevat que el propietari volgués explotar-lo

directament, de vegades la venda actuà com a catalitzador perquè alguns masovers decidissin deixar de ser-ho de forma definitiva. N'hem enregistrat cinc casos, tots ells hereus i tots a partir dels anys cinquanta. En realitat, alguns d'aquests testimonis havien decidit no seguir fent de masovers amb anterioritat a la venda del mas. Un d'ells, que portava a la masoveria des del 1950 i ja havia viscut una venda del mas, l'any 1975 va acordar amb un veí que volia comprar-lo que, si el propietari l'hi venia, ell els indemnitzaria per la seva marxa. Al pare del testimoni li tocava jubilar-se aviat i a ell l'interessava més fer d'hortolà. De fet, els darrers anys, a la masoveria ja només hi quedaven els pares, perquè ell havia anat a viure en una casa que s'havia construït a la vila, tot i que cada dia anava a ajudar al mas. També va decidir no comprar el mas –tot i que el propietari li ho va oferir el 1950– per fer-se hortolà, un altre hereu masover del Baix Empordà que després va comprar una casa al poble i va arrendar una gran horta amb fruiters. Un altre testimoni, el 1973, va començar a treballar en una fàbrica, mentre encara feia de masover, perquè el mas va perdre molta terra arran de la construcció d'un polígon industrial. Segons afirma, va ser a partir d'aleshores *quan vaig començar de fer algun centim, perquè de casa en visquíem i lo que guanyava allà ho adelantàvem*. Al cap de cinc anys se'n va anar a viure en una casa de poble que havia comprat als anys seixanta i s'havia anat arreglant. Llavors li va dir al propietari que si trobava un altre masover deixaria el mas; però això no va passar i va seguir portant les terres fins que el propietari es va vendre la finca cap a l'any 1996.

Un altre entrevistat, nascut el 1921, va fer-se masover perquè era l'hereu i així ho volia el seu pare. Quan a mitjan de la dècada dels seixanta es va vendre en forma de subhasta el segon mas on s'estava, va decidir no comprar-lo i anar a viure a Figueres, on ja vivien els pares i les dues germanes, que regentaven una botiga que la família havia adquirit als anys cinquanta per si mai havien de deixar la masoveria. A Figueres va treballar en diferents empreses: *després ja vaig haver de començar una altra vida*, afirma.

Les indemnitzacions establertes per llei, per contra, podien actuar com a factors d'allargament de l'estada al mas. Alguns masovers van perllongar la seva estada per no perdre el dret a la indemnització o el dret de compra que els assegurava la llei:

Hi havia gent que me deia: "Ara teniu la casa nova, per què no aneu a viure allà?". I jo dic: "perquè perdria el dret del mas, i que no, no ho penso perdre". Ens vam estar allà fins que el vam comprar. No ho vam deixar. Perquè si haguéssim abandonat, tot els drets adquirits en quatre generacions se n'anaven tots per terra.

Algunes famílies, fins i tot, van estar vivint els darrers anys en dues cases alhora –la masoveria i una casa de propietat– per mantenir els seus drets sense renunciar al confort de les noves edificacions. Així, l'hereu masover d'una finca on ja havien entrat els seus avis l'any 1921, que s'havia assessorat amb l'advocat del sindicat agrari al qual pertanyia, va mantenir un estira i afliuxa amb el propietari, un noble absentista, fins que l'any 1986 va aconseguir cobrar una indemnització per deixar el mas (un 20% de la terra que menava i un tros de bosc per renunciar al dret d'ocupar la casa):

Hem estat pagant una fortuna de tota la vida, d'aquí, bueno, els últims anys de parceria, ens has estat tocant els pebrots tant i ara vols que marxem aixís, sense cap indemnització ni res? [riu] Doncs ja et tocaràs prou els pebrots, perquè la llei portava que et vien d'indemnitzar. [...] [A viure en una casa que havia comprat] primer hi va venir la meva mare amb la mainada, després hi va baixar la meva dona [...] i encara jo me n'anava a dormir, quan havia sopat, me n'anava a dormir casi sempre allà dalt [...]. Nosaltres no volíem deixar allò fins que l'amo ens ho va arreglar. [...] Ells lo que volien que deixéssim la finca lliure, per vendre-ho lliurement. Perquè vendre sense ser lliure era molt més de mal vendre.

En els darrers anys, la demanda creixent de masos per a segona residència, turisme rural, restaurants o altres serveis ha fet augmentar la pressió d'alguns propietaris perquè els masovers deixin els masos, de manera que aquesta mena de situacions no són rares avui dia. Com a mínim un parell més de testimonis sembla que s'hi han trobat.

Un és el cas d'una entrevistada que des de finals dels anys cinquanta viu en una masoveria situada en una zona del Baix Empordà amb molta demanda de segones residències i terrenys urbanitzables:

Lo que aquí volen que marxem, perquè ja s'ho venen. I és clar voldrien que marxéssim perquè fos lliure per cobrar més [...]. Ara no fa pas molt que els nois [els fills de l'entrevistada] em penso se li han enfrenat de dir: "Bueno, és que ho vols vendre, emperò no ens ho has dit mai, ni has dit mai el que en vols". [...] I noi, [el propietari] es va picar. [...] Aquest [camp] d'aquí davant que hi ha userda [...] l'ajuntament el voldrien per fer-hi parcel·les. És clar, l'altre costat ja és urbanitzat, ja d'això i es deu pensar que coi... i si és urbanitzable fins aquí, qui diu que el dia de demà no sigui fins allà. Jo li vaig fer una proposta un dia: [...] "ens dons el camp i l'hort i ja està, marxem". "Oh! no, és que jo no vull escantonar la propietat". "Ah bueno". Un dia va dir que estava disposat a donant-se dos milions i mig [...] A veure ara, quan se vingui per cobrar, quin d'això farà. [...] No badem. No, perquè si ells van amb picardia te fan anar al tanto.

La percepció d'una indemnització pot haver propiciat que alguns hereus decidissin deixar de ser masovers. Aquest fou el cas d'un testimoni els pares del qual, l'any 1957, quan ell tenia vint-i-set anys, van ser indemnitzats pel propietari, que volia explotar les terres directament, perquè deixessin una masoveria de Crespià on ja havien entrat els avis pels volts de 1920. L'entrevistat i els seus progenitors ja no van buscar una altra masoveria, sinó que amb la indemnització rebuda van comprar una casa amb disset vessanes a Banyoles. Ell, després d'estar-se més d'un any arrancant oliveres mortes pel fred de 1956, perquè s'hi guanyava força diners, entrà a treballar en una farinera, feina que va combinar sempre amb el cultiu de les terres pròpies.

Una trajectòria més original correspon a un testimoni que va deixar l'arrendament quan el propietari, a principis dels anys noranta, va decidir convertir la finca en un camp de golf. Aquest canvi d'ús, però, no va comportar la seva marxa, sinó la seva reconversió, ja que l'amo, amb qui mantenia bona relació, li oferí de treballar en el golf.

La manca d'entesa amb el propietari també va ser motiu d'abandonament. Dos testimonis van deixar llurs masoveries perquè tenien mala relació amb l'amo i ja no van tornar a fer de masovers. Un d'ells era fadristerne d'una família de propietaris i feia de masover del seu germà hereu. Contra la imatge idíl·lica de la família catalana i els tòpics pairal·listes, sempre es va sentir pressionat i utilitzat pel germà-propietari. Al final se'n va cansar i va marxar. En l'altre cas, la mala relació es combinà amb un problema de rendibilitat en una masoveria de cinquanta vessanes de secà on, després de la guerra, el propietari havia imposat uns tractes a mitgeria. Segons el testimoni, amb aquelles condicions la seva situació era sempre de precarietat econòmica. Cap al 1960 va comprar una casa al poble, on venia llet, mantega i formatge. Posteriorment va deixar la masoveria i quan va haver arrencat una mica el negoci va comprar un cotxe que, durant molts anys, dedicà a servei de taxi.

A més dels factors que hem exposat fins ara, els testimonis també han manifestat altres motivacions que els portaren a l'abandonament de la masoveria: problemes de salut, l'edat i la manca de relleu generacional, combinats de maneres diverses. Un masover, el 1943, va deixar la masoveria per problemes de salut i després va muntar una botiga d'alimentació; un altre el 1981, quan encara li faltaven uns anys per jubilar-se, va deixar-la perquè es feia gran i els fills no volien seguir; una tercera entrevistada va deixar la masoveria l'any 1984, quan es va quedar vídua i es trobà que cap gendre –només tenia filles– no volgué portar l'explotació; i una pubilla masovera l'any 2002 va deixar una masoveria històrica, on els seus avis paterns havien entrat el 1919, quan ella i el marit ja estaven jubilats i estava clar que cap fill no continuaria l'explotació. En aquest darrer cas, a més, el darrer propietari uns anys abans els havia condicionat l'autorització a vendre la quota de la llet al fet que marxessin aquell any. En realitat, com veiem, darrere la decisió de molts d'aquests masovers de deixar la masoveria de manera definitiva hi ha el problema de la manca de relleu generacional: els fills ja no van voler fer de pagès i encara menys ser masovers.

De fet, ha estat la generació següent a la que hem entrevistat la que ha abandonat el camp de forma massiva. Només cinc entrevistats, com hem dit, tenen continuïtat d'un fill en la masoveria. Malgrat que algun fill o gendre dels testimonis va plantejar-se en la seva joventut seguir fent de pagès, molts van acabar abandonant aquesta idea. La caiguda de l'ingrés agrari a les darreres dècades del segle xx els va acabar de convèncer. Els mateixos pares masovers van considerar inviable en aquelles condicions el sistema de masoveria i no van desanimar, ans sovint al contrari, els seus fills perquè es dediquessin a una altra feina; perquè si ja es veia difícil la viabilitat del petit o del mitjà pagès propietari, encara més la del masover, que havia de pagar una renda al propietari.³⁷³ Per això molts masovers van acabar abandonant els masos o es van jubilar sense ni tan sols plantejar-se comprar el mas on vivien o un altre mas perquè, simplement, els fills ja no volien fer de pagès. Així, per exemple, el 1970, als quaranta-nou anys, un entrevistat va deixar la masoveria, va comprar una casa barata en un poble de la Garrotxa i va entrar a treballar en una fàbrica d'embotits *perquè la mainada tots varen volguer anar a treballar a fora i ben fet que varen fer*. En sentit contrari, si una de les poques entrevistades que encara fa de masovera segueix en actiu i ha fet importants inversions a la masoveria és en bona part perquè té dos fills que encara fan de pagesos, tot i que actualment combinen el treball a la masoveria amb l'explotació de terres pròpies:

De fet, si nosaltres aquests dos nanos no haguessin pogut continuar, el meu home i jo ja hauríem hagut de plegar com moltes cases passa; si els fills no volen fer seguir el negoci del pare, pues han de plegar, per força.

Després de la jubilació, la major part dels masovers se'n va anar a viure a cases o pisos propis o de lloguer, generalment en un poble o vila, tot i que alguns van seguir residint alguns anys al mas i cinc

373. Ja els hi vaig dir: "Neu a treballar on sigui, però aquí no, eh?". Els hi vaig [dir] que de pagès res. Ben convençuda. Perquè treballes molt i què? Ara mateix, anar de masovers, què? Tot lo més net, qui s'ho queda?

d'ells encara hi vivien l'any 2006. Aquesta és una situació que en els darrers anys del segle xx ha estat relativament freqüent. En alguns casos, la possibilitat de seguir vivint al mas ha estat una concessió dels propietaris, però en les masoveries històriques es tracta d'un dret que els fou reconegut per llei l'any 1992.³⁷⁴ Quan el pare d'un testimoni es va jubilar el 1977 en una masoveria històrica on la família havia entrat el 1913, el propietari va arrendar les terres a un veí perquè l'entrevistat es dedicava a altres feines i, tot i que encara no hi obligava la llei, van acordar verbalment que els pares podrien seguir vivint al mas fins a la mort. Més endavant, el propietari va vendre les terres i l'exmasover va quedar com a arrendatari del mas i dues vessanes de terra, a canvi d'una petita quantitat anual, cosa que s'ajusta bastant al que marca la llei de 1992. Finalment, l'any 1995, l'entrevistat va acordar amb la propietària del mas, que volia vendre la casa, que marxarien a canvi d'una indemnització –aleshores ja era una obligació legal– perquè encara era viva la mare. Menys habitual en canvi és la situació d'un altre testimoni que el 2006, ja jubilat, encara vivia al mas on havia entrat el 1948, però declarava que li agradaria que els propietaris busquessin un altre masover o un arrendatari per poder ell marxar-ne: *Jo lo que voldria és això, si trobessin un masover.*

L'abandonament de les masoveries ha estat un capítol específic de l'èxode rural, un procés que a la regió de Girona començà ben aviat, ja en la segona meitat del segle xix i que s'intensificà després de mitjan segle xx. Quan encara aquest èxode havia afectat poc les masoveries, especialment les situades a les planes agrícoles, el 1928 el sindicalista banyolí Baldiri Juscafresa va escriure un article de premsa sobre *la despoblació al camp* on mostrava la seva preocupació per l'emigració de la gent de pagès a la ciutat i, molt particularment, per l'emigració dels masovers.³⁷⁵ Després de reconèixer que *la gent emigra dels camps com si estiguessin cansats d'aquella vida plena de pri-*

374. Llei 1/1992, de 10 de febrer, d'arrendaments rústics històrics, art. 4.

375. Juscafresa, 1928. Sobre Baldiri Juscafresa, vegeu Bosch Cuenca, 2007.

vacions i tasques feixugues, proposava, com a remei, que el govern intervingués amb una reforma legislativa que permetés respectar els drets d'amos i masovers i propiciés una associació entre ells. Aquesta reforma legislativa arribà alguns anys després, primer amb l'avortada *lleï de contractes de conreu* (1934) del Parlament català i després amb la més rebaixada *lleï d'arrendaments rústics* de 15 de març 1935, la vigència de la qual es perllongà, amb algunes modificacions, durant el període franquista. Deixant de banda el caràcter més profundament reformador de la primera –molts aspectes de la qual no foren assumits ni tan sols per la lleï d'arrendaments rústics de l'any 1980– i el tarannà més conservador de la lleï de 1935, difícilment cap de les dues hauria impedit la progressiva desaparició de la masoveria. En aquest punt Juscafresa s'equivocava. Tot i els canvis legislatius, tot i els assajos de transformació dels tractes de masoveria que hem recollit i que apuntaven en direccions diverses, tot i la desaparició de les clàusules de caràcter més servil i, en alguns casos, tot i la participació financera del propietari, l'evolució del sector agrari ha fet cada vegada més difícil el sosteniment de règims d'explotació de la terra que impliquen una transferència important de renda. Tornem a la imatge amb què començàvem: avui la masoveria és un terme que cerca nous significats, que s'ha alliberat del seu vincle amb el treball agrícola i s'ha associat a nous continguts: el servei domèstic, el turisme rural, l'ocupació d'habitatges,... Fa un segle la masoveria evocava tot un sistema social. Si les paraules tenen més d'una vida, què ens evocarà en el segle XXI?

Bibliografia

ACADEMIA DE LEGISLACIÓN Y JURISPRUDENCIA (1899) "Instituciones jurídicas de Cataluña que conviene conservar en el Apéndice al Código Civil", *Revista Jurídica de Cataluña*, 5, p. 641-693.

AGUILÓ, I. (1909) *Mejoras en el cultivo del trigo*, Girona, Diputación Provincial.

ALEGRET, J.-L. (dir.) (2003) *El port de Palamós, 1902-2002. Memòria d'un centenari*, Barcelona, Ports de la Generalitat.

ALEGRET, J.-L. i GARRIDO, A. (2006) "Aproximació a l'activitat pesquera a la regió de l'Empordà (segles xv-xviii): adaptacions a un medi en constant transformació", *Estudis d'Història Agrària*, 19 p. 27-47.

AMBROSOLI, M. (1997) *The Wild and the sown: botany and agriculture in western Europe, 1350-1850*, Cambridge, Cambridge University Press.

AMETLLA, C. (1979) *Memòries polítiques, 1918-1936*, Barcelona, Catalònia.

ATIENZA, I. (1987) *Aristocracia, poder y riqueza en la España moderna. La Casa de Osuna siglos xv-xix*, Madrid, Siglo XXI.

AUDIVERT, M. (1983) *Torroella de Montgrí, una vila singular*, Barcelona.

AUGÉ, J. (1990) *Masies i cortals de Castelló d'Empúries. El seu rem, la seva gent (1930-1990)*, Figueres, Ajuntament de Castelló d'Empúries.

AULADELL, M.; COLLS, J.; i VILLALÓN, S. (2005) "Es busca masover. Reclutament i condicions exigides", dins E. SAGUER (coord.), *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 195-268.

BACA, J. (2004) "La vida a Mas Cuní. Vivències de masovers en el període 1920-1960", *Blanda*, 7, p. 10-23.

BADOSA, E. (1985) *Explotació agrícola i contractes de conreu (1670-1840). Les finques del clergat de Barcelona*, Barcelona, Col·legi Notarial de Barcelona.

BALCELLS, A. (1983) *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire*, Barcelona, La Llar del Llibre, 1968.

BARBAZA, Y. (1966) *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona, Edicions 62, 1988, 2 vols.

BARCELÓ, M.; FELIU, G.; FURIÓ, A.; MIQUEL, M.; SOBREQÜÉS, J. (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, 2003.

BARRERA, A. (1990) *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Madrid, Alianza editorial.

BÉAUR, G. (2003) "Contrats d'exploitation et système de contrats dans la France d'Ancien Régime", dins G. BÉAUR, M. ARNOUX, A. VARET-VITU (coord.) *Exploiter la Terre. Les contrats agraires de l'Antiquité à nos jours. Actes du colloque international tenu à Caen du 10 au 13 septembre 1997*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes/Association d'Histoire des Sociétés Rurales.

BENELBAS, L. (1981) *Economia agrària de Catalunya*, Barcelona, Ketres.

BENELBAS, L.; GARCÍA, X.; TUDELA, J. (1977) *La Unió de Pagesos. El sindicat del camp*, Barcelona, 7x7 edicions.

BERNAT, P. (2008) *Ciència, tècnica i agricultura a la Catalunya de la Il·lustració (1766-1821)*, Girona, Documenta Universitaria / Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

BERTRANA, P. (1931) *L'hereu*, Barcelona, Llibreria Catalònia.

BESTARD, J. (2004) "Fer visibles relacions primordials", dins SALA, Teresa-M. i ROIGÉ, Xavier (eds.), *Àlbum. Imatges de la família en l'art*, Girona, Museu d'Art de Girona.

BHADURI, A. (1998) "Eficiencia económica e instituciones agrarias", *Historia Agraria*, 15, p. 15-25.

BLOCH, M. (1978) *La historia rural francesa*, Barcelona, Critica.

BOIXAREU, R. (a cura de) (1973) *Diario de los viajes hechos en Catalunya de Francisco de Zamora*, Barcelona, Curial.

BORRÁS, J. M. (2000) "Antes de nacer sabíamos trabajar. Absentismo escolar y trabajo infantil en el Madrid rural del primer tercio del siglo xx", *Historia Agraria*, 20, p.169-194.

BORRÁS, J. M. (2002) "El trabajo infantil en el mundo rural español (1849-1936). Género, edades y ocupaciones", dins J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El Nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX*, San Vicente del Raspeig, Publicaciones de la Universidad de Alicante, p. 497-547.

BORRÁS, J. M. (2002b) "Mercado laboral, escolarización y empleo infantil en una comarca agrícola e industrial (el Vallès Occidental, 1881-1910)", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 24, p. 233-262.

BOSCH, M. (1999) "La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del patrimoni Carles, 1750-1850", dins Rosa CONGOST i Lluís TO (a cura de) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 365-408.

BOSCH, M. (2002) "Els hisendats com a classe dirigent: l'exemple de la regió de Girona", *Plecs d'Història Local*, 99, p. 52-55.

BOSCH, M. (2004) "Els arrendaments: la cessió temporal de l'explotació dels masos i els seus fruits", mecanoscrit inèdit.

BOSCH, M. (2005) "De mas a mas. Sobre la mobilitat dels masovers a la regió de Girona (s. XVII-XIX)", ponència presentada al XVIII Seminari d'Història Econòmica i Social. *Treball, món rural i canvi agrari a l'Europa contemporània. Noves perspectives d'anàlisi històrica*, Girona, 17 de desembre de 2005.

BOSCH, M. (2005b) "El pes social del propietari: cohesió i consciència de grup", dins E. SAGUER (coord.) *Els últims hereus: història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, p. 270-334.

BOSCH, M. (en premsa) "Historia social de grupos subalternos. Los masoveros de la región de Girona (s. XVII-XIX)", *Historia Agraria*.

BOSCH, M. i FERRER, L. (2001) "Genealogia, família i patrimoni: els Heras d'Adri", dins M. HERAS DE PUIG, *Biografia ó explicació del arbre genealògich de la descendencia de casa Heras de Adri (1350-1850)*, Girona, Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / CCG Edicions.

BOSCH CUENCA, P. (2007) "El Sindicat Agrícola de Banyoles (1905-1939)", dins Pere BOSCH CUENCA i altres, *Cooperativa Agrícola de Banyoles. Cent Anys*, Banyoles, p. 41-110.

BOVER, A. (1988) Arbúcies. Estudi del medi i formes de vida (1743-1840), Girona, Diputació.

CABRÉ, A. (1999) *El sistema català de reproducció*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

CABRERA, M. A. (2002) "Historia y teoría de la sociedad: del giro culturalista al giro lingüístico", dins C. FORCADELL i I. PEIRÓ (coord.) *Lecturas de la historia: nueve reflexiones sobre historia de la historiografía*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.

CÁMARA, G. (1984) *Nacional-catolicismo y escuela. La socialización política del franquismo (1936-1951)*, Jaen, Hesperia.

CAMPS i ARBOIX, J. de (1965) *Les cases pairals catalanes*, Barcelona, Destino, 1977.

CAMPS i ARBOIX, J. de (1968) *La masia catalana*, Barcelona, Aedos.

CAMPS i ARBOIX, J. de (1969) *Història de l'agricultura catalana*, Barcelona, Tàber.

CÀNCER, J. (1594-1608) *Variarum resolutionum iuris caesarei, pontificii et municipalis Principatus Cathaloniae*, Barcelona, typographia Iacobi Cendrat.

CARANDELL, J. (1942) *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico*, Universidad de Granada.

CÁRDABA, M. (2002) *Col·lectivitats agràries a les comarques de Girona, 1936-1939. Pagesos i revolució a Catalunya*, Girona, CCG Edicions / Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

CÁRDABA, M. (2003) "La terra per la comunitat! L'anarcosindicalisme agrari a les comarques de Girona", dins *Sindicalisme i món rural a Catalunya, 1900-1975. Actes de la jornada celebrada al Museu Etnològic del Montseny, el 20 d'abril de 2001*. Girona, CCG Edicions / Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

CASALI, E. (1985) "Sacra agricultura e cristiana mezzadria. Controriforma e cultura contadina in Romagna", *Estudis d'Història Agrària*, 5, p. 53-76.

CELIS, E. R. de (1903) *Memoria sobre la riqueza agrícola de la Provincia de Gerona*, Madrid, Dirección General de Agricultura.

CHAYANOV, A. V. (1925) *La organización de la unidad económica campesina*, Buenos Aires, Nueva Visión, 1974.

CODINA, J. (1987) *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a l'Hospitalet pre-industrial*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

COLLS, J. (2000) "Un exercici d'història social: els masovers de Borrassà entre 1740 i 1765", Girona, text inèdit.

COLLS, J. (2002) *D'artesans a pagesos: l'evolució del treball en una vila de la Catalunya moderna (Castelló d'Empúries, segles xv-xviii)*, Treball de recerca, Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Jaume Vicens Vives)-Universitat de Girona.

COLLS, J. i SAGUER, E. (2004) "Mossos i criats. Una radiografia del treball assalariat als masos (Girona, 1946)", *Estudis d'Història Agrària*, 17, p. 813-828.

CONGOST, R. (1988) *Els propietaris i els altres. Anàlisi d'unes relacions d'explotació (la regió de Girona, 1768-1862)*, Tesi doctoral, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.

CONGOST, R. (1990) *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*, Vic: Eumo.

CONGOST, R. (1992) "Aproximación al estudio de economías campesinas familiares. La región de Gerona (1768-1862). Primeras hipótesis", *V Congreso del Seminario de Historia Agraria*, Santiago de Compostela.

CONGOST, R. (1992b) *Notes de societat (La Selva, 1768-1862)*, Santa Coloma de Farners, Consell Comarcal de La Selva / Centre d'Estudis Selvatans.

CONGOST, R. (1998) "Pairalisme, història del dret i història de les relacions socials al camp català. Algunes reflexions", *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 43-75.

CONGOST, R. (2000) "Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española", *Historia Agraria*, 20, p. 61-93.

CONGOST, R. (2001) "Guerra, pàtria i estadística: el despertar polític dels hisendats gironins (1795-1800)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 42, p. 379-395.

CONGOST, R. i JOVER, G. (2008) "Que presentin els títols...". Una relectura de les reivindicacions remences i de la Sentència Arbitral de Guadalupe", dins Rosa CONGOST (ed.) *Dels capbreus al Registre de la Propietat. Drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (XIV-XX)*, Girona, Documenta Universitaria / Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

CONGOST, R. i SAGUER, E. (1999) "Epíleg", dins Rosa CONGOST i Lluís TO (a cura de) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 483-489.

CONGOST, R. i FORT, J. (2005) "Ser hereu no és una ganga. La fi d'un sistema secular" dins Enric SAGUER (coord.) *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 59-96.

CONGOST, R.; GIFRE, P.; SAGUER, E.; TORRES, Xavier (1999) "L'evolució del contracte de masoveria", dins Rosa CONGOST i Lluís TO (a cura de) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 269-297.

CONGOST, R.; JOVER, G.; BIAGIOLI, G. (eds.) (2003) *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*, Girona, CCG Edicions / Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

CONSTANS, L. G. (1954) *Girona, bisbat marià. Història, art, pietat, folklore*, Barcelona, Gràfiques Duc.

CUSSÓ, X. i GARRABOU, R. (2007) "La transición nutricional en la España contemporánea: las variaciones en el consumo de pan, patatas y legumbres (1850-2000)", *Investigaciones de historia económica*, 7, p. 69-100.

DANTÍ, J. (2005) "Barcelona i la xarxa urbana catalana als segles XVI-XVII", dins J. DANTÍ (coord.) *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau editor, p. 30-37.

DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA I TERMCAT (2005) *Diccionari de dret civil*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

DIRECCION GENERAL DE LOS REGISTROS CIVIL, Y DE LA PROPIEDAD Y DEL NOTARIADO (1906) "Datos para el estudio de la propiedad inmueble en España (Cataluña). Estado-resumen de las memorias de la Audiencia de Barcelona", *Anuario de 1905*, Madrid.

DONAT, L. (1999) "Contractes ad laborationem i establiments de masos després de la pesta negra (1349)", dins R. CONGOST i L. TO (a cura de) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 126-127.

EGEA, A. (1999) *Figueres als segles XVI i XVII*, Figueres, Ajuntament de Figueres-Diputació de Girona.

ESCOLANO, A. (2004) *El Pensil de las Niñas*, Madrid, Edaf.

ESTALELLA, H. (1984) *La propietat de la terra a les comarques gironines*, Girona, Col·legi Universitari de Girona.

ESTRADA, F. i ROIGÉ, X. (2008) *El mas al Montseny. La memòria oral*, Barcelona., Generalitat de Catalunya.

FAGES DE ROMÀ, N. (1852) "Memoria acerca los graves males que resultaran á la agricultura de las provincias catalanas de que fue adoptado en el código civil español el sistema de sucesión forzosa", *La Granja*, (gener de 1852), p. 1-23.

FAGES DE ROMÀ, N. (1863) *Escrituras de arrendamiento de aparcería y á precio fijo*, Figueres, Imp. Miegerville.

FAGES DE ROMÀ, N. (1877) "La paz y la agricultura", *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*.

FARÍAS, V. (2001) "El mas en los dominios reales de Terrassa según una encuesta real de los años 1311-1314", dins M.T. FERRER, J. MUTGÉ, M. RIU (eds.) *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona, CSIC.

FERNÁNDEZ TRABAL, J. (1995) *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

FERRER, L. (1987) *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Olesa de Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

FERRER, L. (2004) "La imatge de les famílies camperoles. Anar a cal fotogràf", dins M.-T. SALA i X. ROIGÉ (eds.) *Àlbum. Imatges de la família en l'art*, Girona, Museu d'Art de Girona, p. 97-105.

FERRER, L. (2007) *Hereus, púbbils i cabalers. El sistema d'hereu a Catalunya*, Catarroja-Barcelona, Afers.

FERRER, M. T. (2001) "Establiments de masos després de la pesta negra", dins M.T. FERRER, J. MUTGÉ, M. RIU (eds) *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona, CSIC.

FIGUERAS, N. i PUIGVERT, J. M. (1998) *Tribulacions d'un masover fadristern*, Santa Coloma de Farners, Centre d'Estudis Selvatans i Taller d'Història de Maçanet de la Selva.

FONTCUBERTA, J. (1983) "Apéndice: notas sobre la fotografía española", dins Beaumont NEWHALL, *Historia de la Fotografía. Desde sus orígenes a nuestros días*, Barcelona, Ed. Gustavo Gili.

GALA VALLEJO, C. (1995) *El sistema de la seguridad social en España*, Madrid, Centro de publicaciones del Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

GARCÍA ESPUCHE, A. (1998) *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Madrid, Alianza Editorial.

GARRABOU, R. (2006) "Mercats de treball" dins E. GIRALT (dir.) *Història Agrària dels Països Catalans, IV. Segles XIX i XX*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, p. 305-324.

GARRABOU, R.; PASCUAL, P.; PUJOL, J.; SAGUER, E. (1995) "Potencialidad productiva y rendimientos cerealícolas en la agricultura catalana contemporánea (1820-1935)", *Noticiario de Historia Agraria*, 10, p. 89-130.

GARRABOU, R.; PLANAS, J.; SAGUER, E. (2001) *Un capitalismo imposible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo.

GARRABOU, R.; PLANAS, J.; SAGUER, E. (2001b) "Sharecropping and management of large rural estates in contemporary Catalonia", *Journal of Peasant Studies*, vol. 28, 3, pp. 89-108.

GARRABOU, R.; PLANAS, J.; SAGUER, E. (2002) "Administradores, procuradores y apoderados: una aproximación a las formas de gestión de la gran propiedad agraria en la Cataluña contemporánea", dins H. CASADO i R. ROBLEDO (eds.) *Fortuna y negocios. La formación y gestión de grandes patrimonios (s. XVI-XX)*, Universidad de Valladolid, p. 301-321.

GARRABOU, R.; PUJOL, J. (1988) "La especialización de la agricultura mediterránea y la crisis. Cataluña y el País Valenciano", a Ramon GARRABOU (ed.) *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Barcelona, Crítica, p. 94-130.

GARRABOU, R.; SAGUER, E. (1996) "Capitalisme agraire sans prolétarisation. Les salariés agricoles en Catalogne (xix-xx siècles)" dins R. HUBSCHER i J.-C. FARCY (eds.) *La moisson des autres. Les salariés agricoles aux xixe et xxè siècles*, Paris, Creaphis, p. 57-75.

GARRABOU, R.; SAGUER, E. (2006) "Propietat, tinença i relacions de distribució", dins E. GIRALT (dir.) *Història Agrària dels Països Catalans, IV. Segles xix i xx*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, p. 353-431.

GARRABOU, R.; SAGUER, E.; SALA, P. (1993) "Formas de gestión patrimonial y evolución de la renta a partir del análisis de contabilidades agraria: los patrimonios del marqués de Sentmenat en el Vallés y en Urgell (1820-1917)", *Noticiario de Historia Agraria*, 5, p. 115-116.

GARRIDO, S. (en premsa) "Law, custom, and property rights: on english tenant right".

GAVALDÀ, A.; LLIMONA, A.; MAYAYO, A., (2003) "Sindicalisme agrari durant el franquisme i la transició" dins VV.AA., *Sindicalisme i món rural a Catalunya, 1900-1975*, Girona, Universitat de Girona - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines - CCG Edicions, pp. 151-170.

GERVAIS, M., JOLLIVET, M., TAVERNIER, Y. (1976) "Familles et exploitations" dins G. DUBY i A. WALLON (dirs.) *Histoire de la France rurale*, vol. IV *La fin de la France paysanne: de 1914 à nos jours*, Paris, Seuil, 161-287.

GIFRE, P. (1991) "Hisendats i renovació agrícola: la granja-escola de Fortianell", *Revista de Girona*, 144, 72-80.

GIFRE, P. (2007) "La gran transformació del paisatge rural empordanès. El terraprim occidental (1950-1980). Tot valorant la incidència del fred de 1956", *Actes del Congrés El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, pp. 449-464.

GIFRE, P. (2009) *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1720)*, Tesi doctoral, Universitat de Girona.

GIFRE, P.; MATAS, J. i SOLER, S. (2002) *Els arxius patrimonials*, Girona, Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / CCG Edicions.

GIRALT, E. (1965) "El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936", *Revista del Trabajo*, 7, p. 3- E. [reproduït a GIRALT, E. (2002) *Empresaris, nobles i vinyaters. 50 anys de recerca històrica*, València, Universitat de València, p. 115-139].

GIRALT, E. (2004, 2005, 2006 i 2008) *Història agrària dels Països Catalans*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca.

GODAYOL PUIG, M. T. (2006) *Història social de l'escola a la Catalunya central. Vic 1830-1900*, tesi doctoral, Universitat de Girona, Facultat de Lletres.

GONZÁLEZ-AGÀPITO, J.; MARQUÈS, S.; MAYORDOMO, A. i SUREDA, B. (2002) *Tradicció i renovació pedagògica, 1898-1939. Història de la educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Abadia de Montserrat.

GORDI, Josep (2009) *L'evolució del paisatge forestal a les comarques gironines a la segona meitat del segle xx*, Girona, Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / Documenta Universitaria.

GRACIA, J. i RUIZ, M.A. (2001) *La España de Franco (1939-1975). Cultura y vida cotidiana*, Madrid, ed. Síntesis.

GRAHIT, E. (1882) "Informe sobre el crédito agrícola", *Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País de Gerona*, 2, p. 29-31.

GRIGG, D. (1989) *English Agriculture. An Historical Perspective*, Oxford, Blackwell.

GUSI, P. (1912) "Dos paraules sobre els contractes de masoveria", *La Veu de l'Empordà* (6-I-1912), p. 3.

HERAS DE PUIG, M. (2001) *Biografia ó explicació del arbre genealògic de la descendència de casa Heras de Adri (1350-1850)*, Girona, Universitat de Girona / Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines / CCG Edicions.

HERNANDO, J. (1998) "Els contractes de treball d'agricultors segons els protocols notarials del segle xiv", *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols*, XVI, p. 123-210.

HILLMANN, K.-H. (2001) *Diccionario enciclopédico de sociología*, Barcelona, Herder.

JUNCOSA, I. (1982) *Memòries d'una pagès prioratí a les darreries del segle xviii*, Universitat de Barcelona, tesi de llicenciatura.

JUNTA DE COMERÇ DE BARCELONA (1780): *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del Principado de Cataluña*, Barcelona, Editorial Alta Fulla, 1997 (text atribuït a Jaume Caresmar). Edició a cura d'Ernest Lluch.

JUSCAFRESSA, B. (1928) "La despoblació al camp", *Diari de Girona*, 31/3/1928.

LACUESTA, R. (2006) "La importància de la inclusió de les masies en els inventaris i catàlegs municipals de protecció del patrimoni arquitectònic", *Mestall. Butlletí de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines*, 19, p. 3-8.

LEFEBVRE, G. (1972) *Les Paysans du nord pendant la Révolution Française*, Paris, Armand Colin.

LLOVET, J. (1927) "El conreu de la userda a l'Empordà", *Agricultura*, XI, 3, 57-61.

LLOVET, J. (1935) "Les condicions del treball agrícola i el sistema de producció, a la plana de l'Alt Empordà", *Arxius*, p. 99-121.

LLUCH, E. (1973) *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Els orígens del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona: Edicions 62.

LÓPEZ, S.; ROBLEDO, R. (2004) "El administrador de los antiguos patrimonios agrarios según la teoría de la agencia", *Información Comercial Española*, 812, p. 105-124.

LOZANO SERRALTA, M. (1953) "Notas críticas sobre la naturaleza de la aparcería", *Revista de Estudios Agrosociales*, 3, p. 87-107.

MARCÓ, X. (2007) *Homes, dones i masos de la vall d'Aro a la segona meitat del segle xv. Aproximació prosopogràfica a una comunitat rural en temps de guerra i de revolta*, Treball de recerca, Departament de Geografia, Història i Història de l'Art de la Universitat de Girona.

MARQUÈS, J. M. (2000) *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona, Diputació.

MARQUÈS, J. M. (2007) *Una història de la diòcesi de Girona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MARQUÈS, S. (1993) *L'Escola pública durant el franquisme: la província de Girona: 1939-1955*, Barcelona, PPU.

MARQUÈS, S. (1995) *L'Exili dels mestres (1939-1975)*, Girona, Universitat de Girona.

MARQUÈS, S. (2005) *Els Mestres i l'exili del 39*, Llició magistral amb motiu de l'acte d'inauguració del curs acadèmic 2005-2006, Barcelona Universitat de Barcelona.

MARQUÈS, S. (2006) "L'escola a Girona durant la "República dels professors" (1931-1939)", dins AA.VV. *Segona República i Guerra Civil a Girona (1931-1939)*, Girona, Ajuntament de Girona, p. 63-86.

MARTÍ Y MIRALLES, J. (1904) *La qüestió de la parceria*, Barcelona, Fills de Jaume Jepús impressors.

MARTÍNEZ QUINTANILLA, P. (1865) *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, Impremta de F. Dorca.

MASULLO, G. (1990) "Contadini. La piccola proprietà coltivatrice nell'Italia contemporanea" dins BEVILACQUA, Piero (ed.): *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea*, vol. II *Uomini e classi*, Venècia, Marsilio, p. 5-43.

MATAS, J. (1991) "Aproximació als conflictes agraris a les comarques gironines durant la II República", a VV.AA. *La II República, 60 anys després*, Girona, Quaderns del Cercle, p. 19-37.

MAYAYO, A. (1995) *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Afers.

MIKELARENA, F. (1992) "El hogar rural en España a mediados del siglo XIX: algunas consideraciones desde la perspectiva de la historia agraria", *Noticario de Historia Agraria*, 3, p. 33-62.

MILLAN, J. (1996) "La formació de les classes després de Thompson: alguns debats actuals", dins Manuel MARTÍ (coord.) *D'història contemporània: debats i estudis*, Societat Castellonenca de Cultura, Castelló de la Plana, p. 11-31.

MINISTERIO DE AGRICULTURA (1936) *Anuario estadístico de las producciones agrícolas. Año 1935 y 1936 para los agrios y el olivo*, Madrid.

MONTERO, F. (1988) *Orígenes y antecedentes de la previsión social. Los seguros sociales en la España del siglo XX*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

MORENTE, F. (1997) *La Depuración del magisterio nacional 1936-1943 la escuela y el Estado Nuevo*, Valladolid, Ámbito cop.

- MORICEAU, J.-M. (1994) *Les fermiers de l'Île-de-France. L'ascension d'un patronat agricole (xve-xviiie siècle)*, París, Fayard.
- MURLÀ, J. (1983) "Notícia dels temples de l'Ardiaconat de Besalú a través d'un document del bisbe Josep de Taberner i d'Ardena", *Associació d'Amics de Besalú*, IV-1.
- NADAL, J. (dir.) 1989 *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- NADAL, J. i GIRALT, E. (1960) *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française*, París, SEVPEN.
- NAREDO, J. M. (1974) *La Evolución de la agricultura en España : desarrollo capitalista y crisis de las formas de producción tradicionales*, Barcelona, Laia.
- NAVARRO, R. (1990) *La enseñanza primaria durante el franquismo 1936-1975*, Barcelona, PPU.
- NAVARRO, R. (1998) *La escuela y el maestro en la España contemporánea (1810-1939)*, Lleida, Textos Universitaris Sant Jordi.
- NEGRE, P. (1921) *Evolución del régimen de propiedad en Cataluña, singularmente en la diócesis de Gerona*, La Bisbal, Jovés impresor.
- NEGRE, P. (1925) "Del notable informe elaborat pel Doctor D. Pelai Negre sobre el nostre sistema contractual agrari...", *Butlletí de la Federació Sindical Agrària*, 75, p. 1-8.
- PAN-MONTOJO, J. (2002) "La transformació de la legislació de arrendamientos en el franquismo", *X Congreso de Historia Agraria*, comunicació.
- PARÉS, Q. (2001) *La Despoblació rural i les masies del Collsacabra*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, p. 91-91.
- PASCUAL, P. (2000) *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris. Un estudi sobre la crisi de l'agricultura tradicional (1841-1930)*, Barcelona, Fundació Vives i Casajuana, vol. II.
- PASCUET, R. i PUJOL, E. (eds.) (2002) *Carles Fages de Climent (1902-1968). Poètica i Mítica de l'Empordà*, Figueres, Ajuntament de Figueres.
- PEIX, A. (1999) *25 anys de la Unió de Pagesos. El camí cap a la llibertat sindical al camp, 1974-1999*, Lleida, Pagès.

PÉREZ PICAZO, M. T. (1991) "Riqueza territorial y cambio agrícola en la Murcia del siglo XIX. Aproximación al estudio de una contabilidad privada (Circa, 1800-1902)", *Agricultura y sociedad*, 61, p. 39-96.

PINTO, A. (2002) *Commerce et draperie dans le comté d'Empúries de 1260 à 1497*, Thèse de Doctorat, Université de Savoie.

PLA, J. (1968) *Obra Completa. VIII. Els pagesos*, Barcelona, Edicions Destino, 1975 (2a edició).

PLA, J. (1970) *Obra Completa. XVI. Homenots. Segona sèrie*, Barcelona, Edicions Destino.

PLANAS, J. (1994) "Agrarisme i gestió de la propietat al primer terç del segle XX. Un exemple significatiu: Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934)", *Estudis d'Història Agrària*, 10, p. 67 i 75-77.

PLANAS, J. i GARRIDO, S. (2006) "Sindicalisme, cooperativisme i conflictivitat agrària en el primer terç del segle XX", dins E. GIRALT (dir.) *Història agrària dels Països Catalans, vol 4, Segles XIX-XX*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, p. 555-580.

POCH DE FELIU, J. (1909) *L'agriculture dans la province de Gerona. Thèse agricole soutenue en 1909 a l'Institut Agricole International de Beauvais*, Beauvais, Imp. Départementale de l'Oise .

PONCE, Santi (1997) "Formes d'accés i explotació de la terra, renda agrícola i transformacions socioeconòmiques a la comarca d'Osona, 1850-1936", *Estudis d'Història Agrària*, 11, p. 57-88.

PORTELL, R. i MARQUÈS, S. (2006) *Els Mestres de la República*, Badalona, Ara Llibres.

PRAT, J. (1989) "El pairalisme com a model ideològic", *L'Avenç*, 132, p. 34-53.

PRATS, L. (1996) *La Catalunya rànica. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*, Barcelona, Alta Fulla.

PUIG SALELLAS, J. M. (1996) *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona, Fundació Noguera.

PUIGVERT, J. M. (1990) *La parròquia rural a Catalunya (segles XVIII-XIX, Bisbat de Girona)*, Universitat de Barcelona, Tesi doctoral.

PUIGVERT, J. M. (1998) "L'elaboració del discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contribució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936)", *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 77-108.

PUIGVERT, J. M. (2001) *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, Vic, Eumo.

PUIGVERT, J. M. (2003) *Josep Danés i Torras, arquitecte. Una biografia professional*, Olot, Ajuntament d'Olot.

PUIGVERT, J. M. (2004) "De manescals a veterinaris. Notes per a una sociologia històrica de la professió veterinària a Catalunya", *Estudis d'Història Agrària*, 17, p. 729-750.

PUIGVERT, J. M. (2004b) "L'arquitectura escolar noucentista en el món rural". *Mestall. Butlletí de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines*, 16, p. 3-16.

PUIGVERT, J. M. (2005) "Església, religió i hisendats", dins E. SAGUER (coord.), *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 334-355.

PUIGVERT, J. M. (2005b) "L'arquitectura escolar noucentista", *Revista de Girona*, 232, p. 56-61.

PUIGVERT, J. M. (2008) *Josep Danés i Torras. Noucentisme i regionalisme arquitectònics*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PUJADAS RIBALTA, J. (1996) *L'ensenyament en la societat arbúciense (1592-1975)*, Arbúcies, Museu Etnològic del Montseny, La Gabella.

PUJADAS RIBALTA, J. (1999) "Apunts sobre els mestres rurals a la Vall d'Arbúcies", *Perxada*, 15, p. 38-39.

PUJOL ANDREU, J. (1988) *Les transformacions del sector agrari català entre la crisi finisecular y la guerra civil*, Thèse de doctorat, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

PUJOL ANDREU, J. (1998) "Especialització i canvi tècnic en l'expansió del sector ramader català", *Recerques*, 37, p. 31-55.

PUJOL ANDREU, J. (1998b) "La difusión de los abonos minerales y químicos hasta 1936: el caso español en el contexto europeo", *Historia Agraria*, 15, p. 143-182.

PUJOL ANDREU, J.; NICOLAU, R.; HERNÁNDEZ, I. (2007) "El consumo de leche fresca en Cataluña entre mediados del siglo XIX y 1935: la difusión de un nuevo alimento", *Historia agraria*, 42, p. 303-326.

RASET, M. (1912) "Els pactes d'aparceria no están renyits ab el progrés agrícola", *La Veu de l'Empordà*, 24-02-1912.

ROBLES, V. i GRANA, I. (2007) "Transmisiones educativas generacionales: discursos sentimentales y conflictos de vida" dins VV.AA. *Resistència al franquisme i educació no formal*, Banyoles, Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.

ROCA, E. (1998) "Família, pairalisme i institucions jurídiques", *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 17-42.

ROCA, P. (2005) "¿Quién trabajaba en las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)", *Història Agrària*, 35, p. 49-92.

ROIGÉ, X. i ESTRADA, F. (2008) *El mas al Montseny. La memòria oral*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

ROSICH, J. (1925) "Tractes vells que semblen nous", *Agricultura*, 16.

ROVIRA, J. M. (2008) *Masovers. Records de vides pageses*, Arbúcies.

SABATER, J. (1925) "El balanç d'una transformació de pactes contractuals", *Agricultura*, 6, p.150-156.

SABATER, R. de (1853) "Cultivo alterno anual (Práctica de Gerona)", *Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería*, Barcelona, p. 197-200 i 247-250.

SAGUER OLIVET, E. (1905) *De la parcería y'l judici de desahuci*, Girona, Tipografia d'en Masó.

SAGUER OLIVET, E. (1906) *De la parcería y'l judici de desahuci (Resposta á D. Joan Martí y Miralles)*, Girona, Establiment Tipogràfic de Pacia Torres.

SAGUER OLIVET, E. (1907) "Règim econòmic familiar de Girona y son bisbat segons els mes frequents pactes matrimonials", *Revista Jurídica de Catalunya*.

SAGUER HOM, E. (1993) "L'agricultura baixempordanesa a mitjan segle XIX: producció agrària i usos del sòl", *Estudi General*, 13, p. 201-231.

SAGUER HOM, E. (1996) *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (El Baix Empordà, 1850-1940)*, Girona, Universitat de Girona, Tesi doctoral.

SAGUER HOM, E. (1998) "Estímulos y obstáculos al avance de la propiedad campesina (El Baix Empordà, 1860-1940)", *Revista de Historia Económica*, XVI, p. 677-706.

SAGUER HOM, E. (1998b) "La consolidación de la propiedad campesina en Cataluña. Un análisis cuantitativo de las transformaciones en la propiedad de la tierra. El Baix Empordà, 1860-1940", *Noticiero de Historia Agraria*, 16, p. 209-233.

SAGUER HOM, E. (1999) "Masos i masoveries en el primer terç del segle xx: crisi i transformació", dins R. CONGOST i L. TO (a cura de) *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 451-482.

SAGUER HOM, E. (1999b) "Técnicas, procesos y organización del trabajo agrario en Cataluña (L'Empordà, 1850-1950)", *IX Congreso de Historia Agraria*, Bilbao, 15-17 setembre 1999.

SAGUER HOM, E. (2005b) *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*, Girona, CCG Edicions - Universitat de Girona – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

SAGUER HOM, E. (2007) "La Acción Social en casa. Gestión patrimonial de un dirigente sindical (Pelayo Negro Pastell, 1921-1936)", dins R. ROBLEDO i S. LÓPEZ (eds.) *¿Interés particular, bienestar público? Grandes patrimonios y reformas agrarias*, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 281-303.

SAGUER HOM, E. (coord) (2005) *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*, Barcelona, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya.

SALA, T.-M. i ROIGÉ, X. (2004) "Àlbum. Imatges de la família en l'art" dins T.-M. SALA X. i ROIGÉ (eds.) *Àlbum. Imatges de la família en l'art*, Girona, Museu d'Art de Girona.

SANCHO, R. (1997) "Estructura demográfica y tipificación de los asentamientos y áreas rurales", dins C. GÓMEZ BENITO i J.J. GONZÁLEZ RODRÍGUEZ (eds.) *Agricultura y sociedad en la España contemporánea*, Madrid, CIS – Ministerio Agricultura Pesca y Alimentación, p. 173-223.

SANTAMARIA, D. (1996) *Vilobí d'Onyar*, Girona, Quaderns de la Revista de Girona, Diputació/Caixa de Girona.

SANTAMARÍA, V. (1901) *Derecho consuetudinario y economía popular de las provincias de Tarragona y Barcelona con indicaciones de las de Gerona y Lérida*, Madrid, Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús.

SANTOS, R. (2006) "Risk-sharing and social differentiation of demand in land-tenancy markets in Southern Portugal (s. xvii – xix)", *Continuity and change*, 21, p. 287-312.

SARASÚA, C. (2002) "El acceso de niñas y niños a los recursos educativos en la España rural del siglo xix", dins J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El nivel de vida en la España rural, siglos xviii-xx*, San Vicente del Raspeig, Publicaciones de la Universidad de Alicante, p. 549-609.

SCOTT, J. C. (1985) *Weapons of the weak. Everyday forms of peasant resistance*, Yale, Yale University Press.

SERRA, E. (1988) *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle xvii: baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Barcelona, Crítica.

SERRA, E. (2005) "El món urbà en l'espai històric català. Incidència territorial i legislativa", dins J. DANTÍ (coord.) *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona, R. Dalmau, p. 41-93.

SERRANO, R. (2002) "La Casa de Gor y su patrimonio en Salamanca y Ciudad Rodrigo (1849-1910)", dins H. CASADO i R. ROBLEDO (eds.) *Fortuna y negocios: formación y gestión de los grandes patrimonios (siglos xvi-xx)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, p. 323-350

SICARD, G. i M. (1985) "Redevances à part de fruits et mètayage dans le sud-ouest de la France au moyen âge", *Flaran*, 7.

SOLÀ, X. (2003) *El Santuari de la MaredeDéu de la Font de la Salut. Vall d'Hostoles-Collsabra*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

SOLÀ, X. (2005) *La Reforma Catòlica a la Muntanya Catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, Universitat de Girona, tesi doctoral inèdita.

SOLÉ SABARÍS, L. (dir.) (1964) "L'Empordà", *Geografia de Catalunya*, Barcelona, Aedos, vol. II.

STEAD, D. R. (2003) "The mobility of English tenant farmers, c. 1700-1850", *Agricultural History Review*, 51, II, p. 173-189.

STOUFF, L. (1987) "Redevances à part de fruits et métayage dans la Provence médiévale: tasque et facherie", dins VV.AA., *Les revenus de la terre: Complant, champart, métayage en Europe Occidentale (IX-XVIII siècles)*, Auch 1987, p. 43-59.

SUDRIÀ, C. (1979) "L'ingrés agrícola a la plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari", *Recerques*, 9, p. 77-101.

TAMANOI, M. (1982) *The changing peasant society in Catalonia: The transformation of the masoveria system*, Thèse de Doctorat, Université d'Evanston, Illinois.

TAMANOI, M. (1983) "Reconsidering the concept of post-peasantry. The transformation of the masoveria system in old-catalonia", *Ethnology*, 22 (4), p. 295-305.

TERRADAS, I. (1987) *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

THOMPSON, E. P. (1989) *La formación de la clase obrera en Inglaterra*, Barcelona, Crítica.

THOMPSON, E.P. (1991) *Costumbres en común*, Barcelona, Crítica, 1995.

TO, L. (1997) *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

TO, L. (2002) "Estrategias familiares y demografía: una aproximación a partir de fuentes catalanas", dins *Demografía y sociedad en la España bajomedieval. Sesiones de trabajo*, Saragossa, Universidad de Zaragoza.

TORRAS, J. (1984) "Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII", *Revista de Historia Económica*, 2 (3), p. 113-127.

TORRENT, J. (1912) "Els contractes de masoveria y l'acció social agrària", *La Veu de l'Empordà*, 16-03-1912.

TUTAU, J. (1888) *Medios de levantar la agricultura del Ampurdán de su prostración ocasionada por la pérdida de sus viñedos, por la poca producción de los olivares y por el bajo precio de los cereales*, Barcelona, Tip. N. Ramírez.

VAYREDA, M. (1900) *Sanch Nova: novela montanyenca*, Impr de N. Planadevall.

VERGES, J. (1956) "La fruta, riqueza agrícola de nuestra villa", *Libro de la Fiesta Mayor*, Torroella de Montgrí.

VICENS VIVES, J. (1961) *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino.

VICENS VIVES, J.; LLORENS, M. (1958) *Industrials i polítics (segle XIX)*, Barcelona, editorial Vicens-Vives, 1983.

VILA i VALENTÍ, J. (1973) "El mas, una creació pre-pirinenca", *El món rural a Catalunya*, Barcelona, Curial, p. 63-78.

VILA, P. (1926) *La Cerdanya*, Barcelona, Ed. Empúries, 1984.

VILANOU, C. i MONTSERRAT, J. (curadors) (2003) *Mestres i exili*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.

VV. AA. (1991) *Els Sants d'Olot*, Olot, Museu Comarcal de la Garrotxa.

WEBER, E. (1983) *La fin des terroirs. La modernisation de la France rurale, 1870-1914*, Fayard.

La masoveria va aparèixer a Catalunya cap a finals de la baixa edat mitjana i es va generalitzar a partir del segle XVI, associada a un procés de diferenciació pagesa que va portar a l'acumulació de masos en mans d'un grup de propietaris d'origen pagès. Una de les peculiaritats de la masoveria era que s'obligava el masover a residir al mas, obligació que s'estenia al conjunt de la família i a tot el seu bestiar. Fins a finals del segle XIX, va ser la fórmula bàsica de contractació agrària en els masos de la Catalunya Vella, però els canvis en el sector agrari iniciats en aquell moment varen propiciar que la masoveria entrés en un llarg cicle de transformacions. A partir de la dècada de 1960, les oportunitats ofertes per la indústria i el creixement urbà varen deixar buides moltes masoveries, però per a aquells masovers que s'hi varen quedar les limitacions i obligacions varen suavitzar-se i molts varen començar a treballar fora del mas. També la tutela política i religiosa que havien exercit els amos es va anar diluint. En les darreres dècades aquesta relaxació progressiva en el règim de masoveria ha donat pas a una nova fase d'abandonament motivat, sobretot, per la manca de relleu generacional. El final d'aquest procés ha estat la desaparició gairebé de la masoveria i dels masovers, almenys en el sentit que històricament ha tingut el terme.

Enric Saguer és doctor en història i professor d'història econòmica a la Universitat de Girona; **Jordi Bohigas** és doctor en història i autor d'una tesi doctoral sobre església i ciència a la Catalunya contemporània; **Mònica Bosch** és professora d'història contemporània a la UdG i està fent una tesi doctoral sobre la família i el patrimoni; **Josep Colls** és professor d'història econòmica a la UdG i està fent una tesi sobre les transformacions econòmiques i ambientals de Castelló d'Empúries durant els segles XV-XVII; **Rosa Congost** és doctora en història i catedràtica d'història econòmica a la UdG; **Pere Gifre** és doctor en història i professor d'història econòmica a la UdG; **Narcís de Puig** és llicenciat en història; **Joaquim Maria Puigvert** és doctor en història i professor d'història contemporània a la UdG; **Lluís Serrano** és becari de recerca a la UdG i està fent una tesi doctoral sobre el procés de tancament de terres a la Catalunya del segle XIX; **Xavier Solà** és doctor en història i professor de secundària, i **Sebastià Villalón** és arxiver i està fent una tesi doctoral sobre el crèdit hipotecari a la Catalunya de finals de l'Antic Règim. Tots els autors de l'obra i els col·laboradors que han participat en les entrevistes són membres de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, creada el 1999 amb la finalitat de fomentar la realització i la difusió d'estudis històrics sobre el món rural. Des d'aquesta entitat, entre el 2005 i el 2007 i en el marc de les convocatòries de recerca de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, es va fer un projecte de recerca sobre "Els masovers de la regió de Girona, 1930-2000" del qual n'és el resultat aquesta monografia. La investigació constitueix la segona fase d'un programa de memòria oral sobre la transformació del món rural de les comarques gironines al llarg del segle XX. La primera fase va correspondre a un treball centrat en la figura dels hisendats, els resultats del qual foren publicats en el número 10 d'aquesta mateixa col·lecció.

